ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ **1(4)/2016**

Засновано 2014 року

УДК 159.9

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.

Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

Visnyk issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of psychology.

It is of interest to scientists, teachers, psychologists-practitioners and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**Л. Ф. Бурлачук, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**В. Бльомерс, д-р філософії, проф. (ФРН); Л. В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голов. ред.); В. О. Васютинський, д-р психол. наук, проф.; І. В. Ващенко, д-р психол. наук, проф.; О. І. Власова, д-р психол. наук, проф.; І. В. Данилюк, д-р психол. наук, проф. (заст. голов. ред.); Й. Дафіною, д-р філософії в галузі психол., проф. (Румунія); І. Земантайтіте, д-р філософії, проф. (Литовська Республіка); Л. М. Карамушка, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; А. Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; Е. В. Крайніков, канд. психол. наук, доц. (відп. секр.); С. Д. Максименко, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України; М. Ругевічус, д-р філософії в галузі психол., проф. (Литовська Республіка); Т. М. Титаренко, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; Ю. М. Швалб, д-р психол. наук, проф.**

Адреса редколегії	**02017, Київ-117, просп. Глушкова, 2а, факультет психології; ☎ (38044) 239 32 25**
Затверджено	**Вченою радою факультету психології 13.05.16 (протокол № 10)**
Зареєстровано	**Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20985-10785ПР від 12.08.14**
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**01601, Київ-601, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28**

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2016

V I S N Y K

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

PSYCHOLOGY **1(4)/2016**

Established in 2014 року

УДК 159.9

Visnyk issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of psychology.
It is of interest to scientists, teachers, psychologists-practitioners and students.

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.
Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.
Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

EXECUTIVE EDITOR	**L. F. Burlachuk, Dr. Sc. in Psychology, Prof., Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine**
EDITORIAL BOARD	**W. Bloemers, PhD, Prof. (Germany); L. V. Huberskiy, Dr. Sc. in Philosophy, Prof., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine (Chief Editor); V. O. Vasyutynskiy, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; I. V. Vashchenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; O. I. Vlasova, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; I. V. Danyliuk, Dr. Sc. in Psychology, Prof. (Vice Head of Executive Editor); I. Dafinoiu, PhD in Psychology, Prof. (Romania); I. Zemaitaityte, PhD, Prof. (Lithuania); L. M. Karamushka, Dr. Sc. in Psychology, Prof., A.M. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; A. B. Kovalenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; E. V. Krainikov, PhD in Psychology, Assoc. Prof. (Executive Secretary); S. D. Maksymenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof., Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; M. Rugevicius, PhD in Psychology, Prof. (Lithuania); T. M. Tytarenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof., A.M. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; I. M. Shvalb, Dr. Sc. in Psychology, Prof.**
Address	**02017, Kyiv-117, prosp. Hlushkov, 2a, the Faculty of Psychology;** **☎ (38044) 239 32 25** **☎ (38044) 239 32 25**
Approved by the	**Academic Council of the Faculty of Psychology** **13.05.16 (Protocol № 10)**
Certified by the	**Ministry of Justice of Ukraine** **State Certificate # 20985-10785ПР issued on 12.08.14**
Founded and published by	**Taras Shevchenko National University of Kyiv,** **Kyiv University Publishing** **State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002**
Address:	**Office 43, 14 Shevchenka Blvd, Kyiv, 01601** **☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; Fax 239 31 28**

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv University Publishing, 2016

ЗМІСТ

Алієва Е.
Система оптимізації формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору 6
Андрусишина Т.
Вплив типу темпераменту та інтроверсії/екстраверсії на вибір копінг-стратегій особистості 10
Байдарова О., Кликова П.
Модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства 14
Бахвалова А.
Особливості зв'язку мотивації та різних видів пам'яті 17
Бойко О.
Відгомін "психічного перехрестя" в епоху Середньовіччя на прикладі Жанни Д'Арк 21
Вознюк Ю.
Теоретичний аналіз поняття "самоствердження" у психології 26
Гомольська Л.
Бренд як соціальний та соціально-психологічний феномен 29
Грузинова К.
Особливості взаємозв'язку емпатичних здібностей особистості з її конфліктною поведінкою 32
Гуленко А.
Груповий коучинг як технологія формування цілісної особистості студента 36
Дар'ялова Н.
Психологічні особливості віртуального спілкування 42
Заболотна В.
Мотиваціяу західній культурі: психологічні аспекти 45
Іваненко А.
Теоретичний аналіз моделей професійної позиції у соціономічних науках 48
Іваскевич О.
Ідеологія як фактор трансформації етнічного світогляду особистості 51
Кириленко Т., Павельчук С.
Особливості суб'єктивних чинників самореалізації особистості залежно від специфіки туристичної діяльності.....55
Коваленко А., Балика Є.
Життєві цінності подружжя як чинник задоволеності шлюбом 59
Ковалінас Н.
Неузгодженість експліцитної та імпліцитної самооцінки в осіб з нарцисичним розладом 63
Коцюба Г.
Особливості соціальної адаптації в осіб з нехімічними формами залежності 66
Крайніков Е., Пільков К.
Копінг-стратегії та механізми психологічного захисту особистості у подоланні емоційного вигорання в адвокатському середовищі 71
Кушнірова Т., Чичуга М.
Психологічна підготовка працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань до дій в екстремальних ситуаціях службової діяльності 74
Лобанова А.
Порівняльний аналіз особливостей інтуїції осіб математичного та гуманітарного спрямування 78
Мамбетова А., Шиковець С.
Історія становлення психологічної думки кримськотатарського народу (від первісності до зародження Кримського ханства) 81
Мітрова О.
Особливості прояву почуття гумору як адаптаційного механізму: копінг-стратегія чи захисний механізм? 84
Піонтківська О.
Особливості підтримки соціальної активності людей похилого віку 88
Поліщук А.
Ціннісні орієнтації та рефлексивність особистості як фактори впливу на обдарованих юнаків 91
Поліщук В.
Порушення психічного стану в залежності від часової динаміки у вимушених переселенців із зони АТО.....94
Рудська А.
Участь жінок у суспільному та політичному житті: перспективи та перешкоди 99
Сафонова С.
Організаційні засади підготовки дітей-сиріт до різних форм життєвлаштування 102
Ткач Т.
Психологічні засади нових форм освіти дорослих 105
Федорченко О.
Гендерні відмінності тривожності у дітей старшого дошкільного віку 109
Чуйко О., Свецька Л.
Партнерські стосунки як чинник розвитку корпоративного волонтерства 113
Шиковець С.
Психологічні особливості ментальності представників регіональних спільнот України 116
Шпортун О.
Аналіз результатів дослідження гелотофобії у хворих на психічні розлади 120

СОДЕРЖАНИЕ

Алиева Э.
Система оптимизации формирования у студентов способности к самостоятельному жизненному выбору.....6
Андрусишина Т.
Влияние типа темперамента и интроверсии/экстраверсии на выбор копинг-стратегии личности 10
Байдарова О., Кликова П.
Модель компетентности замещающих родителей в опеке над детьми, пережившими насилие 14
Бахвалова А.
Особенности связи мотивации и разных видов памяти.....17
Бойко О.
Отзвуки "психического перекрестка" в эпоху Средневековья на примере Жанны Д'Арк 21
Вознюк Ю.
Теоретический анализ понятия "самоутверждение" в психологи 26
Гомольская Л.
Бренд как социальный и социально-психологический феномен.....29
Грузинова К.
Особенности взаимосвязи эмпатических способностей личности с ее конфликтным поведеним.....32
Гуленко А.
Групповой коучинг как технология формирования целостной личности студента 36
Дарьялова Н.
Психологические особенности виртуального общения 42
Заболотная В.
Мотивация в западной культуре: психологические аспекты.....45
Иваненко А.
Теоретический анализ моделей профессиональной позиции в социономических науках.....48
Ивaскевич А.
Идеология как фактор трансформации этнического мировоззрения личности 51
Кириленко Т., Павельчук С.
Особенности субъективных факторов самореализации личности
в зависимости от специфики туристической деятельности.....55
Коваленко А., Балыка Є.
Жизненные ценности супругов как фактор удовлетворенности браком.....59
Ковалинас А.
Несогласованность эксплицитной и имплицитной самооценки у лиц с нарциссическим расстройством.....63
Коцюба А.
Особенности социальной адаптации у лиц с нехимическими формами зависимости.....66
Крайников Э., Пильков К.
Копинг-стратегии и механизмы психологической защиты личности в преодолении эмоционального выгорания
в адвокатской бреде 71
Кушнирова Т., Чичуга М.
Психологическая подготовка работников социально-психологической службы к действиям
в экстремальных ситуациях служебной деятельности 74
Лобанова А.
Сравнительный анализ особенностей интуиции лиц математической и гуманитарной направленности 78
Мамбетова А., Шиковец С.
История становления психологической мысли крымскотатарского народа
(от первобытности к зарождению Крымского ханства) 81
Митрова А.
Особенности проявления чувства юмора как адаптационного механизма:
копинг-стратегия или защитный механизм? 84
Пионтковская Е.
Особенности поддержки социальной активности людей пожилого возраста 88
Полищук А.
Ценностные ориентации и рефлексивность личности как факторы влияния на одаренных юношей 91
Полищук В.
Нарушение психического состояния в зависимости от временной динамики
у вынужденных переселенцев из зоны АТО 94
Рудская А.
Участие женщин в общественной и политической жизни: перспективы и преграды 99
Сафонова С.
Организационные основы подготовки детей-сирот к разным формам жизнеустройства 102
Ткач Т.
Социально-психологические особенности новых форм образования взрослых 105
Федорченко О.
Гендерные отличия тревожности у детей старшего дошкольного возраста.....109
Чуйко Е., Свецкая Л.
Партнерские отношения как фактор развития корпоративного волонтерства.....113
Шиковец С.
Психологические особенности ментальности представителей региональных сообществ Украины.....116
Шпортун О.
Анализ результатов исследования гелотофобии у больных психическими расстройствами.....120

CONTENTS

Aliieva E.
System of optimization of formation of students' capacity for independent life choices 6
Andrusyschyna T.
The influence of temperament types and introversion/extraversion on a choice of coping stratigies 10
Baydarova O., Klikova P.
A comtetency model for foster parents in caring abused children 14
Bakhvalova A.
Features of connections between motivation and different memory's types 17
Boyko O.
Echoes of "mental crossing" in the Middle Ages on the examples of Joan of Arc 21
Voznyuk J.
Theoretical analysis of the concept "personal coming into being" in psychology 26
Gomolska L.
Brand as social and socio-psychological phenomenon 29
Gruzynova X.
Features of connections between empathic abilities and conflict behavior 32
Gulenko A.
Group coaching as a technology of the whole student's personality forming 36
Darialova N.
Psychological features of virtual communication 42
Zabolotna V.
Motivations in Western culture: A psychological perspective 45
Ivanenko A.
Theoretical analysis of professional positions models in social science 48
Ivaskevych O.
Ideology as a factor of personal ethnic world view transformation 51
Kyrylenko T., Pavelchuk S.
Features of subjective factors of self-realization, depending on the specifics of tourism activities 55
Kovalenko A., Balyka E.
Behaviour spouses as marriage satisfaction factor 59
Kovalinas A.
Consistency of explicit and implicit Self-esteem in individuals with narcissistic disorders 63
Kotsuba H.
Features of social adaptation of persons with non-chemical forms of addiction 66
Krainikov E., Pilkov K.
Coping strategies and psychological defense mechanisms of the person
to overcome burnout in the attorneys community 71
Kushnirova T., Chichuga M.
Psychological training of employees of socio-psychological services to act in extreme situations official activity 74
Lobanova A.
Comparative analysis of the characteristics of intuition of individuals with mathematical and humanitarian orientation 78
Mambetova A., Shykovets S.
The history of the formation of the psychological thought of the Crimean Tatar people
(from prehistory to the foundation of the Crimean khanate) 81
Mitrova O.
Features of displays of sense of humor as adaptive mechanism: coping strategy or a defense mechanism? 84
Piontkivs'ka H.
The features of support of social activity of older people 88
Polishchuk A.
Value orientation and reflectivity of personality as factors of influence on the gifted young people 91
Polyschuk V.
Deviations of mental status of compulsory settlers from ATO area in dependence on temporal dynamics 94
Ruds'ka A.
Participation of women in public and political life: perspectives and obstacles 99
Saphonova S.
The organizational basis of the orphans' preparation to the different forms of the arrangement 102
Tkach T.
Social-psychological features of new forms of adult education 105
Fedorchenko O.
Gender differences in anxiety of children of senior preschool age 109
Chuiko H., Svets'ka L.
Partnership as a factor in the development of corporate volunteering 113
Shykovets S.
Psychological features of mentality of regional communities of Ukraine 116
Shportun O.
Analysis of gelotophobia's researches results of patiens with mental disordes 120

УДК 159.92

Еліна Алієва, асп.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

СИСТЕМА ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ЗДАТНОСТІ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ

У даній статті представлені: структура здатності до самостійного життєвого вибору, методи діагностики цієї здатності, а також результати експериментального дослідження проблеми формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору; розглянуто, яким чином впливають соціальні і психологічні чинники на формування цієї здатності; обґрунтовано та доведено ефективність застосування системи оптимізації формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Ключові слова: здатність до самостійного життєвого вибору, психологічні і соціальні чинники, система оптимізації формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Актуальність. Україна на сьогоднішній день знаходиться на переломному етапі укріплення власної суверенності і потребує формування принципово нової особистості у державі. У нашій роботі ми досліджували проблему формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Розробкою проблеми особистісного вибору в психології займалися такі зарубіжні психологи, як А. Адлер, А. Бандура, Ш. Бюлер, Р. Мей, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К.Г. Юнг, І. Ялом, та вітчизняні – К.О. Абульханова-Славська, А. Блатнер, Ф.Є. Василюк, П.П. Горностай, І.В. Лебединська, О.О. Любченко, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін. Проблема самостійності в психології представлена такими радянськими та вітчизняними психологами, як І.С. Кон, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, Г.О. Люблінська, Г.С. Пригін, С.Л. Рубінштейн, В.І. Селиванов, Е.В. Суботський, Д.А. Цирінг, Ю.В. Яковлєва, Ю.В. Янотовська та ін. Проблема самостійності вивчалася дотично у напрямках аналізу її вікових аспектів (Л.А. Венгер, З.В. Гуріна, І.С. Кон, В.С. Мухіна), зокрема у студентському віці, де вона повинна виступати однією з важливих характеристик сформованої дорослої особистості, визначення поняття самостійності особистості (М. Папуш, Т.М. Титаренко), її складових (Д.А. Цирінг) та чинників формування (Н.А. Васильєва, М.Г. Стельмахович, Т.М. Титаренко) [1].

Таким чином, проблема формування здатності студентів до самостійного життєвого вибору є актуальною на сьогоднішній день та, на нашу думку, недостатньо дослідженою. Саме тому метою нашої статті було представлення результатів теоретичного та експериментального дослідження здатності студентів до самостійного життєвого вибору, обґрунтування та доведення ефективності програми оптимізації її формування.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Під здатністю до самостійного життєвого вибору ми розуміємо інтегровану властивість особистості, яка має багатокомпонентну структуру та характеризується поєднанням специфічних когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових проявів особистості, спрямованих на активне перетворення дійсності та управління особистою життєдіяльністю на основі власних ціннісних орієнтацій [1] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти здатності до самостійного життєвого вибору

Структурні компоненти	Особистісні прояви
Когнітивний	Креативність, високий рівень розвитку рефлексії
Мотиваційно-вольовий	Інтернальний локус контролю, переважання мотивації досягнень над мотивацією уникнення невдач, наявність розвиненої ціннісної сфери, високий рівень саморегуляції (ініціативність, рішучість, сміливість, організованість, наполегливість, витримка, цілеспрямованість, відповідальність)
Емоційний	Емоційна стійкість, висока самооцінка, низькі показники тривожності та фрустрованості
Поведінковий	Активність, спонтанність, легкість у спілкуванні, незалежність, здатність до ризику, самоактуалізованість

В результаті теоретичного аналізу проблеми здатності до самостійного життєвого вибору нами був зроблений висновок, виокремлені її прояви (когнітивні, мотиваційно-вольові, емоційні, поведінкові), зокрема, креативність, рефлексивність, інтернальний локус контролю, переважання мотивації досягнень над мотивацією уникнення невдач, наявність стійких ціннісних орієнтацій, високий рівень саморегуляції, емоційна стійкість, впевненість у собі, низькі показники тривожності та фрустрованості, незалежність, спонтанність, легкість у спілкуванні, здатність до ризику, самоактуалізованість, можуть виступати психологічними чинниками формування здатності до самостійного життєвого вибору, що вимагало експериментального доведення через констатувальний експеримент.

Виходячи з вищесказаного, нами був підготовлений спеціальний комплекс діагностичних методик, спрямований на вивчення особистісних проявів здатності студентів до самостійного життєвого вибору [2]:

- методика "Виявлення стилю саморегуляції діяльності" Г.С. Пригіна (модифікована) визначала рівні розвитку здатності до самостійного життєвого вибору;
- методика "Діагностика самоактуалізації особистості" А.В. Лазукіна (адаптація Н.Ф. Каліної (САМОАЛ)) вивчала рівень самоактуалізації особистості, самооцінки, рефлексії, розвиненості ціннісної сфери, незалежності, спонтанності і легкості у спілкуванні;
- методика "Діагностика особистісної креативності" Є.Є. Тунік дозволяла визначити чотири особливості творчої особистості: допитливість, уяву, складність і схильність до ризику;
- методика "Особистісний диференціал", що модифікований Д.А. Богдановою та С.Т. Посоховою, досліджувала самооцінку, силу волі, активність;
- методика вивчення мотивації успіху і страху невдачі А.А. Реана досліджувала вираженість певного виду мотивації у студентів (мотивації досягнення чи уникнення невдач);
- опитувальник "Рівень суб'єктивного контролю" Дж. Роттера (в адаптації Є.Ф. Бажина) досліджувала вираженість інтернального чи екстернального локусу контролю;

© Алієва Еліна, 2016

• особистісний опитувальник "Самооцінка психічних станів" Г.Ю. Айзенка дозволяла оцінити рівень тривожності та фрустрованості;

• методика оцінки нервово-психічної стійкості у стресі "Прогноз" дозволяла виявити окремі передхворобні ознаки особистісних порушень, а також оцінити вірогідність їх розвитку і проявів у поведінці і діяльності людини;

• методика виміру рівня тривожності Дж. Тейлор, адаптована Т.А. Немчиновим, досліджувала загальний рівень тривожності;

• методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.І. Васермана (модифікація В. Бойко) досліджувала прямо пропорційний вплив задоволеності особистості однією сферою життєдіяльності на задоволеність чи незадоволеність іншою, що може сприяти виникненню соціальної фрустрованості.

В констатувальному експерименті брало участь 165 студентів. В результаті дослідження було доведено, що рівень розвитку здатності студентів до самостійного життєвого вибору та особливості розвитку особистісних проявів її структурних компонентів (когнітивного, мотиваційно-вольового, емоційного, поведінкового), зокрема, креативності, рефлексивності, інтернального локусу контролю, переважання мотивації досягнень над мотивацією уникнення невдач, наявності стійких ціннісних орієнтацій, високого рівня саморегуляції, емоційної стійкості, впевненості у собі, низьких показників тривожності та фрустрованості, незалежності, спонтанності, легкості у спілкуванні, здатності до ризику, самоактуалізованості, характеризуються переважно середніми та низькими показниками. Так, наприклад, встановлено, що більшість досліджуваних (40 %) характеризується середнім, 33 % – високим, 27 % – низьким рівнем сформованості здатності до самостійного життєвого вибору [1]. Отримані результати проведеного дослідження представлені на рис. 1.

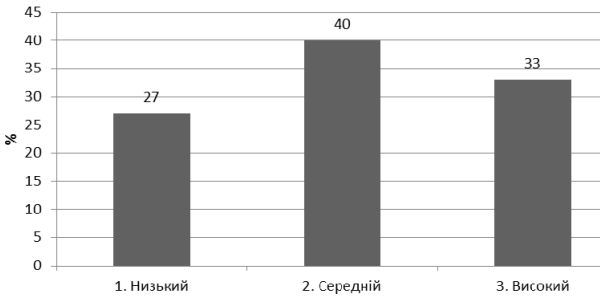

Рис. 1. Рівень сформованості здатності студентів до самостійного життєвого вибору за рівнями (у %)

Середній рівень характеризується такими проявами як: наявність (найчастіше випадкових, незакономірних) позитивних подій у житті, часте переживання відчуття нереалізованості, внутрішнього дискомфорту, відсутністю чіткого розуміння відповідності наслідків певним попереднім діям, неадекватне перебільшення власних досягнень, пошук винних серед інших для пояснення невдачі, нестійкою здатністю визначати власні життєві цілі, непослідовністю поведінки, відсутністю спроможності довгий час домагатися бажаного, нестійкістю власних інтересів та вподобань, відсутністю чіткої позиції щодо життєвих проблем, непослідовністю поведінки. Низький рівень представлений такими особливостями: відсутністю динаміки у житті та реалізації власних можливостей, дискомфортом, нестійкістю емоційних станів, безпорадністю, відсутністю здатності об'єктивно оцінювати життєві зміни, екстернальним локусом контролю, пасивністю, відсутністю власних життєвих цілей, низьким рівнем вольової регуляції, відсутністю широкого світогляду, невпевненістю у собі, залежністю власних міркувань від думки інших, конформізмом.

Окрім цього, нами було доведено, що рівень здатності до самостійного життєвого вибору обумовлюється соціальними і психологічними чинниками, зокрема когнітивними, емоційними, мотиваційно-вольовими, поведінковими, а значить, корекція здатності до самостійного життєвого вибору можлива шляхом оптимізації впливу цих психологічних чинників.

Такий стан речей дав підстави розробити та апробувати авторську систему оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції та розвитку її психологічних чинників. Дана система складалася з впровадження активного соціально-психологічного навчання "Формування та розвиток здатності до самостійного життєвого вибору" та індивідуальної роботи зі студентами (психологічних рекомендацій), створення і показу відео-ролика "Мотиваційний серіал "Класно бути дорослим і самостійним", які сприяли як підвищенню самостійності студентів, так і їх особистісному зростанню в цілому.

Специфіка розробленого нами тренінгу "Формування та розвиток здатності до самостійного життєвого вибору" полягала в тому, що він створювався саме для студентів з низьким та середнім рівнями розвитку здатності до самостійного життєвого вибору, зумовлених впливом сукупності психологічних чинників (когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових), та складався з 12 щотижневих занять по 2–2,5 год. (загалом 24 год.). Саме цей метод, на нашу думку, є однією з найбільш зручних та швидко діючих форм психологічної роботи з групами, створюючи необхідні психологічні умови для розвитку самосвідомості людей і актуалізації їх ресурсів, зміни їх поведінки і ставлення до світу. Соціально-психологічний тренінг дозволяє працювати з особистістю, зачіпаючи глибинні внутрішні структури, які важко піддаються корекції іншими методами, сприяє апробації нового досвіду, спрямовує людину на відчуття власного "Я", актуалізацію свого особистісного потенціалу. Наш тренінг мав на меті подолання або зменшення негативного впливу психологічних чинників формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору. Кожне заняття містило в собі авторські або запозичені з інших джерел вправи та застосування таких основних тренінгових методів, як групова дискусія, рольові ігри, арт-терапевтичні методики, які реалізовувалися за допомогою малювання, музичної терапії, кольоротерапії, були присутні елементи казкотерапії, методи розвитку соціальної перцепції й медитативні техніки, спрямовані на подолання або зменшення негативного впливу певного психологічного чинника. Кожне заняття було присвячене зменшенню одного або декількох проявів психологічних чинників формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

У нашій роботі нами використовувалися психокорекційні та психотерапевтичні вправи таких напрямків психології, як когнітивного, біхевіористичного, гуманістичного, екзистенційного та арт-терапевтичного тощо.

Когнітивна терапія ефективна при роботі з багатьма особистісними проблемами: тривожністю, невпевненістю в собі, труднощами у встановленні відносин, харчовими порушеннями. Американський психолог Аарон Бек – засновник когнітивної психотерапії – об'єднав в своєму методі ідеї психоаналізу про вплив несвідомого на наші думки і вчинки та біхевіоризму. Він вважав, що психологічні проблеми виникають через те, що ми робимо помилкові висновки, які можуть сильно спотворювати реальні події. Крім того, кожний з нас не тільки сприймає і оцінює ситуа-

цію, але і в думках безперервно коментує те, про що думає, що відчуває. Сьогодні когнітивна терапія Аарона Бека – один з головних методів когнітивно-біхевіорального підходу в психотерапії, який ефективний в роботі з багатьма психологічними проблемами. Значний внесок у розв'язання проблеми взаємозв'язку когнітивного стилю з особистісними характеристиками зробили як зарубіжні (Д. Броверман, Р. Гарднер, Дж. Гілфорд, Г. Клаус, Дж. Клейн, С. Мессік, У. Найссер, Г. Уїткін, П. Хольцман), так і вітчизняні дослідники (О.Г. Асмолов, Д.Б. Богоявленська, С.В. Бондар, Л.Я. Дорфман, Є.А. Клімов, В.А. Колга, Г.В. Куценко, О.В. Лібін, В.С. Мерлін, В.І. Моросанова, О.Б. Напрасна, Н.І. Пов'якель, М.В. Прохорова, Л.І. Романовська, О.В. Скориніна, І.Г. Скотникова, А.А. Студенікін, В.О. Толочек, В.В. Федько, М.О. Холодна, Ю.Г. Черножук, І.П. Шкуратова) [10].

Поведінковий підхід вирізняється, в першу чергу, тим, що почуття клієнтів виступають як вторинні у порівнянні з їх поведінкою. Успіх передбачає: зосередженість на певному типі поведінки; постановку конкретних цілей; вибір спеціальних процедур, адекватних до проблеми клієнта. Такий підхід передбачає фіксацію певних змін у поведінці клієнта, зокрема у його адаптивності, попередженні негативних розладів та посиленні бажаних позитивних тенденцій. При цьому важливо визначити позитивні стимули і події, вчасно підкріпити бажану поведінку, оцінити ефективність терапевтичних процедур і можливість перенесення поведінкових змін у реальне життя [8].

У гуманістичній психології людину розглядають як свідому і розумну істоту, активного творця власної особистості та свого стилю життя. Людина визначається прагненням до самовдосконалення. Сама сутність людини зумовлює її постійний рух до творчості й самодостатності, якщо цьому процесу не перешкоджають обставини. Розробників гуманістичної теорії особистості насамперед цікавило те, як людина сприймає, розуміє і пояснює реальні події у своєму житті. Вони описували феноменологію особистості, а не шукали їй пояснення; тому теорію даного типу іноді називають феноменологічною. Описи особистості і подій у її житті тут в основному зосереджені на дійсному життєвому досвіді, а не на минулому або майбутньому, і подаються в термінах типу "сенс життя", "цінності", "життєві цілі" тощо. Найбільш відомими представниками цього підходу до особистості є А. Маслоу, К. Роджерс та В. Франкл. Ми при розробці та апробації тренінгової програми спиралися на положення клієнт-центрованого підходу К. Роджерса [12].

У післявоєнні роки у європейській психотерапії сформувався екзистенціальний підхід. Згодом, у 1960-1970-ті рр., певний внесок у цей напрям зробила також антипсихіатрія Р. Ленга. Засади екзистенціального підходу склалися під впливом філософії екзистенціалізму (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр та ін.) та французької школи персоналізму (Е. Муньє, Г. Марсель, Е. Левіанс). Більшість психотерапевтичних напрямів має на меті змінити життєву ситуацію клієнта, окремі аспекти або погляд на власні проблеми. На відміну від них екзистенціальний підхід такої мети не ставить. Сутність його полягає у цілковитому прийнятті існування (екзистенції) клієнта, всебічному і доброзичливому розумінні його. Тому екзистенціальний психотерапевт не прагне жодних змін, хіба що власних. Ми у своїй груповій роботі використовували погляди Р. Мея [13].

Арт-терапія – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості. Вперше цей термін був використаний Андріаном Хілом у 1938 р. при описі своєї роботи із хворими на туберкульоз та незабаром отримав широке поширення. У вузькому сенсі слова під арт-терапією зазвичай мається на увазі терапія образотворчим мистецтвом з метою впливу на психоемоційний стан людини. Поступово, протягом XX ст., арт-терапія стала невід'ємною частиною соціальних заходів профілактичного й реабілітаційного характеру, медичної, психотерапевтичної та педагогічної практики. 1960–1970-і роки характеризувалися спробами об'єднати художні заняття пацієнтів з принципами психотерапевтичних співтовариств і динамічної психіатрії, що виявилося, зокрема, в діяльності І. Чампернон, Р. Аммона, Л. Навратіла та ін. На сьогоднішній день розповсюджено здійснювати розвиток творчої уяви, набуття цілісності особистості за допомогою арт-терапевтичних методик. Арт-терапія сьогодні активно розвивається як за кордоном, так і в нашій країні, використовується з метою терапевтичної взаємодії при вирішенні діагностичних, корекційних, профілактичних завдань [3].

Науковці вважають, що арт-терапія є саме тією методологічною базою, яка об'єднує досягнення наукової думки, досвід мистецтва, інтелект особистості, її почуття, рефлексію, і діяльність [4].

Арт-терапія використовується як у груповій, так і в індивідуальній роботі. Практика використання арт-терпапевтічних технологій в освітніх закладах широко обговорюється в ряді робіт українських авторів, які висловлюються з приводу доцільності використання, її ефективності у допомозі дітям, молоді з неблагополучних сімей, при порушенні адаптації у новому колективі, з метою психологічної допомоги молодшим школярам, у яких є труднощі у навчанні, у роботі з підлітковим "бунтарством" [3, 4, 7]. В нашій роботі ми використовували різні види арт-терапевтичного напрямку для формування здатності до самостійного життєвого вибору. Наприклад, засоби музичної терапії, використовувалися як фон під час тренінгових занять, для активізації внутрішніх процесів, для глибокого саморозкриття учасників, прояву індивідуального сприйняття музичних композицій. Вони виступили для нас як інформативний психодіагностичний інструмент. Вплив музики на психологічне здоров`я людини досліджували вчені за такими аспектами: ефекти сприйняття, культурні установки та соціалізація сприйняття (В.С. Лобзин, М.М. Решетніков); механізм впливу музики на людину у процесі праці, вчення про домінанту (А.А. Ухтомський); особливості підбору музичних творів і їх вплив на нервову систему (А.А. Коротаєв); впровадження музичної терапії в навчальну діяльність (І.А. Гольдварг). Кольоротерапія використовувалася для покращення емоційного стану і зняття напруження, укріплення нервової системи, як метод формування навичок емоційної стійкості, засіб розвитку емоційного компоненту. На сьогоднішній день роботи, дослідження за цим напрямком є у таких вітчизняних психологів, як Ю.А. Александровський, Л.С. Виготський, В.М. Бєхтерєв, Н.А. Головань, В.С. Лобзін, Т.І. Пасека, Е.Б. Рабкіна, М.М. Решетніков Т.М. Титаренко, Р. Хайкін, А.В. Якімчук, і зарубіжних (В. Тернер, М. Купер, А. Метьюз). Колір має величезний вплив на фізіологію й психіку людини. 80 % інформації, яку сприймає наш мозок, надходить до нього через кольоровий зір. Третина мозку працює над переробкою букету кольорів і відтінків, які сприймає людина. Сучасній науці вже добре відомо, що вплив кольору може викликати в людини як фізіологічний, так і психологічний ефект. Ця ж обставина давно враховується у мистецтві, естетиці, а також гігієні виробництва, політиці, маркетингу [9]. У нашій роботі ми також використовували засоби комплексної казкотерапії, розробленої у Санкт-Петербурзі Т.Д. Зінкевич-Євстигнєвою [6].

Індивідуальна робота, зокрема, надання психологічних рекомендацій, реалізовувалася залежно від типу сформованості у студентів здатності до самостійного життєвого вибору (тривожного, нестійкого, ригідного), з метою охоплення і глибшого відпрацювання психологічної проблематики, яка призвела до низького та середнього рівнів розвитку у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Створення відео-ролика передбачалося як створення інструменту, допоміжного методичного інтерактивного засобу в активному соціально-психологічному навчанні.

З метою визначення ефективності системи оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції її психологічних чинників нами були проведені перший та другий контрольний зрізи формувального експерименту в експериментальній групі, де впродовж 3 місяців впроваджувалася розроблена нами система, та контрольній групі, в якій жодних заходів не проводилося.

Отже, формувальний експеримент складався з трьох етапів:

1. На першому етапі було зроблено перший контрольний зріз експериментальної та контрольної груп досліджуваних за вищезазначеними методиками з метою вивчення психологічних чинників здатності до самостійного життєвого вибору та їх впливу на формування і розвиток цієї здатності.

2. На другому етапі нашого формувального експерименту особам з експериментальної групи було запропоновано систему оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції та розвитку її психологічних чинників.

3. На третьому етапі нашого формувального експерименту – через три місяці після застосування системи оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції та розвитку її психологічних чинників, з досліджуваними експериментальної та контрольної груп був знову зроблений другий контрольний зріз за результатами діагностичних методик та порівняно результати з першим контрольним зрізом.

За результатами формувального експерименту, у студентів експериментальної групи відбулося значне підвищення рівня сформованості здатності до самостійного життєвого вибору (досліджуваних з низькими показниками з 43 % зменшилося до 8 %, із середніми з 52 % – до 37 %, а з високими показниками з 5 % підвищилося до 55 %), тоді як в контрольній групі зміни були незначущими (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл показників рівня розвитку здатності до самостійного життєвого вибору в експериментальній та контрольній групах після формувального експерименту (у %)

		ЕГ після	КГ після	χ^2	p
Емоційний компонент	Низькі	15	33	6,1	≤0,05
	Середні	20	38		
	Високі	65	29		
Поведінковий компонент	Низькі	18	43	6,2	≤0,05
	Середні	27	38		
	Високі	55	19		
Когнітивний компонент	Низькі	19	29	8,4	≤0,01
	Середні	18	52		
	Високі	63	19		
Мотиваційно-вольовий компонент	Низькі	5	30	5,9	≤0,05
	Середні	42	48		
	Високі	53	22		
Здатність до самостійного життєвого вибору	Низькі	8	24	6,1	≤0,05
	Середні	37	57		
	Високі	55	19		

Висновки. Отже, ми вважаємо, що розроблену нами систему оптимізації формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору можна вважати ефективною, а припущення нашого дослідження про те, що здатність студентів до самостійного життєвого вибору зумовлюється сукупністю психологічних чинників (когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових), оптимізація яких, активними соціально-психологічними методами навчання та виконанням психологічних рекомендацій сприятиме як підвищенню рівня здатності до самостійного життєвого вибору студентів, так і їх особистісному зростанню в цілому, доведеною.

Список використаних джерел

1. Алієва Е.Ю. Формування та розвиток у студентів здатності до самостійного життєвого вибору / Е.Ю. Алієва // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2015. – III (31). – P. 65-68.

2. Алієва Е.Ю. Методичні засади дослідження психологічних чинників формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору / Е.Ю. Алієва / Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів XVIII Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 24 квітня 2015 р. ; у 2-х т. – К., 2015. – Т. 2. – С. 67–71.

3. Вознесенська О. Психотерапевтическое воздействие сказочного мотива "Битва с драконом" / Олена Вознесенська // Простір арт-терапії. Збірник наук. ст. / ЦІППО АПН України. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 2. – С. 120–141.

4. Вознесенська О. Арт-терапевтичні технології в соціально-психологічному тренінгу як засіб формування етносоціальних уявлень / Олена Вознесенська, Оксана Скнар // Простір арт-терапії. – К. : Міленіум, 2007. – С. 75–89.

5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Игры в сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб. : Речь, 2008. – 208 с.

6. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Психотерапия зависимостей. Метод сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2001. – 176 с.

7. Казка як важливий чинник людства / В.М. Брандес, О.В. Вознюк, М.М. Забродський // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2001. – № 8. – С. 96–100.

8. Коттлер Д. Психотерапевтическое консультирование / Дж. Коттлер, Р. Браун; Пер. с англ. М. Потаповой, А. Ракитиной. – СПб. : Питер, 2001. – 462 с.

9. Купер М. Как понимать язык цвета / Мими Купер. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 144 с.

10. Методичні рекомендації "Використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я" / За заг. ред. М.Л. Авраменка. – К. : Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. – 55 с.

11. Пісоцький О. П. Принципи когнітивної психології та сучасна практична психологія / О.П. Пісоцький // Тези доповідей учасників Другої міжнародної науково-практичної конференції "Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи". – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, Поліграф-Центр, 2009. – С. 152–154.

12. Rogers C.R. Client-Centered therapy: Its Current Practice, Implications, and the Theory / C.R. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1951. – 560 p.

13. May R. Freedom and destiny [Text] / R. May. – N.Y. : W.W. Norton & Company, 1981. – 275 p.

1. Aliieva E. Formuvannia ta rozvytok u studentiv zdatnosti do samostiinoho zhyttievoho vyboru / E. Aliieva // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2015. – III (31). – С. 65–68.

2. Aliieva E. Metodychni zasady doslidzhennia psykholohichnykh chynnykiv formuvannia u studentiv zdatnosti do samostiinoho zhyttievoho vyboru / E. Aliieva / Molod, osvita, nauka, kultura i natsionalna samosvidomist v umovakh yevropeiskoi intehratsii: Zb. Materialiv XVIII Vseukr. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 24 April 2015; in 2 vol. – K., 2015. – Vol 2. – P. 67–71.
3. Voznesenska O. Psykhoterapevtycheskoe vozdeistvye skazochnoho motyva "Bytva s drakonom" / Olena Voznesenska // Prostir art-terapii. Zbirnyk nauk. st. / TsIPPO APN Ukrainy. – K. : Milenium, 2007. – Iss. 2. – P. 120–141.
4. Voznesenska O. Art-terapevtychni tekhnolohii v sotsialno-psykholohichnomu treninhu yak zasib formuvannia etnosotsialnykh uiavlen / Olena Voznesenska, Oksana Sknar // Prostir art-terapii. – K. : Milenium, 2007. – P. 75–89.
5. Zynkevych-Evstyhneeva T.D. Games in story-therapy / T.D. Zynkevych-Evstyhneeva, T.M. Hrabenko. – SPb. : Rech, 2008. – 208 p.
6. Zynkevych-Evstyhneeva T.D. Psykhoterapyia zavysymostei. Metod skazkoterapyia / Zynkevych-Evstyhneeva T.D. – SPb. : Rech, 2001. – 176 p.
7. Kazka yak vazhlyvyi chynnyk liudstva / V.M. Brandes, O.V. Vozniuk, M.M. Zabrodskyi // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka. – 2001. – № 8. – P. 96–100.
8. Kottler J. Psykhoterapevtycheskoe konsultyrovanye / J. Kottler, R. Braun; Transl. by M. Potapova, A. Rakytyna. – SPb. : Piter, 2001. – 462 p.
9. Kuper M. Kak ponymat yazyk tsveta / Mymy Kuper. – M. : Exmo, 2004. – 144 p.
10. Metodychni rekomendatsii "Vykorystannia metodiv art-terapii v reabilitatsii liudei z problemamy psykhichnoho zdorov'ia" / Za zahalnoiu redaktsiieiu kandydata medychnykh nauk M.L. Avramenka. – K. : Vseukrainskyi tsentr profesiinoi reabilitatsii invalidiv, 2008. – 55 p.
11. Pisotskyi O.P. Pryntsypy kohnityvnoi psykholohii ta suchasna praktychna psykholohiia / O.P. Pisotskyi // Tezy dopovidei uchasnykiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Metodolohiia ta tekhnolohii praktychnoi psykholohii v systemi vyshchoi shkoly". – K. : NPU im. M.P. Drahomanova, Polygraf-Tsentr, 2009. – P. 152–154.
12. Rogers C.R. Client-Centered therapy: Its Current Practice, Implications, and the Theory / C.R. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1951. – 560 p.
13. May R. Freedom and destiny [Text] / R. May. – N.Y. : W.W. Norton & Company, 1981. – 275 p.

Надійшла до редколегії 11.12.15

Элина Алиева, асп.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев

СИСТЕМА ОПТИМИЗАЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ СПОСОБНОСТИ К САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ ЖИЗНЕННОМУ ВЫБОРУ

В данной статье представлены: структура способности к самостоятельному жизненному выбору, методы диагностики этой способности, а также результаты экспериментального исследования проблемы формирования у студентов способности к самостоятельному жизненному выбору; рассмотрено, каким образом влияют социальные и психологические предпосылки на формирование этой способности; обосновано и доказано эффективность применения системы оптимизации формирования у студентов способности к самостоятельному жизненному выбору.

Ключевые слова: способность к самостоятельному жизненному выбору, психологические и социальные предпосылки, система оптимизации формирования у студентов способности к самостоятельному жизненному выбору.

Elina Aliieva, post-graduate
Mychailo Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv

SYSTEM OF OPTIMIZATION OF FORMATION OF STUDENTS' CAPACITY FOR INDEPENDENT LIFE CHOICES

This article presents the structure of the capacity for independent life choices, methods of diagnosis of this ability, and the results of the pilot study on formation of students' capacity for independent life choices; examined how influence social and psychological factors on the formation of this ability; substantiated and proven effectiveness of the system optimize formation of students' capacity for independent life choices.

Keywords: ability for independent life choices, psychological and social factors, system optimization formation of students' capacity for independent life choices.

УДК: 159.953.2+952.3

Тетяна Андрусишина, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВПЛИВ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА ІНТРОВЕРСІЇ/ЕКСТРАВЕРСІЇ НА ВИБІР КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуте дослідження, присвячене з'ясуванню впливу типу темпераменту та інтроверсії/екстраверсії на вибір копінг-стратегій особистістю за допомогою таких методик: особистісного опитувальника Айзенка(EPI, варіант А) для виявлення екстраверсії/інтроверсії і типу темпераменту особистості та опитувальника "Способи опановуючої поведінки" Лазаруса для з'ясування провідних копінг-стратегій. Вибірка складалася з 64 респондентів, а опрацювання результатів було здійснене за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS.

Ключові слова: темперамент, типи темпераменту, інтроверсія, екстраверсія, нейротизм, особистість, копінг, копінг-стратегії, стресові ситуації, однофакторний дисперсійний аналіз, кореляційний аналіз.

Актуальність дослідження. Життя сучасної людини наповнене складними ситуаціями та обставинами, які значно ускладнюють її існування, або, принаймні, сприймаються як важкі та такі, що порушують звичний перебіг подій. Кожна людина неминуче стикається із необхідністю вирішувати складні психологічні проблеми протягом всього життя. Одним з чинників, що сприяє подоланню складних життєвих ситуацій є копінг (coping), вивчення якого стає все більш актуальним та важливим завданням для психології.

Одна і та сама ситуація може по-різному сприйматися і оцінюватися людьми. Під впливом індивідуальних особливостей у людини формуються так звані копінг-стратегії – сукупність когнітивних, емоційних та поведінкових дій особистості, суть яких полягає в адаптації до життєвих подій та стресових ситуацій. Їхнє головне завдання – забезпечення і підтримка добробуту людини, фізичного і психічного здоров'я та задоволеності соціальними відносинами. На формування копінг-стратегій впливають багато факторів, серед яких важливе місце займають тип темпераменту та екстраверсія/інтроверсія особистості.

Найважливішу роль темперамент відіграє в стресових ситуаціях. Великий вплив на діяльність людини здійснює профіль темпераментних властивостей, який багато в чому визначає стресостійкість особистості. Здатність оволодіти ситуацією в значній мірі залежить від психологічної стійкості людини. Вона виробляється і формується одночасно з розвитком особистості і залежить від типу нервової системи людини, від досвіду особистості, придбаного в тій сфері, де вона розвивалася. У дослідженнях зарубіжних авторів неодноразово підкреслювалася важлива роль властивостей темпераменту в розмежуванні реакцій індивіда на соціальне і

© Андрусишина Тетяна, 2016

фізичне оточення, а також у різних ситуаціях вибору, у розвитку стратегій надання переваги (Lerner, 1984; Thomas, 1977; Buss, Plomin, 1984). У вітчизняній практиці вплив типу темпераменту на опановуючу поведінку не вивчався. Водночас розробка наукових положень про темперамент, екстраверсію/інтроверсію та копінг-стратегійяк окремих тем здійснена досить ґрунтовно.

Мета статті – дослідити вплив типу темпераменту та екстраверсії/інтроверсії особистості на обрання нею копінг-стратегій, опрацювати і узагальнити відомості щодо зв'язку цих двох факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тепер перейдемо безпосередньо до опису проведеного дослідження. Вибірку дослідження склали студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В дослідженні взяли участь 64 респонденти: 19 хлопців та 45 дівчат. Дівчат значно більше, ніж хлопців, тож ми не зможемо аналізувати відмінності між статями у виборі копінг-стратегій. Для того, щоб це було можливо, необхідна приблизно однакова кількість чоловіків і жінок.

Залежно від типу темпераменту ми сформували 4 групи досліджуваних. 1 група – сангвініки (10 хлопців, 5 дівчат); 2 група – флегматики (6 хлопців, 9 дівчат); 3 група – меланхоліки (1 хлопець, 14 дівчат); 4 група – холерики (2 хлопці, 17 дівчат).

Розглянемо основні методики, що були використані для дослідження. У дослідженні ми використовували два опитувальника – опитувальник Айзенка та опитувальник Лазаруса "Способи опановуючої поведінки".

EPI (Eysenck Personality Inventory) опублікований в 1963 р. і містить 57 питань, 24 з яких спрямовані на виявлення екстраверсії-інтроверсії, 24 інших – на оцінку емоційної стабільності-нестабільності (нейротизму), решта 9 складають контрольну групу питань, призначену для оцінки щирості досліджуваного, його ставлення до обстеження та достовірності результатів. Адаптований А.Г. Шмельовим [7].

Зв'язок факторно-аналітичного опису особистості з чотирма класичними типами темпераменту відображаються у"колі Айзенка": по горизонталі в напрямку зліва направо збільшується абсолютна величина показника екстраверсії, а по вертикалі знизу вгору зменшується виразність показника стабільності. За допомогою "кола Айзенка" на основі отриманих показників Е та Н визначається тип темпераменту опитуваного[2, 129].

Опитувальник Г. Айзенка має дві паралельні, еквівалентні форми – А і В, які можуть використовуватись як одночасно – для більшої вірогідності результатів, так і окремо, з інтервалом в часі – для перевірки надійності опитувальника або з метою отримання результатів досліджень у динаміці. Ми використовували форму А.

Після заповнення досліджуваними бланків відповідей дослідник, використовуючи ключ, підраховує бали по показниках: Е – екстраверсія, Н – нейротизм, Н – неправда (кожна відповідь, яка співпадає з ключем, оцінюється як один бал). Результати записуються в протокол.

Опитувальник Лазаруса "Способи опановуючої поведінки" призначений для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, копінг-стратегій. Даний опитувальник вважається першою стандартною методикою в галузі вимірювання копінгу. Методика була розроблена Р. Лазарусом і С. Фолкманом в 1988 році, адаптована Т.Л. Крюковою, Е.В. Куфтяк, М.С. Замишляєвою в 2004 році, додатково стандартизована в НІПНІ ім. Бехетерева Л.І. Вассерманом та ін.

Опанування життєвих труднощів, як стверджують автори методики, є когнітивними і поведінковими зусиллями індивіда, які постійно змінюються з метою управління специфічними зовнішніми і (або) внутрішніми вимогами, які оцінюються ним такими, що піддають його випробуванню або перевищують його ресурси. Завдання опанування з негативними життєвими обставинами полягає в тому, щоб або подолати труднощі, або зменшити їх негативні наслідки, або уникнути цих труднощів, або витерпіти їх. Можна визначити опановуючу поведінку як цілеспрямовану соціальну поведінку, що дозволяє впоратися з важкою життєвою ситуацією (або стресом) способами, адекватними особистісним особливостям і ситуації,– через усвідомлені стратегії дій. Це свідома поведінка спрямована на активну зміну, перетворення ситуації, яка піддається контролю, або на пристосування до неї, якщо ситуація не піддається контролю. При такому розумінні вона важлива для соціальної адаптації здорових людей. Її стилі та стратегії розглядаються як окремі елементи свідомої соціальної поведінки, за допомогою яких людина справляється з життєвими труднощами.

Ефективність тієї чи іншої стратегії залежить від особливостей актуальної ситуації та наявних особистісних ресурсів, тому говорити про адаптивність/дезадаптивність окремих копінг-стратегій некоректно. Стратегії, ефективні в одній ситуації, можуть бути неефективними і навіть приносити шкоду – в іншій.

Опитувальник складається з 50 тверджень, згрупованих у 8 шкал. Номери опитувальника (по порядку, але різні) працюють на різні шкали[9]. Шкали опитувальника: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка. Обраховуються отримані дані по кожній шкалі.

Після проведення дослідження дані були проаналізовані за вимогами методик та внесені до статистичної комп'ютерної програми SPSS (версія 2.1).

Ми здійснили однофакторний дисперсійний аналіз для того, щоб перевірити гіпотезу про те, що фактор, який ми вивчаємо (темперамент та екстраверсія/інтроверсія), дійсно впливає на залежну змінну (копінг-стратегії). Ми з'ясували, що темперамент впливає на обрання людиною таких стратегій як "конфронтація" (статистична значущість 0,002), "пошук соціальної підтримки" (0,000), "прийняття відповідальності" (0,030), "втеча-уникнення" (0,006), "планування вирішення проблеми" (0,003).

Були виявлені суттєві відмінності між типом темпераменту та копінг-стратегіями. Так, по стратегії "конфронтація" з'ясовано відмінності між флегматиками (-3,018*, рівень значущості 0,001) та холериками (3,018*,рівень значущості 0,001). Тобто флегматики менш схильні обирати копінг-стратегію "конфронтація" у складних ситуаціях, ніж холерики.

По стратегії "пошук соціальної підтримки" були виявлені відмінності між сангвініками (3,267*, рівень значущості 0,022), та флегматиками (-3,267*, рівень значущості 0,022). Тобто сангвініки частіше обирають копінг-стратегію "пошук соціальної підтримки" у стресових ситуаціях, ніж флегматики.

Флегматики (-4,295*, рівень значущості 0,001) рідше обирають копінг-стратегію "пошук соціальної підтримки" порівняно з холериками. Флегматики (-1,835*, рівень значущості 0,027), порівняно з холериками, рідше обирають стратегію "прийняття відповідальності". Флегматики (-3,867*, рівень значущості 0,019) рідше обирають стратегію "втеча-уникнення", ніж меланхоліки. Флегматики (-3,509*, рівень значущості 0,027) рідше, ніж холерики, обирають стратегію "втеча-уникнення". Флегматики (4,133*, рівень значущості 0,001) порівняно

з меланхоліками, частіше обирають стратегію "планування вирішення проблеми".

Меланхоліки (-3,295*, рівень значущості 0,012), порівняно з холериками, рідше обирають "пошук соціальної підтримки". Меланхоліки (3,867*, рівень значущості 0,019) частіше, ніж флегматики, вибирають стратегію "втеча-уникнення". Меланхоліки (-4,133*, рівень значущості 0,001) рідше, ніж флегматики, надають перевагу стратегії "планування вирішення проблеми".

Холерики (4,295*, рівень значущості 0,001) частіше, ніж флегматики, у складних ситуаціях обирають стратегію "пошук соціальної підтримки". Холерики (3,295*, рівень значущості 0,012) частіше обирають копінг-стратегію "пошук соціальної підтримки", ніж меланхоліки. Холерики (1,835*, рівень значущості 0,027) частіше за флегматиків обирають стратегію "прийняття відповідальності". Холерики (3,509*, рівень значущості 0,027), частіше, ніж флегматики, надають перевагу стратегії "втеча-уникнення".

Опишемо, які стратегії, в середньому, обирали досліджувані різних типів темпераменту.

Стратегію конфронтації найбільше обирали холерики, наступними цій стратегій надавали перевагу сангвініки та меланхоліки, і найменше її обирали флегматики. Холерики часто обирали цю стратегію через неврівноваженість нервової системи, переважання збудження над гальмуванням. Холеричний тип є підвищено збудливим і нестриманим, нетерплячим, запальним і різким у стосунках, прямолінійним, у нього часто змінюється настрій. У складних ситуаціях за допомогою цієї стратегії він зменшує негативні емоції у зв'язку з виниклими труднощами. Флегматики найменше обирали цю стратегію, бо мають сильний, врівноважений тип нервової системи. Вони вміють контролювати і стримувати свої емоції, рідко "виходять з себе".

Стратегію дистанціювання найбільше обирали сангвініки, потім холерики і меланхоліки, і найменше її обирали флегматики. Сангвініки мають сильний, врівноважений тип нервової діяльності, легко пристосовуються до нових умов життя. Вони не сприймають все близько до серця. Відповідно вони долають негативні переживання у зв'язку з проблемою за рахунок суб'єктивного зниження її значущості та ступеня емоційної замученості в неї, можуть використовувати гумор, відсторонення, знецінення, раціоналізацію. Флегматики, навпаки намагаються не дистанціюватися від проблеми, а шукають ефективні шляхи її вирішення.

Стратегію самоконтролю найбільше обирали флегматики, майже однакові показники мають холерики, меланхоліки і сангвініки. Флегматики вміють контролювати і стримувати емоції. У складних ситуаціях вони намагаються подолати негативні переживання за рахунок придушення і стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації і вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення до самооволодіння. Усі інші типи темпераменту менше стримують свої емоції, їм трохи важче оволодіти собою у стресовій ситуації.

Стратегію пошуку соціальної підтримки найбільше обирають холерики, потім сангвініки, меланхоліки, і найменше – флегматики. Холерики – екстраверти, вони намагаються вирішити проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Характерні орієнтованість на взаємодію з іншими людьми, очікування уваги, поради, співчуття. Флегматики, навпаки, інтроверти, орієнтовані на власні думки, почуття. У складних ситуаціях вони надають перевагу вирішувати проблеми самі.

Стратегії прийняття відповідальності найбільше надавали перевагу холерики, потім меланхоліки та сангвініки, і найменше – флегматики. Холерик визнає свою роль у виникненні проблеми та відповідає за її вирішення. Водночас, йому характерна циклічність у діяльності та поведінці, тобто він може цілком віддатися справі, завзято працювати, енергійно долати труднощі і раптом усе лишити. На відміну від холерика, флегматик менше схильний брати відповідальність на себе.

Стратегію втеча-уникнення найбільше обирали меланхоліки, потім холерики і сангвініки, і найменше – флегматики. Меланхолік має слабкий, неврівноважений тип нервової системи. Він дуже чутливий, йому важко зорієнтуватися в новій ситуації. Тож меланхоліки намагаються подолати негативні переживання за допомогою заперечення проблеми, фантазування, відволікання, невиправданих очікувань. Флегматики, навпаки, мають сильний і врівноважений тип нервової системи і у складних ситуаціях спрямовують свої зусилля на подолання проблеми.

Стратегію планування вирішення проблеми найбільше обирали флегматики, потім сангвініки і холерики, і найменше – меланхоліки. Флегматик намагається подолати проблему за допомогою цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду і наявних ресурсів. Це зумовлено силою і врівноваженістю нервової системи, що дозволяє йому оптимально протистояти стресовим ситуаціям і ефективно вирішувати проблему. Меланхоліки через слабкість і неврівноваженість нервових процесів, вразливість більше переживають у складних ситуаціях, зосереджені на своїх емоціях і не можуть відразу побачити варіанти вирішення проблеми. Зазвичай вони застосовують цю стратегію у крайньому випадку.

Стратегію позитивної переоцінки найбільше обирають холерики та сангвініки, менше – флегматики та меланхоліки. Сангвініки і холерики намагаються позитивно переосмислити труднощі, що виникли, розглядають їх як стимул для особистісного зростання. Це пов'язано з більшою оптимістичністю сангвініків і холериків порівняно з меланхоліками і флегматиками, які у складних ситуаціях бачать в більшості негативне.

Також ми здійснили кореляційний аналіз для виявлення зв'язку між темпераментом та копінг-стратегіями. Ми виявили такі кореляційні зв'язки:

- зв'язок екстраверсії/інтроверсії з стратегією конфронтації (0,395**, рівень значущості 0,001): чим вищий рівень екстраверсії, тим більша схильність до конфронтації;
- зв'язок екстраверсії/інтроверсії з стратегією пошуку соціальної підтримки (0,386**, рівень значущості 0,002): чим більша екстраверсія, тим більше обирає стратегію соціальної підтримки у складних ситуаціях;
- зв'язок екстраверсії/інтроверсії з стратегією позитивної переоцінки (0,255*, рівень значущості 0,042): чим вищий рівень екстраверсії, тим більша позитивна переоцінка;
- зв'язок нейротизму з стратегією конфронтації (0,284*, рівень значущості 0,023): чим вищий показник нейротизму, тим більша схильність до конфронтації;
- зв'язок нейротизму з стратегією прийняття відповідальності (0,288*, рівень значущості 0,021): чим вищий рівень нейротизму, тим частіше людина бере відповідальність у складних ситуаціях на себе;
- зв'язок нейротизму з стратегією втечі-уникнення (0,299*, рівень значущості 0,016): чим вищий рівень нейротизму, тим більша схильність до втечі від проблеми;
- зв'язок нейротизму з стратегією планування вирішення проблеми (-0,322**, рівень значущості 0,010): чим вищий рівень нейротизму, тим менша схильність до планування вирішення проблеми.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

По-перше, у статті був описаний сучасний стан досліджень проблематики зв'язку типу темпераменту, екстраверсії/інтроверсії та вибору певних копінг-стратегій особистістю. Автором було проаналізовано публікації і роботи на цю тему і виявлено недостатню вивченість питання.

По-друге, були описані методики, що використовувались для проведення дослідження. З усіх можливих варіантів були обрані опитувальники, які найкраще відповідали тематиці, а отримані результати можна було проаналізувати за допомогою SPSS.

По-третє, було здійснено статистичну обробку даних і виявлено (однофакторний дисперсійний аналіз), що фактор, який ми вивчаємо (темперамент та екстраверсія/інтроверсія), дійсно впливає на залежну змінну (копінг-стратегії). З'ясовано, що темперамент впливає на обрання людиною таких стратегій як "конфронтація", "пошук соціальної підтримки", "прийняття відповідальності", "втеча-уникнення", "планування вирішення проблеми".

Були виявлені суттєві відмінності між типом темпераменту та копінг-стратегіями. Досліджувані з різними типами темпераменту обирали різні стратегії. Стратегії конфронтації, пошуку соціальної підтримки, прийняття відповідальності найбільше обирали холерики, стратегію дистанціювання – сангвініки, стратегії самоконтролю і планування вирішення проблеми – флегматики, стратегію втечі-уникнення – меланхоліки, стратегію позитивної переоцінки найбільше обирають холерики та сангвініки. Також ми здійснили кореляційний аналіз для виявлення зв'язку між темпераментом та копінг-стратегіями.

Отже, дана стаття підтверджує наявність впливу типу темпераменту та екстраверсії/інтроверсії особистості на вибір нею копінг-стратегій. З'ясовано, що людина з певним типом темпераменту надає перевагу декільком стратегіям поведінки у складній життєвій ситуації, які допомагають справитися з труднощами.

Перспективи даного дослідження можуть бути такими: здійснення дослідження впливу темпераменту на вибір копінг-стратегій у чоловіків та жінок, у представників екстремальних професій, у спортсменів, у різних вікових групах.

Список використаних джерел

1. Загальна психологія: Підручник/ О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – С. 464.
2. Козляковський П.А. Загальна психологія : Навч. посібник: В 2 т. – 2-е вид., доп. і переробл. – Т. II. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 240 с.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія. Видання 3-є, перероблене та доповнене. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. –272 с.
4. Основи психології : Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 4-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
5. Сергєєнкова О.П. Загальна психологія / О.П. Сергєєнкова. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
6. Рисинець Т.П. Етимологія категорій "механізми психологічного захисту" та "копінг-стратегії" / Т.П. Рисинець. – ВІСНИК НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 1. –2012.
7. Айзенка личностный опросник. [Електронний ресурс]. http://psylab.info
8. Выявление зависимости типа эмоционального реагирования на стресс от темперамента [Електронний ресурс]. http://bibliofond.ru
9. Опросник "Способы совладающего поведения" Лазаруса [Електронний ресурс]. http://psylab.info
10. Психологические защиты и копинг [Електронний ресурс]. http://psy-diagnoz.com
11. Ресурсы преодоления стресса [Електронний ресурс]. http://solar-people.ru
12. Грабовська С. Проблема копінгу в сучасних психологічних дослідженнях / Софія Грабовська, Мар'яна Єсип. – [Електронний ресурс]. http://dspace.nbuv.gov.ua
13. Малкина-Пых И.Г. Стратегии поведения при стрессе / И.Г. Малкина-Пых. – [Електронний ресурс]. http://magazine.mospsy.ru
14. Темперамент. Характеристика типів темпераменту [Електронний ресурс]. http://posibnyky.vntu.edu.ua

Надійшла до редколегії 11.12.15

Татьяна Андрусишина, студ.
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко, Киев

ВЛИЯНИЕ ТИПА ТЕМПЕРАМЕНТА И ИНТРОВЕРСИИ/ЭКСТРАВЕРСИИ НА ВЫБОР КОПИНГ-СТРАТЕГИИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрено исследование, посвященное выяснению влияния типа темперамента и интроверсии/экстраверсии на выборкопинг-стратегийличностью с помощью таких методик: личностного опросника Айзенка (EPI, вариант А) для выявления экстраверсии/интроверсии, типа темперамента личности и опросника "Способы совладающего поведения" Лазаруса для выяснения ведущих копинг-стратегий. Выборка состояла из 64 респондентов, а обработка результатов была осуществлена с помощью статистической компьютерной программы SPSS.

Ключевые слова: темперамент, типы темперамента, интроверсия, экстраверсия, нейротизм, личность, копинг, копинг-стратегии, стрессовые ситуации, однофакторный дисперсионный анализ, корреляционный анализ.

Tetyna Andrusyschyna, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT TYPES AND INTROVERSION/EXTRAVERSION ON A CHOICE OF COPING STRATIGIES

This article devoted to study the impact of the temperament type and introversion / extraversion on a choice of coping strategies. The following tests are used: Eysenck Personality Inventory (EPI, option A) to identify extraversion/introversion and temperament type, also personality questionnaire "Winning Ways behavior" Lazarus to define the major copings trategies. The sample consisted of 64 respondents, study results was processed by using a statistical computer program SPSS.

Keywords: temperament, temperament types, introversion, extroversion, neuroticism, personality, coping, coping strategies, stress, single-factor analysis of variance, correlation analysis.

УДК 167.7:[005.336.2+347.63+343.62-053.2]

Ольга Байдарова, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Поліна Кликова, магістр
МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства", Київ

МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ ТА БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ В ОПІЦІ НАД ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЬСТВА

У статті представлені результати емпіричного дослідження моделі компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства. Дана модель складається із двох блоків, що описують здатність прийомних батьків реагувати на прояви наслідків насильства та здатність створювати компенсуюче середовище для дитини через конкретно сформовані знання, розуміння і навики.

Ключові слова: підготовка прийомних батьків, компетентність прийомних батьків, насильство над дітьми, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у сімейних формах влаштування.

Компетентніснийпідхід до навчання вже утвердився як запорука якісної фахової підготовки у західних країнах світу. Прийомне батьківство та виконання функцій опіки тим більше вимагають саме такого підходу у навчанні. Адже коли йдеться про підготовку та підвищення кваліфікації прийомних батьків, то порушується питання здатності захищати права дітей, а без змістовно обґрунтованої моделі того, якими знаннями та навиками мають володіти прийомні батьки, неможливе забезпечення кращих інтересів дитини.

Захист прав дітей активно розглядається світовою спільнотою на міжнародному рівні. Для захисту дітей від зневаги, насильства та експлуатації прийнято низку міжнародних та державних нормативно-правових актів: Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Україною 27 лютого 1991 року, діє з 27 вересня 1991 року), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (підписана Україною в 2007 році), Сімейний кодекс України, Закон України "Про охорону дитинства", Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" тощо.

Діти, позбавлені батьківського піклування, часто зазнають насильства у сім'ях, що і стає причиною їх розлуки із біологічними батьками. Крім того, відповідно до даних, наданих у Доповіді про насильство щодо дітей у світі, опублікованих ООН, у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поширено вчиняється насильство стосовно дітей з боку працівників закладів та\або інших дітей [4]. Такі ж відомості підтверджені дослідженням, проведеним Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.О. Яременка на замовлення Фонду Рената Ахметова "Розвиток України", в рамках якого було проведено опитування випускників інтернатних закладів [9].

Окремими заходами із захисту інтересів дітей виступає влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми опіки [6]. Відповідно до Положення КМУ про прийомну сім'ю, інститут прийомної сім'ї був запроваджений в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, з метою забезпечити належні умови для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [2, 3].

Розвиток прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в Україні породжує актуальність вдосконалення підготовки осіб, які виявили бажання взяти дитину під опіку. Окрім попередньої підготовки потенційних кандидатів до створення прийомних сімей, важливий розвиток компетентності батьків, які вже виховують прийомних дітей [7, 8].

Програми з підвищення компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів мають будуватись на відповідній моделі компетентності, яка наразі не впроваджена. Враховуючи актуальність проблеми пережитого прийомними дітьми насильства [4, 5, 6], – а особливо те, що симптоми, якими описуються наслідки насильства, тісно пов'язані із тими причинами, які називаються прийомними батьками як проблеми у вихованні прийнятих під опіку дітей або навіть як причини відмови від опіки і повернення дитини до інтернатного закладу – розробку моделі компетентності починаємо із компетенцій, пов'язаних із темою насильства над дітьми. Тому метою даної статті є описати модель компетентності прийомних батьків та батьків вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильство.

Щоб розробити модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства, нами спочатку було проведено дослідження [1] з метою сформувати саме поняття "компетентність прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування". За результатами попереднього дослідження, компетентність прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, – це розуміння батьками своєї позиції щодо дитини, а також комплекс знань, умінь і навичок, що спрямовані на подолання наслідків пережитих дитиною травм, забезпечення створення реабілітаційного середовища та профілактику вторинної травматизації дитини. Отримані результати лягли в основу розробки самої моделі зазначеної компетентності.

Щоб створити модель компетентності прийомних батьків в опіці над дитиною, яка зазнала насильства, використовуємо підхід до створення моделей компетентності, розроблений в Інституті соціальних послуг штату Огайо, США (Institute for Human Services), під керівництвом Дж. Райкус та Р. Г'юзом[12].

Маючи на меті покращити послуги у сфері захисту дітей, Інститутом соціальних послуг було розроблено моделі компетентності для фахівців та керівництва у соціальній сфері, а також для прийомних батьків, опікунів та усиновлювачів. За цим підходом, компетентність передбачає володіння конкретними компетенціями, тобто знаннями і навиками, що необхідні для виконання своїх робочих завдань на найкращому рівні, на рівні "кращих практик". В свою чергу ці моделі компетентності стають основою для розробки і впровадження навчальних тренінгів з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців [12].

Оволодіння компетенціями відбувається порівнево [11]. Спочатку передбачається усвідомлення. Компетенція "усвідомлювати" означає наявність базових уявлень про певне явище, володіння мінімальними фактами та визнання актуальності відповідної теми. Така компетенція є базовою для оволодіння, адже якщо людина проходитиме навчання навикам без усвідомлення, то тоді неможливе прийняття факту того, що проблема існує.

На другому рівні навчання формуються знання та розуміння. Компетенція "знати" означає, що фахівець володіє необхідними фактами, теоріями та концепціями. Компетенція "розуміти" тісно пов'язана із тим, наскільки людина не лише може розказати певні факти та теорії, але й може ними оперувати (пояснювати складні явища, протиріччя). Розуміння тісно пов'язане із критичним мислення.

© Байдарова Ольга, Кликова Поліна, 2016

Навчання компетенції "вміти" на третьому рівні навчання пов'язується із знанням стратегій (способів), як діяти за певних ситуацій. На четвертому рівні у формуванні компетентності компетенція "вміти" є безпосереднім оволодінням навиком.

Щоб структурувати компетентність за рівнями навчання, модель компетентності будується наступним чином. Визначається тема, пов'язана із робочою діяльністю фахівців, прийомних батьків. В нашому випадку, темою дослідження компетентності стала здатність до опіки над дитиною, яка зазнавала насильства (ця тема була винесена на фокус-групу із фахівцями служб у справах дітей) [1]. Потім визначаються блоки "здатності", які розкривають обрану тему. Відтак було виявлено чотири здатності у структурі компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а саме здатність виявляти та належним чином діяти щодо: 1) особистісних проявів дитини; 2) проявів травматизації; 3) необхідності компенсації (створення простору і відносин з дитиною, які були б превентивними щодо негативних проявів травматизації, недопущення повторення попередніх ситуацій та повторної травматизації); 4) суперечності позицій "батьківство–робота" [1].

З визначених компонентів другий і третій відповідають тематиці опіки прийомними батьками над дітьми, які зазнали насильства. Ці компоненти були переформульовані у відповідні здатності: здатність реагувати на прояви наслідків насильства та здатність створити компенсуюче середовище.

Такі здатності, відповідно до підходу створення моделей компетентності, впровадженого Інститутом соціальних послуг штату Огайо [11], розкриваються через комплекс відповідних усвідомлень, знань, розумінь та навичок (які йменуються компетенціями). Аналіз результатів попереднього дослідження дозволив нам визначити два блоки здатностей, які на теоретичному рівні були прописані у конкретних компетенціях.

Розроблену модель компетентності було емпірично перевірено на предмет того, чи всі включені до неї компетенції дійсно потрібні прийомним батькам, а також чи всі компетенції, важливі для ефективної опіки над дитиною, яка зазнала насильства, було включено у модель компетентності прийомних батьків в опіці над дитиною, яка зазнала насильства.

З метою апробувати теоретичну модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства, було проведено анкетування фахівців, які працюють із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та/або прийомними батьками. Для аналізу відповідей респондентів на відкриті питання анкети було використано контент-аналіз.

Задачами анкетування було: 1) підтвердити чи спростувати компетенції, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, 2) доповнити блоки компетенцій, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, компетенціями, яких не було описано в теоретичній моделі, 3) доповнити модель компетентності новими блоками компетенцій, що описують компетентність прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, яких не було зазначено у теоретичній моделі.

В опитуванні взяли участь 19 респондентів, кожен з яких має досвід роботи із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, і прийомними батьками, працюючи у державній чи недержавній організації. Відповідаючи на питання-фільтри анкети, двоє з опитуваних виявили необізнаність у тематиці насильства над дітьми, відтак їхні відповіді не були включені в аналіз.

Таким чином, вибірку склали 17 респондентів. З їх числа 9 є працівниками державних організацій, а саме – центрів соціальних служб (Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Києво-Святошинського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді); 8 респондентів є працівниками недержавних організацій відповідного спрямування (спеціалісти Центру допомоги дітям "Місто щасливих дітей" та залучені тренери МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства"), які мають відповідний стаж роботи із дітьми-сиротами та прийомними батьками. Тобто, респонденти приблизно в рівному співвідношенні представляють державні та недержавні організації – 47 % та 53 %. Середній стаж роботи респондентів у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, складає шість років. Деякі респонденти додатково працювали із випускниками інтернатних закладів, проводять або проводили підготовку прийомних батьків, та/або супроводжує прийомні сім'ї.

За результатами оцінки респондентами теоретичної моделі компетентності, жодна з компетенцій не була спростована. За умови створення анкети передбачалось, що компетенції, які наберуть до двох третин можливих балів, будуть переглянуті як можливі додаткові, але не основні компетенції у моделі компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства. Натомість кожна з компетенцій набрала 31 і більше балів з 34-х можливих. Таким чином, всі компетенції, визначені в теоретичній моделі компетентності, підтверджено.

Для того, щоб доповнити блоки компетенцій, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, компетенціями, яких не було в ній передбачено, ми проаналізували відповіді респондентів на відкриті питання, зокрема, пропозиції респондентів щодо того, що прийомні батьки мають усвідомлювати, знати, розуміти і вміти, аби ефективно опікуватись дитиною, яка зазнавала насильства.

Емпіричний матеріал, зібраний на даному етапі дослідження, суттєво доповнив наші теоретичні напрацювання, і тому вартують окремої уваги.

Відповіді-пропозиції респондентів оброблялись із застосовуванням контент-аналізу. Було виокремлено групи ідей за такими категоріями:

- Контент "a" відображав компетенції прийомних батьків стосовно реагування на прояви наслідків пережитого дитиною насильства, що вже були сформульовані у теоретичній моделі.
- Контент "b" відображав компетенції прийомних батьків стосовно створення компенсуючого середовища, що також вже містились у теоретичній моделі.
- Контентом "c" ми позначили компетенції стосовно дисциплінування дитини, яка зазнавала насильства та нехтування її потребами.
- Контент "d" відобразив компетенції стосовно готовності звернутися по допомогу з питань виховання дитини до фахівців.
- Контент "e" об'єднав компетенції стосовно формування прихильності у дитини, значення прихильності для довірливих стосунків у подоланні наслідків травми.
- Контентом "f" ми позначили компетенції стосовно профілактики професійного вигорання прийомних батьків.
- Компетенції стосовно вдосконалення прийомними батьками своїх знань і навичок ми закодували як контент "g".

Зазначені контенти були згадані щонайменше третиною респондентів.

Всі компетенції, які було сформульовано за результатами дослідження, вписуються у попередньо визначені блоки структури компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, тому нових блоків у структурі компетентності не створено. Водночас, рівневий підхід у формуванні компетентності дозволив розширити уявлення про конкретні компетенції, які відображають здатність прийомних батьків та бать-

ків-вихователів до виховання та спільного проживання із дитиною, яка зазнала насильства.

Відтак, повна модель компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, є такою:

І. Здатність реагувати на прояви наслідків насильства.

Усвідомлювати, що дитина зазнала нехтування своїми потребами.

Усвідомлювати, що дитина з високою ймовірністю зазнала психологічного, фізичного та/чи сексуального насильства.

Усвідомлювати, що моделі поведінки дитини, які сформувались за попередніх умов життя, проявляються за ситуацій, які нагадують попередні.

Знати ознаки насильства над дітьми.

Знати вплив насильства на розвиток дитини.

Розуміти як пережите насильство впливає на поведінку дитини та її взаємодію з оточуючими.

Розуміти особливості дисциплінування дитини, яка зазнавала насильства та нехтування її потребами.

Вміти реагувати на поведінку дитини таким чином, щоб не завдати їй повторної травми.

Вміти розпізнавати ситуації, коли потрібно звернутися по фахову допомогу, та знати, де її можна отримати.

ІІ. Здатність до створення компенсуючого середовища.

Усвідомлювати важливість створення безпечного середовища для надання дитині нового, позитивного, досвіду проживання в сім'ї та встановлення стосунків з оточуючими.

Знати історію дитини та розуміти її важливість у прогнозуванні факторів, які провокуватимуть проблемну поведінку дитини (прояви травми).

Знати про формування прихильності у дитини та розуміти значення довірливих стосунків у подоланні наслідків травми.

Вміти визначати сильні сторони дитини та використовувати їх як елемент "зцілення".

Отже, на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження, було розроблено модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства. Дана модель, на нашу думку, може і має застосовуватись у розробці програм, спрямованих на підготовку кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі (на рівні усвідомлення та базових знань), а також у програмах підвищення їх кваліфікації (на рівні формування поглиблених знань і навичок). Застосування емпірично обґрунтованої моделі компетентності дозволить навчати прийомних батьків та батьків-вихователів тим аспектам виховання та проживання із взятою під опіку дитини, які забезпечують оптимальне функціонування прийомної сім'ї, а також забезпечить дотримання прав та інтересів дитини.

Перспективами подальшого дослідження вважаємо розробку повної моделі компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, що охоплює й інші, окрім пережитого насильства, питання у вихованні взятої під опіку дитини. Крім того, поглиблюючись у тематику захисту дітей від жорстокого поводження, ми вбачаємо актуальність у розробці альтернативної моделі компетентності у роботі із дітьми, які постраждали від насильства, для соціальних працівників та інших фахівців, які за специфікою своєї робочої діяльності працюють із цією категорією дітей.

Список використаних джерел

1. Байдарова О.О. Поняття компетентності прийомних батьків і батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування / Байдарова О.О., Кликова П.І. // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАНП України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том 7. Екологічна психологія. – Випуск 35. – С. 6–14.

2. Бевз Г. Прийомна сім'я в Україні / Г. Бевз // Розвиток інституту прийомної сім'ї: огляд міжнародного та національного досвіду. Вісник представництва Every child в Україні. – 2003. – Вип. 1. – С. 3–8.

3. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей. – К. : Видавничий дім "Калита", 2009. – 193 с.

4. Доповідь про насильство щодо дітей у Світі – Unicef [Електронний ресурс] / Опубліковано Організацією Об'єднаних Націй Дослідження Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей. – 365 с. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/world-report_Ukr.indd.pdf

5. Защита детей от жестового обращения / под ред. Е. Н. Волковой. – СПб. : Питер, 2007. – 257 с.

6. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [О.В. Безпалько, Л.П. Гурковська, Т.В. Журавель та ін.] / За ред. Звєрєвої І.Д., Петрочко Ж.В. – К. : Видавничий дім "КАЛИТА", 2010. – 376 с.

7. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків / [Н.М. Комарова, Л.С. Волинець, Н.В. Салабай та ін.] – К.: Студцентр. – 1998. – 128 с.

8. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н.М. Комарова, І.В. Пєша; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 168 с.

9. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. – К. : ТОВ "К.І.С.", 2011. – 132 с.

10. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / [Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Звєрєва І.Д. та ін.]; за заг. ред. І.Д. Звєрєвої. – К. : Версо, 2011. – 604 с.

11. Rycus J. Levels of learning: sequencing learning interventions [Електронний ресурс] / Judith S. Rycus, Ronald C. Hughes // Columbus, OH: Institut efor Human Services. – 2001. – 10 p. – Режим доступу: http://www.ihs-TRAINet.com/TRAINet/resources.htm.

12. Rycus J. What is competency-based in-service training [Електронний ресурс] / Judith S. Rycus, Ronald C. Hughes //Columbus, OH: Institutefor-HumanServices. – 2000. – 14 p. – Режим доступу: http://www.ihs-TRAINet.com/TRAINet/resources.htm.

Надійшла до редколегії 20.11.15

Ольга Байдарова, канд. психол. наук, асист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
Полина Кликова, магистр,
МОО "Международный центр развития и лидерства", Киев

МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЗАМЕЩАЮЩИХ РОДИТЕЛЕЙ В ОПЕКЕ НАД ДЕТЬМИ, ПЕРЕЖИВШИМИ НАСИЛИЕ

В статье представлены результаты эмпирического исследования модели компетентности замещающих родителей в опеке над детьми, которые пережили насилие. Данная модель состоит из двух блоков, в которых описываются способность замещающих родителей реагировать на проявления последствий насилия и способность создавать для ребёнка компенсирующую среду благодаря конкретно сформированным знаниям, пониманию и навыкам.

Ключевые слова: подготовка замещающих родителей, компетентность замещающих родителей, насилие над детьми, дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, в семейных формах устройства.

Olga Baydarova, PhD, assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv;
Polina Klikova, master
ICC "International Centre for development and lidership", Kyiv

A COMTETENCY MODEL FOR FOSTER PARENTS IN CARING ABUSED CHILDREN

In the article, results of empirical research of the competencymodel for foster parents in caring abused children are presented. This model includes two topics, such as the ability to respond to the consequences of child abuse and neglect,and the ability to create healing environment for children through specific knowledge, understanding and skills.

Keywords: foster parent pre-service and in-service training, development of competency-based model, child abuse and neglect, orphans and children deprived of parental care placement into foster care.

УДК: 159.953.2+952.3

Аліна Бахвалова, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ МОТИВАЦІЇ ТА РІЗНИХ ВИДІВ ПАМ'ЯТІ

У статті буде розглянуто дослідження, присвячене пошуку кореляційних зв'язків між шкалами опитувальника ШАМ (Шкала академічної мотивації) та результатами діагностики шести видів пам'яті – мимовільної, довільної, післядовільної, короткотривалої, оперативної та довготривалої. Для дослідження пам'яті використовувався авторський стимульний матеріал, створений за аналогами вже існуючих методик П.І. Зінченка, Н.В. Зверевої та інших. Вибірка складалася з 30 студентів, а опрацювання результатів було здійснене за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS.

Ключові слова: пам'ять, мимовільна пам'ять, довільна пам'ять, післядовільна пам'ять, короткотривала пам'ять, оперативна пам'ять, довготривала пам'ять, академічна мотивація, мотивація пізнання, кореляція.

Пам'ять була і буде однією з актуальних тем для досліджень не тільки у психології, але й у інших науках. Зв'язки пам'яті та інших вищих психічних функцій, властивостей та станів психіки є широким простором для досліджень, робота над якими розпочалася ще у часи Еббінгауза. Зараз одним із завдань психології є розширення цього простору та поглиблення вже здобутих знань про людську пам'ять. Дійсно, експерименти з гіпнозом та психоаналітична практика роботи з несвідомим значним чином вплинули на появу гіпотез про безмежність можливостей запам'ятовування. Саме тому однією з важливих для вивчення тем став зв'язок мотивації та пам'яті – двох взаємозалежних феноменів (хороша мотивація забезпечує ефективне запам'ятовування, а продуктивна пам'ять збільшує мотивацію до діяльності). Попри те, що дана тема вже не раз була предметом дослідження, в ній досі є нові грані для вивчення. Розглянемо вже наявні публікації з даної проблеми.

Останні публікації мають переважно теоретико-описову або практичну спрямованість. Наприклад, часто можна зустріти прикладні статті, що описують методики розвитку пам'яті за допомогою впливу на мотивацію, де досліджуваними виступають школярі, студенти [9] або ж спеціалісти різноманітних профілів. Також поширеними є статті про теоретичні аспекти пам'яті та розгляд її зв'язків з мотивацією через призму різних психологічних шкіл [8]. Є ряд статей дослідницького характеру, як наприклад, "Мотиваційні аспекти порушень пам'яті при алкогольній залежності" [4], де розглядаються психологічні елементи порушень пам'яті при алкогольній залежності як наслідок зниження мотивації до зберігання інформації або наявність мотиву на рівні потреби до забування.

Проте, більшість статей розглядають вищезазначені психічні феномени окремо, а якщо й торкаються теми зв'язку між пам'яттю та мотивацією, то досить поверхнево. Звідси, можемо зробити висновок, що окрім коротких згадувань у підручниках ("незадоволена потреба людини здатна довгий час утримувати у її пам'яті пов'язану з даною потребою інформацію, зазвичай, це відбувається до того моменту, поки відповідна потреба не буде повністю задоволена" [5]), часто пов'язаних з дослідженнями Фрейда чи Левіна [6], дана проблематика не є поширеною у сучасних публікаціях. Саме тому дослідження зв'язків між результатами тестування кількох видів пам'яті та академічною мотивацією є актуальною темою для опрацювання.

Отже, мета статті: виявити та проаналізувати кореляційні зв'язки між різними видами пам'яті (мимовільна, довільна, післядовільна, короткотривала, оперативна та довготривала) та видами академічної мотивації, які представлені у вигляді шкал опитувальника ШАМ (шкала академічної мотивації). Виявлення таких зв'язків дасть змогу стверджувати про більш конкретну взаємодію між цими психічними процесами, аніж та, що зараз описана у науковій літературі.

Тепер перейдемо безпосередньо до опису проведеного дослідження. Перш за все, варто зазначити, що вибірка складалася зі студентів віком 19–21 рік. Жінки становили 80 % вибірки, а чоловіки, відповідно, 20 %; загалом у дослідженні взяли участь 30 осіб. На перший погляд дана нерівність може зашкодити репрезентативності вибірки, але потрібно зазначити, що така вибірка може називатися квотною/пропорційною для факультету психології КНУ ім. Тараса Шевченка (адже майже всі досліджувані є студентами даного факультету). Пропорційна вибірка відображає структуру генеральної сукупності у вигляді квот (груп) по досліджуваним ознакам (у даному випадку – стать) так, що у відсотковому відношенні груп вибірка повністю відтворює генеральну сукупність. Наприклад, у генеральній сукупності є 4000 чоловіків і 3000 жінок; тоді у квотній вибірці має бути 40 чоловіків та 30 жінок.

Отже, розглянемо основні методики, що були використані для дослідження пам'яті, а також підґрунтя для їх створення, так як вони є авторським стимульним матеріалом.

Різні види пам'яті потребують певних вимог до створення стимульного матеріалу, які витікають із їх особливостей, а саме:

- У вимірюванні мимовільної пам'яті необхідно залучити досліджуваних до будь-якого виду діяльності (крім мнемічної) зі стимульним матеріалом у якості об'єкту, а потім попросити відтворити його зміст;
- При дослідженні довільної пам'яті можливе використання майже будь-якого стимульного матеріалу (фігури, слова, картинки тощо), адже досліджуваний використовує силу волі і керується певною установкою (щодо часу зберігання); вибір матеріалу детермінується, у більшій мірі, завданням і метою дослідження, ніж можливостями досліджуваних;
- Післядовільна пам'ять актуалізується тоді, коли у людини виникає інтерес до того, що їй необхідно вивчити; цей інтерес базується на певних емоціях (здивування, зацікавленість тощо), а як відомо, те, що викликає певні емоції, запам'ятовується краще. Отже, необхідно зацікавити досліджуваних;
- Об'єм короткотривалої пам'яті, у нормі, становить 7±2 об'єкти, тому стимульний матеріал має відповідати цій вимозі;
- Оперативна пам'ять актуалізується процесом діяльності або часовою установкою: інформація зберігається у пам'яті до тих пір, поки необхідне її використання (до декількох годин);
- Довготривала пам'ять кодується семантично, тобто запам'ятовуються не самі слова, а їх значення чи особистісний смисл; до того ж, В.І. Філімонов наводить дані [3], що для передачі інформації у довгострокову пам'ять необхідно, щоб пройшло не менше 30 хвилин.

Зважаючи на вищеописані вимоги, (які пов'язані з природними особливостями людської пам'яті), дослідником був виготовлений оригінальний стимульний ма-

© Бахвалова Аліна, 2016

теріал на основі уже існуючих методик (були запозичені ідеї, форма, здійснений частковий переклад і редагування, внаслідок якого методики набули нового вигляду), таких як "Пам'ять+рахунок", методика виділення ключових слів у фразах (П.І. Зінченка), методика дослідження пам'яті за допомогою текстів та методика визначення об'єму короткотривалої зорової пам'яті [1; 2].

Зазначимо декілька слів про методику "Пам'ять+ +рахунок" на довільне і мимовільне запам'ятовування в умовах розподілу уваги (варіант Н.В. Зверевої, 1996 чи Н.В. Захарової, 1990). Ця методика складається з трьох карток різного кольору з десятьма словами у кожній. Спочатку пред'являється перша картка і досліджуваного просять якомога швидше порахувати загальну кількість літер у ній, а після вилучення картки – пригадати слова, які були на ній. Аналогічне завдання (але вже з проханням запам'ятати слова) дається і з другою карткою, а перед пред'явленням третьої картки дається установка на уважність у підрахунку та ретельне запам'ятовування слів. Таким чином, методика вивчає процеси довільного і мимовільного запам'ятовування та уваги, порівнюючи їх ефективність.

Отже, у даному дослідженні були використані наступні методики (у порядку їх пред'явлення):

Методика дослідження мимовільного запам'ятовування на основі методики "пам'ять + рахунок" (варіант Н.В. Зверевої 1996), де деякі слова були змінені у процесі перекладу з російської: для милозвучності ("пельмені–млинці"), для уникнення зайвих символів ("п'ятниця" замінено на "вівторок"); змінений також порядок слів (щоб з першого слова досліджуваний зрозумів, що слова написані українською). Проте можна вважати даний стимульний матеріал простим набором стандартних слів-стимулів. Процедура дослідження: досліджуваному пропонувалася картка з десятьма словами і завдання якомога швидше порахувати кількість літер у ній; потім задавалося питання: які слова досліджуваний зможе пригадати.

Довільна пам'ять досліджувалася за допомогою запам'ятовування 10 слів, які пов'язані логічно (тобто, досліджуваний мав запам'ятати дослівно певне визначення на кшталт: "Ажитація – руховий неспокій, потреба у русі як відповідь на загрозу життю"); до речі, варіант представлення стимульного матеріалу у вигляді визначення запозичений з методики виділення ключових слів у фразах Зінченка. Процедура дослідження: досліджуваний мав запам'ятати подане визначення за п'ять хвилин, а потім – після короткої бесіди на вільну тему, мав якомога точніше його відтворити у письмовому вигляді.

Післядовільна пам'ять досліджувалась аналогічно довільній, але увага актуалізувалася словами "А чи знаєте Ви, що…", після яких наводилося визначення загальновідомого терміну та терміну-антиподу, який не є широковідомим (наприклад: "А чи знаєте Ви, що крім феномену "дежавю" ("вже бачив") існує ще *"жамевю" – відчуття, що добре знайоме місце чи людина здається зовсім незнайомим*", при чому досліджуваний мав запам'ятати лише те, що написано курсивом); завдяки такому прийому зростає зацікавленість досліджуваних і, після цього, діяльність по запам'ятовуванню викликає у них інтерес. Процедура дослідження: аналогічна процедурі дослідження довільної пам'яті.

Оперативна пам'ять вимірювалася завдяки вивченню 5 невідомих слів (архаїзмів чи рідковживаних слів як-от: жирандоль, містраль, сулія тощо) зі значеннями або без значень. Процедура дослідження (дане дослідження проводилося окремо та займало декілька годин): досліджуваному пред'являлося 5 слів зі значеннями або без, які він запам'ятовував впродовж декількох хвилин, а перевірка якості запам'ятовування здійснювалася приблизно через 4 години.

Вимірювання короткотривалої пам'яті проводилося завдяки використанню таблиці 3х3, у якій розміщувалися 9 випадкових чисел (1, 3, 8, 6, 19, 4, 5, 7, 2), так як об'єм короткотривалої пам'яті становить 7±2 об'єкти. Процедура дослідження: після 10-секундного пред'явлення таблиці з дев'ятьма числами, досліджуваний відразу ж мав її відтворити у письмовому вигляді.

Методика дослідження пам'яті за допомогою текстів [2] (в оригіналі невеликий текст на 10–12 речень досліджуваний мав прочитати і переказати). Для дослідження довготривалої пам'яті були використані оповідання, в яких необхідно запам'ятати сюжет/суть історії, а деталі є неважливими; зважаючи на те, що емоційно нейтральний матеріал, зазвичай, запам'ятовується гірше, ніж той, який викликає певні емоції, використовувалися не прості тексти, а притчі – короткі повчальні оповідання, які відображають певну моральну настанову і мають глибокий філософський зміст (як-от, притчі Омара Хайяма). Процедура дослідження: досліджуваному необхідно було прочитати текст і запам'ятати його головну думку та сюжет на тиждень (при цьому текст дозволялося брати на повторення у будь-який день, крім дня перевірки).

Таким чином, процес дослідження займав близько п'ятнадцяти хвилин для проведення чотирьох методик і тиждень для актуалізації довготривалої пам'яті за допомогою запам'ятовування тексту. Якщо ж потрібно було також дослідити оперативну пам'ять, то діагностика займала один робочий день (інформація запам'ятовувалася на декілька годин, а потім відтворювалася в усному вигляді та фіксувалася дослідником).

Варто також додати декілька слів щодо системи оцінювання результатів по даним методикам. Так, результат методики дослідження мимовільного запам'ятовування оцінювався по шкалі від 0 до 10 балів (залежно від кількості запам'ятованих слів); довільна та післядовільна також максимально оцінюються у 10 балів (при правильному запам'ятовуванні усього визначення; примітка: сполучники, прийменники та частки до уваги не беруться); короткотривала оцінюється від 0 до 9 балів (у разі правильного відтворення усіх чисел з таблиці).

Окремо розглянемо критерії оцінки переказів текстів. Дані критерії були введені для зменшення суб'єктивності оцінки результату дослідником, хоча, повністю елімінувати цей вплив не вдасться. Отже, оцінювання довготривалої пам'яті проводитиметься з використанням 10-бальної шкали, де: 10 балів – смисл тексту переданий правильно і навіть згадані деякі деталі (учасники, події тощо); 9 – смисл і сюжет передані правильно, але без деталей; 8 – зроблено декілька незначних помилок/неточностей при переказуванні, але смисл переданий вірно; 7 – зроблена одна значна помилка у сюжеті, але смисл зберігся; 6 – зроблено декілька помилок у сюжеті, але смисл переданий вірно; 5 – переданий лише загальний смисл/суть тексту; 4 – смисл тексту змінений/викривлений; 3 – досліджуваний розповів щось своє, але пов'язане з текстом; 2 – досліджуваний згадав лише тематику тексту або свої емоції від нього; 1 – досліджуваний не зміг пригадати нічого. Також, після переказу тексту досліджуваному пропонувалося самостійно оцінити своє запам'ятовування по 10-бальній шкалі, щоб потім порівняти ці показники.

Варто зазначити, що іноді порядок досліджень змінювався, також кожне з завдань було представлене трьома різними картками, аби усунути ефект досвіду (передачі інформації від одного досліджуваного іншому).

Загалом, дана частина дослідження проводилася близько місяця; загальна реакція досліджуваних була позитивною, отже, можна говорити про їх вмотивованість до діяльності та коректність отриманих даних.

Другий етап, який полягав у дослідженні базової мотивації до навчання, проводився у інший час та полягав у проходженні тими ж досліджуваними методики "Шкала академічної мотивації" [7]. Дана методика складається з 28 тестових завдань, які досліджувані оцінюють за допомогою 5-бальної шкали (семантичного диференціалу). Таким чином, отримуємо дані по семи шкалам:

• Пізнавальна мотивація – направлена на діагностику прагнень до нових знань, пов'язана з інтересом та задоволенням від процесу пізнання.

• Мотивація досягнення – вимірює прагнення досягати найвищих результатів навчання та здатність отримувати задоволення від рішення складних завдань.

• Мотивація саморозвитку – вимірює вираженість прагнення до розвитку своїх здібностей та потенціалу в рамках навчальної діяльності, досягнення відчуття майстерності.

• Мотивація самоповаги – діагностує бажання вчитися заради підвищення відчуття власної значимості та самооцінки, відповідає потребі у повазі за Маслоу.

• Інтроектована мотивація – вимірює прагнення до навчання, яке зумовлене почуттям сорому та обов'язку перед собою чи іншими значимими людьми.

• Екстернальна мотивація – оцінює ситуацію вимушеної навчальної діяльності, як-от необхідність слідування вимогам соціуму, прагнення уникнути проблем тощо.

• Амотивація – вимірює відсутність інтересу та відчуття осмисленості навчальної діяльності.

Після проведення дослідження дані були проаналізовані за вимогами методики та внесені до статистичної комп'ютерної програми SPSS (версія 21). За допомогою кореляції Пірсона (спочатку односторонньої, а потім – двосторонньої) були отримані наступні результати (див. табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Одностороння кореляція Пірсона

		Оперативна	Мимовільна	Довільна	Післядовільна	Короткотривала	Довготривала
Пізнавальна мотивація	Кореляція Пірсона	**0,447****	0,294	0,073	**0,437****	0,112	0,155
	Знч.(1-сторон)	0,007	0,057	0,350	0,008	0,278	0,207
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація досягнення	Кореляція Пірсона	**0,421***	**0,417***	0,094	**0,458****	0,011	-0,076
	Знч. (1-сторон)	0,010	0,011	0,310	0,005	0,476	0,344
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація саморозвитку	Кореляція Пірсона	**0,374***	0,211	0,118	0,207	-0,036	0,023
	Знч. (1-сторон)	0,021	0,132	0,268	0,136	0,424	0,453
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація самоповаги	Кореляція Пірсона	0,156	0,063	0,185	0,074	-0,160	**-0,349***
	Знч. (1-сторон)	0,205	0,371	0,164	0,349	0,200	0,029
	N	30	30	30	30	30	30
Інтроектована мотивація	Кореляція Пірсона	-0,029	0,062	-0,150	-0,071	-0,072	-0,144
	Знч. (1-сторон)	0,439	0,373	0,214	0,355	0,353	0,224
	N	30	30	30	30	30	30
Екстернальна мотивація	Кореляція Пірсона	-0,237	-0,009	-0,091	-0,148	-0,070	-0,147
	Знч. (1-сторон)	0,104	0,481	0,317	0,217	0,358	0,218
	N	30	30	30	30	30	30
Амотивація	Кореляція Пірсона	-0,180	-0,197	0,003	**-0,319***	-0,194	-0,027
	Знч. (1-сторон)	0,171	0,148	0,494	0,043	0,153	0,444
	N	30	30	30	30	30	30

* Кореляція значима на рівні 0,05 (1-сторон.)
** Кореляція значима на рівні 0,01 (1-сторон.)

Таблиця 2

Двостороння кореляція Пірсона

		Оперативна	Мимовільна	Довільна	Післядовільна	Короткотривала	Довготривала
Пізнавальна мотивація	Кореляція Пірсона	**0,447***	0,294	0,073	**0,437***	0,112	0,155
	Знч.(2-сторон)	0,013	0,115	0,701	0,016	0,556	0,415
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація досягнення	Кореляція Пірсона	**0,421***	**0,417***	0,094	**0,458***	0,011	-0,076
	Знч.(2-сторон)	0,021	0,022	0,620	0,011	0,952	0,689
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація саморозвитку	Кореляція Пірсона	**0,374***	0,211	0,118	0,207	-0,036	0,023
	Знч.(2-сторон)	0,042	0,263	0,535	0,271	0,848	0,906
	N	30	30	30	30	30	30
Мотивація самоповаги	Кореляція Пірсона	0,156	0,063	0,185	0,074	-0,160	-0,349
	Знч. (2-сторон)	0,410	0,741	0,328	0,699	0,399	0,058
	N	30	30	30	30	30	30
Інтроектована мотивація	Кореляція Пірсона	-0,029	0,062	-0,150	-0,071	-0,072	-0,144
	Знч. (2-сторон)	0,878	0,746	0,429	0,710	0,707	0,448
	N	30	30	30	30	30	30
Екстернальна мотивація	Кореляція Пірсона	-0,237	-0,009	-0,091	-0,148	-0,070	-0,147
	Знч. (2-сторон)	0,208	0,961	0,633	0,434	0,715	0,437
	N	30	30	30	30	30	30
Амотивація	Кореляція Пірсона	-0,180	-0,197	0,003	-0,319	-0,194	-0,027
	Знч. (2-сторон)	0,342	0,296	0,988	0,086	0,305	0,887
	N	30	30	30	30	30	30

* Кореляція значима на рівні 0,05 (2-сторон.)

Підведемо короткі підсумки щодо значимих кореляційних зв'язків, що були отримані у результаті дослідження.

Були виявлені односторонні зв'язки між: оперативною пам'яттю та пізнавальною мотивацією (0,447), післядовільною пам'яттю та пізнавальною мотивацією (0,437), післядовільною пам'яттю та мотивацією досягнення (0,458) на рівні 0,01 (помилка менше 1 %); між оперативною пам'яттю та мотивацією досягнення (0,421), оперативною пам'яттю та мотивацією саморозвитку (0,374), мимовільною пам'яттю та мотивацією досягнення (0,417), довготривалою пам'яттю та мотивацією самоповаги (-0,349), післядовільною пам'яттю та амотивацією (-0,319) на рівні 0,05 (помилка менше 5%).

Двосторонні кореляційні зв'язки аналогічні у числовому еквіваленті, але відрізняються за рівнем значимості. Так, зникають зв'язки між довготривалою пам'яттю та мотивацією самоповаги (-0,349), а також післядовільною пам'яттю та амотивацією (-0,319), так як саме вони були від'ємними у таблиці 1 (в односторонній кореляції область прийняття гіпотези має лише одне критичне значення, а не два, тому такий вид значимості є менш строгим, ніж двосторонній). Проте усі інші зв'язки зберігаються на рівні 0,05 (помилка менше 5%). Як бачимо, двосторонній критерій "відбирає" дійсно найбільш значимі кореляції, але ми розглянемо дані з обох таблиць.

Отож, усі виділені зв'язки є середніми за силою та прийнятними для розгляду. До того ж, результати можна розділити на три умовні групи за їх логічною узгодженістю: 1) абсолютно зрозумілі/ очевидні; 2) відносно зрозумілі/ логічні; 3) несподівані/ незрозумілі. Розглянемо їх детальніше.

Перша група результатів є найбільш логічно обумовленою і простою для пояснення. Наприклад, післядовільна пам'ять пов'язана з тим, що матеріал, який необхідно запам'ятати (за допомогою довільної пам'яті) стає для людини цікавим, тобто з'являється інтерес до нього; саме цей інтерес і є змістом пізнавальної мотивації. Отже їх зв'язок невипадковий. Аналогічна ситуація з оперативною пам'яттю та мотивацією досягнення: оперативна пам'ять забезпечує збереження матеріалу, необхідного для конкретної діяльності або реалізації мети з чітко визначеним часовим діапазоном. Тобто, інформація зберігається певний час задля досягнення мети, що і передбачає мотивація досягнення. Амотивація негативно корелює з післядовільною пам'яттю (у табл. 1), так як вони, в принципі, є взаємовиключними поняттями: те, що цікаво або викликає інтерес, очевидно, провокує появу мотивації до пізнання (див. вище опис їх зв'язку), тоді як амотивація – це відсутність мотивації, а, отже, й цікавості. Мимовільна пам'ять дійсно має зв'язок з мотивацією досягнення, якщо дивитися на ці феномени крізь призму психоаналізу: людина легко та без зусиль запам'ятовує те, що їй необхідно для досягнення поставленої мети і, навпаки, забуває те, що викликає негативні емоції та є причиною неусвідомленого конфлікту.

Друга група містить зв'язки типу "оперативна пам'ять та пізнавальна мотивація", "оперативна пам'ять та мотивація саморозвитку" і "післядовільна пам'ять та мотивація досягнення", які є відносно зрозумілими при більш детальному розгляді. Так, у процесі досягнення заданої мети оперативна пам'ять може мимовільно поповнюватися новою цікавою інформацією, якщо така може стати у нагоді для актуальної діяльності, або ж цілеспрямовано шукати щось пов'язане з метою діяльності. Тоді пізнавальна мотивація стане допоміжним засобом для виконання певної роботи, а отже буде пов'язана з оперативною пам'яттю. Аналогічна ситуація і з другим зв'язком. Якщо ціллю для людини виступає розвиток своїх здібностей та майстерності (чи краще саморозвиток), то оперативна пам'ять зберігатиме інформацію до тих пір, поки вона буде актуальною для людини. Потім ці дані або перейдуть до довготривалої пам'яті, або "зітруться" з пам'яті. Але сам процес розвитку потребує постійного надходження та зберігання знань певний час, а для цього найкраще підходить саме оперативна пам'ять.

Тепер щодо третього зв'язку. Якщо мотивація досягнення передбачає здатність отримувати задоволення від рішення складних завдань та інтерес до обраної діяльності, а післядовільна пам'ять – це зацікавлення інформацією, яку треба запам'ятати довільно, то між ними, очевидно, є дещо спільне. Тому, можна сказати, що післядовільна пам'ять зростає разом із мотивацією досягнення: чим більше цікавого людина може знайти у своїй діяльності, тим більше задоволення від досягнення цілей та виконання завдань вона отримує.

До третьої групи відноситься один зв'язок "довготривала пам'ять та мотивація самоповаги", який є негативним (-0,349) та, певною мірою, неочікуваним. Можна висунути дві гіпотези щодо цього зв'язку: 1) він спровокований побічними змінними (певними зовнішніми факторами), які вплинули на дослідження; 2) він зумовлений певними опосередковуючими факторами. Можна побачити, що цей зв'язок є значимим лише у таблиці 1 при використанні одностороннього критерію. Саме тому, найочевиднішим поясненням є вплив зовнішнього фактору на результат дослідження. Звичайно, можна спробувати вибудувати пояснювальну гіпотезу стосовно даного зв'язку, але, як бачимо, це єдина кореляція, яка "вибивається" із загальної логіки результатів. Саме тому, можна припустити, що і її природа є дещо іншою (вплив побічних змінних на результати).

Отже, можемо зробити наступні висновки стосовно зв'язків між мотивацією та пам'яттю. По-перше, у статті був описаний сучасний стан досліджень проблематики зв'язку між пам'яттю та мотивацією. Автором був виконаний аналіз сучасних публікацій та зроблено висновок про недостатню вивченість даної тематики.

По-друге, був описаний процес створення авторського стимульного матеріалу та вирішення проблеми оцінювання результатів, яка є ключовою при застосуванні методик діагностування пам'яті. Очевидно, що для вимірювання продуктивності пам'яті можна використати будь-який стимульний матеріал, бо проблема, більшою мірою, полягає в адекватній оцінці результатів.

По-третє, внаслідок статистичної обробки даних були отримані кореляції між такими видами пам'яті як післядовільна, мимовільна, оперативна, довготривала та такими видами мотивації як пізнавальна, досягнення, саморозвитку, самоповаги та амотивацією існують кореляційні зв'язки середньої сили. Шкали інтроектованої та екстернальної мотивації, а також короткотривала та довільна пам'ять не мають значимих кореляційних зв'язків з іншими змінними.

По-четверте, дані зв'язки є зрозумілими з точки зору логіки та структури психічних процесів. Зв'язки між змінними утворюють пари (адже використовувалася парна кореляція Пірсона), а змінні у парах певним чином тотожні одна одній. Наприклад, досить часто пізнавальний мотив і є причиною виникнення післядовільної пам'яті, а мотивація досягнення і оперативна пам'ять обслуговують одну й ту саму актуальну потребу/діяльність. Або ж змінні у парах є повністю протилежними за значенням: амотивація, як відсутність зацікавлення, повністю виключає появу післядовільної пам'яті.

Проте, незважаючи на логічність результатів, все ж таки є зв'язок, логіку якого пояснити важко. Це від'ємна

кореляція між мотивацією самоповаги (прагнення вчитися для підвищення самооцінки) та довготривалою пам'яттю. Очевидно, необхідно ще раз провести аналогічне дослідження для перевірки даного зв'язку, щоб впевнитися, що він виник не внаслідок дії побічних змінних, які забруднюють результати дослідження, а як результат певних психологічних особливостей досліджуваних.

Отже, дана стаття підтверджує наявність зв'язків між різними видами пам'яті та мотивації, які представлені додатними та від'ємними кореляціями середньої сили. Один з важливих висновків, який треба зробити після даного дослідження – це взаємозалежний зв'язок мотивації та пам'яті (при зростанні однієї зі змінних разом з нею зростає й інша). При підвищенні пізнавальної мотивації зросте також післядовільна й оперативна пам'ять; при покращенні продуктивності мимовільної пам'яті можливе також збільшення рівня мотивації досягнення і т.д. Також, важливо відмітити, що отримані зв'язки між змінними є логічно обумовленими та, у більшості, такими, що не викликають запитань. Проте, був виявлений зв'язок, природа якого залишається неочевидною та потребує додаткового вивчення і перевірки або спростування.

Список використаних джерел

1. Альманах психологических тестов. – М., 1995. – С. 88–118.
Андроникова Е.А. Методы исследования восприятия, внимания и памяти: Руководство для практических психологов / Е.А. Андроникова, Е.В. Заика. – Харьков, 2011. – 161 с.
2. Гжегоцький М.Р. Фізіологія людини / М.Р. Гжегоцький, В.І. Філімонов. – Київ : Книга плюс, 2005. – 494 с.
3. Дзапарова Л.К. Мотивационные аспекты нарушений памяти при алкогольной зависимости: отсутствие мотивации к запоминанию или мотивация к забвению? / Л.К. Дзапарова, Т.И. Букановская // МНИЖ (Международный научно-исследовательский журнал). – 2013. – № 5–3 (12). – С. 52–56.
4. Немов Р.С. Психология : Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. / Р.С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
5. Нуркова В.В. Общая психология. В 7 т. : ученик для студ. выш. учебн. заведений / под ред. Б.С. Братуся. – Т. 3. Память / В.В. Нуркова. – М. : Академия, 2006. – 320 с.
6. Опросник "Шкалы академической мотивации" / Гордеева Т.О., Сычёв О.А., Осин Е.Н. – Психол. журнал. – 2014. – Т. 35. – № 5. – С. 98–109.
7. Осинина Т.М. Основные подходы к понятию "воспроизведение" в отечественной и зарубежной психологии / Т.М. Осинина // Альманах современной науки и образования. – 2009. – №12–2. – С. 110–113.
8. Толстых Е.М. Проблемы активизации и организации познавательной деятельности студентов в медицинском вузе/ Елена Михайловна Толстых // Инновации в науке. – 2014. – № 39. – С. 153–157.

Надійшла до редколегії 02.02.16

Алина Бахвалова, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ СВЯЗИ МОТИВАЦИИ И РАЗНЫХ ВИДОВ ПАМЯТИ

В статье рассмотрено исследование, посвященное поиску корреляционных связей между шкалами опросника ШАМ (шкала академической мотивации) и результатами диагностики шести видов памяти – непроизвольной, произвольной, послепроизвольной, кратковременной, оперативной и долговременной. Для исследования памяти использовался авторский стимульный материал, созданный по аналогам уже существующих методик П.И. Зинченко, Н.В. Зверевой и других. Выборка состояла из 30 студентов, а обработка результатов была выполнена с помощью статистической компьютерной программы SPSS.

Ключевые слова: память, непроизвольная память, произвольная память, послепроизвольная память, кратковременная память, оперативная память, долговременная память, академическая мотивация, мотивация познания, корреляция.

Alina Bakhvalova, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF CONNECTIONS BETWEEN MOTIVATION AND DIFFERENT MEMORY'S TYPES

There is the research about finding connections and correlations between scales of the test SAM (scale of academic motivation) and diagnostic results of six memory's types – involuntary memory, voluntary memory, after-voluntary memory, short-term memory, operational memory, long-term memory in this article. The research was done with author's test tasks that were made especially for this one study. These tasks were constructed after next famous memory's tests of Zinchenko, Zvereva etc. The respondents of this research were 30 students and data processing was made by help of statistic computer program SPSS.

Keywords: memory, involuntary memory, voluntary memory, after-voluntary memory, short-term memory, operational memory, long-term memory, academic motivation, cognition motivation, correlation.

УДК: 159.953.2+952.3

Ольга Бойко, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВІДГОМІН "ПСИХІЧНОГО ПЕРЕХРЕСТЯ" В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ПРИКЛАДІ ЖАННИ Д'АРК

У статті розглянуте дослідження, присвячене аналізу феномену голосів Жанни Д'Арк, за допомогою методу аналізу документів. В статті висвітлено поняття зміненого стану свідомості та особливості їх протікання під впливом релігії та церкви. Пояснюються архаїчні прояви психіки та представлена концепція "двопалатного розуму" Дж. Джейнса. На прикладі Жанни Д'Арк розглядається явище "психічного перехрестя", за якого прояв винятковості однієї людини створює напруження у суспільстві, що неодмінно призводить до його психологічного зростання.

Ключові слова: феномен голосів Жанни Д'Арк, змінені стани свідомості, архаїчні прояви психіки, концепція "двопалатного розуму" Дж. Джейнса, явище "психічного перехрестя".

У свій час Платон зауважив: "Марення – це зовсім не хвороба, а, навпаки, найбільше з благ, дарованих нам богами". Маренню передує стан зміненої свідомості. ЗСС характеризується якісним зсувом у характері психічного функціонування [8]. За визначенням А.М. Людвіга, до них відносяться психічні стани, індуковані різними фізіологічними, психологічними чи фармакологічними прийомами або засобами і розпізнавані самим суб'єктом або спостерігачем як досить виражене відхилення від стану неспання [20].

Протягом віків людство формувало індивідуальні засоби досягнення зміненого стану свідомості. За зауваженням Ч. Тарта, "багато примітивних народів вважають, що практично кожна нормальна доросла людина здатна входити в транс або може стати одержимою богом, а той, хто нездатний на це, вважається психологічним калікою" [12]. Е. Бургіньон вказує, що змінені стани свідомості можуть бути культурно обумовленими. Досліджуючи різні племена, дослідниця прийшла до висновку, що вони мають багато спільного. Так, у кожному племені люди намагаються встановити контакт з духами за допомогою ЗСС, це робиться традиційним шляхом та є важливою передумовою становлення зрілості кожного члена племені; духи є більш менш зна-

© Бойко Ольга, 2016

йомими, отже людина знає, чого їй очікувати; при застосуванні практик входження до ЗСС обов'язково присутній досвідчений, який знає, що і як треба робити. Бургіньон наводить приклад шамана з племені Сіу на ім'я Джон Кульгавий Олень, який у свої 16 років відправився до священної гори "Ями видінь", щоб побачити свої перші видіння. Він залишився насамоті протягом чотирьох днів без їжі. Не залишаючись наодинці до цього ніколи, хлопчик відчував страх. Кульмінацією стало "відкриття", він відчув, що поруч з ним знаходиться якийсь великий птах. Злякавшись, Джон починає співати та молитися. Водночас він продовжує чути голоси та бачити видіння. З ним говорить його предок. Наприкінці четвертого дня це випробовування закінчується. Таким чином, пройшовши цю ініціацію, Джон стає чоловіком, тобто вже справжнім членом свого племені [3].

У епоху Середньовіччя яскравим прикладом ЗСС слугують релігійні та містичні переживання. Історія насичена багатьма цікавими прикладами, які пов'язані з божественним провидінням та одкровеннями.

Релігійно-містичні стани. Релігія сама по собі не тільки не викликає душевні захворювання, але і до появи наукової психіатрії та психотерапії в чомусь допомагала людям справлятися з психічними і навіть тілесними недугами. Проте в певних умовах, при певному складі особистості, зокрема істеричному, або при генетичній схильності до психічних розладів релігія визначає змістовний аспект психопатологічних переживань.

Поняття "містика", "містицизм", "містичний" мають безліч смислових відтінків. Термін походить від грец. *mystika* – таїнство, надприродне, божественне. У сучасному тлумаченні воно має такі основні значення: 1) релігійна віра в безпосереднє спілкування людини з потойбічним світом; [5] 2) щось незрозуміле, загадкове; 3) релігійна практика, метою якої є переживання екстазу "безпосереднього єднання"з Богом [14].

"Містична маячня" в психіатрії визначається як психопатологічне явище, що характеризується вираженим містичним змістом хворобливих переживань, переконаністю пацієнта в тому, що з ним і навколишніми відбувається щось незрозуміле, загадкове. До містичного бреду відносяться хворобливі ідеї релігійного змісту, твердження про спілкування з потойбічним світом [2].

Будучи невід'ємною частиною людського буття, містичні переживання знайшли своє втілення в Біблії. Прикладами божественних одкровень є слухання Мойсеєм оклику бога Яхве з охопленого полум'ям тернового куща, насичена містичною символікою картина явлення бога іудейському пророку Ієзекіля, почутий Савлом голос Христа на шляху в Дамаск, апокаліптичні видіння Іоанна Богослова [4].

Містицизм у філософії – напрямок, представники якого наполягають на обмеженості звичайних способів пізнання істини – відображення матеріального світу в свідомості людини шляхом порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення. Найбільш істотним для них є безпосереднє спілкування між суб'єктом, який пізнає, і абсолютним предметом пізнання – сутністю всього або божеством. На думку Б. Рассела, містична філософія спиралася на віру в здатність інтуїтивного проникнення, на віру в єдність і відмову прийняти в чому-небудь протилежність або відмінність; на заперечення реальності часу [17].

Особливе місце в середньовічній містичній філософії займає Я. Беме. У дитинстві він був звичайним пастухом, а після того як у сільській школі навчився читати і писати, став підмайстром шевця в Герлиці. Я. Беме був природженим ясновидцем.

Як пише Р. Штейнер [21], одного разу в крамницю, де працював маленький Якоб, зайшов невідомий чоловік і запитав пару чобіт. Хлопчик не міг продати їх за відсутності господаря. Незнайомець вийшов, але, повернувшись через деякий час, вимовив: "Якоб, ти малий, але колись ти станеш зовсім іншою людиною, яка здивує світ". У зрілі роки Я. Беме, побачивши відблиск сонця на олов'яній посудині, відчув, що володіє ключем до загадкової мови природи. Він жив як відлюдник, продовжував займатися своїм ремеслом, записував голоси, які звучали в ньому, коли він відчував у собі Духа. У картині світу, викладеної в трактаті "Аврора, або Ранкова Зірка в сходженні" [1], Я. Беме стверджував, що йому відкрилося: "справжня основа Божества; і як було до часів світу; і як створені були святі ангели і з чого, про падіння Люцифера" тощо.

Помітний слід в містичній філософії залишив Е. Сведенборг. Залучення до містики почалося для Е. Сведенборга раптово. У той час він перебував у Лондоні. Для обіду він ходив в одну таверну, маючи там у своєму розпорядженні особливу кімнату, де він міг спокійно віддаватися своїм роздумам. Одного разу, будучи голодний, він їв більше звичайного і раптом побачив, що кімната стала наповнюватися туманом, а на підлозі стало з'являтися безліч різних гадів. Туман перейшов в густу темряву; коли вона розсіялася, гадів більше не було, а в кутку кімнати Сведенборг побачив сидячого чоловіка, оточеного яскравим сяйвом, який грізно сказав йому: "Не їж так багато!". Тут Сведенборг втратив зір; коли зір почав потроху повертатися, він побачив себе одного і у великому переляку поспішив додому, де провів ніч і наступний день в роздумі і нічого не їв. На другу ніч людина в сяйві з'явилася знову, одягнена в червону мантію, і сказала йому: "Я Бог, Господь, Творець і Визволитель. Я вибрав тебе, щоб пояснити людям внутрішній і духовний сенс писань. Я буду диктувати тобі те, що ти повинен писати". Після цього Сведенборг відчув, що відкрилися очі внутрішньої її людини, і з тих пір він став, не змінюючи зовнішнього місця, переноситися духом в небо, пекло і проміжний світ духів, де бачився і розмовляв з багатьма відомими йому особами, частиною недавно, а частиною і давно померлими" [11]. При безперервному, як йому здавалося, навіюванні згори, він створив свій основний філософський твір "Агсапа Coelestia".

Використовуючи великий матеріал історичних свідчень, особистих листів, щоденників, В. Джеймс [16] встановив чотири критерії містичних переживань:

- Невимовність. Неможливість повною мірою висловити словами сутність свого переживання.
- Інтуїтивність. Недоступне для тверезого розуму проникнення в глибини "істини", що виражається одкровеннями, моментами внутрішнього прояснення, незмірно важливими для тих, хто його пережив.
- Короткочасність. Накладає тимчасові обмеження на містичне переживання – від півгодини до двох годин.
- Бездіяльність волі. Підкреслюється довільність занурення в містичний стан за допомогою зосередження уваги, ритмічних рухів тіла тощо. Однаку міру просування довільність вольових актів втрачається, воля відчувається паралізованою.

Еліаде надає важливу роль світлу. У роботі "Досліди містичного світла" [15] він виділяє наступні типи переживань: 1) руйнівне, сліпуче світло, прикладом якого може бути досвід святого Павла по дорозі в Дамаск; 2) надзвичайно інтенсивне, надприродне світло, що опромінює матерію до самих глибин, але не руйнує її; 3) внутрішнє світло, що відчувається у всьому тілі з почуттям вознесіння вгору.

Дж. Перрі виділив вісім тем, що характеризують релігійні переживання при змінених станах свідомості [18]:

- Смерть. Зустрічі з покійними або зустрічі зі смертю.

• Відродження. Воскресіння, набуття нової особистості, нового імені.

• Мандри. Месіанські подорожі.

• Зіткнення з духами. Бісівські (демонічні) сили або духовна допомога.

• Космічний конфлікт. Добро і зло,світло і темрява.

• Чарівні повноваження. Телепатія, ясновидіння, здатність проникнення в чужі думки, здатність переміщати об'єкти.

• Нове суспільство. Реформаторство, радикальна зміна в суспільстві, в релігії.

• Божественний союз. Близькість або родинні стосунки з богом або з біблійними персонажами.

На думку Дж. Джейнса, голоси пов'язанні з діяльністю "двопалатного розуму" [19], тобто з проявами архаїчної свідомості, коли у складних ситуаціях людина починає відчувати сильні вербальні галюцинації. Індивід бачить, відчуває чи чує те, чого насправді не існує. Завдяки галюцинаціям людина починає формувати власну реальність. Як правило, це спричинено зіткненням із різними зовнішніми перешкодами. Внаслідок чого, відбувається хворобливе для людини притискання її особистості. Індивід стає неспроможним розкрити себе та свою індивідуальність. Галюцинації є засобом пристосування до тих умов, які висуває суспільство. За допомогою "голосів" великі люди мали змогу якось проявити себе, вплинути на оточуюче, і, тим самим, якось його змінити. Не одразу, а з плином часу. Такі люди є своєрідними каталізаторами, за допомогою яких людство може зробити крок у перед.

Ф. Клікс, О. Фрейденберг, визначають архаїчне мислення як самі ранні форми пізнавальних, опосередкованих символами взаємодій людини зі своїм природним і соціальним оточенням [6].

Архаїчна свідомість відрізняється від мислення сучасної людини, так як воно інакше орієнтоване, або орієнтоване на містику, допускає перебування однієї істоти в декількох місцях одночасно [7]. Архаїчній свідомості властива риса докритичності [13].

За систематизації, проведеної Ф. Клікс, архаїчна свідомість має такі властивості, як високий ступінь злиття індивіда з навколишньою природою, високий ступінь інтеграції індивіда і соціальної спільноти, особи і роду, висока емоційна чутливість і афективна напруженість спілкування, іконічна повнота відтворення змісту пам'яті і діяльності уяви. У архаїчної свідомості є дві функції: непізнане, нове, незнайоме в подіях і явищах природи інтерпретується за аналогією з відомим, а також соціальні зв'язки будуються на основі мотивації залишитися одному, без людей, тобто базування на емоціях страху. Ф. Клікс також виділяє три стратегії архаїчної свідомості, пов'язані з передбаченнями подій: систематичне спостереження просторово-часових зв'язків і їх залежностей, умовиводи за аналогією на основі виділення подібних ознак, наслідування побаченому [6]. Особливості мислення, якими дослідники характеризують архаїчну свідомість, зустрічаються, на думку багатьох дослідників, у примітивних племен повсюдно [7].

Формування нового відбувається на зламі жорстких психологічних протиріччях – "психічних перехрестях". Кожен крок до нового рівня саморозвитку можливий за рахунок прокручування минулих, які зберігає пам'ять архаїчної свідомості. Можна сказати, що оновлене самоусвідомлення цивілізації, удосконалене та доповнене новими психічними вадами, знаходиться у постійній динаміці, де прогрес та регрес – є неодмінними та обов'язковими для якнайкращого засвоєння нового рівня.

Розкриття своєї природи через галюцинації, створює враження незвичайності, обдарованості, божественної сутності таких людей. ЗСС та різноманітні делірії – це спосіб відійти від соціального притискання та забезпечити оптимальні умови для власного психічного пристосування. Великі люди випереджали свій час. З'являлися у кризові моменти історичних періодів.

Такі люди приваблювати своєю харизматичністю, новизною та неповторністю. Проте вони зовсім не вписувалися у жорсткі рамки, в які їх намагалися загнати влада чи церква. Дуже часто такі люди отримують визнання не в житті, а посмертно.

Багато причин можуть це пояснити. Головна з них – це не готовність суспільства у певний період часу прийняти щось нове та незвичне, яке виходить за рамки загальноприйнятих норм та моралі. Якщо стверджувати з погляду епохи Середньовіччя, то це залишки архаїчної свідомості, коли розум намагається трактувати реальність та будь-які прояви людини з точки зору інтересів церкви: чи це релігійно прийнятно, чи вступає в протиріччя з її поглядами.

У ході дослідження були проаналізовані матеріали протоколів звинувачувального процесу над Жанною Д'Арк, який відбувався в січні–травні 1431 року в місті Руан.

Перший прояв голосів Жанни Д'Арк датується, коли їй було близько 12–15 років. Це може вказувати на наявність у Діви такого психічного розладу, як шизофренія, оскільки саме цей вік є "найкращим" для прояву цього захворювання. Однак, ми не можемо одностайно та беззастережно стверджувати, що це була шизофренія у повному її розумінні. Ми знаємо, що для появи психічного розладу шизофренії не достатньо лише соціальних умов (негативних зовнішніх стимулів, які несприятливо скажуться на психічному стані), а необхідна наявність і генетичного фактору, тобто генетичної обумовленості. Оскільки не збереглося майже ніяких відомостей про генеалогію Жанни Д'Арк, окрім фактів наявності у неї родини та деякої інформації стосовно батьків, тому ми не можемо стверджувати напевно. Шизофренією можна назвати продукт особистісного дисбалансу, який характеризується розпадом мисленнєвих та емоційних реакцій, перетворенням зовнішніх реалій під кутом неадекватного сприйняття реальності.

Скоріше, беручи до уваги продуктивну симптоматику (марення, галюцинації), ми можемо припускати про один з типів шизофренії, а саме – параноїдна шизофренія. Цей тип шизофренії характеризується домінуванням галюцинацій та делірію, при цьому ми не спостерігаємо яскраво виражених розірваності мови, афективних сплощень чи кататонічних симптомів. Особливістю даного типу є обов'язкова наявність парафренного делірію. Парафренний делірій – найбільш важка форма маячного синдрому, більш важка, аніж параноя чи параноїд. Цей тип марення характеризується поєднанням марення величі і марення впливу. Як правило, хворі вважають себе великими людьми, які володіють фантастичними здібностями, і при цьому відчувають, що щось впливає ззовні на них, або переконані, що самі можуть чинити такий вплив (наприклад, спілкування зі своїми маренням). У нашому випадку Жанна Д'Арк вірила у те, що вона послана Господом задля звершення великої місії – врятувати Францію та коронувати дофіна. Отже, присутні марення величі та віри в особливе призначення.

Зниження афекту, амбівалентність, порушення асоціацій у Жанни не спостерігається. Натомість деякою мірою наявний аутистичний спектр: заглибленість у власний світ, усамітнення, уникнення соціальних контактів, поглиблення у свої бачення, інтровертованість. Присутня емоційна лабільність, оскільки Жанна була дуже вразливою, часто посміхалася та плакала.

При шизофренії є ризик суїциду. З огляду біографії Жанни Д'Арк, можна констатувати, що вона хотіла втекти з в'язниці, стрибнувши з вежі ("Вірно. Я хотіла бігти, та і зараз хочу. Це право кожного в'язня" [10]).

Сприйняття реально не існуючих об'єктів називається галюцинаціями. Голоси, які чула Жанна – це хибні галюцинації, тобто образи, які відрізняються від реальних об'єктів, не мають чіткої локалізації в просторі, виникають всередині (голоси в голові). Жанна усвідомлювала, що чує голоси тільки вона і більше ніхто. Галюцинації Жанни носили комплексний характер: слухові, зорові ("Я бачила їх своїми тілесними очима, так само добре, як я бачу вас" [9]), тактильні (на запитання судді, чи відчувала Жанна, обіймаючи своїх святих, якесь тепло чи щось подібне, вона відповіла: "Я не змогла б обіймати їх, не відчуваючи їх або не доторкаючись до них" [9]), нюхові (на запитання судді чи пахли її образи приємно, Жанна відповіла "Звісно, вони пахли приємно" [9]). Також вони були вербальними. Носили імперативний характер (приказували їй, навіть, коли вона була невпевнена в своїх силах).

Галюцинації носили яскраво виражений релігійний зміст. Це обумовлюється соціокультурними чинниками, особливостями епохи Середньовіччя. Релігія для Жанни, очевидно, була спробою пояснити світ. Тут є кореляція з поняттям архаїчної свідомості, як ранньої форми пізнавальної діяльності. Спроба рефлексії навколишньої дійсності відбувається опосередковано через віру, церковні канони та зобов'язання. Жанна не була освіченою, тому пояснювала дійсність так, як могло дозволити її соціальне положення.

Незважаючи на її не писемність, Жанна Д'Арк була кмітливою та розумною. Її дипломатичні здібності та паритети на судовому процесі дивували та водночас лякали суддів. Мала вона й дуже добру пам'ять, оскільки добре пам'ятала свої відповіді и, тим самим, не давала себе заплутувати. Ці характеристики є показником відсутності порушень розумової діяльності Жанни, водночас вони ускладнюють пояснення феномену голосів. Оскільки при шизофренії відбувається розпад мислення. У Жанни цього не було.

Первинна спроба рефлексії та пояснення є водночас тим явищем, яке описав Дж. Джейнс як "двопалатний розум". Людина починає відчувати сильні слухові галюцинації у випадках, які відзначаються кризовими моментами. Нові умови, які висуває дійсність до людини, не завжди збігаються з її набутими вміннями вирішувати всі ситуації схоже. Тут відбувається дисонанс, де людина має вийти із зони комфорту, щоб освоїти нові способи розв'язання проблем. Не готовою може виявитись не тільки свідомість людини, але й сам організм. Мозок людини, її психіка, може включити механізми психологічного захисту тих проблем, які наразі людина сприйняти просто не може, в силу біологічних обмежень та психологічної неготовності. Людині важко прийняти складу ситуацію в силу неспроможності організму на даному етапі еволюції пристосуватися іншим шляхом. Таким чином, прийняття відбувається інакше, викривлено, через призму психологічних захистів та тієї суб'єктивної інтерпретації, на яку здатен індивід на певному етапі еволюції.

При зламних періодах людина починає чути голоси, навіть тоді, коли психічно здорова. Проте наразі її мозок не здатен сприйняти інформацію в силу емоційності та негативного характеру повідомлення. Психіка починає абстрагуватися, відволікає людину. Починає ніби "думати за неї", та продукує нове рішення проблеми, яке подається у сприйнятливій психіці формі. Дж. Джейнс вказує, що наразі відголоском "двопалатного розуму" може буде явище уявного друга.

Щодо феномену голосів Жанни, то слід сказати, що жила вона у непрості часи (війна, вторгнення англійців на землі Франції, у тому числі вона сама була свідком грабежів та насиль). Тому прояв "двопалатного розуму" можна вважати закономірним.

"Двопалатний розум" поєднується із релігійними переживаннями. Жанна в одному з протоколів зазначає, що запитувала у своїх "сестер" (як вона називала Св. Катерину та Св. Маргариту) стосовно того, чи може вона піти на певні поступки для церкви. Це висловлювання може розкрити цікаву картину, оскільки складається враження, що Жанна могла входити в контакт зі своїми "голосами" тоді, коли забажає того сама. Тобто викликати голоси довільно. Самостійно входити до релігійного трансу, тобто змінювати стан своєї свідомості.

Змінений стан спричинює зміни у мисленні, а саме повернення до архаїчної манери мислення, спотворення сприйняття у вигляді галюцинацій.

Ми можемо говорити, що усі галюцинації, які відчувала Жанна, можуть нести в собі якісь приховані бажання та фантазії, які були витісненні під впливом норм моралі, суспільства, церкви самою Дівою.

Нам відомо, що Жанна Д'Арк була людиною честі та гідності. Її запам'ятали як людину піднесеного почуття справедливості та обов'язку. Такою її виховали в малій соціальній групі (сім'ї). потім на її свідомість починає впливати церква та її обов'язки.

Тому можна припустити, що таке утискання особистості Жанни і водночас її підсвідоме неприйняття цього факту, виявилось у її голоси, які прославляли її, дозволяли відійти від канонічних законів та догм суспільства того часу.

Голоси слугують прагненням Жанни до свободи та незалежності у поведінці, але в релігійній суб'єктивній інтерпретації (бо інакше вона собі дозволити не могла). Голоси, наприклад, дозволяли їй безапеляційно проявити анімус, чоловічій початок у жінки за К. Юнгом, у її жіночій натурі (походи, можливість носити чоловічій одяг). Звісно, таке прагнення не було "законним" у часи Середньовіччя. Тому Жанну можна вважати реформатором та однією з перших жінок, яка заявила та доказала про можливості жінки (не тільки фізичні, але й інтелектуальні).

Водночас голоси виражають і базові страхи чи конфлікти, які Жанна прагнула вирішити для себе. Її галюцинації були релігійного змісту і тому стосувалися релігійних питань "вічності", "життя" та "смерті". У цих базових категоріях відображається свідомість типового представника епохи Середньовіччя. Те релігійне тремтіння, яким пронизані почуття Жанни та її поведінка вже є показником негативного "закріпачення" її свідомості цензурою церкви. Водночас, Жанна вперше ставить проблему відокремлення свого власного Я та Бога від церкви. Для неї існує лише один, її Бог, якому вона вірить і за наказами якого вона діє. Бог один і церква не завжди вірно трактує його волю. Отже, ми бачимо вольову особистість, яка доказує свою правду і стоїть за неї до кінця.

Жанна стверджує, що за те, якщо вона збереже цнотливість, голоси пообіцяли їй місце в раю. Будучи вже поневоленою в Руані, вона вірила до останнього про спасіння її душі, що Бог її врятує, оскільки вона особлива, обрана для великої місії. Смерть її не торкнеться. Жанна боялася померти. Питання смерті стояло гостро для неї, адже відомо, що на одному з останніх засідань, під страхом смерті, Жанна погодилася відректися від своєї віри та голосів. Страх перед смертю та феномен самозахисту і прагнення до життя є характерними для будь-якої людини, це відголоски ще архаїчного мислення. Прийняти смерть, значить, перейти на новий рівень самосвідомості. Жанна була готова і до цього.

Жанна Д'Арк спочатку намагалася пояснити страх перед смертю шляхом торгу з останньою. Вона надає цнотливість та прагне за це вічного, якщо вже не життя, то хоча б Рай після смерті. Ще одним моментом страху перед смертю у Жанни є усвідомлення її унікальності, того, що вона не може бути простою людиною. Вона обрана і її метою все ще залишається звільнення

Франції від гніту англійців. Ми знову спостерігаємо марення величі та парафренного делірію.

Галюцинації Жанни Д'Арк – це також психологічний конфлікт між соціальним Я та духовним Я. Завдяки галюцинаціям Жанна могла повертатися до незадоволених аспектів своєї особистості. Таким чином, вона мала змогу "відновити", "присвоїти" своє "воно", яке було втрачене або деформовано під негативним впливом тогочасності. Боротьба протиріч в людині між зовнішнім та внутрішнім, це давня філософсько-психологічна проблема.

Повертаючись до голосів як засобу розкриття потенціалу особистості, слід особливо звернути увагу на потяг маскулінності у Жанни. Згідно описів, вона красива обличчям та фігурою, струнка. Незважаючи на виражені риси фемінності (приємний тихий голос, стрункість та форми фігури), Жанні подобалося сидіти на коні в блискучому озброєнні. На панцир одягала вона коротку блузу і чоловіче верхнє плаття. Голос її був тихий, лагідний, привабливий, вона говорила мало, слова її були прості навіть і в хвилини сильного піднесення. Жанна Д'Арк викликала глибоку повагу всім, була дуже невибаглива в їжі, легко переносила труднощі і позбавлення походів, часто проводила цілі дні на коні й ночі в обладунках. Можливо, що ця комбінація солдата та святої виникає на основі психосексуальної незрілості. За деякими свідченнями, Жанна Д'Арк не мала менструацій. Аменорея і відсутність статевої зрілості сильно пригнічували її сексуальний потяг. На тлі психічних і гормональних аберацій, якими страждала Жанна, можливо легше зрозуміти її ексцентричність, хоробрість, невгамовність, безстрашність, надзвичайну самовпевненість, потребу носити чоловічий одяг, релігійний фанатизм і обітницю цноти. Можливо, її захворювання також пов'язане, на генетичному рівні, з так званими синдромом Морріса (синдром тестикулярної фемінізації). Жінка з таким діагнозом володіє надзвичайною фізичною силою. Причому зовні вона може залишатися дуже привабливою — стрункою і високою. До всього іншого слід додати, що в екстремальних ситуаціях жінки з синдромом Моріса проявляють фантастичний героїзм. Дітородний орган – жіноча матка – при синдромі Морріса відсутня. Отже, ми спостерігаємо, що поруч із психічним розладом можна прослідкувати і можливий гормональний збій на генетичному рівні, який пояснює маскулінність Жанни.

Появу голосів може також пояснити припущення щодо порушення функціональних можливостей півкулі чи півкуль головного мозку внаслідок інфекційних захворювань, які були досить поширеними в епоху Середньовіччя.

Таким чином, історична постать Жанни Д'Арк може слугувати яскравим прикладом феномену "психічного перехрестя", де на зламі однієї психіки можна спостерігати еволюцію психіки цілих націй.

Список використаних джерел

1. Беме Я. Аврора, или Утренняя звезда в восхождении / Я. Беме. – СПб. : Азбука, 2000. – 410 с.
2. Блейхер В.М. Толковый словарь психиатрических терминов / В.М. Блейхер, И.В. Крук. – Т. 1-2. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.
3. Бургиньон Э.Измененные состояния сознания / Э. Бургиньон // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под ред. А.А. Белика. – М. : Смысл, 2001. – С. 405–461.
4. ХишамИбн. Жизнеописание господина нашего Мухаммада, посланника Аллаха / Ибн Хишам // Хрестоматия по исламу : Пер. с араб. – М. : Наука : Вост. лит., 1994. – 238 с.
5. Иллюстрированный энциклопедический словарь. –М. : РИПОЛ Классик-БРЭ, 2001. – 1439 с.
6. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление. У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – М. : Прогресс, 1983.
7. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль // Психология мышления. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 130–140.
8. Людвиг А. Измененные состояния сознания / А. Людвиг // Измененные состояния сознания / под ред. Ч. Тарта. – М., 2003.
9. Оболенский С.С. Жанна – Божья Дева / С.С. Оболенский. –YMCA-PRESS, 11, rue del a Montagne-Ste-Geneviève, 75005, Paris, 1988.
10. Райцес В.И. Процесс Жанны д'Арк / В.И. Райцес. –М.-Л. : Изд-во "Наука", 1964.
11. Соловьев Вл. Сведенборг (очерк). Статьи из энциклопедического словаря / Вл. Соловьев // Соловьев В.С. Собр. соч. – Т. 10. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1966. – 498 с.
12. Тарт Ч. Измененные состояния сознания / Ч. Тарт : Пер. с англ. Е. Филиной, Г. Закарян. – М. : Изд-во Эксмо, 2003. – 288 с.
13. Турчин В.Ф. Феномен науки: Кибернетический подход к эволюции / В.Ф. Турчин. – Изд. 2-е. – М. : ЭТС, 2000.
14. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
15. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы / М. Эпиаде : Пер. с фр. – М. :Прогресс, 1987. – 311 с.
16. James W. The varieties of religious experience / W. James. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1985. –669 p.
17. Russell B. Mysticism and Logic, and other essays / B. Russell. – N. J. :Barners &Noble Books, 1981. –167 p.
18. Perry J.W. The far side of madness. Englewood Cliffs / J.W. Perry. – N. J. : Prentice-Hall, 1974. –177 p.
19. Jaynes J. The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind / J. Jaines / Second ed. –Boston : Houghton Mifflin, 1976/1990.
20. Ludwig A.M. Altered States of Consciousness / A.M. Ludwig // Arch. Gen. Psych. – 1966. – Vol. 15. – P. 225–234.
21. Steiner R. Die Mystic im Aufgange des neuzeitlichen Geisteslebens und ihr Verhalthis zur moderne Weltanschauung / R. Steiner. – 5 Aufl. Dornach, Schweiz, Steiner-Nachlassverwaltung, 1960. – 147 s.

Надійшла до редколегії 20.12.15

Ольга Бойко, студ
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОТЗВУКИ "ПСИХИЧЕСКОГО ПЕРЕКРЕСТКА" В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ НА ПРИМЕРЕ ЖАННЫ Д'АРК

В статье рассмотрено исследование, посвященное анализу феномену голосов Жанны Д'Арк, с помощью метода анализа документов. В статье освещено понятие измененного состояния сознания и особенности его протекания под влиянием религии и церкви. Объясняются архаичные проявления психики и представлена концепция "двухпалатного ума" Дж. Джейнса. На примере Жанны Д'Арк рассматривается явление "психического перекрестка", при котором проявление исключительности одного человека создает напряжение в обществе, что непременно приводит к его психологическому взрослению.

Ключевые слова: феномен голосов Жанны Д'Арк, измененные состояния сознания, архаичные проявления психики, концепция "двухпалатного разума" Дж. Джейнса, явление "психического перекрестка".

Olga Boyko, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ECHOES OF "MENTAL CROSSING" IN THE MIDDLE AGES ON THE EXAMPLES OF JOAN OF ARC

In the article we present a study on the analysis of the phenomenon of the voices of Joan of Arc, by the method of document analysis. The article highlights the concept of altered States of consciousness and their particular course under the influence of religion and the church. Explains the archaic manifestations of the psyche and the concept of the "bicameral mind" by J. Janes. On the example of Joan of Arc deals with the phenomenon of "mental crossroads", which is a manifestation of exceptionalism of one person creates tension in society, which necessarily leads to his psychological growth.

Keywords: the phenomenon of the voices of Joan of Arc, altered States of consciousness, the archaic manifestations of the psyche, the concept of the "bicameral mind" by J. Janes, the phenomenon of "mental crossing".

УДК 159.922.8

Юлія Вознюк, асп.
Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "САМОСТВЕРДЖЕННЯ" У ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена питанню особистісного самоствердження. Теоретичний аналіз сконцентровано на сфері психологічної думки. Виявлено особливості підходів класиків зарубіжної психології та вітчизняних вчених. Підсумовано трактування поняття самоствердження та його психологічних особливостей.

Ключові слова: самоствердження, ідентичність, Я-концепція, "Я-реальне", "Я-ідеальне".

Постановка проблеми. Питання особистісного самоствердження з давніх часів цікавило вчених різних наук про людину: філософії, психології, педагогіки. Поняття "самоствердження" є неоднозначним і тому й зараз залишається важливим у різних сферах людського життя. Особливо у руслі психологічної думки, де центром всіх досліджень залишається людина, особистість, як найбільша цінність. Питання утвердження власного Я безумовно залишається актуальними сьогодні. З часом, динамічними змінами нашого суспільства, людина також піддається змінам. Це зумовлює необхідність постійної роботи особистості над собою, утвердження себе та свого потенціалу у повсякденному житті. Щоб проаналізувати ці процеси неодмінним залишається психологічна спадщина, основа психологічних досліджень. Тому нами визначено актуальність дослідження в історичному і сучасному контекстах зарубіжних та вітчизняних дослідників даного поняття у сфері психології.

Питання особистісного самоствердження були предметом дослідження таких вчених: З. Фрейд, А. Адлер, К. Левін, К. Хорні, Б. Скіннер, Е. Фромм, Дж. Роттер, А. Маслоу, К. Роджерс, Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Г.С. Костюк, В. М. Мясищев, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, Е. Нікітін, Н. Харламенкова, П.А. М'ясоїд, І.Д. Бех, О.В. Безкоровайна, О.Я. Жизномірська, І.П. Маноха та ін.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та узагальненні особливостей поняття самоствердження особистості.

Результати теоретичного дослідження. Проблема самоствердження особистості посідає особливе місце в психології. Ще у XX ст. в психологічній науці зріс інтерес до проблем **саморозвитку** особистості. Людина завжди була зацікавлена пошуком смислу життя і розуміння того, з чого складається її щоденне існування. Орієнтирами особистісного розвитку стають такі характеристики, як упевненість у собі, реалізація власних здібностей, активна життєва позиція, прагнення до самовдосконалення, самоствердження і визнання. Для цього необхідний певний особистісний потенціал, достатній рівень розвитку вольових якостей, усвідомлення цілей і цінностей власного життя.

Засновник психоаналізу З. Фрейд першим з учених висунув гіпотезу про неусвідомлені спонукання поведінки людини – інстинкти. Вони, на його думку, є "...остаточною причиною будь-якої активності", у тому числі й процесу самоствердження [1].

Звісно роль підсилюючого механізму самоствердження виконують вищі почуття (моральні, естетичні, інтелектуальні), але також й інстинкт самозбереження, що мобілізує усі ресурси людини для задоволення життєвих потреб.

Засновником психологічної теорії самоствердження особистості вважається А. Адлер, на думку якого, люди завжди прагнуть до переваги (самоствердження). Таке прагнення є вродженим, це "щось, без чого життя людини неможливо уявити". Це фундаментальний мотив, який притаманний усім. А. Адлер вважав прагнення до самоствердження компенсацією, яка виникає у ранньому дитинстві через почуття неповноцінності, що і визначає специфічний для людини "життєвий стиль" [3].

К. Левін вперше здійснив емпіричне дослідження самоствердження. Він експериментально підтвердив адлерівські припущення про зв'язок почуття неповноцінності і рівня домагань особистості. Завдяки експериментам було встановлено головне протиріччя самоствердження: невідповідність між тенденцією встановлювати усе більш високі цілі і тенденцією уникати зайвих зусиль, небажанням зв'язувати себе важкими зобов'язаннями. Цілі мають бути реально досяжними, а сходження до них повинне мати поступовий характер. Якщо помірне підвищення рівня домагань ігнорується, то самооцінка індивіда значно завищена, він звеличує себе над іншими людьми, або самооцінка занижена, а себе людина відчуває малоздібною істотою, вимушеною підкорятися іншим [6].

Е. Еріксон займався проблемою ідентичності. Згідно його концепції, ідентичність – це твердо засвоєний і особистісно прийнятний образ себе [2]. В процесі особистісного розвитку уявлення про себе можуть змінюватися. Що, в свою чергу, впливає на самоствердження особистості. Через кризи і вибори, які їх супроводжують, відбувається розвиток ідентичності людини. Таким чином, криза за Еріксоном означає конфлікт протилежних тенденцій, що виникають як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості і соціальних вимог, які пред'являються індивідові.

Якщо людина проявляє опір, боїться особистісного зростання, то суттєві зміни цінності Я неможливі, суб'єкт продовжує малоефективний, але звичний спосіб існування і не може стати тим, ким він міг стати. Самоствердження має бути засноване на волі самої особистості, її здатності рухатися вперед і розвиватися.

К. Хорні описує неврози особистості, що стосується самоствердження. Під самоствердженням К. Хорні розуміє акт утвердження власного Я або своїх домагань. Згідно К. Хорні, в цій сфері невротики виявляють велику групу заборон: на вираження своїх бажань, власної думки, критики на адресу іншої людини, можливості встановити контакт з людиною за своїм вибором. Невротики не здатні приймати самостійно рішення, мати власну думку, захистити себе від нападів або сказати "ні", якщо вони не хочуть поступатися іншим людям [3].

А Е. Фромм взагалі розглядав самоствердження як особливий вид агресії, "псевдоагресію" (агресію без лихих намірів). Самоствердження необхідно людині не тільки для провадження певного роду діяльності, але й взагалі для її виживання через змагання в соціальному середовищі. Як зазначає Фромм, людина, перебуваючи в суспільстві, завжди прагне до самоповаги, самооцінки та самоідентифікації, а понад усе боїться бути невизнаною [8].

У напрямку біхевіоризму досвід визначається головним чином у детермінації самостверджувальної поведінки людини. Загальна формула поведінки людини за Б. Скіннером, виглядає так: Стимул – Реакція – Підкріплення. Самостверджувальна поведінка людини має свою закономірність і обумовленість. Поведінка особистості залежить від оперантних дій. Характер самоствердження у людей різний і залежить від минулого досвіду навчання.

© Вознюк Юлія, 2016

А. Бандура основний акцент робить на ролі навчання через спостереження у набутті навичок поведінки, які необхідні для самостверджувальної життєдіяльності. Процес самоствердження людини, вважає Бандура, безпосередньо пов'язаний із саморегулюванням особистості, яке включає в себе самоспостереження, самооцінку і самовідповідь.

Дж. Роттер, висунувши концепцію локусу контролю, виявив, що від находження джерела контролю поведінки залежить процес самоствердження особистості. Особи інтернального типу адаптуються і самостверджуються, як правило значно швидше, екстернали ж відчувають певні труднощі, оскільки у більшості випадків схильні спиратися на оточення, а не на свій власний потенціал [1].

У гуманістичній психології особистість розглядається як суб'єкт власного життя, здатний до самореалізації і саморозвитку, як неповторна індивідуальність і найвища цінність. Самоствердження трактується як одна з базових особистісних потреб, як основа самоактуалізації особистості. Воно визначається як прагнення людини до високої оцінки й самооцінки своєї особистості. А. Маслоу підкреслює унікальність людської особистості, пошуку цінностей і смислу існування, а також свободи, яка виражається в самоуправлінні і самовдосконаленні. З його точки зору, людині від народження властиве прагнення самоактуалізовуватися і утверджуватися [5].

Процес особистісного зростання, на думку К. Роджерса, призводить до реалізації потенціалу особистості. "Я-ідеальне" включає все те цінне, що людина хотіла б мати, тоді як "Я-реальне" відбиває власні характеристики "тут" і "зараз". І хоча впродовж життя Я міняється, воно все-таки зберігає природну цілісність, індивідуальність. Відмінності між "Я-реальним" і "Я-ідеальним" і є шлях до саморозвитку і самоствердження [7].

Вітчизняні вчені також проявляли інтерес до проблеми самоствердження особистості. Психологічні теорії, що розглядають питання розвитку і утвердження особистості, звертають увагу на пріоритет її потребо-мотиваційної сфери і сенсо-життєвих орієнтацій.

С.Л. Рубінштейн першим з вітчизняних вчених розгорнув дискусію щодо співвідношення "внутрішнього" і "зовнішнього" чинників у формуванні особистості, а, отже, їх ролі у процесі самоствердження особистості в суспільстві. Для нього регуляторна роль самосвідомості проявляється у внутрішній роботі особистості, у процесі якої вона повинна співвіднести суб'єктивні бажання та можливості і, в кінцевому результаті, прийти до самовизначення у всіх відношеннях зі світом. Він вважав, що зовнішні причини діють через внутрішні умови.

Л.С. Виготський позначив проблему сенсу життя. Він вказував на наявність динамічних смислових систем.

Г. С. Костюк пов'язував самоствердження особистості з розвитком потребо-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій і діяльністю. Він зазначав, що психічні властивості людини виробляються у діяльності, зазнають у ній різних змін і стають структурами особистості [4].

А В.М. Мясищев відмічав, що поняття потенціалу в психології є ключовим, і що система стосунків особи до зовнішнього світу і до себе самого - одна з найважливіших проблем розвитку людини.

За Б.Г. Ананьєвим усі прояви індивідуальності певною мірою спираються на природну основу, але вони формуються й удосконалюються у процесі суспільної практики. А О.М. Леонтьєв був прибічником пріоритету внутрішнього потенціалу в процесі самоствердження.

Цікавим є положення П.А. М'ясоїда стосовно сутності самоствердження особистості та його спрямування. Автор характеризує самоствердження у системі психології вчинку, вказуючи, що якщо психічна норма це творчість, гармонійний образ світу і найголовніше – вчинок, то відхиленням від норми буде самореалізація на шкоду іншим, конфліктний образ світу, проступок як учинок, котрий суперечить нормам моралі.

Крім того, деякі вітчизняні вчені описують процес самоствердження як основний механізм соціальної активності і саморозвитку особистості.

І.Д. Бех стверджує: "Стратегія конструювання визначення особистості пов'язана з утвердженням активності людини, її свободи", а "свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним орієнтиром" [1]. Він вважає системоутворювальним чинником самоствердження особистості три плани існування людини: її минуле – теперішнє – майбутнє, а особистість – автором вільної дії. Під самоствердженням розуміє престижно-статусну потребу, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження свого "Я" завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері.

Е. Нікітін та Н. Харламенкова дійшли висновку, що самостверджуватися людей примушує хвилювання за своє буття, а через самоствердження люди набувають, утримують або розширюють обсяг свого власного буття.

Особливу роль в процесі самоствердження особистості Е. Нікітін і Н. Харламенкова відводили адекватності самосвідомості, здатності критично оцінювати свої здібності та результати діяльності. На їхню думку "самоствердження – це прагнення до високої оцінки та самооцінки своєї особистості і викликана цим прагненням поведінка" [6]. Підсумковим продуктом самосвідомості є "Я-концепція" – сукупність уявлень індивіда про себе, цілісний образ власного Я, котрий синтезує її самосприйняття такою, якою вона є, хоче бути в ідеалі і має обов'язково стати.

С. Каверін пояснює суть даного феномену у біогенній потребі людини в безпеці, що породжує потребу в самоствердженні, яка має важливе значення у всій ієрархії базисних потреб індивіда. Тобто потреба в самоствердженні виступає узагальненим виразом інших потреб.

Р. Бернс робить висновок, що позитивна Я-концепція визначається трьома факторами: твердою переконаністю в імпонуванні іншим людям, упевненістю у здатності до того чи іншого виду діяльності і відчуттям власної значущості. Позитивна самостверджувальна Я-концепція (Я-успішний, визнаний, маю вплив) сприяє позитивним проявам особистості, ефективній її діяльності, успіхові. Негативна, самозневажлива, самозаперечлива Я-концепція (Я-неуспішний, невизнаний, не маю впливу) погіршує результати, заважає успіхові, може сприяти негативній зміні особистості [1]. Крім того, ядром "Я-концепції" людини є самооцінка, завдяки якій вона оцінює свої здібності, порівнюючи себе з особами, які її оточують, а також, аналізуючи досягнуті результати в процесі своєї практичної діяльності. Вона виробляється в результаті сформованих ціннісних установок. Самооцінка в життєдіяльності людини, як стверджує І. Кон, виражає певний рівень домагань, від якого залежать особливості самоствердження. Якщо людина позбавляє себе необхідності постійно озиратися на думку інших, тоді вона стає самодостатньою і утвердженою, Его припиняє своє існування, а залишається просто цілісна особистість. Потрібно повернутися до себе, прийняти себе таким, який ти є, дозволити собі бути собою.

Самоствердження має дві сторони: зовнішню (прагнення утвердитися в очах ближнього соціального оточення) і внутрішню (прагнення утвердитися в своїй власній думці). Це саморегульований процес. Особистість, здійснюючи вчинки, одержує зворотний сигнал від навколишнього середовища: або про успіх, визнання, або про провал цілей, негативної реакції оточення. У разі успіху, пози-

тивної оцінки особистість відчуває задоволення, визнання, а у разі незадоволення потреб – навпаки.

Отже, самоствердження – це фундаментальна потреба людини в саморозкритті, самовираженні та реалізації особистісного потенціалу. Це одна з базових особистісних потреб, основа самоактуалізації особистості. Самоствердження полягає в прагненні людини до переживання власної цінності, високої оцінки й самооцінки, в прагненні до визнання, переваги, є шляхом від "Я-реального" до "Я-ідеального". Це твердо засвоєний і прийнятний образ себе, своїх домагань.

Для цього необхідний певний достатній рівень вольових здібностей, усвідомлення власної значущості, усвідомлення цілей і цінностей власного буття, належний рівень потребо-мотиваційної сфери.

Певною мірою спирається на природну основу і має інстинктивний характер, але в той же час формується й удосконалюється у процесі суспільної практики та досвіду. Самоствердження залежить від індивідуальних особливостей, здібностей, виховання і можливостей людини.

Особливу роль в процесі самоствердження займає адекватність самосвідомості, здатність критично оцінювати свої здібності та результати діяльності. Особистість утверджується не тільки в певній діяльності, але й взагалі в соціальному середовищі. Проявляється у вираженні своїх бажань, власної думки, здатності приймати самостійно рішення, а також твердій переконаності в імпонуванні іншим людям, або навіть вмінні сказати "ні".

Позитивна самостверджувальна Я-концепція (Я-успішний, визнаний, маю вплив) сприяє позитивному світогляду, ефективній діяльності, успішності. Негативна, самозневажлива Я-концепція (Я-неуспішний, невизнаний, не маю впливу) погіршує самопочуття, результати, заважає людині, може сприяти негативній зміні особистості та викликати хвороби.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Самоствердження – це одна з базових особистісних потреб людини в саморозкритті, самовираженні та реалізації особистісного потенціалу. Через самоствердження люди набувають і розширюють обсяг свого власного буття. Це дозволяє сформувати себе, як особистість, та визначити свою позицію у суспільстві. Важливою метою особистості стає підтвердження власної значущості. Якщо внутрішнє Я не отримує цього підтвердження, то людина відчуває душевний дискомфорт, погіршується ставлення до себе і навколишнього світу. Внутрішнє багатство є передумовою спокою, гармонії, особистісної наповненості. А ось чим скутіше людина відчуває себе, тим частіше буде здаватися даремним бажання самоствердитися і реалізувати себе, навіть може з'явитися протест, що проявляється самовідчуження, нечітким баченням себе та свого майбутнього, або ж взагалі відсутністю інтересу до себе та іншими проблемами, які можуть призвести до різних психологічних розладів.

Можна зазначити, що у зв'язку з розвитком сьогодення, постійними змінами та необхідністю пристосування до них, поняття самоствердження залишається таким, що потребує постійних удосконалень, змін та трансформацій. Відсутність орієнтирів може зробити особистісне самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим і нереалізованим в повній мірі. Відповідно, аналіз даної проблеми потребує подальших досліджень, які б дозволяли вирішувати питання самореалізації особистісних здібностей, потенціалів та забезпечення духовного здоров'я кожного.

Список використаних джерел

1. Безкоровайна О.В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : монографія / О.В. Безкоровайна – Рівне : Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2009. – 470 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон / Пер. с англ. – М. : Издательская группа Прогресс, 1996. – 344 с.
3. Киреева Е.А. Различия типов самоутверждения у мальчиков и девочек подросткового возраста / Е.А. Киреева // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9–6. – С. 1352-1356;
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Григорий Силович Костюк. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
5. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу ; [Пер. с англ. А.М. Татлыбаева]. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
6. Никитин Е.П. Феномен человеческого самоутверждения / Е.П. Никитин, Н.Е. Харламенкова. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 224.
7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс / Пер. с англ. – М. : Прогресс, Универс., 1994. – 480 с.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм / Пер. П.С. Гуревич. – М. : Республика, 1999. – 670 с.

References

1. Bezkorovayna O.V. Vykhovannya kul'tury osobystisnoho samostverdzhennya v rann'omu yunats'komu vitsi: monohrafiya / O.V. Bezkorovayna. – Rivne : Rivnen. derzh. humanit. un-t, 2009. – 470 p. (in Ukrainian)
2. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis / Erik Erikson / Per. s anhl. M.: Izdatel'skaya hruppa Prohress, 1996. – 344 p. (in Russian)
3. Kireeva E.A. Razlichiia tipov samoutverzhdeniia u mal'chikov i devochek podrostkovoho vozrasta // Fundamental'nye issledovaniia. – 2014. – № 9–6. – P. 1352-1356 (in Russian)
4. Kostiuk H.S. Izbrannye psikholohicheskie trudy / Hrihoriy Silovich Kostiuk. – M.: Pedahohika, 1988. – 304 p. (in Russian)
5. Maslou A.H. Motivatsiia i lichnost' / A.H. Maslou; [Per. s anhl. Tatlibaeva A. M.]. — SPb.: Evraziia, 1999. — 478 p. (in Russian)
6. Nikitin E.P., Kharlamenkova N. E. Fenomen chelovecheskoho samoutverzhdeniia. – SPb.: Aleteiia, 2000. – P. 224 (in Russian)
7. Rodzhers K.R. Vzhliad na psikhoterapiiu. Stanovlenie cheloveka: Per.s anhl. – M.: Prohress, Univers., 1994. – 480 p. (in Russian)
8. Fromm E. Anatomiia chelovecheskoy destruktivnosti / Erikh Fromm / Per. P.S. Hurevich. – M.: Respublika, 1999. – 670 p. (in Russian)

Надійшла до редколегії 02.02.16

Юлия Вознюк, асп.
Ровенский государственный гуманитарный университет, Ровно

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ "САМОУТВЕРЖДЕНИЕ" В ПСИХОЛОГИ

Статья посвящена вопросу личностного самоутверждения. Представлен теоретический анализ проблемы в сфере психологической мысли. Выявлены особенности подходов классиков зарубежной психологии и отечественных ученых. Исследованы способы приближения к определению понятия самоутверждения, определены его психологические особенности.

Ключевые слова: самоутверждение, идентичность, Я-концепция, "Я-реальное", "Я-идеальное".

Julia Voznyuk, post graduate
State Humanitarian University of Rivne, Rivne

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT "PERSONAL COMING INTO BEING" IN PSYCHOLOGY

The article is devoted to the issue of personal coming into being. The personal coming into being interested scientists of philosophy, psychology, pedagogy since ancient times. Theoretical analysis focused on the field of psychological thought. The center of all researches in psychology is a person, the identity, as the highest value. We found the features of approaches of researchers of classical psychology and domestic scientists. The issue of personal coming into being was the subject of scientific research S. Freud, A. Adler, K. Lewin, C. Horney, A. Maslow, C. Rogers, L. Vyhotskiy, E. Erickson, G. Kostyuk, A. Nikitin, N. Harlamenkova, O. Bezkorovaina etc.

We analyzed their views. We can generalize that the personal coming into being is a fundamental human need for self-disclosure and realization of personal potential. This is one of the basic and very important personal needs. The personal coming into being is the human desire for a sense of own values and recognition. This requires a sufficient level of self-confidence, awareness of the goals and values of own live, adequate motivation.

However, we can note that analysis of the concept of the personal coming into being needs constant attention, because of the development of the present, constant changes and the need to adapt to them.

Keywords: an own coming into being, identification, self-concept, real Self, ideal Self.

УДК: 316.64:316.77:316.628:339.138

Лілія Гомольська, здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

БРЕНД ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена розгляду бренду як соціально-психологічного феномену. Висвітлено формування образу бренда як соціального об'єкта в процесі діяльності, частиною якої є комунікація. Взаємодія споживача з брендом – суть бренд-комунікації. Показано, що сприйняття бренду зумовлено різними соціально-психологічними факторами і розкрито, що за допомогою бренд-комунікацій можливо впливати на поведінку людини, формуючи її цінності й потреби. Таким чином уточнено, що бренд-комунікації є важливим процесом, який впливає на зміни в структурі споживання й формування мотивації сучасної людини. Визначено що бренд як соціокультурний феномен стає засобом ідентифікації і має вплив на ціннісні орієнтації та зміни мотиваційних практик.

Ключові слова: бренд, бренд-комунікації, соціально-психологічний феномен, соціальний об'єкт, образ бренда, соціокультурний феномен.

Актуальність теми. Останнім часом процеси формування та комунікативного розвитку бренда набувають нового значення, зокрема стосовно просування певних особистостей, різноманітних ідей або різних типів соціальних комунікацій. Особливо важливим це стало у часи економічних перетворень коли змінюються соціальні установки та уподобання індивідів. Сьогодні в Україні набуло поширення, наприклад, формування бренду міста, що пов'язано із стратегією розвитку територій, яка включає не лише економічний аспект, а й соціальний та гуманітарний чинник, тобто тих складових, що напряму пов'язані із очікуванням громадян. Саме тому сьогодні зростає тенденція до вивчення і розгляду бренд-комунікації як соціально-психологічного феномену, який має вплив на поведінку суб'єктів та віддзеркалює їх суспільний розвиток в контексті споживацької діяльності.

У зв'язку з тим, що сучасне суспільство споживачів утворюється під впливом бренд-комунікацій виникає потреба у комплексному аналізі та дослідженні бренда як соціально-психологічного феномену.

Сучасні дослідження бренду відбуваються у контексті різних наук, що зумовлено певною специфікою бренду та складною структурою бренд-комунікацій.

Значну увагу розвитку бренду та практикам управління ними присвячено чимало праць зарубіжних і вітчизняних дослідників і практиків, зокрема П. Котлера, С. Девіса, М. Данна, Д. Аакер, М. Хейга, В. Пустотіна, Я. Трофімова та ін. Бренд як об'єкт соціально-психологічних та культурологічних досліджень представлений у працях Є. Злотницького, О. Мельникової, Д. Буренко, Н. Костильової, Ю. Запесоцького, В. Лапіної. Питанням мотивації споживачів та теоріям комунікацій, зокрема комунікацій бренда із споживачем, присвячені роботи Д. Шульца, Б. Барнса, Р. Блэкуэлла, Ф. Шаркова, С. Дэвіса, М. Данна, Дж. Хейса, Є. Ільїна, Л. Пан, І. Набруско, Н. Івашової, Ю. Сватка, С. Павлини, Т.О. Габріеляна.

Так, бренди є об'єктами соціологічного вивчення (Є. Е. Злотницький та ін.), економічної психології тощо. В останні роки проводиться ряд соціально-психологічних досліджень, спрямованих на вивчення феномена бренду та торгової марки (Д.Л. Буренко, С.С. Владимиров тощо). В парадигмі соціальної психології бренд вивчається з позиції технології його формування (Босик, 2008), психологічних основ його утворення та функціонування (Андрєєва, 2003) тощо. Низка робіт (К. Веркман, Г. Чармессон тощо) присвячена психологічним питань створення та сприйняття товарних знаків, в їх центрі - проблема імені, номінації товарного знака.

Традиційно бренд розглядається в дослідженнях, які перебувають на перетині маркетингу (з позиції просування бренду) та менеджменту (з позиції управління (бренд-менеджмент)) в роботах зарубіжних (Д. Аакер, Т. Гед, Ж.-Н. Капферер, П. Темпорал, А. Еллвуд тощо) і російських авторів (В.Н. Домнин, А.Н. Матанцев тощо). Такий підхід глобальний, дозволяє представити бренд в контексті його впливу на споживачів.

У контексті психології споживання як прикладного психологічного напрямку великий вклад в аналіз бренду вносять роботи Е. Ільїна, Р. Блекуелла, П. Мініарда, Д. Енджела; бренд розглядається в контексті управління поведінкою споживачів (Казанський, 2007; Чукчєєва, 2006). Існують роботи, орієнтовані на розгляд бренду у вузькому аспекті. Так, це дослідження правового простору товарного знака – основного компонента бренду (В. Мельников, І.А. Петров, С.С. Шмоніна, М. Епштейн тощо).

Вивчення процесу комунікації є однією з найважливіших завдань соціальної психології (Г. М. Андрєєва, 2005). На сьогоднішній день існують дослідження бренд-комунікації (Ф.І. Шарков, M. Baley тощо), в яких намічається ряд проблем функціонування і вивчення цього феномена.

В даний час бренд є центром інтегрованих маркетингових комунікацій, і особливе місце займають дослідження функціонування бренду в різних комунікативних формах, зокрема, рекламі і паблікрілейшнз (Б. Л. Борисов, І. Я. Рожков, І. В. Крилов тощо).

Рекламна діяльність досліджується з різних сторін: з позиції економіки (М. Н. Вишнякова, В. Г. Кісмерешкін, А. Ю. Ладогіна), соціальної психології (Я. І. Григор'єва), філології, філософії та ін. Існує ряд робіт по дослідженню рекламної комунікації з позиції психології реклами в аспектах психоаналізу, соціальної перцепції і т. і. (Л. Геращенко, А.І. Донцов, А.Н. Лебедєв-Любимов, К. Мозер, А.Н. Овчаренко, Г. Фельсер, В. Ценів тощо) і риторики реклами (Р. Барт, А. Ульяновський, У. Еко тощо).

У російській психологічній науці ведуться дослідження прагматично орієнтованої комунікації в різних аспектах: комунікації як інструменту формування і простору реалізації корпоративної культури (В.Н. Воронін, М.В. Іонцева), іміджу (Е.А. Петрова, Г.В. Довжик); комунікації в діловій сфері (А.В. Тишковський, А.В. Філіппов), управлінської комунікації (В.С. Агапов, Е.П. Утлік), довіри в міжособистісної комунікації (І.В. Антоненко), комунікації міжнаціональних відносин (В.Г. Крисько), інформаційної безпеки комунікаційних процесів (М.Ю. Захаров), комунікативної компетенції (Д.Н. Ускова), впливу в процесі спілкування (А.Н. Тарасов), формування громадської думки в масовій комунікації (О.В. Тихонова) тощо.

Дослідження дискурсу, як і аргументу, активно проводяться в сучасній соціально-психологічній науці (Г.М. Андрєєва, М. Білліг, К. Герген, Н.А. Зачесова, Н.Д. Павлова, Д. Поттер, М. Уєзерелл, М. Фуко, Р. Харре тощо).

Разом з тим, в названих дослідженнях відсутня, по-перше, системне розуміння бренд-комунікації як соціально-психологічного феномена, по-друге, не розглядається психологічні особливості впливу бренд-комунікацій сприйняття споживача у сучасному українському суспільстві.

© Гомольська Лілія, 2015

Не вирішені раніше питання, що є частиною загальної проблеми. Вивчення поглядів різних науковців і практиків на місце бренда у процесах соціальних трансформацій суспільства виявило, що на сьогодні немає єдиного погляду щодо ролі бренда як соціального і соціально-психологічного феномену і його місця у сучасних теоріях комунікацій.

Метою статті є виявлення і представлення властивостей та соціально-психологічних закономірностей бренд-комунікації

Виклад основного матеріалу. Сьогодні все більшої актуальності набуває проблематика бренда, що зумовлено в першу чергу існуючим взаємозв'язком між брендом і споживачем та малодослідженістю специфічної природи бренда як об'єкта соціального призначення.

Діяльність, що пов'язана із створенням та управлінням бренду як образу соціального об'єкта отримала назву бренд-менеджмент або брендінг, частиною якої є саме комунікація. Комунікація відіграє важливе місце у процесі розвитку бренда оскільки її зміст має великий вплив на поведінку споживача. Сьогодні комунікація розглядається як спілкування, передача інформації від людини до людини, від однієї системи до іншої. Комунікація також представляє собою зв'язок, новини, взаємодію, обмін інформацією в суспільстві, створення і розповсюдження інформації та певний спосіб зв'язку [14].

Виходячи з наведеного вище бренд-комунікація представляє собою специфічний вид соціальної комунікації, процес взаємодії, в результаті якої передбачається зміна мотивації, установок, поведінки та діяльності людини й формується конвенціональний образ бренда як соціального об'єкта. При цьому конвенціональний образ представляється як такий, що відповідає певній традиції, умовам та базується на згоді цільової аудиторії з позиціонуванням запропонованого бренда. Такий вид комунікації створює певний соціальний контент, який включає в себе сукупність дискурсів і механізмів переконання та об'єднує представників різних соціальних груп. Бренд-комунікація виникає в процесі спільної діяльності, виявляється в масовій, міжгрупових та міжособистісних формах та пропонує різні ситуації взаємодії. Ціллю бренд-комунікації є мотивація індивіда до певної поведінки.Ось чому бренд-комунікація має соціально-психологічну природу. Для неї характерні соціальна обумовленість об'єкта взаємодії, його емоційна оцінка, а також мотивація до подальшої взаємодії стосовно бренда, до зміни або статичності поведінки. Суб'єкта орієнтують на конкретну діяльність, прийняття або зміну установок й поглядів. Таким чином бренд-комунікація розрахована на формування закономірностей поведінки й діяльності людини.

У соціальній психології ще не сформовано такий понятійний простір, в рамках якого можливо було б інтерпретувати цей соціальний феномен – образ соціального об'єкта – як бренд. Розгляд бренда крізь призму соціально-психологічних явищ стає можливим саме завдяки існуванню психологічного впливу образа бренда на свідомість індивіда.

Свідомість і поведінка індивіда як споживача, є в даний час актуалізованим центром прагматичних інтересів диференційованих бізнес-співтовариств, так як споживчий ринок України розвивається швидкими темпами. Соціальні зміни, що відбуваються сьогодні, ведуть до розвитку споживчого товариства, яке характеризується особливими психологічними установками, які активізуються під впливом бренд-комунікації. У соціальної ситуації, що склалася, необхідний психологічний фундамент для осмислення і – на цій основі – оптимізація комунікативних процесів, супроводжуючих створення і просування бренду. Вплив бренд-комунікації направлено на мотиваційну сферу індивідів, групову та міжгрупову діяльність, у зв'язку з чим існує об'єктивна потреба комплексного, цілісного аналізу бренду як соціально-психологічного феномена.

Ще одним аспектом, що визначає актуальність даної теми, є соціальне протистояння брендам, яке в нашій країні поки не проявляється так відкрито, як за кордоном, але набуває все більш виразних рис. У маркетинговому середовищі це призводить, зокрема, до зниження ефективності традиційних засобів прямої реклами; в більш широкому соціально-психологічному плані у індивідів формуються відчуття фрустрації, негативні афекти, в результаті чого утворюються соціальні групи "протесту", явно чи латентно спрямовані проти ідеології бренд-комунікації.

Мовленева комунікація як соціально обумовлений процес є інструментом психологічного впливу бренду на особистість, але, в той же час, до цих пір відсутнє системне бачення бренд-комунікації з позиції психології спілкування, що також обумовлює актуальність теми. В даному випадку бренд-комунікація досліджується саме в аспекті межсуб'єктної і міжгрупової мовної взаємодії, що дозволяє цілісно розглядати її в парадигмі соціальної психології.

Найважливіша властивість бренда – це психологічність. Вже у самій дефініції поняття бренду закладено психологічну проблему, оскільки традиційно бренд сприймається не як товарний знак, а як певний образ, що існує в уяві (усвідомленні) людини. Цей образ виникає як реакція на стимул – ім'я бренда. Відповідно до цього твердження, автори теорій брендінга та маркетингу одностайно стверджують про неможливість володіти брендом (на відміну від товарного знака), оскільки він існує виключно в свідомості споживачів. Доказом цього є сприйняття людиною та ідентифікація себе з певним стилем, що пропонують бренди, наприклад, такі як "Apple","Coca-Cola", "HarleyDavidson", "Facebook" тощо. В українському середовищі таким брендом може бути фестиваль "Гоголь-фест", Національна опера, що створює новий образ мислення та погляд на сучасне театральне мистецтво. Людина не володіє брендом у прямому значенні цього слова, але вона виявляє прихильність до певних ідей, образів, стилів, що впливає на її поведінку та ціннісні орієнтири. Формування бренду відбувається через сприйняття індивідами певних символів, їх оцінку та співставлення. Бренд – це свого роду прояв комунікації, як соціального явища.

Для опису специфіки сприйняття аудиторією бренду, було запропоновано поняття "індивідуальність бренда", що включає в себе ряд особистісних рис та рівень їх асоціації з брендом. Недарма дослідження підтверджують надання переваги тим брендам з якими людина ідентифікує себе [1].

Складність і розрізненість факторів, що впливають на формування мотивів споживачів, спричиняє необхідність їх глибшого і системного аналізу. Цілеспрямований вплив на мотиваційні процеси, які є основою споживацької поведінки, виступає частиною комунікаційної стратегії розробки та просування будь-якого бренда. У зв'язку з цим, проблема формування мотивації є одним із основних процесів бренд-комунікації. Найбільш широко вживаною сьогодні мотиваційною теорією, яка використовується при вивченні потреб людини, тобто її мотивів, є теорія мотивації А. Маслоу (ієрархічна система потреб людини).

Взаємодія споживача з брендом – суть бренд-комунікації. Існує різноманіття варіантів контактів споживача з брендом, наприклад: використання товарів

або послуг, реклама, Інтернет, доставка товару, дзвінки від розповсюджувачів товарів, коментарі щодо бренду від друзів або колег тощо. Будь-який випадок контакту споживача з брендом супроводжується проявом будь-яких асоціацій, що може викликати різні реакції: як позитивні, так і негативні.

Бренд-комунікація є тим зовнішнім фактором, що може спонукати певного індивіда до трансформації його мотивів. Не дивно, що серед основних цілей бренд-комунікації визначено мотивацію особистості до певної діяльності, що є також і результатом брендінгу. Тому, бренд-комунікація має бути націлена на формування більш довготривалих соціально-психологічних відносин бренд-комунікаторів із споживачами.

Разом з тим, процес формування бренду – це не лише процес впливу на свідомість індивіда, а й діяльність щодо перетворення певного імені на складний образ, який сприймається та розпізнається суб'єктами через ряд сенсорних стимулів. Специфіка сприйняття бренду зумовлена різними соціально-психологічними факторами, зокрема мотиваційними. Саме тому важливості набуває комунікація бренду з аудиторією, розгляду бренду як соціального та соціально-психологічного об'єкту.

Про важливість комунікацій у формуванні бренду свідчать критерії, за якими оцінюється сила бренду. Наприклад, практик брендінгу В. Пустотін виокремлює сім найбільш важливих критеріїв за якими можна оцінювати силу бренду: рівень спонтанного знання бренду; рівень доступності бренду цільовій аудиторії; правильне асоціювання назви бренду та його товарної категорії; кількість споживачів, які постійно користуються брендом; на скільки одноманітний імідж бренду у його споживачів та не споживачів; частка споживачів, яка коректно описує позиціонування бренду тощо [11, с. 32]. Практичний досвід ведення маркетингової політики відомими світовими кампаніями підтверджує те, що зв'язки між брендом та споживачами формуються, підтримуються та розвиваються в комунікаціях та через комунікації [13].

З точки зору психологічного сприйняття, концепт бренда індивідуальний. Бренд зазвичай сприймається людиною з різних боків: емоційно, раціонально, фізично або чуттєво, хоча в більшості випадків люди діють інтуїтивно. Ось чому під час формування бренду важливо враховувати психологічний аспект комунікації. Таким чином актуальності набуває питання досліджень щодо сприйняття суспільством бренда, відчуття та готовність людини отримати інформацію про бренд тощо, що також включає в себе вивчення як рівня лояльності споживачів до певного бренда, так й їх соціальну орієнтацію.

Разом з тим, поряд із важливістю дослідження психології мотивації та ідентифікації людини у бренд-комунікаціях важливого значення набувають питання вивчення й соціально-культурної природи бренда. Так, Н. Костильова наголошує на важливості розгляду бренда як культурного феномену, акцентуючи увагу на глобальних перетвореннях суспільства, зокрема його переходу до інформаційного етапу розвитку. Розвиток інноваційних технологій зумовлює формування нових стилів та смаків у суспільстві. Ряд дослідників вбачають у повсюдному використанні цих технологій як позитивні, так і негативні наслідки для людини. В першу чергу мова йде про розмивання та девальвацію культурних цінностей та формування залежних форм споживацької поведінки.

Тому, вивчаючи бренд як соціальний, соціально-психологічний або соціально-культурний феномен, ми маємо усвідомлювати, що за допомогою бренд-комунікацій можливо як впливати на поведінку людини, тим самим формуючу їх цінності й потреби, так і створювати соціальний бренд, який відображатиме прагнення і бажання суспільства, що ідентифікує себе з ним.

Як зазначає Ю. Запесоцький, базовим ресурсом модифікації людини у системі соціально-культурних комунікацій виступає бренд як цілеспрямований та віртуально-інформаційний об'єкт або суб'єкт комунікації. За цією логікою бренд містить у собі значний культурно-символічний зміст, який віддзеркалюється у контексті та підтексті значень (образів), та може стати значним нематеріальним активом його носія. Бренда має значний вплив на особистість. Наприклад, виконуючи важливі соціально-культурні функції, бренд стає засобом позиціонування або індивідуалізації стилю життя споживача, способом ідентифікації та соціальної стратифікації. Володіння певним товаром або звернення до певних постачальників товарів і послуг, може стати способом встановлення приналежності людини до референтної й соціально значущої групи [6].

Висновки. Враховуючи той факт, що використання технологій брендінгу та, зокрема, бренд-комунікацій є тим важливим процесом, який може впливати на зміни у структурі споживання й формування мотивації сучасної людини актуальності набуває глибинне вивчення змісту й ролі бренду як соціально-психологічного та соціально-культурного феномену. Використання бренд-комунікацій без розуміння природи бренда та його змісту на основі лише маркетингових завдань може не лише не принести економічної вигоди, а й завдати шкоди ціннісним орієнтирам нації, змінюючи мотиваційні практики.

Поряд з цим слід відмітити, що доступність інформації, яка є основною рисою сучасного інформаційного суспільства, ускладнює процес маніпуляцій із свідомістю людини, оскільки будь-які дані (наприклад стосовно вмісту та якості продукту/послуги) можна перевірити. Із посиленням ролі інформації та розвитком мереж широкого та моментального доступу до неї, зокрема через Інтернет, змінюється система поведінки людини в бік вибірковості інформації та каналів її отримання, що впливає також й на споживацьку поведінку. (В першу чергу це стосується таких каналів інформації як телебачення та інші ЗМІ.) Новий споживач – це людина, яка не просто купує товар чи послуги, які їй пропонуються, вона здатна обирати саме те, що бажає вона. У цьому випадку людина, як правило, не діє під впливом емоції, а частіше через сприйняття та ототожнення себе із брендом, який здатен допомогти їй самовиразитись.

Бренд комунікації покликані створити діалог між тими, хто пропонує певні товари/послуги, та відповідною аудиторією. Це сприятиме не тільки уникненню нав'язування споживачам (просування за допомогою різних інструментів брендінгу) певної ідеології, стилю та концепту через образ бренда, а й допоможе створити пропозицію, яка потрібна людині для її соціалізації.

Бренд як соціокультурний феномен стає сьогодні засобом ідентифікації та диференціації споживачів, оскільки він характеризує стиль життя, систему цінностей індивіда або певної групи людей [8]. Як соціально-психологічний та соціокультурний феномен бренд віддзеркалює соціальні реалії, в яких існує сучасна людина.

Ось чому дуже важливим є вивчення значення бренду та бренд-комунікації крізь призму трансформацій у сучасному суспільстві, що включає також аналіз споживацьких практик та мотиваційних концепцій.

Список використаних джерел

1. Аакер Д.А. Бренд-лидерство. Новая концепция брендинга / Д. А. Аакер. – М. : Гребенникова ИД, 2003. – 380 с.

2. Андреева Г.М. Социальна психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 363 с.

3. Буренко Д.Л. Социально-психологическая оценка эффективности воздействия рекламы торговой марки на целевую аудиторию : дис. …

канд. психол. наук : спец. 19.00.05 "Социальная психология" / Дмитрий Леонидович Буренко. – М., 2005. – 251 с.
4. Годин А.М. Брендинг : Учеб. Пособие / А.М. Годин, А.А. Дмитриев, И. Б. Бабленков. – М. : Дашков и Ко, 2004. – 364 с.
5. Дэвис С. Бренд-билдинг: создание бизнеса, раскручивающего бренд / С. Дэвис, М. Данн / Пер. с англ. под ред. В. Домнина. – СПб. : Питер, 2005. – 320 с.
6. Запесоцкий Ю.А. Символическая сущность бренда в современной культуре : автореф. дис. … канд. культурологи : спец. : 24.00.01 "Теория и история культуры" / Ю.А. Запесоцкий. – СПб.,2009. – 23 с.
7. Злотницкий Е.Э. Социальный механизм управления брендом региона : автореф. дис. … канд. социол. наук : спец. : 22.00.08 "Социология управления" / Е.Э. Злотницкий. – М., 2008. – 24 с.
8. Костылева Н.В. Бренд как социокультурный феномен (социологический анализ) : автореф. дис. … канд. социол. наук : спец. : 22.00.06 / Н. В. Костылева. – Екатеринбург, 2006. – 171 с.
9. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М. : Изд-во Прогресс, 1991. – 788 с.
10. Мельникова О.Т. Бренд как предмет качественного социально-психологического исследования и объект социального восприятия / О.Т. Мельникова, Т.В. Фоломеева, Д.А. Чмыхалова // Мир психологии : научно-методический журнал / Ред. Д. И. Фельдштейн, А. Г. Асмолов. – 1999. – № 3 июль-сентябрь 1999. – С. 112-120.
11. Пустотин В. Бренд-консалтинг: главные особенности и тенденции развития / В. Пустотин // Маркетинг и реклама. – 2006. – № 1. – С. 31-34.
12. Трофимов Я. Брендинг и идентификация настоящего и будущего / Ярослав Трофимов. – Одесса : ПЛАСКЕ, 2009. – 95 с.
13. Хейс Дж. Управление маркетингом: опыт и проблемы. Вып. 1. Коммуникации бренда / Дж. Хейс, Р. Риверс, Т. Гленн и др. ; Пер. с англ. С. Харций и др. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 205 с. – (Серия "Заметки профессионалов").
14. Шарков Ф.И. Интегрированные бренд-коммуникации / Ф.И. Шарков. – М. : РИП-Холдинг, 2004. – 248 с.

Надійшла до редколегії 25.12.15

Лилия Гомольская, соискатель
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

БРЕНД КАК СОЦИАЛЬНЫЙ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Статья посвящена рассмотрению бренда как социально-психологического феномена. Освещено формирование образа бренда как социального объекта в процессе деятельности, частью которой является коммуникация. Взаимодействие потребителя с брендом – суть бренд-коммуникации. Показано, что восприятие бренда обусловлено различными социально-психологическими факторами и раскрыто, что с помощью бренд-коммуникаций возможно влиять на поведение человека, формируя его ценности и потребности. Таким образом уточнено, что бренд-коммуникации является важным процессом, который влияет на изменения в структуре потребления и формирование мотивации современного человека. Определено, что бренд как феномен социокультурный феномен становится средством идентификации и влияет на ценностные ориентации и изменения мотивационных практик.

Ключевые слова: бренд, бренд-коммуникации, социально-психологический феномен, социальный объект, образ бренда, социокультурный феномен.

Lilia Gomolska, applicant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

BRAND AS SOCIAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article considers the brand as a socio-psychological phenomenon. The issue of formation of a brand image as a social object in business, in which communication is a part, is covered. The interaction of the consumer with the brand is the essence of brand communication. It is shown that the perception of the brand is due to a variety of social and psychological factors, and it was disclosed that brand communications may affect a person's behavior, shaping his values and needs.Thus it was clarified that brand communication is an important process that affects the changes in consumption patterns and the formation of motivation of a modern person. It was determined that the brand as a social and cultural phenomenon becomes a mean of identification and affects the value orientations and changes in motivational practices.

Keywords: brand, brand communication, socio-psychological phenomenon, social object, brand image, social and cultural phenomenon.

УДК: 159.953.2+952.3

Ксенія Грузинова, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМПАТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ З ЇЇ КОНФЛІКТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті досліджуються кореляційні зв'язки між рівнями прояву емпатичних здібностей, домінуючими стратегіями конфліктної поведінки та рівнем внутрішньої конфліктності. Для дослідження використовувалися методика діагностики рівня емпатичних здібностей В.В. Бойка, методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної) й методика "Рівень співвідношення "цінності" і "доступності" в різних життєвих сферах" Є.Б. Фанталової. Вибірка складалася з 42 студентів, а опрацювання результатів було здійснене за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS.

Ключові слова: конфліктна поведінка, стратегія, внутрішньоособистісний конфлікт, емпатія, канали емпатії, кореляція.

У разі виникнення проблем, перешкод на шляху до реалізації бажаного кожна людина обирає той чи інший спосіб поведінки, певним способом реагує на проблемну ситуацію. Індивід, визначивши ситуацію як конфлікту, здійснює миттєву емоційну реакцію на неї. Зазвичай переживання напруженості, дисгармонії, суперечностей викликає активність, спрямовану на усунення такого переживання, на відновлення гармонії. Наявність же такої активності, в свою чергу, спонукала науковців до вивчення особливостей конфліктних ситуацій, внаслідок чого О.Ю. Коржова, Н. Пезешкіан, П.О. Флоренський, Х. Томе та ін. звернули увагу на те, що люди зовсім по-різному поводять себе навіть за наявності подібних ознак конфліктної ситуації. Це стало підставою для виокремлення стратегій поведінки в конфліктах [2]. В найбільш універсальному вигляді в працях К. Томаса, Р. Кілмена, Дж. Мутона та Р. Блейка було визначено п'ять таких стилів поведінки, можливих у конфліктній ситуації: конкуренція, співробітництво, уникання, пристосування та компроміс. Ці стилі визнані більшістю спеціалістів, які працюють над проблемою конфліктів, хоча іноді описуються ними за допомогою різних термінів [1].

В руслі досліджень за даною тематикою адекватні конфліктній ситуації стратегії реагування стали розглядатися якпередумова успішного соціального функціонування, саме тому нам здається актуальною можливість дослідження зв'язку стратегій конфліктної поведінки й виявів емпатії з боку особистості – саме дані феномени значною мірою впливають на особливості поведінки особистості в емоційно забарвленій (для даної особи чи для інших людей) ситуації.

В останніх публікаціяхзі схожою тематикоюприділялася увага проблемам зумовленості конфліктної поведінки різними факторами, наприклад: взаємозв'язок темпераменту й конфліктної поведінки; зв'язок різних якостей особистості зі стратегіями конфліктної поведінки, які найчастіше схильна виявляти особистість: зв'язок агресивності й конфліктної поведінки [8], стратегій

© Грузинова Ксенія, 2016

конфліктної поведінки й самооцінки [9], взаємозв'язок мотивації й конфліктної поведінки [11], вияв різних стратегій поведінки в залежності від різного рівня внутрішньоособистісної конфліктності [6]; більш комплексний розгляд проблеми зв'язку особистісних факторів й стратегій конфліктної поведінки[7] тощо. В більшості випадків, якщо й брався до уваги аспект зв'язку стилів конфліктної поведінки й рівня емпатії, то розглядався він в рамках підліткового віку [4], тоді як ми воліли б розглядати цей зв'язок на тлі юнацького віку, в рамках процесу підготовки фахівців гуманітарних спеціальностей, які планують працювати в системі "людина – людина". Таким чином, як ми можемо побачити, самій проблемі зв'язку конфліктної поведінкиз виявами емпатії не було присвячено достатньої уваги.

Отже, **мета** статті:дослідити особливості взаємозв'язку рівняемпатії зконфліктною поведінкою та внутрішньою конфліктністю особистості.

Дослідницька **гіпотеза** полягала в тому, що люди з високим рівнем емпатії частіше будуть використовувати стратегії пристосування, компромісу й співробітництва у процесі конфліктної взаємодії і матимуть менше внутрішньоособистісних конфліктів.

В даному дослідженні увагу було надано тезі про те, що виявлення людиною стратегій конфліктної поведінки піддається впливові багатьох когнітивних, емоційних, ситуативних факторів тощо [3]. Так, стратегія поведінки індивіда в ситуації взаємодії визначається тією мірою, в якій він хоче задовольнити власні інтереси та інтереси іншої сторони, а те, в яку саме сторону і наскільки буде зміщено вектор орієнтування цієї стратегії вже буде обумовлено наявністю внутрішніх конфліктів й рівнем вираженості різних емпатичних здібностей (які можуть стати як факторами зменшення, так і збільшення різноспрямованості тенденцій, що знаходяться в основі конфлікту).

По-перше, фактором впливу на обрання конкретного стилю поведінки в конфлікті міжособистісному, може стати наявність внутрішньоособистісного конфлікту, оскільки внутрішній конфлікт протікає у формі особливого ціннісного переживання, і крок назустріч до однієї цінності, віддаляє особистість від ствердження іншої значущої цінності як елементу власної особистісної структури. Коли ж таке внутрішнє переживання потребує реального вияву у вигляді вчинку, індивід може здійснити спробу підтвердити значущість обох цінностей, або ж обрати одну й відмовитися від іншої. В залежності від цього вибору будуть радикально різнитися способи поведінки в конфліктній ситуації. Наприклад, при спробі підтвердження обох цінностей (щасливого сімейного життя й цікавої роботи), індивід буде змушеним піти на компроміс; за умови вибору однієї пріоритетної цінності він може обрати або стиль конкуренції, або пристосування тощо.

По-друге, детермінантою конфліктної поведінки можуть стати прояви емпатії, яка, в свою чергу, вже включає в себе як емоційні, так і когнітивні, установчі, комунікативні складові. Емпатія передбачає розуміння емоційного стану іншої людини, що сприяє різносторонньому аналізу конфліктної ситуації, пошуку альтернатив вирішення проблемних ситуацій, які б задовольнили усі сторони (в будь-якому випадку, в цьому процесі послідовно задіяні когнітивні, емоційні й інші функції); проникнення й вчування в переживання іншої людини, що відбувається при емпатії, а також здатність індивіда до паралельного переживання тих емоцій, що виникають у іншого індивіда в ході спілкування з ним, можуть значно вплинути на динаміку використання й зміни стратегій поведінки в конфлікті, за умови підтримання взаємодії й налагодження первинного контакту; за умови ж переходу емпатії в ідентифікацію, вектор конфліктної стратегії може змінитися з орієнтації на власні інтереси на узгодження поведінки з інтересами інших, або ж повної орієнтації на інтереси інших.

Таким чином, ми уявляємо модель обрання стилю конфліктної поведінки як процес, що може запускатися дією ситуативних зовнішніх умов, й детермінується наявністю внутрішніх конфліктів й амбівалентних спрямувань в структурі мотивів й цінностей особистості, особливостями її емоційної сфери (в даному дослідженні – емпатії), яка вже має в собі також когнітивні елементи, установки тощо.

Тепер перейдемо безпосередньо до опису проведеного дослідження. Перш за все, варто зазначити, що вибірка даного дослідження складалася із 42 осіб віком 18–25 років, серед яких 23 жінки і 19 чоловіків. В якості досліджуваних виступали студенти факультету психології, факультету філології й юридичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка , а також Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка й досліджувані, які закінчили вищий освітній заклад й такі, що отримують чи отримали освіту за кордоном тощо. Таким чином, результати дослідження можна поширювати на генеральну сукупність даного вікового періоду, індивідів, які отримують чи вже отримали вищу освіту гуманітарного спрямування.

В ході проведення дослідження були використані такі методики:

- методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної), завдяки якій ми отримали змогу визначити ті стилі конфліктної поведінки, до вияву яких схильні досліджувані в ситуаціях міжособистісної взаємодії [10].
- методика "Рівень співвідношення "цінності" і "доступності" в різних життєвих сферах" (Є.Б. Фанталової), яка дозволяє нам дослідити внутрішні конфлікти особистості [12].
- методика діагностики рівня емпатичних здібностей В.В. Бойко, яка дозволяє визначитиінтенсивність прояву шести каналів емпатії[5].

Після проведення дослідження й первинного підрахунку, було проведено математичні операції задля встановлення кореляційних зв'язків між отриманими результатами за окремими шкалами – показниками емпатії, п'ятьма стратегіями конфліктної поведінки й показниками внурішньоособистісної конфліктності особистості (підрахунки було здійснено в програмі SPSS).

На основі отриманих результатів гіпотеза дослідження була підтверджена частково: високі показники окремих шкал емпатії позитивно корелюють із показниками переважання стратегій компромісу й пристосування у процесі конфліктної взаємодії. Не було знайдено статистично значимих взаємозв'язків між показниками емпатії й внутрішньоособистісною конфліктністю. Було знайдено додаткові зв'язки, не передбачені гіпотезою дослідження. Було підтверджено статистичну значимість зв'язку: раціонального каналу емпатії й стратегії співробітництва; інтуїтивного каналу емпатії й стратегії компромісу; проникаючої здатності в емпатії й стратегії пристосування; проникаючої здатності в емпатії й стратегії конкуренції; стратегії компромісу і внутрішньоособистісної конфліктності особистості.

Зв'язок між раціональним каналом емпатії й стратегією співробітництва є середнім (помірним) за силою прояву (показником коефіцієнту кореляції Пірсона: 0,336) й прямим за спрямованістю (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кореляції

		Раціональнийканал	Співробітництво
Раціональнийканал	Кореляція Пірсона	1	**0,336**(*)
	Знч. (2-сторон.)		0,029
	N	42	42
Співробітництво	Кореляція Пірсона	**0,336**(*)	1
	Знч. (2-сторон.)	0,029	
	N	42	42

* Кореляція є значущою на рівні 0,05 (2-сторон.).

Результати можна визначити достовірними (p=0,029). Таким чином, людина з розвиненим раціональним каналом емпатії, зі здатністю до спрямування власної уваги, сприйняття і мислення на сутність іншого людини, заради адекватного, неупередженого й всебічного її відображення, буде схильна також до конструктивної поведінки в процесі вирішення конфліктів, врахування інтересів й мотивів свого партнера по взаємодії. Така особистість буде готова ознайомитися з іншими точками зору, відмінними від власної, щоб зрозуміти причини конфлікту і знайти курс дій, прийнятний для всіх сторін.

Зв'язок інтуїтивного каналу емпатії й стратегії компромісу є середнім (помірним) за силою прояву (показником коефіцієнту кореляції Пірсона: -0,430) й оберненим за спрямованістю: індивіди з розвиненим каналом емпатії нечасто вдаються до використання стратегії компромісу в процесі конфліктної взаємодії (див. табл. 2).

Таблиця 2

Кореляції

		Інтуїтивний канал	Компроміс
Інтуїтивний канал	Кореляція Пірсона	1	**-0,430**(**)
	Знч. (2-сторон.)		0,005
	N	42	42
Компроміс	Кореляція Пірсона	**-0,430**(**)	1
	Знч. (2-сторон.)	0,005	
	N	42	42

** Кореляціяє значущою на рівні0,01 (2-сторон.).

Такий результат можна спробувати пояснити тим фактом, що інтуїтивний канал здебільшого залучається в процес емпатії в умовах браку об'єктивної інформації про партнерів спілкування, в той час як така об'єктивна інформація про інтереси й мотиви партнера стає необхідною для застосування стилю компромісу. Цей результат можна визначити достовірними (p=0,005).

Також було підтверджено наявність статистично значимого зв'язку між проникаючою здатністю в емпатії й стратегією пристосування (див. табл. 3).

Цей зв'язок є середнім (помірним) за силою прояву (0,470) при p=0,002; і прямим за спрямованістю: таким чином. можна припустити, що використання стилю пристосування може іноді бути й важливим компонентом, необхідним для створення атмосфери відкритості й довірливості, сприяння словесно-емоційному обміну і взаєморозумінню між партнерами, що і є метою проникаючої здатності як важливої комунікативної властивість людини. Також обрання стилю пристосування може бути наслідком проникаючої здатності, що призвела до усвідомлення важливості потреб й інтересів іншого й призвело до бажання солідаризуватися з ним, поступатися своїми інтересами заради інтересів партнера.

Зв'язок між проникаючою здібністю в емпатії й стратегією конкуренції є середнім (помірним) за силою прояву (показником коефіцієнту кореляції Пірсона: -0,399) й оберненим за спрямованістю (див. табл. 4).

Таблиця 3

Кореляції

		Проникаюча здібність	Пристосування
Проникаюча здібність	Кореляція Пірсона	1	**0,470**(**)
	Знч. (2-сторон.)		0,002
	N	42	42
Пристосування	Кореляція Пірсона	**0,470**(**)	1
	Знч. (2-сторон.)	0,002	
	N	42	42

** Кореляціяє значущою на рівні 0,01 (2-сторон.).

Таблиця 4

Кореляції

		Проникаюча здібність	Конкуренція
Проникаючаздібність	Кореляція Пірсона	1	**-0,399**(**)
	Знч. (2-сторон.)		0,009
	N	42	42
Конкуренція	Кореляція Пірсона	**-0,399**(**)	1
	Знч. (2-сторон.)	0,009	
	N	42	42

** Кореляціяє значущоюна рівні 0,01 (2-сторон.).

Результати можна визначити достовірними (p=0,009). Отож, індивід із розвиненою проникаючою здатністю не є схильним до застосування стилю конкуренції. З огляду на попередні інтерпретації, такий результат стає очевидним, адже людина із спрямуванням до створення атмосферу відкритості й до розуміння

мотивів й інтересів свого комунікативного партнера навряд чи може в той же час виявляти поведінку, спрямовану на задоволення лише власних інтересів за рахунок інтересів інших, змушуючи їх прийняти своє бачення необхідного вирішення проблеми.

Таким чином, розвиток емпатичних здібностей сприяє встановленню взаєморозуміння в процесі спілкування (а також усвідомленню значущих інтересів й мотивів суб'єктів конфліктної взаємодії) й упереджує виникнення емоційного бар'єру при комунікаціях, що впливає на обрання конструктивних стратегій поведінки в конфлікті, застосування отриманих за допомогою емпатичних каналів інформації про інших учасників конфлікту в поведінкових виявах. Отож, емпатичні здібності виявляються залученими в систему реальної соціальної взаємодії, а не лише ізольованими елементами системи особистості.

Також можна припустити, що розвиток емпатичних здібностей сприятиме застосуванню конструктивних стратегій конфліктної поведінки, спрямованих на врахування інтересів всіх сторін конфліктної взаємодії й реальне вирішення конфлікту. Отож, розвиток даних здібностей є рекомендованим заради покращення соціальної взаємодії й сприянню вирішенню конфліктів. З іншого ж боку, використання стратегій співробітництва, компромісу й пристосування, не завжди може бути адекватним по відношенню до конкретних ситуацій протистояння. Іноді, наприклад в ситуаціях надзвичайної значущості наслідків конфлікту для нас, або ж необхідності швидкого обрання рішення та прийняти на себе ролі лідера, необхідною є використання стратегії конкуренції, а розвинені емпатичні здібності й орієнтація на інтереси і стани інших можуть навіть негативно вплинути на ефективність вирішення наявних завдань. Таким чином, необхідність в розвитку емпатичних здібностей залежить також від соціальних й професійних задач, які стоять перед людиною, й інших, обумовлених вимогами зовнішнього середовища, а також особистими перевагами факторів.

Також було виявлено зв'язок між використанням стратегії компромісу й внутрішньоособистісною конфліктністю особистості. Цей зв'язок є середнім (помірним) за силою прояву (показником коефіцієнту кореляції Пірсона: -0,327) й прямим за спрямованістю (див. табл. 5).

Таблиця 5

Кореляції

		Компроміс	Внутрішньоособистісна конфліктність
Компроміс	Кореляція Пірсона	1	**0,327**(*)
	Знач. (2-сторон.)		0,035
	N	42	42
Внутрішньоособистісна конфліктність	Кореляція Пірсона	**0,327**(*)	1
	Знач. (2-сторон.)	0,035	
	N	42	42

* Кореляціяє значущою на рівні 0,05 (2-сторон.).

Результати також можна визначити достовірними (p=0,035). В цьому випадку, внутрішньоособистісна конфліктність підвищується за умови застосування стратегії компромісу, скоріш за все через те, що даний стиль поведінки вже в своїй основі передбачає боротьбу мотивів: індивід має поступитися частиною своїх інтересів (наприклад, усвідомлюючи значущість потреб іншого учасника взаємодії, через бажання зберігати дружні стосунки, наявності мотиву афіліації тощо),внаслідок чого не всі його інші особисті інтереси й мотиви (що визначаються конкретною ситуацією взаємодії) будуть задоволені. В таких умовах виникає амбівалентність спрямувань – на інтереси іншого й на власні інтереси, й в індивіда виникає невідповідність між усією сукупністю значимих цінностей й потреб й тією їх частиною, яка стала реально доступною й досяжною внаслідок існування ціннісних інтересів іншого індивіда. Тоді ж задоволення цих недоступних мотивів особистості стає зовсім неможливим або перебуває під загрозою, виникають труднощі і перешкоди для задоволення цих мотивів, суспільне життя вимагає їх обмеження тощо. До того ж, компроміс не передбачає вироблення остаточного взаємоприйнятного рішення на перспективу, а таке рішення зазвичай є тимчасовим.

Також, за результатами проведеного дослідження, ми можемо зробити висновок про відсутність взаємозв'язку між рівнем емпатіїй внутрішньоособистісною конфліктністю. Такий результат можна пояснити великою кількістю причин, що детермінують виникнення внутрішніх конфліктів, і які не були враховані як можливі побічні змінні у проведеному дослідженні. Врахування цих факторів у подальших експериментах може стати запорукою більшої надійності отриманих даних й можливістю достовірної інтерпретації отриманих взаємозв'язків.

Таким чином, можна зробити такі **висновки** стосовно зв'язків між конфліктною поведінкою таемпатією.

По-перше, у статті був описаний сучасний стан досліджень проблематики зв'язку між конфліктною поведінкою й емпатією. Було розглянуто деякі з сучасних публікацій та зроблено висновок про недостатню вивченість даної тематики. Було здійснено спробу розкрити особливості використання різних стратегій конфліктної поведінки залежно від задіяних особистістю каналів емпатії та рівня внутрішньої конфліктності.

По-друге, нами було проведено дослідження,для якого була сформована репрезентативна вибірка, де анонімно було запропоновано пройти тестування групового характеру. В ході дослідження в респондентів виявляли емпатичні здібності, визначали домінуючі стратегії конфліктної поведінки, вимірювали вираженість внутрішніх конфліктів. Вибірка даного дослідження складалася з 42 осіб віком 18–25 років, серед яких 23 жінки і 19 чоловіків, які отримують чи вже отримали вищу освіту гуманітарного спрямування.

По-третє, було побудовано взаємозв'язки між отриманими результатами, з'ясовано закономірності співвідношення прояву емпатії з особливостями конфліктної поведінки особистості й охарактеризовано результати, отримані в ході емпіричного дослідження.

Так, внаслідок застосування кореляційного аналізу було підтверджено статистичну значимість таких зв'язків: раціонального каналу емпатії й стратегії співробітництва; інтуїтивного каналу емпатії й стратегії компромісу; проникаючої здатності в емпатії й стратегії пристосування; проникаючої здатності в емпатії й стратегії конкуренції; стратегії компромісу і внутрішньоособистісної конфліктності особистості. Таким чином, гіпотеза дослідження була підтверджена частково: високі показники окремих шкал емпатії позитивно корелюють із показниками переважання стратегій компромісу й пристосування у процесі конфліктної взаємодії. Не було знайдено статистично значимих взаємозв'язків між показни-

ками емпатії й внутрішньоособистісною конфліктністю. Було знайдено також обернений кореляційний зв'язок проникаючої здібності в емпатії й стратегією конкуренції й прямий кореляційний зв'язок між показниками внутрішньоособистісних конфліктів і переважанням стратегії компромісу в конфліктній поведінці.

По-четверте, було висунуто тезу про те, що розвиток емпатичних здібностей сприяє встановленню взаєморозуміння в процесі спілкування, що впливає на обрання конструктивних стратегій поведінки в конфлікті(емпатичні здібності виявляються залученими в систему реальної соціальної взаємодії, а розвиток цих здібностей сприятиме застосуванню стратегій конфліктної поведінки, спрямованих на врахування інтересів всіх сторін конфліктної взаємодії й реальне вирішення конфлікту), отож розвиток даних здібностей є рекомендованим заради покращення соціальної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Анцупов А.Я. Конфликтология / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
2. Ващенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посіб. / І.В. Ващенко, М.І. Кляп. – К. : Знання, 2013. – 408 с.
3. Долинська Л.В. Психологія конфлікту : навч. посібник / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К. : Каравела, 2010. – 304 с.
4. Жданова Л.Г. Взаимосвязь стиля конфліктного поведения и уровня эмпатии в подростковом возрасте / Л.Г. Жданова // Научно-практические конференции ученых и студентов с дистанционным участием. Коллективные монографии. Режим доступу: http://sibac.info/ index.php/2009-07-01-10-21-16/1071-2012-02-05-18-47-04 – Назва з екрана.
5. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е.П. Ильин. –СПб. : Питер, 2009. – 1126 с.
6. Красильников И.А. Стратегии поведения в межличностном конфликте при различной ценностной внутр. Личностной конфликтности / И.А. Красильников // Известия Саратовского университета. – № 1, том 13. –2013. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/strategii-povedeniya-v-mezhlichnostnom-konflikte-pri-razlichnoy-tsennostnoy-vnutrilichnostnoy-konfliktnosti –Назва з екрана.
7. Невструева Т.Х. Взаимосвязь личностных факторов и стратегий реагирования на конфликт в особыху словиях жизнедеятельности /Т.Х. Невструева, М.Н. Лагуткина. – Режим доступу: http://mir-nauki.com/ – Назва з екрана.
8. Плавская М.М. Взаимосвязь агрессивности и конфліктного поведения у подростков / М.М. Плавская, В.С. Даукша // СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет. Психология XXI века. – 2006. – 484 с.
9. Пульман М.Ю. Связь стилів конфліктного поведения и самооценки у студентов / М.Ю. Пульман // Молодой ученый. –2012. – № 12. – С. 419–422.
10. Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина : В 2 т. – М., 2001. – Т. 2. – С. 69-77. Режим доступу: http://brunner.kgu.edu.ua /index.php/cv/116-thomas – Назва з екрана.
11. Токарева Ю.А. Исследование взаимосвязи мотивации и конфликтного поведения личности в организации / Ю.А. Токарева, Т.К. Коваленко // Educatio. –№ 8. – 2015.
12. Фанталова Е.Б. Диагностика и психотерапія внутреннего конфликта / Е.Б. Фанталова. – Самара : Издательский дом БАХРАХ. – М., 2001. – 128 с.
13. Шишелова Н.В. Взаимосвязь тревожности с типом поведения в конфликтных ситуациях в юношеском воздасте / Н.В. Шишелова, С.А. Городилова. – Режим доступу: http://www.scienceforum.ru/ 2014/760/1605 – Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 16.02.16

Ксения Грузинова, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭМПАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ С ЕЕ КОНФЛИКТНЫМ ПОВЕДЕНИМ

В статье исследуются корреляционные связи между уровнями проявления эмпатических способностей, доминирующими стратегиями конфликтного поведения и уровнем внутренней конфликтности. Для исследования использовались методика диагностики уровня эмпатических способностей В.В. Бойко, методика диагностики предрасположенности личности к конфликтному поведению К. Томаса (адаптация Н.В. Гришиной) и методика "Уровень соотношения "ценности" и "доступности" в различных жизненных сферах" Е.Б. Фанталовой. Выборка состояла из 42 студентов, а обработка результатов была осуществлена с помощью статистической компьютерной программы SPSS.

Ключевые слова: конфликтное поведение, стратегия, внутриличностный конфликт, эмпатия, каналы эмпатии, корреляция.

Xenia Gruzynova, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF CONNECTIONS BETWEEN EMPATHIC ABILITIES AND CONFLICT BEHAVIOR

There is the research about finding connections and correlations between levels of display empathic abilities, dominant strategies of conflict behavior and level of intrapersonal conflict. In our research we used V. Boyko's diagnostic method of empathy abilities, K. Thomas' diagnostic method of individual predisposition to conflict behavior and E. Fantalova's diagnostic method "Level ratio "values" and "accessibility" in various spheres of life". The respondents of this research were42 students and data processing was made by help of statistic computer program SPSS.

Keywords: conflict behavior, strategy, intrapersonal conflict, empathy, empathy channels, correlation.

УДК 159.922

Андрій Гуленко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГРУПОВИЙ КОУЧИНГ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті розглядається актуальне питання психологічних особливостей формування цілісної особистості в умовах сучасного мультикультурального суспільства, подано результати аналізу літературних джерел з даної проблематики; особлива увага приділена напрацюванням культурно-історичного підходу, позитивної психології та школи екзистенційної психології, представлено авторську методологію емпіричного дослідження, здійснено аналіз різних форм збору матеріалів емпіричного дослідження. Охарактеризовано критерії та типи цілісності особистості залежно від домінування у людини тих чи інших установок суспільного укладу, результати кількісного та якісного аналізу суб'єктивного благополуччя, основних життєвих екзистенцій, а також особливості часової орієнтованості та самореалізованості учасників дослідження як показників їхньої особистісної цілісності.

Ключові слова:цілісна особистість, життєві екзистенції, суб'єктивне благополуччя, груповий коучинг.

Соціальна ситуація розвитку студентства, стрімкі зміни в системі вищих навчальних закладів нашої країни, створює необхідність до переосмислення парадигми вищої освіти, в якій на перший план виноситься розвиток особистості студента.

В статті вирішувались завдання розробки та апробації технології формування цілісної особистості, аналізу наукових напрацювань з питання коучингу, опису результатів формуючого експерименту.

На думку Л.І. Божович, гармонійна цілісність особистості визначається насамперед узгодженим співвідношенням її внутрішніх компонентів (насамперед свідомих і несвідомих мотивів) і проявляється у відсутності суперечностей в особистісній організації. Відповідно до

© Гуленко Андрій, 2016

її досліджень, у особистості з гармонійним розвитком мотиваційна сфера досягає найбільш соціалізованих форм. І тому для неї характернапіслядовільнапросоціальна поведінка [1].

Цілісність як особистіснавластивість людини є, за словами М.С. Кагана [4], динамічним утворенням і обумовлена співдією всіх її частин тій частині (підсистемі, елементу), яка в певній діяльнісній ситуації є основною "ударною силою" у розв'язанні конкретної задачі: пізнавальної оціночної, проективної, художньо-творчої, комунікативної, організаційної тощо. Завдяки такій інтерпретації механізму роботи психіки як цілісної динамічної системи набувають психологічно обґрунтованого характеру ідеї цілеспрямованої активності людини та її самореалізації як проявів цілісності особистості [4, 14].

В контексті обговорення проблеми цілісності особистості предметний інтерес викликає конструкт "психологічного благополуччя", під яким в сучасній екзистенційно-гуманістичної психології (Дж. Б'юдженталь, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, Г. Оллпорт) розуміється суб'єктивне самовідчуття людиною цілісності та осмисленості свого буття, що визначається психологічною суттю людського щастя. З точки зору евдемоністічного підходу, основні "контури" психологічного благополуччя окреслюються як "повнота самореалізації людини в конкретних життєвих умовах і обставинах, здійснення"творчого синтезу" між відповідністю запитам соціального оточення і розвитком власної індивідуальності [11, 15, 16]

Згідно з теорією екзистенційної психології, людина переживає "становлення" у взаємодії з тими проблемами, що ставить перед нею життя, в діалозі зі світом [15].

Основою розробленої нами психологічної технології формування цілісної особистості, виступає коучинг. Коучинг (від англ. coaching – тренерство) – інструмент особистісного й професійного розвитку, формування якого почалося в 1970-х рр. Джерела коучингу полягають у спортивному тренерстві, позитивній, когнітивній й організаційній психології, в уявленні про усвідомлене життя й можливостях постійного й цілеспрямованого розвитку людини [8].

Прабатьком коучингу є Сократ. Давньогрецький філософ розробив метод, який сприяв використанню діалогу для досягнення знання, і який він використовував зі своїми учнями. Сократ сидів і розмовляв з ними, ставлячи питання. Учні знаходили відповіді і усвідомлювали, що всі відповіді всередині них.Коучинг знову з'явився на сцені в середині 1970-х років, коли Т. Голв, тренер з тенісу, зрозумів, що гіршим ворогом спортсмена є його власний розум: суперник у власній голові набагато сильніший за суперника по той бік сітки. І основне завдання тренера – допомогти гравцю усунути внутрішні перешкоди. В результаті виявляється здатність людини вчитися і досягати особистісної ефективності. Мета "внутрішньої гри" – зменшити будь-яке втручання у розкриття потенціалу людини. Коучинг активно використовується в різних видах спорту і бізнесі [6].

Засновником персонального коучингу (лайф-коучингу) у всьому світі визнаний Т.Дж. Леонард, який об'єднав бізнес, психологічні, філософські, спортивні та духовні концепції для створення процесу розвитку людей як в особистій, так й у професійній сфері. Він звернув увагу, що найуспішніші його клієнти просять його про консультації не стільки з проблеми фінансів, скільки з особистісних проблем. Наприкінці 1980-х років, об'єднавши свої знання у сфері бізнесу та психології, Леонард став давати такі приватні бізнес-консультації і назвав себе коучем (від англ. "тренер"). Так з'явився коучинг як напрям.У 1992 Т.Дж. Леонард заснував Університет коучів, а в 1994 р. заснував Міжнародну федерацію коучинга (International Coach Federation)[12].

Існує безліч визначень коучингу, з найвідомішихможна навести такі [8]:

- Коучинг – це мистецтво створення, за допомогою бесіди й поведінки, середовища, що полегшує рух людини до бажаних цілей, так, щоб воно приносило задоволення.
- Коучинг – це процес створення коучем умов для всебічного розвитку особистості клієнта.
- Коучинг – це мистецтво сприяти підвищенню результативності, навчанню й розвитку іншої людини (М. Дауні).
- Коучинг – це тривалі відносини, що допомагають людям отримати виняткові результати в їхньому житті, кар'єрі, бізнесі або в суспільних справах. За допомогою коучингу клієнти розширюють сферу пізнання, підвищують ефективність і якість свого життя.
- Коучинг – це система реалізації спільного соціального, особистісного й творчого потенціалу учасників процесу розвитку з метою отримання максимально можливого ефективного результату.

Серед напрацювань західної філософії на коучингвплинули концепції суб'єктивності, непередбачуваності, особистої свободи, вибору, відповідальності, відвертості, існування, часу, місця і причини. Крім того, у коучингу помітні впливи напрямків аналітичної, екзистенціальної, гуманістичної, феноменологічної, богословської та ін. філософій [6].

В ділянці добробуту і відпочинку домінує пошук балансу між роботою та особистим життям. Це викликало розвиток напрямку life coaching, який є настільки ж затребуваним, як бізнес-коучинг, або коучинг управління.

Не можна не згадати також про важливу роль розвитку навичок комунікації в процесі появи і формування коучингу. Завдяки дослідженням і відкриттямбіхевіоральної психології, люди у всьому світі отримали можливість значно розвивати вміння уважного слухання, здатності спілкуватися так, щоб залучати та утримувати увагу слухача.

Психологія креативності привнесла в коучинг відкриття нових перспектив можливостей, руйнування кордонів, тестування різних можливостей, синергію, баланс між уявою та ідеями, усвідомлення специфічних кроків для перетворення ідей в реальність, а також латеральне мислення.

І, нарешті, коучинг запозичив деякі аспекти також з екології – науки про відносини живих організмів з навколишнім середовищем, що доводить, що всі речі і процеси у світі взаємопов'язані. У коучингу екологічність означає усвідомлення відповідальності за зміни, які стосуються людини і його навколишнього середовища. У житті кожної людини і в бізнесі є три взаємопов'язані і дуже важливі ділянки, з якими пов'язаний процес коучингу і які вимагають екологічного підходу – це формулювання цілей, прийняття рішень і здійснення змін. Найпростіший спосіб перевірити екологічність –це відповісти на питання, яка ціна цих цілей або змін [7].

Чотири базові етапи коучингу: постановка мети, перевірка реальності, вибудовування шляхів досягнення та, звісно, етап досягнення (він ще називається етапом волі). Відмінність коучингу від усіх видів консультування – ставка на реалізацію потенціалу самого клієнта. За сферою застосування, вирізняють кар'єрний коучинг, бізнес-коучинг, коучинг особистої ефективності, лайф-коучинг. Кар'єрним коучингом останнім часом називають кар'єрне консультування, що включає в себе оцінку професійних можливостей, оцінку компетенцій, консультування з кар'єрного планування, вибір шляху розвитку, супровід у пошуку роботи та інші пов'язані питання.

Вирізняють також індивідуальний коучинг, корпоративний (груповий) коучинг. За форматом різняться очний (особистий коучинг, фото-коучинг) і заочний (інтернет-коучинг, телефонний коучинг) види коучингу [8].

Коучинг сьогодні – це один з найбільш затребуваних і перспективних видів діяльності. До коучів звертаються досвідчені бізнесмени та підприємці, великі корпорації та приватні фахівці. Всі вони однаково потребують коучинг, який би допоміг піднятись на вищий рівень особистісної продуктивності без глибинної роботи над власною особистістю.

Основою всіх видів коучингу залишається персональних коучинг. В умовах проходження персонального коучингу особистість створює нову ефективну модель концепції свого життя. Проте, виходячи з умов навчально-виховного процесу у вітчизняних вишах, доцільним є використання групової форми особистісного коучингу. В процесі роботи з коучем, яким може виступати психолог, професійнийкоуч, викладачабо куратор студентської групи (останній варіант є, на нашу думку, найдоцільнішим), студент здійснює детальне переосмислення своїх поглядів на життя – переконань, звичок, залежностей,– для того, що б дізнатися, що його обмежує, не дає досягати цілей, заважає бути успішним, жити повноцінно, вільно, на повну силу.

Персональний особистісний коучінг дає змогу переосмислити себе колишнього і захотіти зробити усвідомлений і осмислений вихід за межі своїх залежностей, обмежуючих переконань, старих звичок; вийти за рамки зони комфорту, змінити вектор буття на формування та постійне підтримання цілісності власної особистості, що формує зрілу, самодостатню людину.

Результатами проходження особистісного коучингу є навичка керуватися новим, більш досконалим розумінням і усвідомленням свого внутрішнього світу, оволодіння потужними інструментами саморозвитку та самовдосконалення, переосмислення і научіння найбільш ефективним персональним стратегіям.

Мета у клієнта коучингу – спокій в переговорах або спокій у спілкуванні з більш статусними людьми, або, приміром, досягнення душевної гармонії в сфері особистого життя. Мета тренінгів та коучингу подібна, проте вкоучингу вона конкретніша – відповідно, ефективніше вирішується, є чіткішою, яснішою, зрозумілішою і мета, і шлях досягнення результату.

На відміну від тренінгових програм, персональний коучинг має суттєві переваги. Не кожна людина піде в загальну тренінгову групу вирішувати свої особисті питання (контингент групи може бути різним). Також зазначимо, що не всі люди розкриються у тренінговій групі, що складається з колег або приятелів, чи чужих людей. Коучинг – індивідуальний підхід до конкретних завдань клієнта.

В основу філософії коучингу покладено визнання того, що кожна людина здатна БУТИ, РОБИТИ і МАТИ все, що б вона не побажала. Філософія коучингу базується на п'яти принципах М. Еріксона [12]:

1. Людина, яка звернулася до коуча за допомогою,– здорова і в повному порядку.

2. Кожна людина в кожен момент часу робить найкраще, на що вона здатна. При цьому вона керується відомими їйу варіантами розв'язання завдань, варіантами поведінки, минулим досвідом.

3. Потенціал кожної людини не має меж. Все, що потрібно від коуча – це допомогти клієнту розкрити його.

4. Людина знає про себе, свої проблеми і поточну ситуацію, в якій вона опинилася, набагато більше, ніж хто-небудь.

5. Всесвіт у русі, світ постійно змінюється, і людина змінюється незалежно від того, хоче вона цього чи ні. І її завдання – керувати цими змінами, бути капітаном свого корабля життя.

Розуміючи особливості навчально-виховного процесу у вітчизняних вищих начальних закладах, нами було обрано групову форму коучингу.

Нами було розроблено програму групового коучингу, що проводилася зі студентами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вибірка формуючого експерименту складала 50 студентів. Студентів було розділено на контрольну групу та групу впливу. До контрольної увійшло 20 студентів, до групи впливу – 30. Змістовою основою для роботи були результати емпіричного дослідження концептуалізації життєвого шляху як чинника формування цілісної особистості студента, технологія персонального екзистенційного аналізу А. Ленгле та методологічні напрацювання школи транзакційного аналізу [11, 17].

Метою програми було створення умов для формування цілісної особистості студента та вироблення навичок щодо її підтримки у подальшому.

При цьому досягалися такі цілі:

1. Створення умов для концептуалізації життєвого шляху.

2. Розвиток навичок рефлексії теперішнього студентами, аналізу досягнень.

3. Переоцінка минулого з позиції його користі для особистості та актуальних досягнень.

4. Формування життєвого плану на майбутнє, планування досягнень та постановка цілей.

5. Вирішення індивідуальних проблем за рахунок роботи над компонентами життєвої концепції.

6. Вироблення навичок підтримання цілісності власної особистості.

Нижче наведені завдання, які вирішувались в процесі проходження програми групових зустрічей:

- віднайденнясвоєї особистої формули щастя, радості і добробуту "тут і зараз";
- прийняття стратегічних рішень;
- вибір найкращого рішення за наявності кількох варіантів;
- розвиток управлінських та комунікативних навичок;
- керування конфліктними ситуаціями в колективі;
- реалізація особистісного потенціалу;
- фокусування на проблемних питаннях, переведення їх в ділянку завдань;
- цілепокладання у важливих для студента сферах життя;
- план реалізації досягнення цілей;
- список пріоритетних навичок, що потрібні для успішного розвитку;
- план розвитку навичок, варіанти розвитку даних навичок;
- навчання через особистий досвід, аналіз успішних і неуспішних стратегій, стратегій інших людей;
- знаходження нестандартних способів вирішення завдань.

При роботі у форматі коучингу, важливо стежити за показниками та критеріями ефективності роботі. Нижче ми описуємо основні критерії продуктивності коучингу.

- переосмислення минулого з позиції його користі для особистості;
- вироблення навички рефлексії теперішнього життя студентами, осмислення досягнень минулого;
- орієнтація на досягнення результатів;
- формування гнучкого та чіткого життєвого плану, розуміння життєвих цілей;
- задоволеність життям;
- готовність брати відповідальність за власні вчинки;

• задоволеність роботою в групі;
• згуртованість групи.

В роботі зі студентами нами було продумано очікувані результати. Звісно, на етапі постановки мети важливо почути очікувані результати від студентів, не нав'язуючи позицію коуча. Зауважимо, щопри різних формулюваннях бажаних результатів студентами, в їх основі знаходиться таке.

• вихід на новий виток особистого розвитку, нових завдань, амбітних цілей;
• ясність у голові і наявність плану дій;
• впевненість у собі, зростаюча внутрішня сила;
• розвиток усіх необхідних навичок;
• усвідомлення своїх "сильних" сторін і усунення "слабких";
• розвиток позитивного мислення, вирішення конкретних завдань;
• підвищення рівня цілісності особистості студентів;
• підвищення рівня розвитку життєвих екзистенцій: самотрасценденції, самодистанціювання, свободи та відповідальності;
• підвищення рівня суб'єктивного благополуччя;
• підвищення рівня толерантності до невизначеності;
• сформованість життєвої концепції студентів;
• підвищення рівнів розвитку факторів формування цілісної особистості.

Груповий особистісний коучінг може бути використаний для вирішення конкретних завдань, проте доцільним є його використання в процесі переживання студентами адаптації до нового соціального середовища, кризи середини навчання та формування планів життя після закінчення університету на старших курсах навчання. За основу структури бесіди нами були взяті напрацювання Р. Кочюнаса, які ми доповнили результатами нашого емпіричного дослідження.

Охарактеризуємо алгоритм окремої зустрічі:

1. Встановлення емоційного контакту.

2. Вислуховування студента. На даному етапі зустрічі коуч має визначити, до якого компоненту життєвої стратегії відноситься проблема студента,а також тип цілісності студента: традиційний, модерністський, постмодерний чи поліукладний. Відповіді на ці питання дозволять коучу вибрати найбільш ефективну стратегію для студента.

3. Формування запиту проблеми.

- *феноменологічний аналіз*;

На цьому етапі відбувається спостереження за феноменом, виявлення первинної емоційності (спонтанних відчуттів), розпізнавання цінностей, що сприймаються. На початку зустрічі активність більша в коуча. Студент (клієнт коучингу) ще не в змозі самостійно вирішити свої життєві питання. Тому він і звернувся по допомогу до коучингу. Важливо на даному етапі встановити довірливі стосунки та двосторонній ***контракт*** на взаємодію. Встановлення контракту полягає в чіткому визначенні суті проблеми клієнта та очікуваних результатів майбутнього при її вирішення.

- *прийняття внутрішньої позиції*;

На даному етапі персонального екзистенційного аналізу ставитися за мету встановлення відносини між новим та існуючим. Таким чином, особистість вчиться самодистанціюватися. На даному етапі коучингової зустрічі багато активності проявляє коуч – тим, що ставить багато питань.Тут важливо зайняти позицію "від'єднання" від об'єкта та прийняття існуючих фактів. Відчуття інтегрується з усією сукупністю наявних цінностей і перестає бути єдиним вирішальним фактором.

- *відповідальна дія*.

На даному етапі персонального екзистенційного аналізу відбувається актуалізація себе як підготовка до здійснення екзистенції. Методичні вказівки: програвання можливих сценаріїв. Мотиваційний контекст: прагнення до сенсу: "воля до вчинку" – "воля до змісту". На даному етапу зустрічі більшу активність має проявляти клієнт. Роль коуча полягає в підтримці (використання емоційних погладжувань) та координації прийняття рішень клієнтом. Іншими словами, клієнту може не вистачити психологічного ресурсу в процесі пошуку альтернатив, або можливий вибір неконструктивної стратегії поведінки.

4. Програвання можливих варіантів вирішення задачі. Оцінка альтернатив.

Важливо на кожному логічному етапі групового коучингу даватиможливість студентам висловити свої почуття стосовно процесу роботи.

Таким є алгоритм окремої зустрічі. Перейдемо до розгляду програми групового коучингу. Кожна зустріч студента та коуча має бути завершеною та цілісною по своїй суті. Результатом окремої бесіди має виступати відчуття внутрішнього "Я" студента, розуміння нових завдань та шляхів їх реалізації. Проте, в роботі зі студентами – куратора студентської групи, викладача або психолога вищого навчального закладу – має бути певна системність. На основі проведеного емпіричного дослідження ми визначили, що психологічним новоутворенням студентського віку, яке є основою структури персонального коучингу, є концепція життєвого шляху. Як вже зазначалося вище, вона складається з осмислення минулого, рефлексії теперішнього та планування майбутнього. Таким чином система персонального коучингу зі студентами має виглядати таким чином.Вся програма розрахована на 40 годин, що розподілені протягом двох місяців по дві зустрічі на тиждень. Кожна зустріч тривалістю по дві години. Таким чином виходить чотири години на тиждень. При цьому кількість зустрічей поділено на три змістові блоки: робота з теперішнім (п'ять тижнів), робота з минулим (два тижні), робота з майбутнім (три тижні).

Блок 1. Робота з теперішнім.

Першим щаблем формування цілісності має виступати розвиток рефлексії теперішнього. Констатуюче дослідження виявило, що основними факторами формування цілісної особистості студентів є екзистенційність та самореалізованість. Розвиток навичок рефлексії теперішнього закладає фундамент для формування цілісності та до подальшого особистісного розвитку.

На цьому етапі коучу доцільно використовувати бесіди, групові консультації, елементи тренінгів та вправ.

Блок 2. Осмислення минулого.

Наступним етапом формування цілісності особистості студентів має виступати робота з минулим. Проблеми, болючі спогади, комплекси та негативні сценарні посилання на даному етапі роботи зі студентами стануть перешкодою для подальшого саморозвитку. Тому наступним кроком виступає саме допомога коуча в переосмисленні минулого студента.

Робота на даному етапі має проходити в індивідуальній формі. При цьому доцільне використання проективних методів психологічного впливу, когнітивних та біхевіоральних вправ та завдань.

Блок 3. Планування майбутнього.

Завершальним етапом персонального коучингу зі студентами виступає робота з майбутнім. Задача коуча полягає в стимулюванні студента до формування плану майбутнього та в оцінці ефективності, гнучкості та чіткості поставлених цілей та завдань; пошуку продуктивних шляхів досягнення цих цілей. Для виконання даного

блоку можна використовувати колажі, візуалізації, когнітивні схеми.

При роботі зі студентами важливо розуміти індивідуальні відмінності та бути здатним до гнучкої поведінки. Тому розглянемо особливості коучингу студентів з різним типом цілісності особистості. При проведенні персонального коучингу важливо враховувати тип цілісності даного студента – традиційний, модерновий, постмодерновий чи поліукладний. Констатуюче дослідження визначило, що більшість студентів є поліукладними за типом цілісності своєї особистості.

Визначальними характеристиками особистості, що сповідує цінності традиційного укладу, є нездатність до здійснення вибору та прийняття рішень (-0,167 "свобода"), наявність цілей у житті (0,135 "цілі в житті") та прийняття себе (0,111 "самоприйняття") (трикрокова регресійна модель пояснює 6 % загальної дисперсії). Таким чином, для студентів з даним типом цілісності зоною найближчого розвитку виступає прийняття самого себе, зниження самокритики, постановка цілей і завдань, зовнішній локус-контроль.

Для особистості із домінуванням цінностей модерного укладу визначальними рисами є висока орієнтація на досягнення результату (0,144 "досягнення результатів"), здатність встановлювати близькі взаємини з іншими (0,107 "позитивне ставлення") та орієнтація на майбутнє (0,099 "орієнтація на майбутнє") (трикрокова регресійна модель пояснює 6 % загальної дисперсії). Для студентів з даним типом цілісності зоною найближчого розвитку буде розвиток навичок спілкування, планування майбутнього, мотивація досягнення результату.

Особистість постмодерного типу визначається високою здатністю відчувати цінності (0,272 "самотрансценденція"), здатністю будувати близькі стосунки з іншими (0,204 "позитивне ставлення"), незадоволеністю собою, бажанням особистісних змін (-0,108 "самоприйняття") та низькою здатністю дистанціюватись по відношенню до самої себе(-0,101) "самодистанціювання" (чотирикрокова регресійна модель пояснює 14 % загальної дисперсії).Для студентів з даним типом цілісності зоною найближчого розвитку буде розвиток навичок спілкування, емоційний та естетичний розвиток, розвиток навички рефлексії, прийняття бажання саморозвитку.

Результати факторного аналізу дозволили визначити зони найближчого розвитку для студентів з різними типами цілісності. Факторна модель описує такі типи цілісності особистості, що властиві для сучасної української молоді (студентства). Виділені найбільші два типи – "самореалізований" та "екзистенційний" – являють собою різні способи досягнення суб'єктивного благополуччя: через орієнтацію на перетворюючу діяльність і результат для "самореалізованого", або ж через орієнтацію на відчуття повноти життя для "екзистенційного".

Перший тип цілісності визначається високим прагненням до самореалізації, до особистісного зростання, відкритістю новому досвіду та відчуттям реалізації свого потенціалу;схильністю позитивно ставитися до себе, приймати свої характеристики – як гарні, так і погані; наявністю цілей та планів на майбутнє, здатністю усвідомлено ставити собі мету і цілеспрямовано реалізовувати її, високою схильність орієнтуватись на досягнення результатів, здатністю контролювати та керувати своїм життям і оточенням, самостійністю і незалежністю від інших у своїх судженнях, думках та діях; вмінням будувати стосунки з оточуючими, здатністю до встановлення близьких взаємин з іншими, проте нездатністю відсторонитися від власних потреб, інтересів та прагнень. Отже, даний тип виступає як активній діяч, що здатний організувати та реалізувати себе і своє життя, відчуває суб'єктивне благополуччя, але его-орієнтований, зважаючи на нездатність створювати внутрішній простір. Відповідно, його можна визначити як "самореалізований" тип – его-орієнтований, активний, благополучний, такий, що набуває досвід.

Другий тип цілісності особистості характеризується високим рівнем екзистенційноїсповненості: здатністю емоційно відчувати цінність і смисл життя, надавати емоційне значення пережитому; здатністю дистанціюватись від самого себе, своїх бажань, уявлень, почуттів, намірів, і таким чином більш тверезо оцінювати ситуацію; орієнтацією на цінність особистісної автономії, здатністю знаходити реальні можливості дій, приймати власні рішення; здатністю самостійно здійснювати вибір, приймати рішення та реалізовувати їх. Таким чином, визначальними рисами цього типу цілісності є здатність до екзистенції – "екзистенційний" тип.

Наступні два фактори були виділені і виявилися притаманними для багатоукладної особистості. Вони в однаковій мірі орієнтовані на цінності модерного укладу, але визначальною (що підтверджують факторні навантаження) для "ціннісного" є орієнтація на постмодерний уклад, а для "его-орієнтованого" – на традиційний.

Перший тип цілісності характеризується одночасним співіснуванням норм і цінностей,що властиві для постмодерного та модерного соціокультурних укладів, а також здатністю до емоційного відчування цінності і сенсу життя, надання емоційного значення пережитому, але неприйняттям себе (можливо, внаслідок прагнення до самовдосконалення). В цілому це виявляє орієнтацію на цінності, які вироблені в процесі соціалізації – на основі інтеріоризованих суспільних цінностей, що трансформовані через внутрішні установки та індивідуальний досвід (цінності "дорослої", особистісно зрілої особистості). Така "ціннісна" орієнтація пояснює низький ступінь прийняття себе, оскільки людина прагне відповідати "своїм стандартам", що є не завжди можливим, а відтак спонукає до самовдосконалення. Це "ціннісний" (постмодерний) тип.

Другий тип цілісності характеризується одночасним співіснуванням норм і цінностей, що властиві для традиційного та модерного соціокультурних укладів, а також високим задоволенням собою і прийняттям себе. В цілому це виявляє орієнтацію на традиційні цінності та его-орієнтацію –"его-орієнтований" (традиційний) тип.

Виділений п'ятий тип цілісності особистості характеризується схильністю позитивно оцінювати своє минуле або здатністю приймати його, оцінюючи як набуття досвіду, вміння встановлювати близькі стосунки з іншими та орієнтацією на досягнення результату. Його можна визначити як "ефективний" тип, зважаючи на вміння досягати результату у співпраці з іншими, бути задоволеним цим результатом.

Методологічним інструментарієм нашого дослідження виступивскрінінговий інструментарій, розроблений в рамках виконання роботи над науковою темою факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка № 14 БФ016-01 [2]. В якості основних психодіагностичних інструментів, які увійшли до складу операційної моделі,в даному дослідженні використовується опитувальник "Шкала психологічного благополуччя" К. Ріфф, тест СЖО (сенсожиттєвихорієнтацій) Д. Леонтьєва, опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, методика семантичного диференціалу часу, методика "Шкала екзистенції" А. Ленгле, методика "Толерантність до невизначеності" Баднера [3, 5, 9, 10, 13]. В результаті нами було об'єднано тест СЖО (сенсожиттєвих орієнтацій) Д. Леонтьєва, опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, методику семантичного диференціалу часу в один скрінінговий опитувальник,

що характеризує концепцію життєвого шляху за такими факторами: фактор самореалізованості (34 % дисперсії), фактор досягнення результатів (20 % дисперсії), фактор позитивного минулого (15 % дисперсії), фактор орієнтації на майбутнє (11 % дисперсії). Також було використано скрінінговий інструментарій дослідження рівня розвитку життєвих екзистенцій, рівня суб'єктивного благополуччя та методику "Толерантність до невизначеності" Баднера.

Перевірка ефективності проводилась за допомогою методу порівняння середніх групи за двома замірами. Аналіз кореляційних матриць (при p≤0,05) дозволяє констатувати, що показники рівня цілісності особистості у групі впливу наприкінці формуючого експерименту статистично відрізняються від показників на початку та показників рівня цілісності в контрольній групі. При цьому, на початку дослідження статистично значущих відмінностей між показниками цілісності особистості в обох групах виявлено не було. Отже, це дає нам право констатувати, що розроблена нами технологія групового коучингу, що спрямований на формування концепції життєвого шляху в студентському віці, ефективно працює та допомагає формувати цілісну особистість студента.

Отримані результати були порівняно із результатами, які ми отримали на етапі констатуючого дослідження з надійними рівнем значущостір ≤ 0,05. Для наочності кількісні показники наведено в табл. 1 та табл. 2.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз

	До проведення тренінгу			Після проведення тренінгу		
	в	с	н	в	с	н
Екзистенції	15 %	65 %	20 %	45 %	50 %	5 %
Суб'єктивне благополуччя	35 %	60 %	5 %	55 %	40 %	0 %
Толерантність до невизначеності	20 %	60 %	20 %	40 %	50 %	10 %
Фактор самореалізованості	30 %	25 %	45 %	60 %	35 %	15 %
Фактор досягнення результату	8 %	30 %	62 %	60 %	30 %	10 %
Фактор позитивного минулого	3 %	57 %	40 %	40 %	40 %	20 %
Фактор орієнтації на майбутнє	13 %	80 %	7 %	50 %	50 %	0 %

Таблиця 2

Кластерний аналіз

	До проведення тренінгу	Після проведення тренінгу
Гармонійна цілісність	17 %	65 %
Самовпевнені	78 %	32 %
Низький рівень цілісності	5 %	3 %
Незадоволені	0 %	0 %

В середньому, показники високого рівня за шкалою екзистенції збільшилися на 1,3 бали, за шкалоюсуб'єктивного благополуччя – на 1,6, за шкалою толерантності до невизначеності – на 1,2. Також збільшилися показники за шкалами, що відповідають компонентам концепції життєвого шляху студентів, а саме:за шкалоюсамореалізованості показники високого рівня розвитку фактору збільшилися в середньому на 1,2, за шкалою досягнення результатів – на 1,6, за шкалою позитивного минулого – на 1,1, за шкалою орієнтації на майбутнє – на 1,5. Як бачимо із отриманих результатів, наявний факт збільшенні кількості студентів з високим рівнем цілісності особистості, що свідчить про дієвість розробленої нами тренінгової програми.

Таким чином, нами було проаналізовано напрацювання наукової думки з питання коучингу, описано напрацювання екзистенційної психології, вивченоконструкт психологічного благополуччя. Описано психологічну технологію групового коучингу на основі концептуалізації життєвого шляху в студентському віці. Проведено формуючий експеримент з формування цілісності особистості студентів за допомогою групового коучингу. Результати математичної статистики дозволили констатувати, що розроблена нами програма працює та є ефективною технологію формування цілісної особистості студента.

Список використаних джерел

1. Божович Л.І. Значение культурно-исторической концепции Л.С. Выготского для современных исследований психологии личности / Л.І. Божович // Тезисы докладов всесоюзной конференции "Научное творчество Л.С. Выготского и современная психология". – М., 1981. –С. 23–29.

2. Власова О.І. Психологічний конструкт цілісності особистості в контексті методології філософії екзистенціалізму та екзистенційної психології / Власова О.І., Гуленко А.С., Фадєєва К.-М.О. // Міжнародний науковий періодичний журнал "Фундаментальні та прикладні дослідження в практиках провідних наукових шкіл". – Париж, 2014. – № 5. – С. 23–44.

3. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Головаха Е.И., Кроник А.А. – Киев, 1984. –С. 207.

4. Каган М.С. Антропо-социо-культурный подход к анализу системы целостность / М.С. Каган. – М., 1996. [Електронний ресурс] адреса доступу: http://psylib.org.ua/books/_kagam01.htm.

5. Кривцова С.В.Шкала экзистенции (Existenz skala) / Кривцова С.В., Лэнгле А., Орглер К. –2009.

6. Ландсберг М. Менеджер-коуч. Повышайте собственную эффективность, мотивируя и развивая тех, с кем работаете / М. Ландсберг. – М. :Эксмо, 2008. – 160 с.

7. Лебедева Н.М. Организационное консультирование: гештальт-подход / Н.М. Лебедева, А.А. Лебедева. – СПб. : Речь, 2009. – 256 с.

8. Лейблинг М. Коучинг – это просто / М. Лейблинг, Р. Прайор. – СПб.

9. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО). 2-е изд. / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.

10. Лепешинский Н.Н. Адаптация опросника "Шкала психологического благополучия" К. Рифф / Н.Н. Лепешинский // Психологический журнал. – 2007, № 3. – С. 24–37.

11. Лэнгле А.Фундаментальные мотивации человеческой экзистенции как действенная структура экзистенциально-аналитической терапии / А. Лэнгле // Psichoterapija. – Moskwa, 2004, № 4. –С. 41–48.

12. Маккхем К. Управленческий консалтинг / К. Маккхем ; пер. с англ. – М. : Изд-во "Дело и сервис", 1999. – 288 с.

13. Психодиагностика стресса: практикум / Сост. Р.В. Куприянов, Ю.М. Кузьмина. – Казань : КНИТУ, 2012. – 212 с.

14. Тельнова Н.А. Целостность человека: специфика модальности и способы измерения / Н.А. Тельнова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. – 2005. – № 4. – С. 73–79.

15. Экзистенциальная психология. Экзистенция / Пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 624 с.

16. Ryff C.D. Human health: new directions for the next millennium / Ryff C.D., Singer B. // Psychological Inquiry. – 1998, № 9. –P. 69–85.

17. Seligman M.E.P. Positive psychology: an introduction / Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M. // American Psychologist. – 2000, № 55. – P. 5–14.

Надійшла до редколегії 20.01.16

Андрей Гуленко, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ГРУППОВОЙ КОУЧИНГ КАК ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

В статье рассматривается актуальный вопрос психологических особенностей формирования целостной личности в условиях современного мультикультурального общества; представлены результаты анализа литературных источников по данной проблематике, особое внимание уделено наработкам культурно-исторического подхода, позитивной психологии и школы экзистенциальной психологии, представлена авторская методология эмпирического исследования. Осуществлен анализ различных форм сбора материалов эмпирического исследования. Охарактеризованы критерии и типы целостности личности в зависимости от доминирования у человека тех или иных установок общественного уклада, результаты количественного и качественного анализа субъективного благополучия, основных жизненных экзистенций, а также особенности временной ориентированности и самореализованности участников исследования как показателей их личностной целостности.

Ключевые слова: целостная личность, жизненные экзистенции, субъективное благополучие, групповой коучинг.

Andrij Gulenko, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GROUP COACHING AS A TECHNOLOGY OF THE WHOLE STUDENT'S PERSONALITY FORMING

The article describes: the psychological features of formation of the whole person in a modern multicultural society; the results of literature analysis; special attention is paid on the achievements of cultural-historical approach, schools of positive psychology and existential psychology. The Authors methodology of empirical research is given. The analysis of various forms of material in collection of empirical research. The criteria and types of personal integrity, depending on the dominance in humans of certain social principals are characterized. The results of quantitative and qualitative analyzes of subjective well-being, basic life existences, features of the time-orientation and self-realization of research participants as an indicator of their personal integrity are presented.

Keywords: integrated personality, life existence, subjective well-being, group coaching.

УДК 159.9.316

Наталія Дар'ялова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми віртуального спілкування. Проаналізовано психологічні особливості, які впливають на процес спілкування в інтернет-мережі. Представлено головні підходи до дослідження віртуального спілкування в сьогоденні.

Ключові слова: спілкування, інтернет-мережа, віртуальне спілкування

Актуальність проблеми. Нині спостерігається зростання впливу віртуального простору на людину, який сприяє налагодженню контактів, з одного боку, заміщує реальне спілкування та скорочує безпосередні контакти між людьми з іншого. Актуальність та проблемність віртуального спілкування є особливо гострою, оскільки діяльність спілкування є провідною та дає змогу певною мірою задовольнити ті потреби, що виникають у повсякденному житті.

Стан розробки проблеми. Проблеми, пов'язані з розвитком особистості під впливом віртуального простору, розглядалися у працях Г.М. Андреєвої, О.Н. Артесової, Ю.А. Данилова, Л. І. Божович, Л.С. Виготського, А. Г. Асмолова, Д. Б Ельконіна, О.В. Запорожця, Я.Л. Коломінского, І.С. Кона, Г.С. Костюка, В.С. Мухіної, А.А. Реана, Р.Ф. Савіних, Д.Й. Фельдштейна та ін. Останнім часом з'явилися праці, в яких представлено результати досліджень, пов'язаних з проблемами спілкування у віртуальному просторі та інтернет-залежністю (Ю. Д. Бабаева, Є. Белінська, О. Є. Войскунский, О. А. Гузьман, С. В. Девтерова, А. Жічкіна, С. В. Зайцева, Н. О. Ляшенко, Н. П. Петрова, К. Петров, І. Б. Приходько).

Метою дослідження є розкриття змісту та природи спілкування у віртуальному просторі.

Виклад основного матеріалу. Проблематику віртуального простору найкраще розкриває цитата І.Ю. Алексєєвої: "Світова мережа Інтернет – символ рубежу XX–XXI ст., одне з найбільш вражаючих втілень сучасної технологічної думки стає все більш потужним фактором впливу на свідомість все більшої кількості людей" [1]. Це, а так само той факт, що Інтернет – це принципово нова, яка не має аналогів в історії, "складна, самоорганізована самореферентна комунікативна система, що володіє емерджентними (такими, що раптово з'являються, несподіваними) властивостями, для опису якої необхідно враховувати теоретичні принципи квантової механіки і додатковості" [2, 3], і визначає все зростаючий інтерес представників різних наук до Глобальної мережі.

Ю. Д. Бабаева визначає Інтернет як "фрактальний наратив". "Фрактальний наратив" – це комунікативна макроструктура рухів, що утворюється через інтеракції, натискання, клацання, зарубки людини, клікання між пізнавальними дзеркалами сторінок мережі, танцями з іншими представниками собі подібних". Причому в процесі інтеракцій "змінюється і передбачувана мета цих інтеракцій, і передбачувана причина. Тут некоректні причинно-наслідкове або телеологічне описування". Людина змінює світ, світ – людину і т. д. [4].

О.М. Астаф'єва відзначає, що в даний момент існує велика кількість напрямів віртуалістики, кожне з яких вивчає віртуальні реальності (фізичну, психологічну, теологічну, соціальну, технологічну та ін.) на філософському, науково-технічному і прикладному рівні [5]. До цих напрямків відносяться: математичне та природниче, філософсько-культурологічне, соціально-філософське, психологічне, медичні та рекреаційні технології, педагогічне спрямування. Причому, віртуальна реальність, або віртуальний світ для О.Н. Астаф'євої – це "широке поняття, що вбирає в себе повний "набір" середовищ як форму прояву особистісного" [5]. На її думку, до віртуальних світів відносяться всі ідеальні інституційні будови людської культури – релігія, міф, езотерика та ін. – все те, що протистоїть фізичній реальності, прийнятої за константну [5].

Д.В. Іванов також пише про тотальне проникнення віртуального в життя людини. Для нього основний принцип логіки віртуальної реальності – заміщення реальних речей і вчинків образами, симуляціями. Він вважає, що "термін "віртуальна реальність" так активно використовується завдяки тому, що таке заміщення можна спостерігати практично у всіх сферах життя сучасної людини" [6]. Наприклад, в економіці це виявляється в тому, що на ринку з'являються не реальні речі, а віртуальні образи товарів і

© Дар'ялова Наталія, 2016

фірм, створювані рекламою; в політиці в тому, що сучасна боротьба за владу – це не конкуренція партійних програм, а боротьба образів – політичних іміджів; в повсякденному житті – у появі кіберкультури, яка передбачає високий ступінь заміщення реального досвіду поводженням з речами і спілкування з людьми, маніпулюванням образами, генерованими за допомогою комп'ютерних технологій. Ці та інші явища, вважає Д.В. Іванов, і покладені в основу того, що одним з центральних змін у суспільстві на рубежі століть стає поява дискурсу "реальне/віртуальне" при описі сучасних соціальних процесів. Віртуальна реальність має такі основні характеристики: нематеріальність (зображуване виробляє ефекти, характерні для речового, матеріального); умовність параметрів (об'єкти штучні і змінювані); ефемерність (свобода входу/виходу забезпечує можливість переривання та поновлення існування).

Неважко помітити, що спільним моментом в положеннях О. Н. Астаф'євої та Д. В. Іванова (як і багатьох інших авторів) є розуміння віртуальної реальності як штучної, створеної на основі якоїсь константної, первинної, "реальної" реальності. І це є їх слабким місцем. Дійсно, якщо ми погодимося з тим, що віртуальна реальність будується з образів, похідних від реальності константної, то нам необхідно визначити, що ж є такий константної реальністю. А визначити це неможливо, оскільки в людському світі нічого несимволічного немає. Людина пізнає світ саме в символічній, мовній формі. У загальному вигляді, як показано у вітчизняній психологічній школі, між світом і людиною завжди стоїть слово. Там де з'являється людина, з'являється і культура як друга природа. Культура як "соціально конструйована реальність", яка виникає на основі природної реальності і затуляє її собою для людини. Для людини саме культура є основою основ, тим, що приймається за вихідну даність. Таким чином ми бачимо, що ні про яку єдину константної реальності не може бути мови (величезна різноманітність людських культур, світоглядів, звичаїв неодноразово зазначалася в етнографічних, культурологічних, соціологічних роботах). А якщо немає ніякої єдиної константи, відправної точки, то будь-яка реальність стає віртуальною і тоді сама опозиція "реальний/віртуальний", як вона розуміється в розглянутих роботах, втрачає всякий сенс [7].

Разом з тим, слід відзначити ще один підхід до розуміння віртуальності, який дозволяє, на наш погляд, подолати позначену вище проблему. Віртуалістика є онтологічним підходом, який може бути використаний в будь-якій науковій дисципліні". Віртуалістика ґрунтується на ідеї поліонтичності, що, по думку Н. А. Носова, і є її центральною відмінністю від усього, що існує на даний момент в рамках європейської філософії та науки. Європейська філософія базується на прагненні побудувати в межах єдину теорію, модель світу, в якій все було б пов'язано з усім, звести сутність будь-якої події до кінцевих законів природи або божественним законам. Віртуалістика ж визнає ідею існування багатьох рівнів реальності несвідомих один до одного [7].

Таким чином, будь-яка віртуальна реальність є породженою якоїсь, константної по відношенню до неї, реальністю, яка, у свою чергу, також буде віртуальною по відношенню до своєї породжуваної реальності. Будь-яка віртуальна реальність може стати константною і породити нову віртуальну реальність наступного рівня. "Віртуальність" і "константність" утворюють категоріальну опозицію і є "віртуальною онтологічною моделлю" [7]. Додамо, що психологічно актуально можуть функціонувати не більше двох реальностей: одна константна, друга – віртуальна.

Співвідносячи комунікаційне середовище Інтернету з властивостями віртуальної реальності, запропонованими Н.А. Носовим можна виділити: по-перше, реальність Інтернету є породженою, вона виникає на основі комп'ютерних мереж і людської взаємодії, опосередкованого комп'ютерами. По-друге, вона є актуальною, тобто вона зникне у разі, якщо жодна людина не буде "перебувати" в ній або, якщо всі комп'ютери виявляться вимкненими. По-третє, вона є автономною, тобто існує за своїми законами, не виведеними із законів константної реальності. І, нарешті, по-четверте, вона має властивість інтерактивності, тобто є онтологічно незалежною від усіх інших реальностей і може взаємодіяти з ними (не випадково зараз так багато говориться про вплив Інтернету на особистість, суспільство, культуру). Що ж до константної по відношенню до Інтернету реальності, то вона буде утворена, з одного боку, технічною реальністю комп'ютерних мереж і психологічною реальністю суб'єкта, і діалогом та само презентацію за допомогою комп'ютера - з іншого.

Дамо характеристику комунікаційної складової інтернет-простору. Різні автори виділяють різну кількість специфічних властивостей комунікаційного середовища Інтернету. До основних характеристик комунікаційного середовища Інтернету, створеної на основі комп'ютерних систем можна віднести наступні особливості:

1. Анонімність комунікації в віртуальності (Інтернет нікому не належить і не контролюється, отже не управляється; не випадково основа всіх соціальних конфліктів навколо Інтернету – непідконтрольність і відхід від нагляду соціальних інститутів).

2. Побудоване за принципом гіпертексту віртуальний простір, можливість "гри" з ролями і побудовою множинного "Я" в Інтернеті.

3. Єдина реальність особистості у віртуальності це реальність за допомогою самопрезентації.

4. Віртуальний простір пропонує людині максимум можливостей для будь-якого роду конструювання (як ЗМІ – в конструюванні новин, як засіб комунікації – в конструюванні адресата повідомлення, як спільнота – в конструюванні норм взаємодії тощо) У реальності постмодерністський стан невизначеності викликає креативного суб'єкта до життя; в силу втрати соціальних орієнтирів зростає необхідність конструювання соціальних відносин і власної ідентичності [8].

5. Обмежений сенсорний досвід, тілесна непредставленість суб'єктів спілкування [10].

6. Зміни часу і простору: ліквідація просторових кордонів, формування іншого уявлення про одночасність і про просторову близькість співрозмовника [9].

7. Надзвичайно широка можливість пошуку нового співрозмовника, задовольняє практично будь-яким критеріям (тут важливо відзначити, що немає необхідності утримувати увагу одного співрозмовника, тому що в будь-який момент можна знайти нового), необмежена доступність контактів.

8. Феномен "постійної фіксації" – можливість постійно фіксувати весь хід спілкування.

9. "Нова усність" [9]. Спілкування в Інтернеті (особливо в чатах) протікає на перший погляд у письмовій формі, але при більш пильному розгляді виявляється, що мова, яку ми "чуємо" у чаті, слова, які ми там "говоримо" – це не лист, це усне мовлення парадоксальним чином вимовлене пальцями (його невірно було б ототожнювати і з промовою глухонімих).

10. Особливі психологічні феномени: альтернативні і "дрімотні" світи, відчуття "чорної діри", ефект присутності [5] і т. д. На наш погляд, всі перераховані особливості комунікаційного простору Інтернету можна звести

до трьох основних базових його характеристик: анонімність, специфічність виразних засобів, обумовлена відсутністю безпосереднього контакту (тілесна непредставленість), особливий характер простору і часу.

На думку багатьох дослідників, простір квазісоціума "заселено" не реальними, а віртуальними особистостями і віртуальними спільнотами [9]. У різних роботах закладаються основи для вивчення цих феноменів. Виділяють такі риси, що властиві віртуальній особистості (за О.П. Белінською):

1) безтілесні, редукція особистості до її семіотичних маніфестацій (тобто до текстів у найширшому сенсі);

2) анонімність, принаймні, можливість такої, яку слід розуміти не як відсутність імені, але як приховування реального імені або, кажучи семіотично, як довільний зв'язок між "реальною" і "онлайновою" особистостями;

3) розширені можливості ідентифікації, свобода наділяти віртуальну особистість з будь-яким набором характеристик;

4) множинність, можливість мати ряд різних віртуальних особистостей одночасно або послідовно;

5) автоматизація, можливість повністю або частково симулювати активність віртуальної особистості, використовуючи комп'ютерні програми (що пов'язує віртуальну особистість з штучним інтелектом і роботехнікою).

Ю.Д. Бабаєва, А.Е. Войскунскій, О.В. Смислова пропонують кілька підстав для класифікації спілкування в Інтернеті. По-перше, спілкування в Інтернеті можна класифікувати за характером протікання часу і кількості учасників. Цю класифікацію можна відобразити у вигляді такої таблиці:

Кількість учасників спілкування \ Характер перебігу часу		Спілкування в режимі реального часу (он-лайн)	Спілкування, при якому повідомлення до адресата приходят з відстрочкою (офф-лайн)
Спілкування з одним співрозмовником		Індивідуальний чат (ICQ і т. д.)	Електронна пошта
Спілкування больш ніж з одним співрозмовником	Спілкування "особистість – група"	Груповий чат	Мережевий щоденник
	Групове спілкування	Груповий чат	Форум, групи новин і т. д.

По-друге, в основу класифікації може бути покладена відкритість чи закритість спільноти для бажаючих вступити в спілкування.

Третьою підставою може бути наявність або відсутність контролю за поведінкою осіб, що спілкуються (модерування).

В.Х. Манеров та ін. емпірично виявили характерні види мотивів спілкування в Інтернеті, а також функції цього спілкування. На наш погляд, і мотиви (цілі), і функції можуть бути використані в якості підстави для класифікації спілкування в віртуальному просторі. По першому з цих підстав можна виділити наступні види спілкування:

1. Спілкування з метою отримання емоційної підтримки.
2. Спілкування з метою співпраці .
3. Спілкування з метою знайомства .
4. Спілкування з метою самореалізації.

Класифікація спілкування за функціями більш розгорнута і включає в себе наступні види [9]:

1. Аффілітивне спілкування (спілкування, основною метою якого є прийняття в віртуальне співтовариство та отримання підтримки).
2. Рекреаційне спілкування (спілкування з метою відпочинку, розваги).
3. Комунікативне спілкування (спілкування з метою встановлення і підтримки контактів).
4. Інформаційне спілкування (спілкування з метою отримання нових знань та обміну інформацією).
5. Спілкування заради досягнення групової ідентичності (мета - включення в групу).
6. Самопрезентація особистості та інтелектуальних якостей (спілкування з метою конструювання бажаних образів Я).
7. Світоструктуруюче спілкування (спілкування, метою якого є спільне з іншими користувачами конструювання віртуальної реальності).

Співвідносячи дану класифікацію з класифікацією, розглянутою в таблиці, необхідно відзначити, що дані функціональні види спілкування по-різному реалізуються при використанні різних ресурсів. Перспективним видається дослідження функціональної специфіки комунікативних інтернет-ресурсів. Наприклад, дослідження показують, що групове спілкування в режимі реального часу є дуже емоційно навантаженим і в ньому реалізуються в першу чергу рекреаційна і самопрезентаційна функції, а в деяких випадках і світоструктуруюча функція. У таких групових офф-лайн ресурсах, як форуми реалізується в першу чергу інформаційне, комунікаційне, рідше аффілітативне спілкування і спілкування заради досягнення групової ідентичності. Сайти знайомств реалізують переважно комунікативну, а мережеві щоденники – самопрезентаційну функцію. Діалогічне офф-лайн спілкування (електронна пошта) призначене в першу для обміну інформацією, а діалогічне онлайн спілкування виконує і рекреаційну, комунікативну та самопрезентаційну функції. Як показує аналіз літературних джерел, соціальне пізнання в умовах спілкування в Інтернеті вивчено мало. Більшість робіт, в яких порушується ця проблематика, тим чи іншим чином пов'язані з самопрезентацією як процесом конструювання ідентичності та управління соціальним пізнанням.

В своєму огляді літератури з психологічним та соціальним аспектам багатокористувацьких середовищ в кіберпросторі Дж. Семпсі виділяє низку феноменів, що мають відношення до соціального пізнання. До них можна віднести в першу чергу зміну статі і множинну ідентичність, пов'язані з можливістю приміряти ролі різних персонажів, а також дружелюбність. Останній феномен цікавий тим, що дружелюбність і недружелюбність в даному випадку можна розглядати як результат дії специфічних механізмів, що спотворюють соціальне пізнання: "якщо непосвяченим щось здається недружнім і хаотичним, то це швидше результат неправильного тлумачення, ніж дійсний стан речей" [10]. У цілому ж, як показує низка досліджень, що розглянуті Дж. Семпсі, в кіберпросторі люди зазвичай сприймаються як більш дружелюбні, в ньому в меншій мірі, ніж у безпосередньому спілкуванні діють такий механізм соціального сприйняття, як внутрішньогруповий фаворитизм.

Виділяють щонайменше сім можливостей самопрезентації або ідентифікації інших користувачів: адреса електронної пошти; рецензент або реальне ім'я; псевдоніми (nickname); підписи; особисті домашні сторінки; самоописи; селективні само презентації.

Можна стверджувати, що в даний момент кількість таких можливостей істотно зросла у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технології, кількісного та якісного вдосконалення комунікаційного простору Інтернету.

В емпіричних дослідженнях встановлено, що конструювання "Я" в опосередкованому комп'ютером спілкуванні, самопрезентація залежить від взаємодії чотирьох основних чинників:

1. Досвід взаємодії з комп'ютером та опосередкованого комп'ютером спілкування.
2. Особливості аудиторії (публіки), для якої здійснюється самопрезентація.
3. Особливості самосвідомості суб'єкта самопрезентації (приватне або публічне).
4. Ідентифікація з певною соціальною групою .

Висновки. Встановлено відмінності в способах самопрезентації чоловіків і жінок, а також виділені типові особливості самопрезентації та рольових очікувань відвідувачів сайтів знайомств і специфічні риси особистості, визначають сприйняття респондентами типів самопрезентації, опублікованих на сайтах знайомств. Дослідниками встановлено характерні риси сприйняття віртуального світу і себе в ньому, а також відмінності в цих уявленнях, пов'язані з досвідом (стажем) використання Інтернету. Особливості соціального пізнання в віртуальному просторі, в цілому, визначаються описаними вище характеристиками цього середовища. Найважливішим фактором, що визначає характер протікання спілкування і соціального пізнання в спілкуванні є умови спілкування. Віртуальне комунікаційне середовище Інтернету, розглянуте в якості ситуації (умов) спілкування, володіє трьома основними характеристиками: анонімність учасників спілкування; їх тілесна непредставленість; специфіка просторово-часових координат. Віртуальне середовище Інтернету надає достатньо багаті можливості для спілкування між людьми, що дозволяє створювати класифікації інтернет-спілкування. Найбільш істотними є класифікації, в основі яких лежать тимчасові характеристики взаємодії, кількість учасників спілкування, мотиви і цілі спілкування.

Список використаних джерел

1. Алексеева И.Ю. Интернет и проблема субъекта / И.Ю. Алексеева // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Отв. редактор В.М. Розин. – М., 2004. – С. 24-57.
2. Аршинов В.И. Методология сетевого мышления: феномен самоорганизации / В.И. Аршинов, Ю.А. Данилов, В.В. Тарасенко.
3. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
4. Jones Q. Virtual-communities, virtual settlements & cyber-archaeology: A theoretical outline / Q. Jones // Journal of Computer-Mediated Communication [Online], 3(3).
5. http://www.ascusc.org/jcmc/vol3/issue3/jones.html
6. Астафьева О.Н. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы : Монография / О.Н. Астафьева. – М. : Изд-во МГИДА, 2002.
7. Иванов Д.В. Императив виртуализации: Современные теории общественных изменений / Д.В. Иванов. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2002.
8. Носов Н.А. Виртуальная психология / Н. А. Носов. – М. : Аграф, 2000.
9. Арестова О. Н. Мотивация пользователей Интернета / О. Н. Арестова, Л. Н. Бабанин, А. Е. Войскунский // Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А. Е. Войскунского. – М. : Можайск-Терра, 2000. С. 55-77.
10. Громыко Н. В. Интернет и постмодернизм – их значение для современного образования / Н. В. Громыко // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 175-181.
11. Семпси Дж. Псибернетическая психология: обзор литературы по психологическим и социальным аспектам многопользовательских сред (MUD) в киберпространстве / Дж. Семпси // Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А. Е. Войскунского. – М., Можайск-Терра, 2000. – С. 77-100.

Надійшла до редколегії 08.02.16

Наталья Дарьялова, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы виртуального общения. Проанализированы психологические особенности, которые влияют на процесс общения в интернет-сети. Представлены основные подходы к исследованию виртуального общения в настоящем.

Ключевые слова: общение, интернет-сеть, виртуальное общение.

Nataly Darialova, post graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VIRTUAL COMMUNICATION

The article is devoted to the study of theoretical analysis of the virtual communication problem. Psychological peculiarities that influence the process of communication in the Internet network are analyzed. The main approaches to the study of virtual communication in the present are presented.

Keywords: communication, network, virtual communication.

УДК159.9.316.6

Valeriya Zabolotna, PhD, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MOTIVATION IN WERSTERN CULTURE: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

The most actual question for modern social structures is how to maintain constant motivation of the participants at the high level, given that biologically adaptation reinforce the desire to conserve resources (whether physical or mental). Approaches to the study and management of this phenomenon in Western culture continuously changing over the last 150 years, based on researches, theories and practices applied in organizations and which have demonstrated positive results. In general, today it is clear that the era of mechanical models organizations ended and in the competitive world began the new era of biological models which intensively uses knowledge, information flows and technology. Based on this perception changes in the perceived sources of motivation occur.

Keywords: motivation, level of consciousness, changes, competence, delegation of authority.

The main wealth of any country lies in a human potential. In the present rapidly changing world the ability to make quick adjustments is highly requires. Non-standard and adaptive thinking, cross-cultural and social competence, ability to work with large volumes of information and to provide meaning in it, transdisciplinarity: the ability to work with the concepts come from different disciplines. The main challenge that maybe we lack of appropriate role models for a given context, so we have to put efforts ourselves to fully realise our potential. In addition to that it become more and more complicated to choose professions that are in demand today and will be even more in demand in 5–10 years. What professions are will arise and which will disappear – difficult to predict. The world is always changing. But now it does much faster than before.

The relevance of this problem is caused by the above-described changes. We can not rely on the current trends. As a biological species, the company is a "complex adaptive systems", which are constantly evolving in unpredictable ways, so it is impossible to identify the scope

© Zabolotna Valeriya, 2016

and content of knowledge that will be needed later. But what is undeniable today, that the technology is increasingly become part of our lives. Therefore, labor market experts and futurists in agreement that the most promising professions are linked with digital technology.

On the other hand, digitalisation require other competencies and motivational drivers then in the past. Despite the great achievements under this theme and numerous studies, motivation remains the most pressing problem in theory and practice than well-studied phenomenon. Among the reasons that give motivation status of scientific problems are discrepancies in understanding motivation and its causes, the large number of synonymous terms, cross-cultural specificity consideration, as well as difficulties in the selection and development of precise, with predictability value diagnostic tools.

Among authors that add to the researches of this phenomenon are A. Maslow, D. McGregor, C.P. Alderfer, F. Herzberg, D. McClelland, N. Howe and W. Strauss and many others.

Motivation represents the forces acting on or within the person causing a specific, or target-oriented behavior. It is, therefore a theoretical construct used to explain behavior. Given that all scientific approaches in any area aim to realize four main goals –or target-ori to explain, to anticipate and to control any subject or object of interest, first managers and then psychologists were with respect to motivation searching for answers to the following questions: (1) what causes behavior? (2) direction of this behavior? (3) how to maintain the desired behavior?

To fully appreciate these studies we have to review the history of management thinking and the evolution of human consciousness. European understanding of the development of civilization has 5 periods.

During the era of the hunter / gatherer the range of behaviour was extremely limited. People were poorly aware of causal connections. There was no hierarchy in the communities, as there was no leader. Only later the status of seniors began to evolve, because of their possible beneficial experience. Life occurred in the present with some influence of the past. No one was concerned about motivation as a problematic issue, only survival was important.

The agricultural era brought an understanding of cause-and-effect relationships and the ability to plan. In this era there was not much freedom of choice –was not much freedom of choice understanding of cause-and-effect relationships and the ability to plan. In this era theo one was concerned about ter the status of seniors began to ation has 5ons: (1) what causes behavior? (2) on. Amngs. Human beings began to be aware of themselves separate from the world and understood the inevitability of death. The world came to be perceived as a dangerous place and power was seen as important to survival: dualism of the winner and the loser. Either me or you. ither me or you – rapid response to the aim in the short term. Organization was characterized by fear, organizational structures were not stable, and often abuse of power took place with the aim to keep others in submission. Motivation through fear.

The Industrial Age came with technological progress and the ability to create and sustain organizations with thousands of members. The need to manage a large number of people led to the next round of development of human consciousness – the emergence of formalized social roles (a stable and regulated hierarchy). Awareness of the linearity of time (past-present-future) made it possible to plan for the future (actions and processes in the long term). From self-centeredness, mankind passed to ethnocentrism, where I (ego) become dependent on other people's opinions. Here motivation based on socially acceptable behavior, fulfilling expectations of the role. The desire to receive and achieve more correlated with the ability to obtain a different social role. Motivation through rules, norms, compliance.

The era of information / knowledge workers opens the responsibility of choice. The world is recognized as a complex and ambiguous. The more you learn, the more you know –he era of information / knowl can take. Individuals seek independence, because it is possible now to freely reach their life goals. The aim in this era – to overtake, to succeed. The dominant materialism projects life into the future –The dominant materialism projects life intothing else, to achieve something else. Motivation is based on winning the competition.

The Age of wisdom, where presumably we are now, began with an awareness of the interdependence and integration of the world. I (Ego) seekcooperation. Relationships and a long-term perspective more important than short-term results. There is a focus on the understanding of the interdependencies. Inside the traditional hierarchical pyramid, attention focuses on building the culture of shared values and empowerment so that employees may become highly motivated.

It is not possible to bring our consciousness to one stage. Any categorization are relative. Abstract categories only allow you to understand some characteristics of complicated reality behind them. Their (abstraction) must be regarded critically, not to oversimplify reality. Each stage of evolution includes the previous and goes beyond it.

To summarize – up to XX century, motivation in European countries was very straightforward – undesirable behavior was punished. Only from the second part of XIX century, when scientific and technological progress has led to a more complex specialization of labor and trade unions emerged, was the encouragement of the desired behavior added to the motivational techniques.

Complex professions were the prerogative of men. Therefore, when a large number of professionals were killed in a World War I, the need for the scientific understanding of management approaches arose. First scientific attempts to make work more effective didn't pay much attention to people (all theories of that period refer as to people as human resources).

The main approach to the labor in western culture at the beginning of XX century was derived from Theory X of D. McGregor. The classical view of people in the organization has been associated with the concept that a person does not respect work, avoids responsibility, does not take initiative and does only the bare minimum in order to avoid being fired. The manager cannot rely upon workers, but should influence and provide some pressure through authority, control and strict management. This position, attributed to D. McGregor is not an abstract intellectual construct but a system that is widely represented in modern management practices. D. McGregor argues that the theory X – is not a straw man. In fact it is a real theory, which has a direct impact on management strategy in a broad sector of European and American industry.

Theory X considers that workers have little inherent motivation to perform well. Therefore many motivational practices in Europe for the last 100 years rely on extrinsic (external) motivation. Motivational practices where limited to strict supervision and external rewards and penalties.

Overall extrinsic motivators (rewards) may be divided on direct payments –verall extrinsic motivators (rewards) may be divided on direct paymentsere limited to strict supervision and exte –verall extrinsic motivators (rewards) may be divided on direct paymentsere limitee etc.); non-financial compensation – extrinsic motivators (rewards) may be divided on direct

paymentsere limitee etc.); non-financial compensation – does not take initiative and does only the bare minimum.

Competition is also an extrinsic motivator because it encourages the performer to win and to beat others. And competitive payments in sales, based on achieving the best results, use as an incentive to invest more effort in the performance of work.

During XX century a number of theories tried to explain motivation. They could be divided on content based theories (the focus is on the content –"what" motivates) vs. process based (the focus on process – "how" motivation takes place).

Content theories focus on the needs that cause tension and desire. A person acts in a certain way, trying to achieve satisfaction. Unsatisfied need regulates our behavior. To control the motivation of employees it is necessary to identify their unmet needs and build a motivational scheme so that while doing the job well, they are able to meet their needs. Among these theories, it is worth mentioning four – hile doing the job well, they are able to meet their needs. Alderfer), Two-factor theory (Frederick Herzberg), the theory of socially acquired needs (David McClelland).

Process theories pay more attention at how motivation arises, acts and fades. Most popular theories here are Equity theory (J. Stacy Adams) and Expectancy theory (Victor Vroom).

If we turn to the common practices that used nowadays in our organization, unfortunately (or habitually) managers heavily rely on external reinforcement. The main method is distribution of wealth, materialised in wage differentials,as well as insurance, social security, paid holidays depending on results. Basically, this stimulation is used for ink and file positions. For higher professional positions we recently recognized another motivational tool –we recently recognized another motivational toolile

For example, at our Luxury Fitness Center GYMMAXX, the main motivational instrument is additional remuneration, based on the outstanding performance. We assess competencies by method 360. It were 40 people of key personnel in every departments who went through the assessment. Because of lack of trust the overall scores were rather high. However, it was a good chance for building trust and possibility to plan individual competencies development. Until the point of grading. The experience shows that it is not effective, because people are trying to compete for the best results. This leads to the fact that they do not share information, best practices and more effective methods of getting results. Even more, the more we increase the percentage of the bonus for results, the more obvious it their inefficiency becomes. Therefore we can make an assumption that material wealth rather affects the absence of dissatisfaction from the workplace, but does not motivate to do be more effective, especially in the long run. We analysed the experience and continue to build workable motivational practicies.

Second most popular presumption is that people in our informational world would be more effective if they will continuously learn what is relevant to their job. We have a school project, which was developed with an intention to gather best teachers at the wonderful and fully equipped school building and, through the culture of continuous learning and sharing of information, to get to the substantially better results than other schools. Analyzing first years of functioning, I would admit that despite great potential, the personnel didn't become more motivated and results overall are not spectacular. Many managers believe that by educating people they will achieve greater motivation through greater awareness. Today, a lot of coaches and consultants position their work as an aid in personal growth. They would like to believe that they have a power of persuasion and only that can help people to become more mature and develop self-motivation. However, the harsh truth is that no-one, even with the best intentions, could force the development self-awareness.

More and more organizations in western culture lean towards a new management paradigm. Motivation that is characterized by the right direction (for person and organization) long enough may be based only on the internal belief of the correctness of the behavior and the desire to implement it. Interaction in organizations is carried out at four levels – personal, interpersonal, managerial and organizational. There is a specific principle for each level that needs to be respected.

On a personal level the principle is reliability. Reliability is determined by two things - the character and competence. A person may be perfectly honest (character), but as a professional, for example, fail to respect deadlines (competence). Personal reliability depends on the individual. Only the individual can perform the promise, and be able to follow human values, continuously improving their professional skills.

Trust is the core principle at the interpersonal level. Trust is the foundation of any effective interaction. It can not be achieved through organizational imperatives or programs. Organization can gradually build it by forming an honest and open organizational culture.

At the managerial level, the delegation of authority is a basic principle. Through the right management style, empowerment promotes innovation, initiative and dedication, but also creates unpredictability of employees. However, it is necessary to balance the benefit which empowerment brings(growth of employee potential, innovation, initiative, self-control) with increasing unpredictability of employeesowerment pr

We have a great example at one of our businesses, of how empowerment saved qualified personnel of the company at tough time. A year ago in Ukraine we had political and economic crisis. We just opened a new VIP Terminal at the airport, where the preliminary work with personnel was profound. We carefully selected more then 100 people, thoroughly examined and trained personnel to provide the best service before the opening of the terminal itself. After training program only 60 people got a job proposal. The staff were all young, energetic and motivated. However, half a year after the launch, the question of reducing staff (dismissal) arose. It was the most obvious way to save resources. And the most obvious way to demotivate the whole personnel.Lackaly, management decided to do it another way. Together with management and our English consultant we decided to experiment on how to get out of crisis with an economy in wages and do not ruin motivation and enthusiasm of personnel. In service sector motivation is critically important, because of transparency of bad attitude and unwillingness to put efforts to do your work at the high. The idea was quite risky. We reduced the number of shifts and therefore wages to all the front line personnell. At the same time there was a question of staff shortages during peak hours. We asked the staff to work without pay for these extra shifts. But to allow them to benefit from this situation, we offered them on the job training on Practical Problem Solving. Sixteen volunteers took the persistent problems in their area of responsibility and worked out solutions. We assured employees that once proposed solutions had been approved by everybody, we will introduce them into the workflow. We did not pay money for it. But involvement in the decision-making process and the opportunity to

participate in the construction of the work process motivated staff.

Such solutions do not always work in the European culture due to a lack of commitment to the fourth important principle at the organizational level – such solutions. On the managerial and organizational level, intrinsic motivation is very dependent on management style and skills in the delegation of authority, as well as the consistency of systems and organizational structure.

As a conclusion we must admit that in western countries the use of external tools to stimulate employee motivation still continues to dominate. But awareness of the importance of intrinsic motivation and the appreciation of its dependence on the consistency of systems and processes has increased. The next step after that awareness is the realization and introduction of more progressive and integrated approach to motivation.

References

1. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
2. Московичи С. Мотивация, деятельность, управление / Серж Московичи. –Киев, 2003. – 490 с.
3. Lalu F. Reinventing Organizations / Frederick Lalu.
4. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Френсис Фукуяма, 2008.
5. Moscovoci S. On social representation / S. Moscovici // Social Cognition: Perspectives on everyday life. – London : Academic Press, 1981.

Надійшла до редколегії 02.02.16

Валерія Заболотна, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університетет іменіТараса Шевченка, Київ

МОТИВАЦІЯ У ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Найбільш актуальне питання для сучасних соціальних структур полягає в постійному підтриманню мотивації учасників на достатньо високому рівні, що йде всупереч адаптивному біологічно закладеному прагненню збереження ресурсів (чи то фізичних, чи психічних). Підходи до вивчення та управління цим феноменом змінювались в західній культурі останні 150 років, виходячі з досліджень, теорій та практик, що застосовувались в організаціях та демонстрували позитивний результат. В цілому на сьогодні стає зрозумілим, що закінчилася ера механічної моделі організацій і в конкурентному світі почалося застосування біологічної моделі, яка інтенсивно використовує знання, потоки інформації і технології. Виходячи з цього,змінюється і сприйняття джерела мотивування.

Ключові слова: мотивація, рівень розвитку свідомості, зміни, компетенції, делегування повноважень.

Валерия Заболотная, канд. психол. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

МОТИВАЦИЯ В ЗАПАДНОЙ КУЛЬТУРЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Наиболее актуальный вопрос для современных социальных структур заключается в потребности постоянного поддержания мотивации участников на достаточно высоком уровне, что идет вразрез с адаптивным биологически заложенным стремлением сохранения ресурсов (или физических, или психических). Подходы к изучению и управлению этим феноменом менялись в западной культуре последние 150 лет, исходя из исследований, теорий и практик, которые применялись в организациях и демонстрировали положительный результат. В целом на сегодня становится понятным, что закончилась эра механической модели организаций, и в конкурентном мире началось применение биологической модели, которая интенсивно использует знания, потоки информации и технологии. Исходя из этого, меняется и восприятие источника мотивации.

Ключевые слова: мотивация, уровень развития сознания, изменения, компетенции, делегирование полномочий.

УДК 364.08

Анна Іваненко, асп.
Київський національний університетімені Тараса Шевченка, Київ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ У СОЦІОНОМІЧНИХ НАУКАХ

Дослідження присвячене розгляду поняття професійної позиції фахівця соціальної роботи. На основі суміжних понять, таких як "позиція", "роль", "суб'єктна позиція", "внутрішня позиція", було сформована змістову основу поняття позиції. Визначено загальне поняття професійної позиції, виявлено спільні умови, механізми, складові професійної позиції шляхом аналізу результатів досліджень проведених у психології та педагогіці. Узагальнено результати досліджень структури та особливості динаміки розвитку цього конструкту особистості.

Ключові слова:позиція, суб'єктна позиція, життєва позиція, роль, професійна позиція, становлення професійної позиції.

Постановка проблеми. Незважаючи на широке використання поняття професійної позиції, ми зіштовхнулись із проблемою неоднозначності та широтою визначення, великою кількістю суміжних понять, які часто заміщують одне одного, відсутністю усталених структур досліджуваного явища. Також варто зазначити, що це поняття досліджувалось у більшій мірі у педагогіці, у меншій – психології, у соціальній роботі лише в рамках досліджень інших явищ.

Через це, наше теоретичне дослідження було почато із аналізу суміжних понять у психології та педагогіці для визначення єдиної смислової основи, проаналізовано практичні дослідження професійної позиції для визначення повноти явища, його структури, динаміки, змістового наповнення.

Як вже було нами зазначено, усталеного поняття професійної позиції немає, а суміжних велика кількість. Наша увага була звернута на такі як: "позиція особистості", "внутрішня позиція" Л.І. Божович, "суб'єктна позиція" Т.Д. Баришевої, "позиція особистості" А.М. Терешової, "життєва позиція" К.О. Абульханової-Славської. Ці поняття так само як і поняття професійної позиції були дані в рамках дослідження розвитку і становлення особистості.

Мета: проаналізувати теоретичні моделі поняття професійної позиції, визначити поняття професійної позиції фахівця соціальної роботи.

За останні три десятиліття, ми помічаємо, що поняття позиції стає більш актуальним. Про це ми можемо говорити через те, що робляться спроби до визначення поняття, виокремлення як самостійного конструкту, а не в контексті інших.

Так, позиція особистості визначається складною системою відносин, установок, мотивів, цілей і цінностей, якими вона керується в своїй діяльності [1].

На думку А.М. Трещева, поняття "позиція" тісно пов'язане з поняттям "ставлення". Дослідник вважає, що "позиція особистості – це інтегральна характеристика особистості, що визначає в першу чергу стійку систему ціннісних відносин до своєї життєдіяльності, саморозвитку і виявляється в поведінці і діяльності, а також в позитивній установці на цю діяльність" [18].

Ще одним важливим подібним поняттям нашого теоретичного аналізу є поняття життєвої позиції. Життєва позиція – це спосіб включення особистості в життєдія-

© Іваненко Анна, 2016

льність суспільства: сукупність поглядів, переконань, соціально значущих, насамперед професійних умінь і відповідних їм дій особистості, що реалізують її ставлення до навколишнього світу [11].

Для нас є важливою думка В.М. Маркіна, що життєву позицію особистості представляє не окремо взятий вчинок, а сукупність типових (репрезентативних) поведінкових актів, стійка лінія поведінки та діяльності. В іншому випадку мова може йти тільки про ситуативну поведінку. Як зазначає дослідник, життєва позиція – складне структурне утворення, що об'єднує зовнішні прояви і внутрішні механізми активності особистості. Зовнішні – це позиційний ланцюжок відношень: "погляди–переконання–соціальні уміння–дії". Внутрішні – шикуються як психологічний їх аналог.

В роботах К.О. Абульханової-Славської життєва позиція входить в структуру життєвого шляху – життєва позиція, життєва лінія і сенс життя. Життєву позицію формує активність особистості і полягає в самовизначенні особистості, пролонгування реалізує її в часі як лінію життя та ціннісно визначає життєву позицію і лінію життя на основі сенсу життя.

Іншим важливим для нашого дослідження є поняття "внутрішня позиція". Цікавим є підхід до вивчення Л.І. Божович та інших авторів, які розглядали внутрішню позицію як особистісне утворення, яке складалось із таких аспектів: 1) рефлексивний: усвідомлення своєї позиції в даній соціальній ситуації; 2) емоційний: наявність внутрішньої позиції увазі ставлення до деякої реальності; 3) мотиваційний: внутрішня позиція задає напрямок діяльності людини [9].

Д.В. Лубновський дослідуючи це явище, на відміну від попереднього підходу, визначав його не як утворення особистості, а як умову: "внутрішня позиція – ключова внутрішня умова, що опосередкує зовнішні впливи [9]. Основною функцією внутрішньої позиції, на його думку, є регуляція взаємодії особистості і соціального оточення, прийняття або відкидання впливів соціуму і т.п.

Освітливши множинність прояву явища позиції для насважливим сформувати загальне розуміння явища позиції, де позиція – структурний компонент особистості, що завдяки рефлексії проявляє через діяльність цінності, смисли, мотиви, установки людини. Перейдемо до аналізу поняття професійної позиції. Розглядаючи поняття в контексті професійного становлення, ґрунтовним є визначення О.В. Чуйко, де професійна позиція – це стійка система ставлень суб'єкта професійної діяльності, що відображає способи освоєння і реалізації професійної діяльності, спрямовані на вирішення професійної задачі. Реалізується через [19, с. 219]:

• здатність до когнітивної структуралізації професійної ситуації;
• утримування професійної задачі;
• рефлексії змісту професійної взаємодії;
• ефективне використання навичок впливу.

В рамках дослідження В.К. Солондаєва, професійна позиція – складне поліструктурне утворення особистості, що має свою відносно фіксовану структуру. Чітко сформована професійна позиція повинна уособлювати собою одночасну стабільність за спрямованістю і гнучкість. Професійна позиція виявляється у самосвідомості особистості досягнутого їй рівня ідентичності з професійною групою. Саме професійною позицією і задаються необхідні для професійної діяльності психологічні установки. Установки на систему професійних відносин, обумовлені мірою ідентичності, відповідності професійним уявленням, що акумульовані в професійній свідомості групи.

Інший ракурс вивчення проблеми розглядається К.Р. Ахметшиною, депрофесійна позиція викладача вишу – це результат активного процесу ототожнення суб'єкта зі своєю професійною групою відповідно до сучасного замовлення суспільства до інституту вищої освіти. Позиції включають в себе підсумкові показники професійної ідентичності, що свідчать про ступінь солідаризації конкретного представника зі своєю професією: лояльність, задоволеність, мобільність, суб'єктність [2].

В.Т. Кудрявцев також наголошує на важливості гармонізації професійної та особистісної позиції фахівця психолога. На думку вченого, не можна розглядати професійну і особистісну позицію окремо, оскільки психолог працює власною особистістю, самістю, вирішуючи професійні завдання. Особистісна і професійна позиція збігаються не безпосередньо (як це спостерігається у випадках їх несформованості), а лише тоді, коли деяке коло професійних функцій усвідомлюється суб'єктом як Місія.

Тобто, професійна позиція можлива за умовиінтеорізації формального образу професії.

Він виділяє, за аналогією зі структурою геосфери, такі рівні [8]:

• на поверхні сфери виявиться професійна роль – зовнішнє вираження професійної позиції;
• найближчий до поверхні шар сфери ("кору") утворює сама ця позиція, що переходить як би на "зовнішню мантію";
• "внутрішньої мантією" стане Місія;
• "ядро" – особистісна позиція, яка по відношенню до всіх "буферних зон" виконує структурну функцію.

Для нас є важливим те, що він розділяє професійну позицію на позицію-роль та особистісну позицію. Тобто, позиція має двояку природу – може розглядатись як статичне явище за умови співпадіння зі смислами (Місією), або ж динамічне – коли професійна позиція наближається до професійної ролі.

Дослідженням професійної позиції психолога займалась О.О. Осипова. Позиція психолога, на її думку – це рольові стратегії, прийняті психологом у стосунках з клієнтом. Вона називає три позиції практичного психолога: позиція "зверху"; позиція "на рівних"; позиція "знизу" [12]. Аналогічної точки зору дотримується М.В. Самоукина, яка вважає, що психолог-консультант повинен займати певну позицію в залежності від різних типів клієнтів [13].

У розгляді поняття позиції О.О. Осипової, М.В. Самоукина та інших для нас важливимне самі позиції консультанта, а їх підхід, а саме рольовий. Такий рольовий підхід вказує на проблему розмежування самого розуміння понять позиції та ролі, які часто просто підмінюють одне одним.

П. Бергервизначив роль як типовуреакцію на типовеочікування [3]. Згідно з П.П. Горностаєм, роль є модель поведінки (стереотипна поведінка), що має індивідуальне забарвлення та узгоджується зі статусом індивіда в даній соціальній структурі шляхом реалізації рольових очікувань щодо індивіда, набуття ним відповідних прав та виконання обов'язків [6, с. 20]. Для нас важливим є визначення ролі дослідницею у сфері соціальної роботи Т.В. Семигіною, де роль –модель поведінки, детермінована фаховою культурою; або як робоча функція, що передбачає застосування певного підходу; або як низку завдань, виконання яких очікують від працівників. Структура професійної ролі може також визначатися нормативними обов'язками та відповідальностями, які окреслюють статус та посаду працівника, і формують стиль поведінки, що відповідає певній соціальній ситуації [14].

На нашу думку, межею, що розділяє поняття професійної ролі та професійної позиції є те, що роль визначається організацією і, відповідно, входить до формалізованої структури; задається ззовні, переважно орієнтуючись на того, з ким входить у взаємодію соціальний працівник і в переважній більшості визначається моделлю поведінки. Тоді як, позиція не зводиться лише до

поведінки, а є проявом смислів, цінностей, мотивів. Позицію фахівця не можна назвати формально визначеною, зовнішні атрибути професії можуть бути інтеріоризовані. Ще однією яскравою відмінністю є те, що позиція фахівця визначається не клієнтом, а ситуацією, в якій перебуває клієнт та фахівець, а також визначеною задачею фахівця відповідно до проблемної ситуації.

Про особливості професійної позиції ми можемо дізнатись із досліджень підготовки, формування, становленнята розвитку професійної позиції у фахівців.

Так, фактори, які впливають на професійну позицію та механізми формування визначили Т.Б. Баришева, С.С. Коровін, О.М. Кузьмін; умови – С.С. Коровін, О.М. Кузьмін, В.К. Солондаєва, О.В. Бурмістрова; особливості динаміки розвитку досліджували М.С. Лукова та О.К. Соколовська; структуру – В.К. Солондаєв, Г.П. Скромницька; складові та показники були визначені С.С. Коровіном, О.М. Кузьміним та К.В. Бурмістровою.

Становлення професійної позиції – це процес самореалізації студента в досягненні цілей саморозвитку, пов'язаний з переходом від стану стихійної неусвідомленої спрямованості присвоєння професійних цінностей та ідеалів до стану усвідомлених дій і поведінки студента по їх присвоєння, в якому відбувається становлення педагога-гуманіста [4, с. 40]. На думку М.М. Боритко, в рішенні задач становлення професійної позиції студента – майбутнього педагога необхідна спеціальна допомога викладача, виховна діяльність якого визначається стратегіями педагогічної підтримки і педагогічного супроводу. Тобто, визначається потреба внутрішніх та зовнішніх умов становлення професійної позиції.

Важливо відзначити, що розглядаючи умови професійної позиції можна виділити два типи:

• зовнішні умови – організація середовища із агентом впливу;

• внутрішні умови – створення умов для внутрішньої активності фахівця.

Так, однією із зовнішніх умов, на думку С.С. Коровіна і А.М. Кузьміна, є освітній процес. Механізм управління процесом розвитку професійної позиції майбутніх педагогів в освітньому процесі вишу передбачає реалізацію ряду функцій (гностична, формуюча, світоглядна, розвиваюча) [7].

Результатом іншого дослідження, проведеного В.К. Солондяєвим, становлення професійної позиції через постановку професійного завдання порушує проблему постановки та реалізації рішення у діяльності. В контексті дослідженняпрактичного мислення, він описує структуру, в якій студент може зупинитись на пів шляху становлення професійної позиції, а саме намоменті реалізації рішення. Він наголошує, що "принципове обмеження визначається тим, що одне і те ж професійне рішення викличе різні труднощі при його реалізації різними фахівцями і викличе різні труднощі при реалізації одним фахівцем в різних організаціях" [17]. На думку В.К. Солондаєва, саме оцінка фахівцем можливих і реальних соціальних наслідків, їх зв'язку з професійними діями призводить до формування професійної позиції. Тобто, якщо у С.С. Коровіна, О.М. Кузьміна позиція формувалась під впливом зовнішніх факторів і активності агентів впливу, то В.К. Солондяєв наголошує на умови, в яких майбутній фахівець "вибудовує" професійну позицію.

Дослідниця К.В. Бурмістрова зазначає, що використання методу проектів є найбільш адекватним методом роботи з розвитку професійної позиції педагогів. Оскільки чітко відповідає структурі освітньої діяльності. Проте, дослідниця визначає також і психологічні умови становлення професійної позиції, які складають синтезуюче "злиття" чотирьох просторів самовизначення [5]:

• філософсько-світоглядний (хто я?);

• рефлексивно-методологічний (як я можу діяти?);

• предметно-психологічний (що я можу робити?);

• педагогічної діяльності (де і з ким я можу діяти?), за рахунок чого відбувається усвідомлення свого особистісного розвитку, свого професійного зростання.

Отже, аналізуючи внутрішні умови запропоновані В.К. Солондяєвим та О.В. Бурмістровою, бачимо, що дослідник зв'язує становлення із зовнішньою оцінкою, тоді як дослідниця наголошує на особистісному процесі становлення у певних організованих для цього умовах.

Цікавим є дослідження М.С. Лукова та О.К. Соколовської, де висвітлено розвиток динаміки професійної позиції. Розглядаючи динаміку, М.С. Лукова виявила, щопрофесійна позиція проявляє інтегруючий зв'язок структур професійно свідомості [10]. Тоді як О.К. Соколовська вказуєна неоднозначність процесу, що характеризується постійними змінами проявів у цінностях: розуміння, терпимості, захисту благополуччя всіх людей, самостійності мислення і поведінки, універсалізм, досягнення, влада, безпеку, а також з такою характеристикою самоактуалізації як пізнавальні потреби [16].

Проаналізувавши динаміку явища професійної позиції, окреслимо його межі за допомогою його структури. У дослідженні професійної позиції студентів педагогічного коледжу, Г.П. Скамницкая, О.П. Чозгиян виявили наступні показники, які можуть бути визначені у якості основи структури професійної позиції. Зокрема [15]:

Мотиваційно-ціннісний:

1 Саморозуміння – потреба усаморозумінні; здатність спостерігати і пояснювати свої думки, почуття, поведінку; здатність відповідати на причинні питання про свій характер, мотиви, наміри.

2 Самоствердження – прояв прагнення до високої оцінки та самооцінки; внутрішня потреба у самоствердженні; здатність стверджувати самого себе в собі, протистояти зовнішньому тиску.

Когнітивно-діяльнісний:

1. Самореалізація – установка на самореалізацію і потреба виразити себе в самостійній творчій педагогічній діяльності; здатність проектувати власний особистісно-професійний розвиток, активно і творчо підходити до вирішення виникаючих при цьому проблем.

2. Саморозвиток – потреба у свідомій цілеспрямованій самозміні; здатність концентруватися на самовдосконаленні та самореалізації особистісно-професійних цілей; здатність самостійно, без постійного зовнішнього впливу отримувати професійні знання і вміння, застосовувати їх на практиці.

Рефлексивно-регулятивний:

1. Самооцінка – ставлення до себе як педагога; потреба у моральній і професійній оцінці своїх власних вчинків, переконань, якостей, результатів своєї навчально-професійної діяльності.

2. Саморегулювання – потреба в усвідомленому і системно організованому впливі на свою психіку і діяльність з метою самозміни; вміння самостійно спрямовувати й контролювати свої дії, удосконалювати і виховувати себе.

Висновки. Таким чином аналізпоняття "позиція" та суміжних їй, дав змогу сформувати смислову основу для розуміння поняття професійної позиції у соціономічних науках.

Отже, професійна позиція фахівця соціальної роботи – це інтегративна структура особистості, становлення якої має динамічний характер діяльнісно-перетворювальної взаємодії суб'єкта професійної діяльності із ситуацією клієнта, і активізація якої відбувається за умови її проблематизації.

Перспективи подальших дослідженьспрямовані на побудову теоретичної моделі формування професійної позиції фахівців соціальної роботи та її апробації з метою зменшення ризиків професійної деформації та підвищення професіоналізму фахівців.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.О. Стратегия жизни / К.О. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Ахметшина К.Р. Профессиональная идентичность преподавателя ВУЗа в условиях реформирования системи высшего образованияв России [Електронний ресурс] / К.Р. Ахметшина. – 2009. – Режим доступу: cyberleninka.ru/.../professionalnaya-identichnost-prepodavatelya-vuza.html.
3. Бергер П. Приглашение в социологию [Електронний ресурс] / П. Бергер // Аспект-Прес. – 1996. – Режим доступу: img0.liveinternet.ru/.../3614077_Berger_priglashenie_v_sociologiyu.doc
4. Боритко М.М. Суб'єктне становлення фахівця як мета професійного виховання студентів ВУЗу / М.М. Боритко // Матеріали міжрегіональної научно-методичної конференції. – 2002. – С. 39–42.
5. Бурмистрова К.В. Роль проектной деятельности в развитии профессиональной позиции педагогов дошкольного образовательного учреждения [Електронний ресурс] / К.В. Бурмістрова, Л.І. Федорова // Вестник КДУ им. Н.А. Некрасова: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. – 2010. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-proektnoy-deyatelnosti-v-razvitii-professionalnoy-pozitsii-pedagogov-doshkolnogo-obrazovatelnogo-uchrezhdeniya.
6. Горностай П.П. Особистість та роль / П.П. Горностай. – Київ : Інтерпрес ЛТД, 2007. – 312 с.
7. Коровин С.С. Приоритетные направления развития профессиональной позиции будущих педагогов [Електронний ресурс] / С.С. Коровін, А.М. Кузьмін // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки. – 2012. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/prioritetnye-napravleniya-razvitiya-professionalnoy-pozitsii-buduschih-pedagogov.
8. Кудрявцев В.Т. Профессиональная и личностная позиция психолога: портной в сапогах [Електронний ресурс] / В.Т. Кудрявцев. – 2005. – Режим доступу: http://tovievich.ru/book/duh/5625-professionalnaya- i-lichnostnaya-pozitsiya-psihologa-sapozhnik-v-sapogah.html.
9. Лубовский Д.В. Понятие "внутренняя позиция личности" в роботах Л.І. Божович: теоретичні аспекти та сучасні дослідження [Електронний ресурс] / Д.В. Лубовський // Журнал практичного психолога: Науково-практичний журнал. – 2008. – Режим доступу: http://psychlib.ru/mgppu/periodica/JPP052008/LPV-157.HTM#слова.
10. Лукова М.С. Особливості самооцінювання і розвиток професійної позиції студентів-психологів [Електронний ресурс] / М. С. Лукова. – 2008. – Режим доступу: http://fan5.ru/fan5-docx/doc-140786.php.
11. Маркин В.М. Життєва позиція особистості / В.М. Маркин. – Москва: Думка, 1989. – 171 с.
12. Осипова О.О. Загальна психокорекція. [Електронний ресурс] / О.О. Осипова // Сфера. – 2002. – Режим доступу: http://pedlib.ru/Books/2/0171/2_0171-1.shtml.
13. Самоукіна М.В. Практичний психолог вшколі: лекції, консультування, тренінги [Електронний ресурс] / Н.В. Самоукина // Інтор. – 1997. – Режим доступу: http://lib100.com/book/age_psychology/prakticheskii_psiholog_v_shkole/Практический%20психолог%20в%20школе.pdf.
14. Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) [Електронний ресурс] / Т. В. Семигіна, М.П. Лукашевич // ІПК. – 2007. – Режим доступу: http://ipk-dszu.kiev.ua/journal/El-librari/Posibnik/Lukashevitsh%20Semiga%20Soz-Pobota%202007.pdf.
15. Скамницька Г. П. Моніторинг і оцінка формування суб'єктності професійної позиції у студентів педагогічного коледжу [Електронний ресурс] / Г.П. Скамницька, О.П. Чозгиян // Автономна некомерційна організація Редакція журналу Середня професійна освіта. – 2014. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-i-otsenka-formirovaniya-subektnoy-professionalnoy-pozitsii-u-studentov-pedagogicheskogo-kolledzha.
16. Соколовська О.К. Становлення професійної позиції студента-психолога в процесі навчання у ВУЗі: дис. канд. псих. наук : 19.00.07 / Соколовська О.К. – Ярославль, 2010. – 187 с.
Солондаєв В.К. Професійна позиція як механізм регуляції діяльності. Системогенез навчальної та професійної діяльності [Електронний ресурс] / В.К. Солондаєв // Канцлер. – 2007. – Режим доступу: http://cafedra.narod.ru/solondaev/solondaev_profpos.pdf.
17. Трещев О.М. Становлення професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя: дис. докт. пед. наук: 13.00.08 / Трещев О.М. – Калуга, 2001. – 541 с.
18. Чуйко О.В. Особистісне становлення суб'єктів професійної діяльності у соціономічних професіях. – К.: АДЕФ-Украина, 2013 – 280 с.

Надійшла до редколегії 15.03.16

Анна Иваненко, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ В СОЦИОНОМИЧЕСКИХ НАУКАХ

Исследование посвячено рассмотрению понятия профессиональной позиции специалиста социальной работы. На основе смежных понятий, таких как "позиция", "роль", "субъектная позиция", "внутренняя позиция", было сформировано содержательную основу понятия позиции. Определено общее понятие профессиональной позиции, выявлены общие условия, механизмы, составляющие профессиональной позиции путем анализа результатов исследований, проведенных в психологии и педагогике. Обобщены результаты исследований структуры и особенности динамики развития этого конструкта личности.

Ключевые слова: позиция, субъектная позиция, жизненная позиция, роль, профессиональная позиция, становление профессиональной позиции.

Anna Ivanenko, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THEORETICAL ANALYSIS OF PROFESSIONAL POSITIONS MODELS IN SOCIAL SCIENCE

The study examines the concept of professional positions of social work. Based on related concepts such as "position", "role", "subjective attitude", "inner position" was formed based on the concept semantic position. The general concept of professional positions, found common conditions and mechanisms that make professional positions by analyzing the results of studies conducted in psychology and pedagogy. The results of studies of the structure and dynamics of the features of this construct identity.

Keywords: attitude, subjective attitude, lifestyle, role, professional position, becoming a professional position.

УДК 316.6

Олександр Іваскевич, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕТНІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

Динамічні та суперечливі події сьогодення є результатом кризи глобалізації та відродження світових ідеологій, що вимагають пошуку якісно нових практичних способів їх вирішення. У сучасній політичній психології поряд з проблемами політичноголідерства, керівництва, психології тероризму, мотиваціїта формування переконань, приймання політичних рішень, невирішеною лишається проблема ідеологічного забезпечення суспільно-політичного життя у різних геополітичних вимірах.

У даному дослідженні проведено визначення етнокультурних вимірів світогляду українців, що дає змогу визначити, динаміку змін системи цінностей та їх зв'язок із поліідеологічним впливом різних акторів українського політичного простору. Було виявлено високий рівень індивідуальності,контекстуальності, маскулінності, а також виявлено особливу дистанції влади, що характеризується відсутністю довіри до органів влади та негативним ставленням до неї. Подібна акцентуація може бути пов'язана із постійною загрозою цілісності України як держави та українському етнічному світогляду, котра існує впродовж всього існування України та із кризою, що має місце в Україні.

Відповідно до цього дослідження можливим стає формування державної ідеології та механізмів її запровадження. За результатами цього дослідження можна розглянути мапу етнічного світогляду українців, що пояснює соціальні процеси котрі відбуваються всередині українського суспільства.

Ключові слова: світогляд, ідеологія, етнопсихологічні виміри.

Аналіз досліджень. Наукові інтерпретації явища ідеології найбільш розробленими є у філософії, соціології, історії, політології та політичній психології. Проте, в рамках даної статті пропоную розглянути дослідження політичних психологів, соціологів та політологів. Аналіз наукових джерел свідчить, що можна виокремити щонайменше два провідні напрями стосовно ідеології. Першийнапрям – прихильники ідеї епохи кінця ідеологій

© Іваскевич Олександр, 2016

(Р. Арон, Д. Белл, Ф. Конверс, С. Ліпсет, Е. Шілз), другий – прихильники видозміни ідеології, але не її зникнення (Т. Адорно, Г.Д. Вілсона, Д. Левінсона, Г.Ж. Ді Рензо, Р. Сенфорда, Е. Френкель-Брунсвік). Проблема ролі ідеології у сучасному суспільстві серед соціологів виражена у пошуку нових шляхів, за допомогою котрих відбудеться вирішення важливих політичних проблем (Н. Бірнбаум, Ю.Г. Волков, Е. Гідденс, В.І. Добреньков, Е. Кроссман, С.М. Ліпсет, К. Мангенм). Ідеологія у контексті політології розглядається у дискриптивно-пояснювальному жанрі (О.М. Андрєєва, Т.С. Воропаєва, М. Оукшот, Е.С. Петриківська, О.П. Полісаєв, Ю.В. Секунова, В.М. Слюсар, Л.О. Стасюк, М.І. Хилько, В.П. Шевченко, Б.Є. Шиленко, Л.М. Яковець).

Ідеологія як науковий конструкт політичної психології розглядається у дослідженні різних аспектів політичної психіки зокрема: політичної свідомості та несвідомого в політиці (В.О. Васютинський, Р. Декарт, Е. Дюркгейм, Г. Лебон, Л. Леві-Брюль, Дж. Маркус, Р. Мертон, Д.В. Ольшанський, Т. Парсонс,М.Ю. Урнов, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг); політичних цінностей символівта смислів (Д. Аптер, Г. Балл, М. Бірюков, М. Вартофський, М. Вебер, М.В. Ільїн, С. Каверін, М. Коул, О. Д. Леонтьєв, О. Л. Музика, О.М. П'ятигорський, М. Рокіч, В. Сергєєв, Ф. Фенікс, П.Д. Фролов, Ш. Шварц,); політичної пропаганди, мотивації та управління соціумом (Дж. Аткінсон, Е. Берн, Ж. Бодріяр, О. Вайнінгер, С. Верба, С. Володенков, Дж. Гомас, Г. Келлі, О. Конфісахор, О.П. Кудін, Ю. Левенець, Д. Маклелланд, Дж. Марч, Н. Най, Г. Пейдж, Г. Саймон, М.М. Слюсаревський, Т.М. Траверсе, Д. Узнадзе, А.А. Хвостов); консюмеризм в політиці (У.Л. Беннетт, Р. Інгельхарт, М. Мічелетті, М. Оландер, П.П. Сліпець,Д. Столл, М. Фрідман,); політичної культури (К. Алманц, Г. Алмонд, М. Аруе, К. Гаджиєв, Л. Гарць, Й. Гердер, В. Лефевр, Р. Лейн, А. Лейпарх, С. Ліпсет, Л.О. Нагорна, Л. Пай, Т. Парсонс, В. Рукавишников, А. де Токвідь, С. Файнер); політичної інформації (Т. Артемьєва, Р. Девісон, Ф. Гайек, А. Гапич, Г. Лассвелл, Д. Лушников, Б. Ліндсі, М.-Л. Рукетт, М. Хренов).Така ситуація пояснюється відсутністю цілісного концепту щодо самого тлумачення ідеології, її ролі у соціальних відносинах та комунікаціях, у формуванні особистості тощо.

Метою написання даної статті є розкриття змісту впливу ідеологіїна трансформацію етнічного світогляду особистості.

Ідеологія як соціально-психологічна категорія є мультисемантичним конструктом. Велика кількість тлумачень можна пояснити неоднозначним ставленням політології до цього терміну, особливою історією становлення та розвитку, тощо. Так, сам термін вперше було вжито А. де Трасі в 1796 р. у Франції у якості назви нової науки про появу та розвиток ідей, що нагадувало Платона та його розуміння ідеї як ідеалізованої концепції. Наступним кроком у процесі становлення ідеології є праця К. Маркса та Ф. Енгельса "Німецька ідеологія" (1845) [9]. Проте, термін ідеології у цій праці не мав чіткого трактування, а вживався у формі або абстрактного конструкту, що покликаний пояснити або виправдати різні сторони реальності, або спотвореної свідомості, системи спотворених ідей, що суперечать реальності. Проте, основним періодом у становленні розуміння терміну "ідеологія" слід вважати XX ст. Саме у цей період починають формуватися найбільші ідеології світу та поглиблюватись їх розуміння, що зумовлено ідеологічним підтекстом революцій, що потрясли Європу у період між світовими війнами та війною ідеологій підчас Другої світової війни та у період Холодної війни. Так з'явились тлумачення ідеології такими вченими, як Т. Адорно, Д. Аптер, М. Рокіч тощо.

У сучасній політичній психології є дві протилежні думки, щодо ролі ідеології у сучасному світі. Перша точка зору ґрунтується на ідеалістичному постулаті деідеологізації сучасного суспільства. Така позиція характерна для творчості К. Поппера, К. Мангейма, особливо теоретиків концепцій "деідеологізації" 1960–1970 рр.

Результатом цих обставин постає криза яскраво виражених ідеологічних течій у 1960–1970 рр., з'являється теорія кінцяполітичної ідеології, представники котрої (Р. Арон [16], Д. Белл [18], Ф. Конверс [21], С. Ліпсет [31], Е. Шілз [33]) представники котрої вважали, що політична позиція звичайних громадян позбавлена логічного зв'язку та внутрішньої узгодженості, що мала б бути наявною при умові вправного та впорядкованого впливу ідеологічної схеми. Концепція "Кінця ідеології" продовжує існувати у сучасному суспільстві, не зважаючи на об'єктивну дійсність та ідеологізацію світу.

В опозицію до концепції кінця ідеології з'являється концепція "ідеологічного ренесансу". Праця Дж. Джоста "The end of the end of ideology" та роботи Е. Ґіденса та Н. Лумана звернули увагу на особливу роль ідеології у сучасному світі. Ідеологія третього шляху, запропонована Е. Ґіденсом посіла важливе місце у політологічному знанні сьогодення, запропонувавши нову надідеологію у вигляді етичного соціалізму, як форми ефективного контролю над процесом глобалізації, що відбувається на двох рівнях – інтернаціональному та інтегруючому [22]. Інтернаціональний рівень глобалізації полягає у поступовому стиранні етнокультурних меж у соціумі та постійному розширені впливу культур. Інтегральний рівень зосереджується на залученні кожного індивіда у систему відносин, що виокремлюють його із природнього етнокультурного середовища. Теорія Н. Лумана пояснює роль ідеології у системі соціального контролю у вигляді "практично скерованого знання", що виконує функцію керування поведінкою та її пояснення. Він є одним з небагатьох, хто обґрунтував важливість ідеологічного впливу у сучасному світі. "Стареча неміч колись могутніх ідеологій змушує їх нинішніх прихильників до творчості, але сама по собі не призводить до нових пропозицій" [8]. Таким чином, ідеологія виступає у вигляді опори при рефлексії соціальної системи та спробі самовизначення.

Оскільки тлумачень ідеології дуже багато і вони специфічно репрезентують власну думку автора, пропоную визначити ідеологію відповідно до концепції ідеологічного ренесансу та в межах тлумачення політичної психології наступним чином:

Ідеологія – це практично скероване знання (Н. Луман), система мемів (Р. Докінз, "Егоїстичний ген", 1976), що формуєсвітогляд індивіда, його поведінку, соціальні пріоритети тощо.

Ідеологія як практично скероване знання є тлумаченням, запропонованим Н. Луманом, та вказує на те, що ідеологія використовується як інструмент для управління поведінкою соціальної системи та формування політичного світогляду індивіда.Вплив відбувається через обмеження усієї сукупності ймовірних реакцій індивіда межами, запрограмованими у семантичному розумінні, цінностях та мемах, що складають ідеологію, через соціальнітотеми та табу. Ідеократичний вплив спрощує поведінку індивіда та формує кліше, за котримбуде відбуватися взаємодія між світом та індивідом (К. Поппер, К. Фридрих, Ю. Хабермас).

Термін "мем"пояснюється Р. Докінзом як одиниця культурної інформації, що поширюється від однієї людини до іншої за допомогою соціальної комунікації. Вплив на поведінку реципієнта проявляється у обмеженні ймовірних реакцій індивіда на будь-які стимули в

результаті впливу соціальних табу. Меми кодуються кожною соціальною групою та мають глибоко суб'єктивне значення, що досліджується у межах психосемантики. Поширення мемів може відбуватись як вертикально, так і горизонтально [1].

Французький соціолог Ж. Сорель розглядав ідеологію як соціальну міфологію, що об'єднує і надихаєлюдей. Сам міф трактувався ним в досить широкому смислі – під ним малися на увазі будь-які ідеї і почуття, щозабезпечують єдність соціальної групи. За Ж. Сорелем, кожен клас створює свої міфи: буржуазії властиві одні міфи, робітником – інші. У міфі облаштовуються бажання, прагнення, очікування тієї або іншої групи. Тому соціальний міф треба розглядати як якийсь ідеологічний прапор масових рухів. До числа соціальних міфів Ж. Сорель відносив ідею загального страйку, "ідею волі", "ідею рівності" і багаточого іншого. Він вважав, що люди завжди вдаються до допомоги духовних фікцій, міфів. За допомогоюілюзій творці соціальних міфів, політики, суспільні діячі рекрутують своїх прихильників, піднімаютьмаси на боротьбу проти тих порядків, що вважають неприйнятними.

Відповідно до такого розуміння соціального міфу, зрозумілим постає його синтетична природа (соціальний міф формується та поширюється свідомо). Проте, відповідно до К.Г. Юнга, існує ще й міфологічна свідомість, котра має стихійне походження і може слугувати як доказ чи прояв глибинного міфу, природнього походження, котрий впливає одночасно із соціальним міфом та має значний вплив на сприймання ідеологічних цінностей.

Ідеологія є паразитарною системою, що існує у міфологічному просторі особистості та має власну будову. Ядром ідеології є цінності, котрі вона декларує та поширює. Цінності, котрі сприймає особистість або соціум формують ідеологічний конструкт. Ідеологічний конструкт має певну спрямованість та взаємодіє із іншими ідеологічними конструктами у просторі міфу. Ідеологічний конструкт є продуктом діяльності політичної або теократичної еліти суспільства. Суспільства без ідеології не може існувати, адже сам факт наявності міфологічної свідомості та потреба у нівелюванні "незрозумілого" самі породжують соціальну, економічну, релігійну, політичну чи синтезовану ідеологію.

Серед представників соціальної психології заходу популярності дістала думка, що будь-яке переконання, незважаючи на його реальну об'єктивність, хоча б частково зумовлено суб'єктивним розумінням епістеміологічної потреби у знанні та розумінні, екзистенційної потреби у безпеці та впевненості, соціальної потреби у самоідентифікації та контактах. В будь-яких індивідуальних, релігійних, соціальних, політичних, тощо, переконаннях знаходиться дивовижна плутанина того у що хочемо вірити ми та того, у що нам дозволено вірити у межах обраного напрямку.

Людство культурно дискретне, як біологічно дискретний живий вид у світі живого. Кожен етнос завдяки цій дискретності творить свою культуру. Новації в ній відбуваються в межах певного етносу і взаємодіють з іншими галузями своєї і споріднених культур. Так здійснюється і загальнолюдський культурний прогрес, бо етноси не відокремлені один від одного, культурний обмін відбувається безперервно, якщо відносини між ними не є надто ворожими.

Очевидно, що етнічні цінності – результат тривалого процесу соціалізації, тобто передання символічних значень від попереднього покоління до наступного [13], виховання індивіда, котрий починається із самого народження та багато в чому зумовлений впливом сім'ї як трансформатора, передавача загальносуспільних норм, правил, впливів на дитину в безпосередньому спілкуванні з нею [29]. Тобто, етнічні цінності особистості – продукт тривалого формуючого впливу ідеології суспільства, що транслюється через родину, соціальне оточення, тощо.

З метою дослідження етнічного світогляду українців, було використано індивідуально розроблену методику, котра базується на використанні пентаграми С. Гінгера та теорії культурних вимірів Г. Ховстеда та Г. Тріандіса, відповідно до котрої існують такі виміри: індивідуалізм–колективізм (individualism–collectivism), невизначеності (uncertainty avoidance), дистанція влади (power distance) і маскулінність–фемінність (masculinity–feminity), контекстуальність (contextuality), гедонізм–аскетизм (hedonism–asceticism). Вибірка складається з 327 громадян України, котрі при попередньому інтерв'ю визнали себе етнічними українцями. Досліджуваним було запропоновано дати відповідь на питання опитувальника, відповідно до котрих визначався рівень вираженості кожного з вимірів світогляду.

Відповідно до результатів, що представлені у табл. 1, можна побудувати діаграму (див. рис. 1), що є мапою етнічного світогляду українців.

Високу індивідуальність, що детерміновано Європейським Вектором цивілізації в Україні. Індивідуалізм для українців має соціокультурне походження та має прояв у домінуванні власних цілей над соціальними. Причину подібних тенденцій можна віднайти у дистанцій влади та у зневірі у політичній еліті. Колективістичні ж настрої фактично непомітні і зводяться до сфери колективної безпеки. Для ідеологічного впливу індивідуалізм важливий тим, що легко сприймає нові авторитети та спростовує культурно обумовлені. Використання ідеологічного впливу у країнах із високим рівнем індивідуалізму вимагає тонкого та цілеспрямованого, прихованого впливу на соціальні маси шляхом створення нових авторитетів, використання механізмів моди та наслідування, демократизації, що призводить до пониження соціальних бар'єрів сприймання інформації.

Висока контекстуальність. Це явище може бути пов'язане із культурними особливостями українців – висока контекстуальність дозволяла українцям проносити через віки окупації народну творчість та культуру. Для українців висока контекстуальність проявляється у значній ролі символів при впливі на маси, ритуалістичності та багатозначності трактування інформації. При поширенні ідеології високий рівень контекстуальності вимагає спеціалізованого впливу на кожну групу населення за допомогою символів, що обрана група сприймає.

Маскулінність. Проявляється у рішучості та схильності до різких, агресивних дій. Пояснюється соціокультурною ситуацією перебування держави у кризовій ситуації. Проте, висока маскулінність у поєднанні із особливою дистанцією влади призводять до поширення революційних настроїв серед народних мас. Для детальнішого аналізу потрібно провести це ж опитування серед представників політичної еліти України.

Низька толерантність до невизначеності. Характерна для народів, що живуть майбутнім. Присередні значення толерантності до невизначеності можуть свідчити про вираженість тенденції до переходу до високої толерантності. Подібну тенденцію можна пов'язати із збройним конфліктом на сході України та економічною кризою, що призводить навіть пересічних громадян до орієнтації на сьогодення. При поширенні ідеології цей фактор означає, що вплив має бути спрямований на пропозицію змін "сьогодні і зараз".

Таблиця 1

Середні результати дослідження вимірів етнічного світогляду українців

	Індивідуалізм–колективізм	Контекст.	Гедонізм–аскетизм	Толерантність до невизначеності	Фемінізм–маскулінність	Дистанціявлади
Середні значення серед досліджуваних молодше 40 років	1,2	3,3	3,4	1,3	3,1	15,9
Середні значення серед досліджуваних старше 40 років	0,8	2,7	2,6	0,7	2,9	16,4
Загальні середні значення	1	3	3	1	3	16

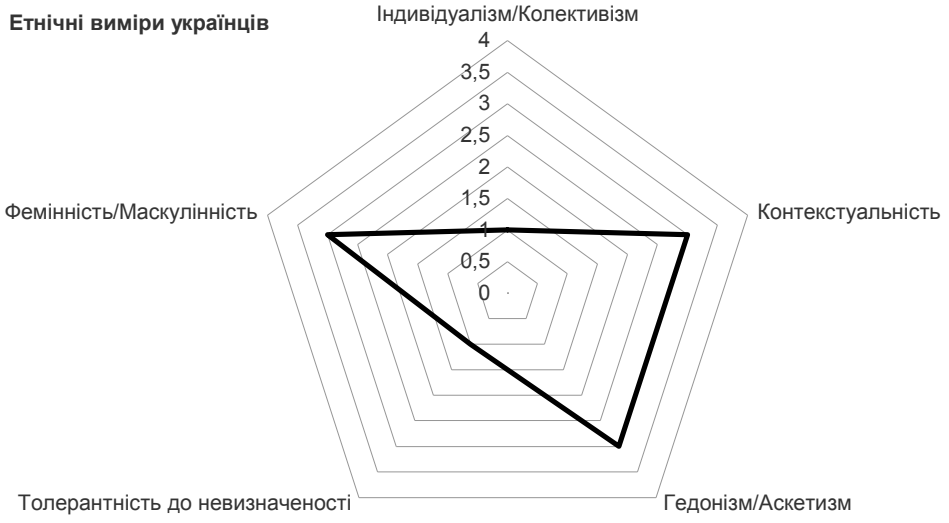

Рис. 1. Етнічні виміри українців

Дистанція влади: Особлива. Така дистанція влади характеризує постколоніальні держави, що переживають кризу відсутності політичної еліти. Виражається у формуванні негативного ставлення населення до владних органів та монополізації влади економічними силами. При поширенні ідеології вагомим є використання "голосу народу" для впливу на колективну поведінку. Ефективно піддаються маніпуляції через психологічну потребу у політичній еліті та реальну відсутність кандидатів.

Список використаних джерел

1. Броди Р. Психические вирусы / Р. Броди. – М. : ИВЦ Маркетинг, 2002.
2. Гальперин П.Я. Введение в психологию / Петр Яковлевич Гальперин. – М, 1976.
3. Зорина З.А. Зоопсихология. Элементарное мышление животных / З.А. Зорина, И.И. Полетаева. – М, 2002.
4. Кулагіна І.Ю. Вікова психологія: Повний життєвий цикл розвитку людини / І.Ю. Кулагіна, В.Н. Колюцкий. – 2001.
5. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман. – Пер. с англ. Т.В. Барчуновой. – М. : Институт Фонда "Общественное мнение", 2004.
6. Левин К. Теория поля в социальных науках / Курт Леви. – М. : Речь, 2000.
7. Локк Дж. Собрание соченений в трех томах / Джон Локк. – Том 1. – М. : Мысль, 1985.
8. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социо-логос. – М., 1991. – Вып. 1. – С. 194–216.
9. Маркс К. Немецкая идеология / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – Сочинения. – Т. 1. – Изд. 2-е. – М., 1955. – С. 31–34.
10. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребенка / Жан Пиаже. — М. : Академический проект, 2006.
11. Рубенштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Львович Рубинштейн. – СПб : Питер, 2000.
12. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – Электронная версия.
13. Шибутани Т. Социальная психология / Сокр. пер. с англ. В.Б. Ольшанского. Общ. ред. и послесл. Г.В. Осипова. – М. : Прогресс, 1969.
14. Юнг К.Г. Душа та міф. Шість Архетипів / Карл-Густав Юнг. –Київ, 1996.
15. Adorno T.W. The authoritarian personality / T.W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D.J. Levinson, R.N. Sanford. – NewYork : Harper &Row, 1950. – P. 2.
16. Aron R. The end of the ideological age? / R. Aron // The end of ideology debate / Ed. by I. Waxman. – NewYork: Simon &Schuster, 1968. – P. 27–48.
17. Ideology and discontent / Ed. by D. E. Apter. –NewYork :FreePress, 1964.
18. Bell D. The end of ideology / D. Bell. –Glencoe, IL :FreePress, 1960.
19. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales / B. Bettelheim. – 1976.
20. Billig M. Political ideology: Social psychological aspects / M. Billig / The social dimension / Ed. By H. Tajfel. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 1984. – Vol. 2. – Pp. 446–470.
21. Converse P.E. The nature of belief systems in mass publics / P.E. Converse // Ideology and discontent / Ed. by D.E. Apter. – NY : Free Press, 1964
22. Giddens A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1998.
23. Hardin C. Shared reality: How social verification makes the subjective objective / C. Hardin &E.T. Higgins // Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior / Ed. by R.M. Sorrentino & E.T. Higgins. – NY : Guilford Press, 1996. – Vol. 3. – Pp. 28–84.
24. Hofstede G. Culture's Consequences / G. Hofstede. – 1980.
25. Kerlinger F.N. Liberalism and conservatism: The nature and structure of social attitudes / F.N. Kerlinger. – Hillsdale, NJ :Erlbaum, 1984.
26. Kunda Z. The case for motivated reasoning / Z. Kunda // Psychological Bulletin, 108, 1990. – Pp. 480–498.
27. Lasswell H.D. Propaganda Technique in the World War / H.D. Lasswell. – 1971.
28. Lasswell H.D. The analysis of political behavior. – 1947.
29. Lazarus R.S. Personality / R.S. Lazarus, A. Monat. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, Inc., 1979.
30. Lippmann W. The Good Society – 1937.
31. Lipset S. Political man / S. Lipset. –NY : Doubleday Sewanee Review, 66. – 1960. – Pp. 450–480.
32. Rokeach M. Beliefs, attitudes, andvalues / M. Rokeach. –San Francisco : Jossey Bass, 1968.

33. Shils E.A. Ideology and civility: On the politics of the intellectual / E.A. Shils // Sewanee Review. – 66. – 1958. – Pp. 450–480.
34. Triandis H.C. Culture and Social Behavior / H.C. Triandis.
35. Tedin K.L. Political ideology and the vote / K.L. Tedin // Research in Micropolitics, 2. – 1987. – P. 63.
36. Will G. Conservative psychosis / G. Will. Retrieved from http://www.townhall.com/opinion/columns/georgewill/2003/08/10/161039.html (2003, August 10).
37. The psychology of conservatism / Ed. by G.D. Wilson. – London : Academic Press, 1973.

Надійшла до редколегії 22.02.16

Александр Иваскевич, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ИДЕОЛОГИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ ЭТНИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Динамические и противоречивые события современности, являющиеся результатом кризиса глобализации и возрождения мировых идеологий, требуют поиска качественно новых практических способов их решения. В современной политической психологии наряду с проблемами политического лидерства, руководства, психологии терроризма, мотивации и формирования убеждений, приема политических решений, нерешенной остается проблема идеологического обеспечения общественно-политической жизни в разных геополитических измерениях.

В данном исследовании проведено определение этнокультурных измерений мировоззрения украинцев, что позволяет определить, динамику изменений системы ценностей и их связь с полиидеологическим влиянием различных факторов украинского политического пространства. Была виявлена высокая степень индивидуальности, контекстуальности, маскулинности, а также обнаружено особую дистанцию власти, характеризующуяся отсутствием доверия к органам власти и негативным отношением к ней. Подобная акцентуація может бать связана с постоянной угрозой целостности Украины как государства и украинскому этническому мировоззрению, которая существует на протяжении всего существования Украины и с кризисом, котроый имеет место в Украине.

Согласно этому исследованию возможным становится формирование государственной идеологии и механизмов ее внедрения. По результатам этого исследования можно рассмотреть карту этнического мировоззрения украинцев, которая объясняет социальные процессы происходящие внутри украинского общества.

Ключевые слова: мировоззрение, идеология, этнопсихологические измерения.

Oleksander Ivaskevych, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

IDEOLOGYAS A FACTOR OF PERSONAL ETHNIC WORLDVIEW TRANSFORMATION

This study determined the ethno-cultural dimensions of Ukrainians worldview that allows forecasting the dynamic changes in value systems and their connections with the ideological influence of various actors on Ukrainian political space. There havebeenmarkedthe high level of individuality,tolerance for uncertainty,contextuallity,masculinityandidentify specific distance of power, characterized by lack of trust in the political authorities and negative attitude to them. This accentuation may be associated with the constant threat of integrity of Ukraine as a state,which exists throughout the existence of Ukraine, and Ukrainian ethnic worldview and can be related to the crisis taking place in Ukraine.

According to this study, it is possible to form thenational ideology and mechanisms of its implementation. The map of Ukrainian ethnic worldview that can explain the social processes taking place in Ukrainian society should be used in order to forecast the implementation influence of ideology.

Dynamic and controversial events of the modern world is the result of the crisis of globalization and the revival of world ideologies that require finding a qualitatively new practical ways to solve them. In the current political psychology, along with the problems of political leadership, management, psychology of terrorism, motivation and formation of beliefs, making political decisions remain unresolved the issue of ideological support in socio-political life of various geopolitical dimensions.

Keywords: worldview, ideology, ethnopsychological dimensions.

УДК:159.923

Таїса Кириленко, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Софія Павельчук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД СПЕЦИФІКИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті окреслено результати емпіричного дослідження самореалізації особистості та її детермінант. Описані особливості самореалізації особистості в залежності від специфіки туристичної діяльності та рівня залучення у таку діяльність. Представлений аналіз детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності: емоційного інтелекту, ригідності, самооцінки, локусу контролю та п'яти факторів особистості.

Ключові слова: самореалізація особистості, психологічні детермінанти, туристична діяльність.

Проблема самоактуалізації особистості в психології є актуальною як в теоретичному аспекті (зміст, визначення поняття, тощо), так і в практичному (чинники, умови самореалізації в різних видах діяльності особистості, тощо). Особливо важливим в практичному плані є вивчення проявів самореалізації в конкретній діяльності, яку обирає особистість і яка сприяє самореалізації. Пошук особистістю такої діяльності, вибір її, розкриття чинників пошуку і вибору, розширення видів діяльності – це є питання, відповідь на які необхідна для психологічних бесід, психологічної допомоги особистості в її розвитку, зростанні. Одним із видів діяльності, що останнім часом стала предметом психологічного дослідження, є туристична діяльність. Саме в ній розвивається особистість, яка подорожує. Фактори, які пов'язані та які можуть впливати на самореалізацію особистості, яка подорожує, і є предметом нашого дослідження.

Мета дослідження – виявити особливості детермінант самореалізації особистості залежно від специфіки туристичної діяльності.

Проблему дослідження самореалізації особистості може бути віднесено до числа найскладніших психологічних питань. Будучи проблемою полідисциплінарною, тобто такою, що має свій характерний образ у філософії, культурології, соціології, етиці тощо, вона зі значними труднощами об'єктивується саме як психологічна. Пов'язано це з тим, що зовсім не так просто визначити самореалізацію в якості предмета саме психологічного дослідження. До сьогодні, в психологічній літературі зустрічається різноаспектність у визначенні самореалізації. Твердження, що метою самореалізації, її результатом є сам факт реалізації людиною своїх потенцій (інтелектуальних, творчих, духовних тощо), також не є достатньо вичерпним.

© Кириленко Таїса, Павельчук Софія, 2016

Л.А. Коростильова (1996)пропонуєтаке визначення: "Самореалізація – це здійснення можливостей розвитку "Я" за допомогою власних зусиль, співтворчості, спільної діяльності з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумомі світомвцілому" [2]. Інший наголос у визначенні самореалізації підкреслюється у такій тезі: "Самореалізація – сукупність інструментально-стильових та мотиваційно-смислових характеристик, які забезпечують постійність прагнень та готовність до самовираження особистості в різних сферах життєдіяльності в процесі онтогенезу",– таке трактування поняття належить С.І. Кудінову (2007) [3]. Саме в цьому визначенні більш чітко наголошується на характеристиках, в яких проявляється самореалізація, і способах її забезпечення.

Розвиваючи уявлення про людину як відкриту самоорганізовану психологічну систему, можна припустити, що самореалізація особистості забезпечується системною детермінацією.

За точкою зору В.Є. Клочко (2005), дослідника антропологічної психології, особистість є самоорганізованою та саморозвиваючою відкритою системою. Він пропонує модель ментального простору особистості, суттєвими характеристиками якої є континууми "інтернальність–екстернальність" та "ригідність–флексибільність". Ці характеристики забезпечують таку інтегральну властивість людини, як ступінь відкритості її в світ, здатність не просто адаптуватись, а творити своє життя, здійснювати його активно та творчо. Звідси, стосовно туризму, людина, яка добровільно приймає рішення про туристичну подорож, поїздку, керуючись при цьому іншими мотивами,аніж просто збереження життя, дозволяє розглядати це рішення як один із варіантів (само)розвитку людини в якості складної саморганізованої системи [1].

Досліджуючи психологічні характеристики особистості, яка включена в туристичну діяльність, А.В. Черданцева виокремлює психологічні особливості мандрівників, використовуючи модель ментального простору особистості В.Є. Клочко, і висуває гіпотезу про відмінність в прояві параметрів "інтернальність–екстернальність" та "ригідність–флексибільність" у людей з різним рівнем залучення в туризм. А саме гіпотезу про те що, параметри ментального простору особистості, що відповідають за відкритістьпсихологічної системилюдини у світ, мають специфічні особливостіу группюдейз різноюмірою залученнявтуристичну діяльність [4].

Проте виокремлення даних характеристик не є достатнім для виявлення особливостей самореалізації особистості в туристичній діяльності, зокрема її детермінант. В межах нашого дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності, в ході проведення попереднього збору емпіричних даних проведено опитування на предмет цілей подорожей.Було отримано такі відповіді: для відпочинку; задовольнити навчальні, пізнавальні та спортивні потреби; здобувати нові враження, емоції; здійснення мрії; розвиток;пізнання нових країн та культур; розвиток впевненості в собі; пригоди; єднання з природою; спробувати себе в новій ролі; змінити звичний спосіб життя; реалізація себе; спробувати свої можливості; розвиток особистості; пізнати себе; розширення світосприйняття;нові знайомства, обмін досвідом; духовне збагачення; прагнення спробувати щось нове; спілкування з людьми іншої культури та мови; відчути себе частинкою світу; набратись натхнення тощо.

Нами була проведена систематизація відповідей про мету подорожей. Визначено наступні категорії відповідей: 1) подорожі як відпочинок, джерело натхнення; 2) подорожі як спосіб реалізації та розвитку себе як особистості; 3) подорожі як спосіб пізнання світу та себе в цьому світі; 4) подорожі з метою занурення в іншу культуру,що дозволяє побачити їх психологічний зміст; 5) подорожі як духовне збагачення. Аналізуючи отримані результати опитування, нами зроблено висновок, що подорожі виступають способом розвитку, реалізації себе як особистості, що може бути пов'язано, крім мотиваційно-цільових, з індивідуально-особистісними особливостями як детермінантами самореалізації. Це може проявлятись в різних формах залежно від особливостей особистості, які в свою чергу можуть розглядатись в якості психологічних детермінант самореалізації особистості. Ми припускаємо існування типології самореалізації особистості, яка подорожує, що проявляється в специфіці поєднання чинників та умов здійснення самореалізації. Виявлена типологія може слугувати для надання консультативної допомоги підбору подорожі та індивідуальної ефективності подорожей, що вибираються.

На основі отриманих даних та розглядаючи особистість як самоорганізовану та відкриту систему, а самореалізацію як таку, що забезпечується системною детермінацією, намизапропоновано модель вивчення психологічних детермінант самореалізації особистості в умовах туристичної діяльності. Модель включає чотири блоки:

- блок самореалізації особистості, яка подорожує;
- блок суб'єктивних та об'єктивних чинників (детермінант) самореалізації;
- блок умов здійснення туристичної діяльності;
- блок прояву індивідуальних відмінностей самореалізації як специфіки поєднання чинників самореалізації та умов здійснення туристичної діяльності.

Операціонально модель емпіричного дослідження представлена наступним чином (див. рис. 1).

Рис. 1. Схема дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості

Психологічні детермінанти (чинники), такі як емоційний інтелект, особистісні властивості (екстраверсія, прихильність, самоконтроль, емоційна стійкість, експресивність), а також ригідність, локус контролю, самооцінка мають певний зв'язок з самореалізацією особистостізалежно від індивідуальних відмінностей подоро-

жуючих (за віком, за статтю, за освітою) та в залежності від умов здійснення подорожі, тобто від рівня залучення в туристичну діяльність, часових рамок включення в туристичну діяльність,вид подорожей та спосіб планування подорожей.

З метою дослідження особливостей психологічних детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 220 осіб. Для дослідження самореалізації особистості було використано методику "Тест самоактуалізації" Шострома. Для визначення суб'єктивних чинників самореалізації було використано методики "Опитувальник емоційного інтелекту" (Емін) Д.В. Люсіна, "Опитувальник рівня суб'єктивного контролю" Дж. Роттера, шкалу "Ригідність" опитувальника MMPI, п'ятифакторний особистісний опитувальник "Велика п'ятірка" та шкалу "Моя самооцінка" (авторська розробка).

Досліджуваних було поділено на такі категорії:

1) *за статтю,*

2) *віком;*

3) *за діяльністю, яка сприяє їх самореалізації*:

а) професійна; б) навчальна; в) туристична (подорожі);

4) *за рівнем залучення в туризм*: а) подорожую рідко (1 раз на рік); б) подорожую час від часу (2-3 рази на рік); в) подорожую часто, подорожі і туризм – невід'ємна частина мого життя; г) моя професія (робота) пов'язана з подорожами*;*

5) *за часовими рамками включеності в туристичну діяльність*: а) від 1-2 років; б) від 2-5 років; в) більше 5 років. Також уточнювалось який *вид подорожей* переважаєу досліджуваних: а) культурно-пізнавальний; б) спортивно-оздоровчий; в) гірський туризм; г) пригодницький туризм (автостоп, незаплановані маршрути); д) подорожі, що пов'язані з роботою; і *способи планування подорожі*: а) користуюсь послугами туроператора; б) планую подорож самостійно; в) частково залучаю друзів або рідних.

Розглянемо показники самоактуалізації для всієї вибірки подорожуючих.Найвищий рівень самоактуалізації виявився в осіб, що належать до групи людей, для яких подорожі є частиною роботи (професійної діяльності), а також до групи, для якої подорожі є невід'ємною частиною життя. Тобто, в туристичній діяльності особистість прагне до самореалізації, зростання і розвитку, здійснення наявних бажань, знань, вмінь та здібностей.

Слід також відмітити, що виражені прояви самореалізації пов'язуються з поняттям "компетентність в часі" та "опора на себе". Особистість з високим рівнем самореалізації є найбільш компетентною в часі, вона має справу з життям повністю в теперішньому часі, хоча використовує і минуле, щоб надати теперішньому більше сенсу. Люди, які подорожують, частіше за інших схильні перебувати в стані "тут і тепер", потрапляючи в незнайомі місця таспілкуючись з людьми на різних мовах світу, їм доводиться приймати швидкі рішення і вирішувати завдання, підготуватись до яких наперед не було можливості. Самореалізована особистість має тенденцію бути більш незалежною в своїй орієнтації, як на внутрішнє керівництво, так і на керівництво з боку інших, вона володіє більшою опорою на себе, більшою незалежністю від інших людей.

Розглядаючи подорожуючих,які займаються туристичною діяльністю в руслі професії, або в контексті того, що туристична діяльність є невід'ємною частиною їхнього життя, варто зазначити, що опора на себе, на власні сили, знання, є важливою характеристикою їхньої особистості, оскільки такі люди часто бувають в ситуації незнайомої місцевості і незнайомих людей навколо, коли вони усвідомлюють, що крім них особисто, сподіватись на допомогу чи пораду більше немає від кого; в даному контексті важливо також згадати про мовний бар'єр. Незалежність (свобода) від іншихлюдей є характерною рисою людей, які подорожують, вони ставляться до відносин з іншими людьми з легкістю, не прив'язуючись до них і не створюючизалежних стосунків.

Також простежується поєднання частоти подорожей і рівня самоактуалізації – чим частіше людина подорожує, тим вищий рівень її самоактуалізації.Більш самоактуалізованими є особи, які подорожують впродовж довшого часу: у тих, хто подорожує 1-2 роки, середній бал за загальною шкалою самоактуалізації дорівнює 45,9 балів (межа статистичної норми за дослідженнями Шострома),а для тих хто подорожує довше 5 років – 49,7 балів.

Закономірність залежності частоти туризму і високого балусамоактуалізаціїпростежується майже за усіма складовими самоактуалізації. Цікавим є те, що найбільший показник серед усіх шкал і для усіх груп подорожуючих отримано за шкалою самоповаги для групи, які вважають туризм невід'ємною частиною свого життя – 65,4 балів. Дана шкала діагностує здатність суб'єктів цінувати свої достоїнства, позитивні властивості характеру та поважати себе за них. Поряд за балами знаходяться також і ті, хтоподорожуєу зв'язку з професійною діяльністю – 63,9. Для останньої категорії також властиве повне розуміння і прийняття власних цінностей – показник за шкалою ціннісних орієнтацій для цієї групи дорівнює 62,1 балів, що є достатньо виразним.Вони гнучкі в реалізації своїх цінностей в поведінці, взаємодії з оточуючими людьми, здатні швидко та адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється.

Низькі показники самоактуалізації за різними шкалами притаманні групі досліджуваних, для яких важливою діяльністю, що сприяє самореалізації, є навчальна, а також тим, хото рідко подорожує. Наприклад, за шкалою "орієнтація в часі" загальне середнє – 35,9 – для тих, хто навчається, та 37,7 – для тих, хто рідко подорожує.

За опитувальником самооцінки найбільш високі та адекватні показники властиві тим, хто частіше та довше подорожують. Загальне по групісереднє значення самооцінки дорівнює 6,9, при цьому жінкам властива самооцінка дещо нижча, ніж чоловікам (6,6 проти 7,6). Висока самооцінка також властива людям, для яких туризм сприяє самореалізації (7,2), порівняно з тими, для кого на самореалізацію впливає навчальна (6,8), або професійна (6,6) діяльність.

Розглянемо особливості детермінант самореалізації. В табл. 1 представлено результати показників емоційного інтелекту.

Розглянемо перший з чинників (детермінант) самореалізації особистості в туристичній діяльності – емоційний інтелект. Загальне середнє значення по емоційному інтелектудорівнює 86,2 балів, що свідчить про середній рівень емоційного інтелекту, при цьому високі показники загального емоційного інтелекту (ЗЕІ) властиві для осіб, для яких професія пов'язана з туризмом (ЗЕІ=96 – високий рівень). Найнижчий показник емоційного інтелекту порівняно з іншими притаманний групі осіб, які нещодавно почали подорожувати (1-2 роки) – ЗЕІ для них дорівнює 81,6, що інтерпретується як середній рівень. Існує закономірність підвищення рівня емоційного інтелекту в залежності від частоти подорожей на рік – від 83,3 балів для групи осіб, які подорожують 1 раз на рік, до 96 балів для людей, які подорожують майже постійно. Також рівень емоційного інтелектузбільшується залежно від досвіду у подорожах: люди, які вже давно займаються туризмом (більше 5 років), мають вищий рівень емоційного інтелекту.

Таблиця 1

Результати дослідження емоційного інтелекту як детермінанти самореалізації особистості в туристичній діяльності

	Категорія	Кіл-ть рес-тів	Шкали емоційного інтелекту									
			МР	МУ	ВР	ВУ	ВЕ	МЕІ	ВЕІ	РЕ	УЕ	ЗЕІ
загальний показник	Середнє по усім	220	25,5	18,9	18,3	13,4	10,1	44,4	41,8	43,8	42,4	86,2
	Середнє по усім жінкам	158	26,1	19,0	18,4	13,0	9,5	45,1	40,9	44,4	41,5	86,0
	Середнє по усім чоловікам	62	24,1	18,5	18,1	14,3	11,7	42,6	44,1	42,2	44,5	86,7
місце, яке займає туризм	а) подорожую рідко (1 раз на рік);	45	25,3	18,3	17,7	11,8	10,2	43,6	39,6	43,0	40,3	83,3
	б) подорожую час від часу (2-3 рази на рік);	100	25,2	18,9	18,0	13,5	9,8	44,0	41,3	43,2	42,1	85,4
	в) подорожую часто, подорожі і туризм – невід'ємна частина мого життя;	63	25,6	19,0	18,5	14,0	10,6	44,6	43,1	44,1	43,6	87,7
	г) моя професія (робота) пов'язана із подорожами.	12	28,6	20,8	21,5	14,8	10,3	49,4	46,6	50,1	45,9	96,0
діял., що сприяє самореалізації	А) професійна;	76	26,2	19,0	18,6	12,8	10,1	45,2	41,5	44,7	42,0	86,7
	Б) навчальна;	45	24,8	18,0	19,1	13,7	10,0	42,8	42,8	44,0	41,7	85,7
	В) туристична (подорожі)	99	25,3	19,2	17,7	13,6	10,2	44,5	41,5	43,0	43,0	86,0
часові рамки	А) від 1 -2 років;	34	25,6	17,7	16,8	12,0	9,5	43,3	38,3	42,4	39,2	81,6
	Б) від 2-5 років;	68	25,2	18,8	18,1	13,1	9,8	43,9	41,0	43,2	41,6	84,9
	В) більше 5 років.	118	25,7	19,3	18,8	13,9	10,5	45,0	43,3	44,5	43,7	88,3

Міжособистісний емоційний інтелект (МЕІ) більше притаманний жінкам (45,1), а внутрішньоособистісний емоційний інтелект (ВЕІ) – чоловікам (44,1). Високі показники порівняно з іншими категоріями респондентів – як МЕІ, так і ВЕІ – притаманні особам, для яких туризм пов'язаний із професією (МЕІ=49,4 – високий рівень, ВЕІ=46,6 – середній рівень). Так само ВЕІ та МЕІ залежить від часу у туризмі та частоти подорожей на рік: чим частіше людина подорожує,тим вищий у неї МЕІ та ВЕІ.

Особливості інших суб'єктивних чинників самореалізації особистості в туристичній діяльності представлено у табл. 2.

Ригідність найбільше властива групі осіб, які тільки почали подорожувати. Різниці за шкалою ригідності для чоловіків та жінок не спостерігається, проте помітна тенденція прояву ригідності залежно від часу подорожей. Більш ригідними є люди, які подорожують менше 2 років. Найменше ригідність проявляється у тих, хто вважає туризм невід'ємною частиною свого життя. Цікаво, що люди які подорожують завдяки професії, є більш ригідними. Також ригідність проявляється у тих, хто навчається і вважає навчання діяльністю, що сприяє самореалізації.

Визначаючи локус-контролю учасників опитування,відмічено, що більшості подорожуючих притаманний внутрішній локус контролю. Найяскравіше цепростежується за критерієм частоти туристичної діяльності. Чим частіше людина подорожує, тим сильніше виразність локусуконтролю зміщується із екстернального до інтернального. Для тих, хто подорожує рідко, у середньому це співвідношення однакове – 11,2 для обох видів контролю. Для тих, хто подорожує по роботі, співвідношення таке: 8,8 балів у середньому припадає на екстернальній та 14,0 (найвищий результат серед усіх груп) – на інтернальний тип контролю. Залежно від часових рамок подорожування інтернальний локус-контроль знижується з 10,1 до 9,8 балів, а екстернальний майже не змінюється – 12,3 в середньому.

Таблиця 2

Результати дослідження детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності

	Категорія	**Кіл-ть рес-тів**	**Ригідність**	**Самооцінка**	**Локус контролю**		**"Велика п'ятірка"**				
					Екстернальність	**Інтернальність**	**Екстраверсія**	**Прихильність**	**Самоконтроль**	**Емоційна.стійкість**	**Експресивність**
загальний показник	Середнє по усім	220	10,8	6,9	9,9	12,3	51,8	53,6	52,5	47,7	56,3
	Середнє по усім жінкам	158	10,6	6,6	10,3	12,1	51,9	54,6	52,9	50,6	57,3
	Середнє по усім чоловікам	62	11,2	7,6	9,0	12,9	51,6	51,3	51,5	40,1	53,7
місце, яке займає туризм	а) подорожую рідко (1 раз на рік);	45	11,0	6,5	11,2	11,2	48,1	51,9	53,1	50,7	54,6
	б) подорожую час від часу (2-3 рази на рік);	100	11,5	6,8	10,3	12,0	52,2	54,3	52,8	50,2	57,2
	в) подорожую часто, подорожі і туризм – невід'ємна частина мого життя;	63	9,5	7,1	8,7	13,3	53,0	53,7	50,4	42,7	55,4
	г) моя професія (робота) пов'язана із подорожами.	12	10,6	7,6	8,8	14,0	56,8	54,9	58,6	41,3	59,2
діял., що сприяє самореалізації	А) професійна;	76	10,8	6,6	9,4	12,9	51,9	53,8	54,3	48,7	57,1
	Б) навчальна;	45	11,4	6,8	10,3	12,2	51,4	55,3	54,7	51,8	57,7
	В) туристична (подорожі)	99	10,5	7,2	10,2	11,9	52,0	52,8	50,2	45,0	54,9
часові рамки	А) від 1-2 років;	34	12,2	6,3	10,1	12,6	48,1	52,0	51,5	51,2	55,1
	Б) від 2-5 років;	68	11,1	7,0	10,0	12,2	51,2	53,4	50,9	47,8	55,7

Проаналізуємо результати показників за п'ятифакторним особистісним опитувальником. Методика має полярні шкали – залежно від того, низькі чи високі бали за певноюшкалою визначають спрямованість особистості. Середнє значення для усіх п'яти факторів визначається як -50, тому відхилення навіть на 1 бал для середніх показників по групіє значимим. Загальні середні показники за цими шкалами для усіх подорожуючих є середніми. Більшості, незалежно від групи подорожуючих,більшою мірою притаманні екстраверсія, прихильність, самоконтроль, емоційна нестійкість, експресивність.Водночас найменш емоційно стійкими виявилась група, для якої подорожі є про-

фесією, а найбільш емоційно стійкими – ті, хто подорожують раз на рік. Найменше контролюють себе в експресії групи, для яких туристична діяльність за метою напряму пов'язана із самореалізацією.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження показало, щонайвищий рівень самореалізації притаманний особистостям, для яких подорожі є частиною роботи (професійної діяльності), а також тим,для яких подорожі є невід'ємною частиною життя. Виявилось також, що найбільш високі та адекватні показники самооцінки властиві людям, які частіше та довше подорожують. Високі показники загального емоційного інтелекту характеризують тих, чияпрофесія пов'язана із туризмом. Ригідність найбільше притаманна подорожуючим початківцям. Найменш виразно ригідність проявляється у тих, хто вважає туризм невід'ємною частиною свого життя. Також виявилось, що особистості, які подорожують завдяки професії, є більш ригідними. Отримані результати стосовно локусу контролю засвідчили: чим частіше людина подорожує, тим сильніше локус контроль зміщується із екстернального до інтернального.

За результатами емпіричного дослідження представлено аналіз особливостей суб'єктивних детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності залежно від умов її здійснення.

Таким чином, суб'єктивні чинники самореалізації особистості, яка подорожує, мають різну виразність залежно від особливостей здійснення туристичної діяльності, а саме –туризм як професія, часові рамки включення в туризм та подорожі, туризм як невід'ємна частина життя.

Проведений первинний аналіз, що виявив певні тенденції та закономірності суб'єктивних детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності, є основою для подальшого співставлення суб'єктивних та об'єктивних чинників самореалізації особистості, яка подорожує, виявлення їх співвідношення, їх зв'язкуіз проявами самореалізації особистості, та побудови типології детермінації самореалізації особистості в подорожі, і загалом у дозвільневій діяльності.

Список використаних джерел

1. Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становлення ментального пространства личности (введение в транспективный анализ) / В.Е. Клочко // Томск : ТГУ, 2005. – 174 с.
2. Коростылева Л.А. Самореализация в некоторых основных сферах жизнедеятельности и методы исследования / Л.А. Коростилева // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 2 / Под ред. А.А. Реана, Л.А. Коростылевой. – СПб. : СПбГУ, 1998. – С. 19–33.
3. Кудинов С.И. Функционально-стилевой подход в исследовании самореализации личности / С.И. Кудинов // Наука. Образование. Практика. Сборник материалов региональной межвузовской научно-практической конференции. – Уфа : Восточный университет, 2007. – С. 37–41.
4. Черданцева А.В. Психология путешественника. Изучение личностных характеристик / А.В. Черданцева // Вестник Томскогого сударственного университета. – 2010. – № 333 (апрель). – С. 149–152.

Надійшла до редколегії 01.03.16

Таисия Кириленко, канд. пси хол. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
София Павельчук, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТИВНЫХ ФАКТОРОВ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СПЕЦИФИКИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье обозначены результаты эмпирического исследования самореализации личностии ее детерминант. Описанные особенности самореализации личности взависимости от специфики туристической деятельности и степени вовлечения в такую деятельность. Представленный аналіз детерминант самореализации личности: эмоционального интеллекта, ригидности, самооценки, локуса контроля и п'яти факторов личности.

Ключевы еслова: самореализация личности, психологические детерминанты, туристическая деятельность.

Taissa Kyrylenko, Ph.D. in Psychology, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Sophiya Pavelchuk, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF SUBJECTIVE FACTORS OF SELF-REALIZATION, DEPENDING ON THE SPECIFICS OF TOURISM ACTIVITIES

The purpose of the article is to give the reader some information on the results of empirical research of self-identity and its determinants. The article describes the features of self-identity, depending on the specifics of tourism activities and level of involvement in such activities. The article analyzes the determinants of self-identity in tourist activities: emotional intelligence, rigidity, self-esteem, locus of control and five factors of personality.

Keywords: personal self-actualization, psychological determinants, tourist activity.

УДК 159.9.072.316.6

Алла Коваленко, д-р психол. наук, проф.
Євгенія Балика, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ ПОДРУЖЖЯ ЯК ЧИННИК ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ

Проаналізовано рівень задоволеності шлюбом у подружніх парах. Виявлено відмінності у життєвих цінностях чоловіків і жінок. Підтверджено гіпотезу про зв'язок між задоволеністю шлюбом та життєвими цінностями шлюбних партнерів.

Ключові слова: задоволеність шлюбом, життєві цінності, матеріальні цінності, духовні цінності, шкала сімейного оточення.

Актуальність дослідження. Підвищений інтерес до сім'ї та шлюбу обумовлений низкою причин. Третина всіх шлюбів виявляється нежиттєздатною. Питання про зміцнення шлюбу та поліпшення шлюбної структури населення набуває найважливішого державного значення у зв'язку з погіршенням демографічної картини, поширенням різних форм неформального шлюбу. Вирішення таких проблем неможливе без вивчення механізмів внутрішньосімейних стосунків.

Основною складовою соціально-психологічного клімату сім'ї є задоволеність подружжя взаємовідносинами і шлюбом загалом. Задоволеність шлюбом або розглядається як відповідність між існуючим і бажаним, або ототожнюється з суб'єктивно пережитим відчуттям задоволення–невдоволення при оцінці подружжям усіх аспектів шлюбу.

Стан розробки проблеми. Варто зазначити, що проблеми сімейних стосунків та кохання завжди були

© Коваленко Алла, Балика Євгенія, 2016

об'єктом наукового інтересу не лише психології, але й філософії, соціології, антропології, культурології та інших гуманітарних наук. Тому не дивно, що дана проблема розроблена переважно в теоретико-методологічному аспекті. Хвиля активності у вивченні сім'ї та шлюбу припадає на період до середини 1990-х років. Характерний інтерес до проблеми подібності-відмінності подружніх партнерів у плані особистісних характеристик, а також рольових і ціннісних орієнтацій (А.Н. Волкова, А.К. Дмитренко, Т.В. Галкіна, Д.В. Ольшанський, А.П. Ощепкова, Б.М. Пєтухов, К. Вітек, Д. Майерс та ін.), тобто вивчалися чинники подружньої сумісності та їх вплив на стабільність шлюбу. Великий блок праць присвячений проблемі орієнтацій подружжя в сфері сімейних ролей (М.М. Обозов, Н.Ф. Федотова, В.В. Матина, Є.В. Антонюк та ін.). На необхідність врахування в дослідженнях змін, що відбуваються в сім'ї на різних стадіях її життя, вказують Ю.Є. Альошина, О.М. Волков, Т.М. Мішина, Т.А. Гурко та ін. Серед чинників, що детермінують рівень задоволеності шлюбом, виокремлюють соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї, особливості зовнішньосімейної сфери життєдіяльності подружжя, установок і поведінки подружжя в основних сферах сімейного життя, подружніх стосунків. Задоволеність шлюбом пов'язана із особистісними цінностями, які будучи продуктом життєдіяльності суспільства і соціальних груп, займають особливе місце в структурі особистості кожного конкретного суб'єкта. Вивчення сім'ї ускладнюється інтимністю багатьох подій, що відбуваються в ній, а також їх мінливістю, відсутністю чітких контурів.

Також очевидно, що більшість авторів, крім значущості інших чинників, має на увазі або відкрито визнає значну роль особистісних, соціально обумовлених характеристик подружжя в оцінці якості їхнього шлюбу і загального здоров'я сім'ї. Тому дослідження останніх років продовжують розкривати особливості ціннісних орієнтацій і уявлень про сім'ю і шлюб у людей як створили свою сім'ю, так і підготовлювані до цього (В.С. Торохтій, Е.Г. Ейдеміллер, В. Юстицкис, В.Н. Дружинін, Н.Л. Москвичова, Р.Г. Гурова та ін.).

Дослідження показують, що для гармонійного функціонування сім'ї недостатньо матеріального благополуччя і відповідного рівня освіти. В якості одного з найважливіших чинників стійкості подружніх відносин виступає близькість життєвих цінностей подружжя.

Мета: проаналізувати вплив чинника життєвих цінностей подружжя на міру задоволеності шлюбом.

Виклад основного матеріалу

Під задоволеністю шлюбом варто розуміти внутрішню суб'єктивну оцінку, ставлення подружжя до власного шлюбу. Задоволеність шлюбом відіграє велику роль у підтримці стабільності сім'ї, сприятливого емоційного фону всередині сім'ї, впливає на побудову дитячо-батьківських відносин.

Серед факторів, що детермінують рівень задоволеності шлюбом, виділяють соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї, характеристики зовнішньо сімейної сфери життєдіяльності подружжя, установки і поведінку подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності, характеристики подружніх відносин. Задоволеність шлюбом пов'язана із особистісними цінностями, які будучи продуктом життєдіяльності суспільства і соціальних груп, займають особливе місце в структурі особистості кожного конкретного суб'єкта.

Для досягнення мети дослідження нами проводилося емпіричне дослідження.

Методи дослідження. У дослідженні використовувалися:

1) опитувальник задоволеності шлюбом Ю.Е. Альошиної, Л.Я. Гозмана, Е.М. Дубовського;

2) шкала сімейного оточення (ШСО). Методика Famil Environmental Skale (FES) Р.Х. Мус, адаптація С.Ю. Купріянова;

3) шкали любові і симпатії Л.Я. Гозман, Ю.Е. Альошина;

4) для дослідження життєвих цінностей була використана методика Морфологічний тест життєвих цінностей МТЖЦ В.Ф. Сопів, Л.В. Карпушина.

Вибірку склали 30 подружніх пар, стаж шлюбу яких варіює від двох до 39 років.

За результатами тесту задоволеності шлюбом отримано такі дані (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні задоволеності шлюбом у чоловіків та жінок (%)

Рівень задоволеності	Чоловіки	Жінки
Абсолютно незадоволені	-	7
Незадоволені	3	-
Скоріше незадоволені	3	3
Перехідні	10	-
Скоріше задоволені	3	7
Задоволені	30	47
Абсолютно задоволені	50	37

Загалом у вибірці виявляються сім ступенів задоволеності шлюбом від абсолютно незадоволених до абсолютно задоволених. У відсотковому відношенні частка задоволених шлюбом набагато більша, але існує група ризику від абсолютно незадоволених до перехідних, які потребують проходження сімейної терапії та робота над сімейними стосунками. Найвищі показники в респондентів з тривалим та нетривалим періодом перебування у шлюбі, найнижчі у подружніх пар, які разом протягом 7–12 років.

Далі розглянемо результати, отримані за шкалами методики сімейного оточення (табл. 2).

Таблиця 2

Показники рівнів за шкалою сімейного оточення у жінок і чоловіків (%)

Показники	Чоловіча вибірка			Жіноча вибірка		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Згуртованість	12	44	46	4	68	28
Експресивність	28	52	20	12	68	20
Конфлікти	44	52	4	28	64	8
Незалежність	36	44	20	16	72	8
Орієнтація на досягнення	12	68	16	8	76	16
Інтелектуально-культурна орієнтація	44	44	12	28	68	4
Орієнтація на активний відпочинок	66	28	8	48	24	28
Морально-етичні аспекти	12	52	36	12	76	12
Організація	16	24	60	12	68	20
Контроль	8	72	20	24	68	8

Дані табл. 2 свідчать про існування відмінностей між показниками жіночої та чоловічої вибірки за шкалами інтелектуально-культурної орієнтації, організації та незалежності.

Шкала "незалежність" показує, якою мірою члени сім'ї заохочуються до самоствердження, незалежності, самостійності в обмірковуванні проблем і прийнятті рішень. Отримані результати свідчать про те, що жінки вважають членів власної родини більш незалежними, ніж чоловіки. Відсоток чоловіків, які вважають членів родини несамостійними на 20 % вищий, ніж жінок; більшість жінок віднесли членів своєї родини до середнього рівня самостійності.

Шкала "інтелектуально-культурна орієнтація" вказує на ступінь активності членів сім'ї в соціальній, інтелектуальній, культурній та політичній сферах діяльності. Виявлено, що чоловіки оцінюють свою родину як менш інтелектуально активну, ніж жінки, які відносять членів родини до середьоактивних.

Шкала "організація" показує, наскільки для сім'ї важливі порядок і організованість (структурування сімейної діяльності, фінансове планування, ясність та визначеність сімейних правил і обов'язків). 60 % чоловічої вибірки вважають власну сім'ю організованою, на відміну від жінок, з яких лише 20 % яких віднесли свою родину до структурованої. Це можна пов'язати з непропорційним розподілом обов'язків в родині, вагому частку яких виконує жінка. Тому чоловіки уявлять родину як чіткий механізм, на відміну від жінок, які реально займаються плануванням та організацією у більшості сімей в Україні.

Щодо інших шкал, то ситуація подібна: чоловіки схильні до високих або низьких оцінок своєї родини, жінки ж, навпаки, віддають перевагу середнім оцінкам.

Найнижчі показники виявлено за шкалами "орієнтація на активний відпочинок" та "конфлікти". Досліджувані оцінили свої родини як неконфліктні, не схильні до фізичного вирішення проблем, з низьким рівнем агресії. Негативним фактом є те, що результати за шкалою активного відпочинку також низькі, що свідчить про незацікавленість українських сімей в заняттях спортом та туризмі.

Результати кореляційного аналізу показників задоволеності шлюбом та шкалами сімейного оточення представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками задоволеності шлюбом та шкалою сімейного оточення

Шкала сімейного оточення	Задоволеність шлюбом
Згуртованість	0,651**
Експресивність	0,128
Конфлікти	0,511**
Незалежність	0,139
Орієнтація на досягнення	-0,053
Інтелектуально-культурна орієнтація	-0,680**
Орієнтація на активний відпочинок	-0,103
Морально-етичні аспекти	0,298*
Організація	0,064
Контроль	0,131

Закономірно, що задоволеність шлюбом позитивно пов'язана зі згуртованістю, морально-етичними аспектами, але викликає здивування зв'язок з конфліктами. Останнє можна пояснити тим, що задоволеність шлюбом передбачає відкрите вираження емоцій, у тому числі й негативних. Негативний зв'язок між задоволеністю шлюбом та інтелектуально-культурною орієнтацією підтверджує типовість пасивного способу проведення сім'єю вільного часу.

Для детального дослідження життєвих цінностей та розуміння їх структури використовувався кластерний аналіз. Виокремлювалися два класи цінностей: перший містить шкали "саморозвиток", "духовне задоволення", "досягнення", "збереження індивідуальності" і умовно названий "гуманістичні цінності"; другий – шкали "престиж", "соціальні контакти", "матеріальне положення" і умовно названий "матеріальні цінності". Шкала "креативність" не була віднесена до жодного з кластерів, оскільки досліджувані оцінили її важливість низьким або середнім рівнем. Лише 12 % жінок і 16 % чоловіків визначили її як важливу для себе. Це може бути пов'язано із специфікою вибірки, адже представники креативних професій не були достатньою мірою у ній представлені.

Розглянемо рівні вияву життєвих цінностей у жінок та чоловіків (табл. 4).

Таблиця 4

Показники рівнів життєвих цінностей в жінок та чоловіків (%)

Цінності	Чоловіки			Жінки		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Саморозвиток	16	44	40	4	60	36
Духовне задоволення	16	60	24	-	80	20
Креативність	12	68	16	12	76	12
Соціальні контакти	28	20	52	8	68	24
Престиж	12	52	36	8	68	24
Досягнення	16	48	36	8	64	28
Матеріальне положення	12	44	44	4	76	20
Збереження індивідуальності	12	68	20	8	40	52

Дані табл. 4 вказують на те, що для чоловіків найважливішими є такі цінності як "соціальні контакти", "матеріальне положення" та "саморозвиток". Результати можна пояснити традиційною функцією чоловіків – забезпечення родини ресурсами. Для цього необхідне професійне зростання, налагодження соціальних контактів і як результат – забезпечення родини матеріальними цінностями.

Жінки, на відміну від чоловіків, показують усереднені результати і найважливішими для них є "збереження індивідуальності" та "саморозвиток". Шкала "збереження індивідуальності" показує міру переважання власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист власної неповторності та незалежності. Такі високі результати можна пов'язати із активною реалізацією жінкою себе в останні десятиліття та тим, що вона

змушена активно відстоювати свої права у світі чоловіків. Це також підтверджують високі бали за шкалою "саморозвиток", що свідчить про активне бажання змінюватися та вдосконалювати себе.

Наступним кроком була перевірка зв'язку між життєвими цінностями та задоволеністю шлюбом. При цьому використовувались кореляційний та регресійний аналізи.

Результатами регресійного аналізу після виключення шкали креативності стало те, що життєві цінності пояснюють 63 % дисперсії фактору задоволеності шлюбом. Це свідчить про значущість життєвих цінностей в структурі особистості для побудови її сімейних стосунків. Нижче представлені значення коефіцієнтів кореляції між цінностями та задоволеністю шлюбом (табл. 5).

Таблиця 5

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками задоволеності шлюбом та результатами тесту життєвих цінностей

Життєві цінності	Задоволеність шлюбом
Саморозвиток	0,297
Духовне задоволення	0,485*
Креативність	0,018
Соціальні контакти	0,245
Престиж	0,350
Досягнення	0,435*
Матеріальне положення	0,567*
Збереження індивідуальності	-0,348

Отримані результати свідчать про наявність зв'язку між задоволеністю шлюбом та такими шкалами, як "духовне задоволення", "досягнення" та "матеріальне положення", останні дві цінності родини були віднесені до групи матеріальні, перша до духовних.

Шкала "досягнення" вказує на важливість для людини діяльності, пов'язаної з постановкою і розв'язанням певних життєвих завдань. Цей зв'язок легко пояснити з точки зору поширення цінності досягнення мети і на сімейну сферу, а саме постановка і розв'язання сімейних завдань, а також нормальне функціонування інших сфер діяльності членів подружжя, які позитивно впливають і на сферу сімейного життя.

Шкала "матеріальне положення" показує звернення до чинників матеріального благополуччя як головного сенсу існування. В даний час легко прогнозованим є наявність цієї цінності в числі базових та її вплив на сімейну сферу. Матеріальне благополуччя впливає на задоволення як базових, так і вищих потреб. Відсутність достатнього матеріального забезпечення впливати на всі сфери існування людини.

Шкала "духовне задоволення" свідчить про значущість духовних потреб порівняно з матеріальними. Наявність зв'язку між задоволеністю шлюбом і духовними цінностями у поєднанні з матеріальним положенням здається дещо суперечливим. Разом з тим, ситуація, що склалася нині в Україні, вивела на перший план цінності матеріального порядку, значущість яких особливо виявляється в кризові періоди розвитку суспільства.

Висновки. У ході дослідження виявлено відмінності у життєвих цінностях чоловіків та жінок, а саме для чоловіків вищими в ієрархії є цінності матеріального благополуччя, досягнення мети та саморозвитку. Жінки прагнуть до саморозвитку, а також до відстоювання власної індивідуальності. До загальних тенденцій можна віднести оцінку жінками майже всіх цінностей на середньому рівні, на відміну від чоловіків, оцінки яких характеризуються поляризованістю.

Щодо загальної задоволеності шлюбом, то більша частина респондентів виявили задоволеність шлюбом та віднесли його до успішних. Підтверджено гіпотезу про зв'язок між задоволеністю шлюбом та життєвими цінностями шлюбних партнерів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням інших соціально-психологічних чинників задоволеності шлюбом у подружніх парах з різним стажем сімейного життя.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю.Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие в супружеских парах с различным стажем семейной жизни : Дисс… канд. психол. наук / Ю.Е. Алешина. – М., 1995. – 250 с.
2. Алешина Ю.Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений : Спецпрактикум по социальной психологии / Ю.Е. Алешина, Л.Я. Гозман, Е.М. Дубовская. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 120 с.
3. Обозов Н.Н. Диагностика супружеских затруднений / Н.Н. Обозов, А.Н. Обозова // Психологический журнал. – Т. 3. – 1982. – № 2. – С. 147–151.
4. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб. : Питер, 1999. – 656 с.

Надійшла до редколегії 15.02.16

Алла Коваленко, д-р психол. наук, проф.
Євгенія Балика, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЖИЗНЕННЫЕ ЦЕННОСТИ СУПРУГОВ КАК ФАКТОР УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ

Проанализированы уровни удовлетворенности браком в семейных парах. Выявлены отличия в жизненных ценностях мужчин и женщин. Подтверждена гипотеза о связи между удовлетворенностью браком и жизненными ценностями брачных партнеров.

Ключевые слова: удовлетворенность браком, жизненные ценности, материальные ценности, духовные ценности, шкала семейного окружения.

Alla Kovalenko, Dr. of Sc., Prof.
Eugenia Balyka, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

BEHAVIOUR SPOUSES AS MARRIAGE SATISFACTION FACTOR

Levels of marriage satisfaction in family pairs are analyzed. Differences in life values of men and women are recognized. The hypothesis about the connection of marriage satisfaction and life values marriage partners have is confirmed.

Keywords: marriage satisfaction, life values, material values, spiritual values, family environment scale.

УДК 159.97

Настасія Ковалінас, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ ЕКСПЛІЦИТНОЇ ТА ІМПЛІЦИТНОЇ САМООЦІНКИ В ОСІБ З НАРЦИСИЧНИМ РОЗЛАДОМ

Дана стаття присвячена розгляду психофізіологічних характеристик людини-нарциса;самооцінки при нарцисичному розладі особистості; невідповідності між імпліцитною та експліцитною видами самооцінки. В нійвиявлено взаємозв'язок між нарцисизмом та самооцінкою, який дозволяє досліджувати аспекти впливу її на вираженість розладу.

Ключові слова:нарцисичний розлад особистості; експліцитна та імпліцитна самооцінка, система Я.

Актуальність дослідження. Сучасна психологічна наука вважаєнарцисизм продуктом нашого часу і системи цінностей, адже людська культура надміру стурбована самооцінкою. А засоби масової інформації посприяли швидкому поширенню нарцисизму в суспільстві.

Таке питання як проблема впливу невідповідності між явною і неявною самооцінками на рівень прояву нарцисичного розладу особистості є актуальним, адже воно не достатньо розроблене у сучасних дослідженнях. Висвітлення загальної характеристики понять експліцитної, імпліцитної, пошкоджених самооцінок та нарцисизму; співвідношення явної та неявної самооцінок; причини виникнення нарцисичного розладу особистості – все це ті проблеми, які потребують уточнення та прояснення.

Актуальність даної теми полягає в тому, що на даний момент у психологічних дослідженнях все більш гостро піднімається проблема виникнення нарцисичного розладу як реакції на сучасне навколишнє середовище. Тому дане дослідження є ще одним щаблем до розкриття цієї проблеми.

Нарцисичні розлади створюють основу для розвитку багатьох психологічних проблем. Більш виражені дефекти функціонування системи нарцисичної регуляції призводять до виникнення психічних розладів. При цьому можуть розвиватися нозологічні форми, для яких проблематика власної цінності є центральною (нарцисичний розлад особистості за DSM-IV). Разом з тим, нарцисичні розлади можуть бути амальгамованими в інші типи особистісних розладів, що надає останнім якісну своєрідність, тобто вимагає врахування при проведенні терапії. Все це робить вивчення нарцисичної проблематики безсумнівно перспективним і актуальним не тільки з теоретичної, але і з практичної точок зору.

Стан розробки проблеми. Самозакохана людина зовнішньо демонструє любов до себе, але нові дослідження виявили, що нарцистичне самозвеличення може приховати глибокі почуття неповноцінності.Згідно з ними, самозакохані люди, ймовірно, скажуть психологам, що вони почувають себе добре, хоча це насправді не так.

Окремо проблематикою нарцисизму та патології самооцінки займалися багато вчених. Проте саме вплив невідповідності самооцінки на формування нарцисичного розладу особистості нечасто потрапляв у фокус їхньої уваги. Серед дослідників можна виділити Ерін Майерс, психолога в Університеті Західної Кароліни, яка разом зі своїми колегами проводила експеримент, результатами якого стало наступне: самозакохана людина покриває в собі відчуття неповноцінності, хоча дослідники ще не впевнені, чи є цей фасад збудованим для себе чи на користь інших. Браун і Маршалл вважають, що самооцінка – це оціночний аспект самопізнання, який стосується ступеня любові людей до себе [3]. Керніс пише про неї, як про відносно стійку особливість, яка володіє і мотиваційними, і пізнавальними компонентами. Також вона глибоко пов'язана з психопатологією [4]. Дослідники Фатер, Шродер-Ейб, Шутц, Ламмерс, Х. Клаас і Роепке показали, що невідповідність між імпліцитною та експліцитною самооцінками пов'язана з пограничним розладом особистості, але не з депресією [5].

Безліч досліджень брали за мету встановити, чи пов'язані експліцитна самооцінка, імпліцитна самооцінка, або обидві, з нарцисизмом, при якому люди почувають себе особливими і титулованими, стаючи особливо агресивними чи засмученими, коли їх статусу або компетентності кидають виклик. На жаль, результати цих досліджень є розпливчатими та не дають одного універсального висновку.

Мета. Вивчення впливу розриву між видами самооцінок (імпліцитна та експліцитна) на психіку людини.

Завдання: 1) провести теоретичне узагальнення психологічних чинників нарцисичного розладу особистості; 2) проаналізувати особливості експліцитної та імпліцитної самооцінки у людей з проявамінарцисизму; 3) виявити ступінь взаємозв'язку розбіжності у видах самооцінки та розвитку нарцисичного розладу особистості.

Нарцисизм (нарцисичний розлад особистості або синдром нарцисизму) – це розлад, пов'язаний з порушеною самооцінкою людини у бік самовдоволення. Патологічна (хвороблива, з порушеннями) любов до себе виражається в необхідності підвищеної уваги до власної персони. Пацієнти демонструють прагнення до переваги, не контролюють свої амбіції, прагнуть до фізичної привабливості, влади, багатства, манірності в поведінці тощо. Їхня система цінностей дуже інфантильна. Деякі люди, що характеризуються високим рівнем інтелекту, можуть використовувати його в якості основи для інтелектуального нарцисизму.

Основною характеристикою людей з нарцисичним розладом особистості є перебільшена думка про себе. Вони відчувають себе обраними і великими й очікують захоплення з боку інших. Надмірна власна значимість, як видається, є зворотною стороною уразливого, пораненого в дитинстві его. Тому реакція на критику у людей з нарцисичним розладом особистості дуже болюча. Нарцисичний розлад, як правило, не слабшає з віком, оскільки старіння саме по собі є образою самооцінці. Багато нарцисичних пацієнтів важко переживають кризу середнього віку.

Особи з нарцисичним розладом особистості амбітні, і прагнуть до слави й багатства. Вони хваляться своїми досягненнями, мріють про успіх і вважають себе унікальними, тому вважають, що їх можуть зрозуміти тільки такі ж "обрані". Вони чекають, щоб ними захоплювалися і підпорядковувалися їм. Люди з нарцисичним розладом особистості часто дуже ревниві до своїх успіхів і вважають, що інші їм заздрять. Вони зарозумілі й горді.

Боротьба і гнів є важливими компонентами в житті людей з нарцисизмом. Все має бути зроблено так, як вони хочуть, і оточуючі оцінюються з точки зору користі для них. Уразливість самосвідомості є причиною великої потреби в захопленні, а гнів – це спосіб, яким вони можуть реагувати на образу чи зневагу.

Стосунки з іншими людьми, як правило, поверхові й недовговічні. Пацієнти з нарцисичним розладом особистості використовують інших для досягнення власних цілей, головна з яких - підтвердження власної значущо-

© Ковалінас Настасія, 2016

сті. Вони часто нехтують загальними нормами і цінностями, оскільки переконані у своїй винятковості. Люди з нарцисичним розладом особистості не виявляють емпатії до інших. Їхня здатність співпереживати почуття інших людей обмежена.

У нарцисів проблема з самоідентифікацією, з особливим чином покаліченим власним "Я". Особливість в тому, що генетично закладене "Я" в силу обставин залишилося в зародковому стані, а розвинулося нав'язане ззовні помилкове "Я".

Провідні афекти (сильні емоції) нарциса – сором невідповідності зовнішнього та наявного і заздрість до оточуючих, до тих, хто природно репрезентативно цілісний. Звичайно, сам нарцис буде щиро заперечувати такі "негідні" почуття. Навпаки, це оточуючі заздрять йому, і тому прагнуть всіляко нашкодити; ним же і слід соромитися такої низької поведінки. Але – усвідомлені чи ні – афекти сорому й заздрості настільки некомфортні і руйнівні для самооцінки нарциса, що для її підтримки, хоча б на наявному рівні, він повинен захищатися.

Характерні нарцисичні захисти – знецінення та ідеалізація. При цьому для знецінення ближнього нарцису ніяких особливо переконливих аргументів не потрібно. Як і для ідеалізації. Всі раптом стає очевидно. Ідеалізований, правда, при найближчому розгляді виявляється теж не без вад – і моментально знецінюється. Багато нарцисів не зациклюються на цьому розчаруванні, а швидко підшукують черговий об'єкт ідеалізації – і знецінюють його. Такий ось "стрибковий драйв". Те ж і в сфері самовідчуття нарциса: безперервний галоп між грандіозністю і нікчемністю.

"Щоб використати людину як функцію для підтримки самооцінки, а не сприймати як окрему особистість, її бентежать і позбавляють присутності духу. Така дегуманізуюча дія нарцисичної людини, що пояснює негативні контрпереносні реакції у початківця аналітика, описані саме у зв'язку з терапією подібних пацієнтів" [1, с. 235]. Звичайне почуття при спілкуванні з нарцисом – холод і спустошення. Це дискомфортно, і люди намагаються подовгу не затримуватися біля нарциса. Але сам нарцис зовсім не цурається людей, як, наприклад, шизоїд. Чому так відбувається?

У термінах "Его-психології", нарцис нещадно експлуатує і спустошує ("пожирає") свої селф-об'єкти – людей, "які підживлюють наше почуття ідентичності та самоповаги своїм підтвердженням, захопленням і схваленням" [1, с. 228]. Для нарциса селф-об'єкти не "підживлення", як в нормі, а "основне харчування". Його мучить нездоланний нарцисичний голод, оскільки нарцис, по суті, порожній усередині, його справжнє "Я" залишилося в зародковому стані, і він людина лише остільки, оскільки відчуває своє помилкове "Я" як справжнє. Для злоякісного нарциса, по суті, немає людей, крім нього. Інші – лише дзеркала, що підтверджують факт буття нарциса, і лише в цьому їх призначення і гірка життєва необхідність для нарциса.

Всі, хто страждає на нарцисизм, намагаються захистити себе від потенційного почуття заздрості до інших людей, тому відсутній інтерес до їх роботи і діяльності, розвивається презирство до оточуючих. Пацієнти часто невизначені в своїх стосунках, можуть сприймати деяких особистостей, як ідолів, а потім, як ворогів або дурнів. Отже, самозакохані не здатні співпереживати іншим або бути емоційними у відносинах, занадто залежні від похвали, часто не дякують за компліменти на їх адресу. Все, що робиться для них, розглядається як належне. Нарциси емоційно не глибокі, особливо у стосунках з іншими людьми. Найбільше в житті бояться стати "посередніми" або такими, як усі.

Люди, що постраждали від розладу, з одного боку, відчувають почуття переваги над усіма, а з іншого - сприймаються оточуючими, як зарозумілі, зайняті тільки собою. Одна з характеристик нарцисичногорозладу особистості – відсутність почуття співпереживання. Незважаючи на те, що пацієнти говорять, що вони відчувають і думають про інших, в реальності вони не виявляють співчуття до людей. Існує думка, що відсутність емпатії (співпереживання емоційного переживання іншого) у хворих пов'язано з порушеннями структур їх мозку.

Зміни настрою у хворих викликають незвичайні чинники, не такі як у всіх. Перепади настрою часто викликані невдалими спробами отримати визнання від інших. Домінує стан порожнечі або самотності, і життя сприймається, як призначення. Нарцисам не властиво каяття, печаль чи розуміння свого психічного стану. Зазвичай самооцінка у цих людей регулюється почуттям сорому, а не провини. Ці пацієнти не виявляють великого інтересу до моральних цінностей, естетичних чи інтелектуальних. Їхні системи цінностей є "дитячими" і потребують захисту гордості і почуття власної гідності.

Самооцінка функціонує на свідомому та несвідомому рівнях. Перша називається експліцитною самооцінкою і відкритою, більшою мірою раціональною, підконтрольною, навмисною, вербальною, аргументованою, заснованою на правилах, вона потребує зусиль і спирається на аналіз закладених в ситуації оцінювання об'єктивних і суб'єктивних даних. Друга – імпліцитна самооцінка, що є прихованою, заснованою на досвіді, автоматичною, ненавмисною, невербальною, асоціативною, вона не потребує зусиль, швидко зникає і повільно змінюється.

Співвідношення експліцитної та імпліцитної самооцінки може бути як узгодженим, так і не узгодженим. Факторами розриву між ними стають соціальна бажаність, область саморозкриття, стратегії само презентації, анонімність чи ідентифікованість оцінок, публічність і приватність оцінок, установки, очікування, захисні механізми, інструкції, контекст всієї процедури діагностики, тощо [2].

Експліцитна самооцінка вимірюється за допомогою різних тест-опитувальників, а імпліцитна – більш тонких, недирективних методів, до яких відносять проективні техніки.

Нарцисизм – схильність, яку люди можуть мати, що представляє надмірну любов до себе. Вона характеризується роздутим уявленням про самооцінку. Люди, які демонструють високі результати за показником нарцисизму (згідно з тестом Robert Raskin's 40 Item True or False Test), ймовірно вибрали б варіант відповіді "вірний" для таких тверджень як, "Якби я керував світом, то це було б набагато краще місце" [6]. Проте існує лише помірна кореляція між нарцисизмом і самооцінкою; тобто у людини може бути висока самооцінка, але низький рівень нарцисизму, або вона може бути пихатою, неприємною і показати високий рівень самооцінки і нарцисизму.

Незалежно від основної природи зв'язку між самооцінкою і психопатологією, сучасні терапевтичні методи часто вирішують проблеми самооцінки, зосереджуючись на високій самооцінці, тоді як інші втручання стосуються зменшення стурбованості людей їх самооцінкою або допомоги їм зрозуміти і прийняти себе такими, якими вони є.

Невідповідності між імпліцитною та експліцитною самооцінками називають пошкодженою самооцінкою (якщо експліцитна більш низька) і захисною самооцінкою (якщо імпліцитна нижче).

Пошкоджена самооцінка

Люди з комбінацією високої імпліцитної та низької експліцитної самооцінки володіють тим, що психологи називають пошкодженою самооцінкою.

Дослідження результатів вказують, що, в порівнянні з людьми з низькою імпліцитною та низькою експліцитною самооцінкою, люди з пошкодженою самооцінкою виказують більше оптимізму і менше самозахисту, а також більш високі рівні неадекватного і адаптивного перфекціонізму.

Також було досліджено, що пошкоджена самооцінка корелює з багатьма клінічними симптомами і розладами. Зокрема величина невідповідності між імпліцитною та експліцитною самооцінками в напрямку пошкодженої самооцінки корелює позитивно з посиленими депресивними ознаками, суїцидальною уявою та самотністю. У той час як сама імпліцитна самооцінка не корелює з цими ознаками. Зокрема, коли люди показують низьку експліцитну самооцінку, їх рівень імпліцитної самооцінки безпосередньо і позитивно корелює з рівнем суїцидальної уяви. Це відображає важливу роль імпліцитної самооцінки в засвоєнні проблем.

Захисна самооцінка

З іншого боку, люди з комбінацією низької імпліцитної і високої експліцитної самооцінки мають те, що називають захисною самооцінкою (або, синонімічно, тендітною). У порівняльному дослідженні було виявлено, що люди із захисною самооцінкою були схильні менше прощати, ніж інші.

В результаті теоретичного аналізу літератури можна зробити припущення про те, що невідповідність між експліцитною та імпліцитною самооцінками впливає на розвиток нарцисичного розладу особистості. Коли у людини формується сильний дисонанс між тим, що вона від себе очікує і тим, що має насправді – психічною відповіддю є так звана самозакоханість. Нарцисизм проявляється у низькій імпліцитній та завищеній експліцитній самооцінці. Тобто людина вибудовує "фасад", який буде подобатися оточуючим, за який вона отримає належну дозу схвалення. Але при цьому ігнорує те, що їй насправді б сподобалося. Іншими словами, особистість демонструє дуже яскраве почуття власної значущості та "обраності", вимагає від інших визнання своєї особливості, хоча насправді, всередині, переживає бурю негативних емоцій щодо власного self.

Отже, основою дослідження послугувало припущення про те, що значиме розходження між рівнем патологічної імпліцитної самооцінки та індексом функціонування self-системи впливає на розвиток нарцисичного розладу особистості.

Результати.На першому етапі дослідження на вибірці було проведено методику на діагностику експліцитної самооцінки з подальшим формуванням показників індексу функціонування self-системи та коефіцієнту нарцисизму. На другому етапі з кожним респондентом в індивідуальному порядку була проведена проективна методика для визначення рівня патології імпліцитної самооцінки. На третьому етапі проведення дослідження відбувалося опрацювання отриманих даних, а саме:

1. Результати проективної методики було переведено в числа методом експертної оцінки за шкалою від 1 до 5 (від найменш вираженої патології до найбільш вираженої відповідно).
2. В SPSS було створено змінну, яка являє собою "різницю" між індексом self-системи та імпліцитною самооцінкою.
3. Здійснення кореляційного аналізу між показниками цієї "різності" та коефіцієнтом нарцисизму.

Для проведеннядослідження було сформовано вибірку з 37 осіб (з них 22 студенти). Не було поділу на групи всередині вибірки. В процесі дослідження респондентам було запропоновано пройти дві методики – опитувальник та проективну методику. Обидва тести є надійними та валідизованими, тож їх можна використовувати у психологічній практиці.

Перша методика – Тест оцінки нарцисизму (F.-W. Deneke, B. Hilgenstock). Це клініко-психологічна тестова методика, розроблена F.-W. Deneke та B. Hilgenstock і адаптована в 2003 р. в НІПНІ ім. Бехтерева Н.М. Залуцькою, А.Я. Вукс під керівництвом В.Д. Віда. Даний опитувальник був використаний у дослідженні для діагностування експліцитної самооцінки. Друга методика, використана у дослідженні для діагностування імпліцитної самооцінки – це проективна методика Тест "Зорі та хвилі", запропонована УрсулоюАве-Лаллемант.

Для кореляційного аналізу даних було використано ранговий коефіцієнт Спірмена, бо розподіл даних по вибірці не є нормальним (причиною цього є самостійно виведена шкала експертної оцінки, яка вплинула на результат). Метод рангової кореляції Спірмена дозволяє визначити тісноту (силу) і напрям кореляційного зв'язку між двома ознаками або двома профілями (ієрархіями) ознак.

Згідно з наведеною таблицею (табл. 1) можна зробити висновок, що між показниками змінних "Різність" ІСС (індекс селф-системи) та ПІС (патологія імпліцитної самооцінки) і коефіцієнт нарцисизму існує значима кореляція на рівні $p<0,01$. Продемонстрований помірний (-0,449**) рівень значимої кореляції. Такий рівень кореляції вказує на те, що невідповідність експліцитної та імпліцитної самооцінки чинять вплив на розвиток нарцисичного розладу особистості. При чому, чим ця розбіжність більше виражена, тим більш нарцисичною є особистість.

Таблиця 1

Результат кореляційного аналізу (Ранговий коефіцієнт Спірмена)

	Коефіцієнт нарцисизму
"Різність" ІСС (індекс селф-системи) та ПІС (патологія імпліцитної самооцінки)	-0,449**

Примітка: ** – кореляції на рівні значущості $p< 0,01$.

З цього випливає, що існує обернений зв'язок між "Різницею" ІСС/ПІС та коефіцієнтом нарцисизму. Тобто при збільшення першого показника зменшується другий, і навпаки. Чим більший рівень ефективності контролю механізмів регулювання поведінки у людини та чим сильніша взагалі її особистість, тим нижчим буде рівень нарцисизму.

Отже, згідно з отриманими результатами дослідження, приймається гіпотеза про наявність впливу показника різниці між індексом self-системи та рівнем патологічної імпліцитної самооцінки на силу прояву нарцисичного розладу особистості (значима помірна обернена кореляція існує). Дані результати є підтвердженням існуючих досліджень впливу самооцінки на нарцисичний розлад особистості. Зв'язок між цими явищами є, але він середнього рівня вираженості.

Висновки. При проведенні даного дослідження було підтверджено, що при вираженій у людини невідповідності між імпліцитною та експліцитною самооцінкою, формується нарцисичний розлад особистості. Адже по факту, самозакоханість – це і є низька імпліцитна та завищена експліцитна самооцінки. Було виявлено, що насправді рівень нарцисизму залежить від демонстрованої та прихованої самооцінки. Це дає підстави думати, що для покращення стану осіб з нарцисичним розладом особистості з ними необхідно проводити діагнос-

тичну роботу з приводу виявлення рівня їх самооцінки та коректувати їх за допомогою різних методик, зокрема, медитації та аутотренінгу.

Отже, зважаючи на все зазначене вище, можна зробити висновок про те, що дослідження впливу різниці між експліцитною та імпліцитною самооцінками на рівень нарцисичного розладу особистості пройшло вдало, адже була підтверджена поставлена гіпотеза, проаналізовано результати дослідження та виявлено взаємозв'язок між досліджуваними величинами.

Список використаних джерел

1. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика / Н. Мак-Вильямс. – Москва : Класс, 2001. – 480 с.
2. Молчанова О. Самооценка. Теоретические проблемы и эмпирические исследования / О. Молчанова. – Москва : Наука, 2010. – 392 с.
3. Self-enhancement tendencies among people with high explicit self-esteem: The moderating role of implicit self-esteem / J. Bosson, R. Brown, V. Zeigler-Hill, W.J. Swann // Self and Identity. – 2003. – № 2. – P. 169–187.
4. Kernis M. Substitute needs and fragile self-esteem / M.H. Kernis // Psychological Inquiry. – 2000. – № 11. – P. 298–300.
5. Discrepancies between explicit and implicit self-esteem are linked to symptom severity in borderline personality disorder / A. Vater, M. Schroder-Abe, A. Schutzet al. // Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry. – 2010. – № 41. – P. 357–364.
6. Raskin R. A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity / R. Raskin, H. Terry // Journal of Personality and Social Psychology. – 1988. – № 54. – P. 890–902.

Надійшла до редколегії 23.03.16

Анастасия Ковалинас, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

НЕСОГЛАСОВАННОСТЬ ЭКСПЛИЦИТНОЙ И ИМПЛИЦИТНОЙ САМООЦЕНКИ У ЛИЦ С НАРЦИССИЧЕСКИМ РАССТРОЙСТВОМ

Данная статья посвящена рассмотрению психофизиологических характеристик человека-нарцисса; самооценки при нарциссическом расстройстве личности;несоответствия между имплицитной и эксплицитнойвидами самооценки. В ней выявлена взаимосвязь между нарциссизмом и самооценкой, которая позволяет исследовать аспекты влияния ее на выраженность расстройства.

Ключевые слова:нарциссическое расстройство личности; эксплицитная и имплицитная самооценка; система Я.

Anastatia Kovalinas, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CONSISTENCY OF EXPLICIT AND IMPLICIT SELF-ESTEEM IN INDIVIDUALS WITH NARCISSISTIC DISORDERS

This article deals with the psychophysiological characteristics of the narcissistic person; the self-esteem with the narcissistic personality disorder; and the discrepancies between implicit and explicit self-esteem. It found the relationship between narcissism and self-esteem, which allows exploring aspects of its impact on the severity of the disorder.

Keywords: narcissistic personality disorder; explicit and implicit self-esteem; Self-system.

УДК159.9

Ганна Коцюба, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ В ОСІБ З НЕХІМІЧНИМИФОРМАМИ ЗАЛЕЖНОСТІ

Статтю присвячено вивченню особливостей соціальної адаптації осібз нехімічними формами залежності. Наведено опис різноманітних форм залежностей та їх психологічної природи. Особливості соціальної адаптації розглянуті на прикладі інтернет-залежних особистостей. Показано, що інтернет-залежні респонденти мають знижений рівень соціального інтелекту, разом з цим в них більш розвинене вміння розпізнавати сенс вербальних повідомлень. Користувачі комп'ютерів із інтернет-залежністю мають такі проблеми спілкування у міжособистісній сфері як підвищене відчуття самотності та міжособистісна залежність.

Ключові слова: залежність, адиктивний розлад, відхід від реальності, інтернет-адикція.

Актуальність дослідження. Залежність була і залишається однією з головних в ряді психологічних проблем. Однак, сьогодні окрім хімічних залежностей, які через свою медико-соціальною значущість завжди були пріоритетною темою досліджень, з більш менш з'ясованими формами прояву для діагностики, профілактики та корекції, науковці почали активно вивчати,так звані, несубстантні форми залежності, які проявляються не так явно, але за своїми наслідками є не менш токсичними та загрозливими для життя особистості [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]. До них відносяться такі типи залежності як залежність від ігрових автоматів (гемблінг), комп'ютерів (Internet addiction), сексуальна залежність, залежність в міжособистісних стосунках у подружжя, релігійна залежність, парасуїцидальна поведінка (патологічне захоплення екстремальними видами спорту), різного типу фанатичні захоплення (спортивне "вболівання", музичні фани)тощо.

Будь яка залежність, якщо ми не говоримо про її соціально та біологічно обумовлені варіанти, (наприклад,коли немовля, залежить від людини що піклується про нього), становить собою форму порушення контакту із зовнішнім світом та виражається в патологічному захопленні чимось або кимось.Залежність, як правило, не усвідомлюється або погано усвідомлюється особистістю. Адикція, таким чином, репрезентує світ пристрастей або потягів, які погано піддаються раціональному контролю [8].Проблема адикції (патологічної залежності) починається тоді, коли прагнення відходу від реальності, пов'язане із зміною психічного стану, починає домінувати в свідомості, стаючи центральною ідеєю, що вторгається в життя та доводить до відриву від реальності. Відбувається процес, під час якого людина не лише не вирішує важливих для себе проблем (наприклад, побутових, соціальних), але і зупиняється в своєму особовому розвитку [1]. Подібна тенденція призводить до серйозних соціальних, психологічних та соматичних проблем.

Аналіз проблеми. Відомо, що коливласні бажання людини (прийняти їжу або напій, виспатися, поклопотатися про продовження роду (реалізувати сексуальні потреби)) залишаються нереалізованними, людина випробовує переважно негативні емоції і відчуття. У неї формується стан застійного, неприємного самопочуття, незадоволеність своїм життям, нез'ясовної туги, меланхолії (нудьга), емоційної депресії. Цей стан небезпечний тим, що вимушує шукати способи позбавлення від нього. Людина вимушена шукати способи того, що заглушають власну чутливість – способи маскування неприємних відчуттів і емоцій (це способи створення утопічного благополуччя і самообману). Частенько пошук в

© Коцюба Ганна, 2016

цих напрямах наводить до формування різних форм адиктивної поведінки. (від англ. addiction – схильність, згубна звичка) [7].

Залежності можуть бути пов'язані не лише з якимсь конкретним, матеріальним носієм (алкоголь і тому подібне), але і з найрізноманітнішими сферами життя. З цієї точки зору кількість залежностей величезна і їх варіанти,різноманітні. Адиктивна поведінка – одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійною фіксацією уваги на певних предметах або видах активності, що супроводжуються розвитком інтенсивних емоцій. Адиктивна особа, в своїх спробах шукає універсальний, але однобічний спосіб виживання – відхід від проблем. Природна адаптація адикта порушена на психофізіологічному рівні. Ознакою цього є відчуття психологічного дискомфорту. Властиві перепади настрою, низька переносимість фрустрації. Для відновлення психологічного комфорту виділяється адикція, прагнення до штучної зміни психічного стану, здобуття суб'єктом приємних емоцій. Таким чином, створюється ілюзія вирішення проблеми. Подібний спосіб боротьби з реальністю закріплюється в поведінці і стає стійкою стратегією взаємодії з дійсністю. Привабливість адикції в тому, що вона є дорогою найменшого опору. Бажання змінити настрій по адиктивному механізму досягається за допомогою різних адиктивних агентів [4].

Життя представляється адикту сірим і одноманітним, він потребує додаткової стимуляції і направляє всю свою енергію на її пошук. Він зосереджується на тій сфері, яка дозволяє йому на якийсь час вирватися із стану бездушності.

Сучасні описи залежної особи включають такі межі як інфантильність, навіюваність і імітація, прогностична некомпетентність, ригідність і упертість, наївність, простодушність і плотська безпосередність, цікавість і висока пошукова активність, максималізм, егоцентризм, яскравість уяви, вражень і фантазій, нетерплячість, схильність до ризику і "смаку небезпеки" [1].

У МКБ-10 особі залежного типа відповідає декілька критеріїв: 1). Прагнення відмовитися від відповідальності, особливо при ухваленні рішень. 2). Перевага думок інших власній оцінці подій. Готовність за будь-яку ціну заслужити на позитивну оцінку, легка ранима при щонайменшій критиці або несхваленні. 3). Страх бути знехтуваним, погана переносимість самоти, відчуття спустошеності або безпорадності наодинці [8].

Нехімічні залежності є дискусійними, оскільки менш зрозумілі і очевидні. Проте їх прояви і наслідки вельми схожі з хімічними, особливо в тому, що стосується психологічних ознак. При них як засіб уникнення використовується певна активність людини, увімкненість в специфічний процес (хобі, гра, робота і т. д.). Інший варіант такої залежності – використання для втечі з реальності іншої людини, предметів і явищ навколишньої дійсності, що викликають різні емоційні стани. Найбільш поширені нехімічні залежності: 1). залежність від ідеологій (культізм, сектанство), екзистенціальна залежність (пошуки сенсу життя з метафізичною інтоксикацією, у тому числі залежність від психотерапії); 2). залежна харчова поведінка (ожиріння, схильність до дієт, голодування); 3). залежність від зовнішності; 4). сексуальна залежність (зокрема донжуанізм, німфоманія, порнозалежність і залежність від закоханості); 5). самота як варіант залежності; 6). співзалежність (залежність від контролю значимої людини); 7). економічна залежність (від ієрархії і грошей); 8). трудоголізм (синдром професійного згорання); 9). залежність від вжитку – шопінг; 10). гаджет-адикція (залежність від приладів, у т. ч. мобільна адикція); 11). залежність від володіння – хобі, прихильність до домашніх тварин, колекціонування, аудіофілія; 12). залежність від обмежуючих переконань (пограничні психічні розлади, психосоматичні захворювання); 13). віктимна залежність; 14). інформаційна залежність від ЗМІ, PR тощо. (TV-адикція, залежність від реклами); 15). гемблінг (залежність від азартних ігор); 16). киберадикція (серфінг в Інтернеті, кримінальне програмування, гейм-адикція) [3, 4].

Одним з найбільш поширених та обговорюваних способів втечі від реальності є інтернет-залежність, саме її ми взяли за основу вивчення зв'язку між нехімічним типом залежності та особливостями соціальної адаптації. На сьогоднішній день можна стверджувати, що Інтернет став одним з видів "буферної" реальності, що охороняє особистість від прямого зіткнення з реальним світом, реальним людським спілкуванням.

На думку К. Янг, будучи включеними у віртуальну групу, інтернет-залежні стають здатними приймати більший емоційний ризик шляхом висловлення більш суперечних думці інших людей суджень – про релігію, аборти і т. п. Тобто вони виявляються здатними відстоювати свою точку зору, говорити "ні", у меншій мірі боячись оцінки і відкидання навколишніх, чим у реальному житті. У кіберпросторі можна виражати свою думку без страху відкидання, конфронтації чи осуду тому, що інші люди є менш досяжними, і тому, що особистість самого комунікатора може бути замаскована [10].

Занурення у віртуальне середовище може бути обумовлено внутрішніми психологічними конфліктами, викликаними, наприклад, проблемами в особистому і сімейному житті. Занурюючись у віртуальну реальність, людина як би захищає себе від якихось проблем, тривоги, комплексів. Віртуальний світ може використовуватися як засіб компенсації невдач. Саме віртуальний світ дає ту волю дій, волю вираження думок, почуттів і емоцій, що у реальному житті найчастіше не завжди можливі. Також мережна залежність може бути наслідком психотравмуючої ситуації (втрата близької людини, роботи, родини тощо) [2].

Крім того, Інтернет особливо важливий для тих людей, чиє реальне життя по тих або іншим (внутрішнім або зовнішнім причинам) міжособистісне збіднене. У цих випадках, люди швидше і використовують Інтернет як альтернативу своєму безпосередньому (реальному) оточенню. Як відзначає Sh. Turkle, "комп'ютери (мається на увазі опосередкована комп'ютером комунікація) створюють ілюзію товариських стосунків без вимог дружби". Далі, потреба в соціальній підтримці може бути найбільш високою в нашому суспільстві у зв'язку з дезинтеграцією традиційних заснованих на спільності форм сусідства і зростанню кількості розлучень і змін місця проживання. Погіршення міжособистісних стосунків в реальності веде до інтернет-залежності.

В цілому, вочевидь, що велика частина інтернет-залежних висить на спілкуванні ради спілкування. Це може свідчити про компенсаторний характер спілкування в Інтернет в цієї групи людей. інтернет-залежні отримують в Інтернет різні форми соціального визнання. Їх залежність може говорити про те, що в реальному житті соціального визнання вони не отримують, а також про те, що в реальному житті в цієї групи людей можуть існувати певні труднощі в спілкуванні, які знижують їх задоволеність реальним спілкуванням. Тобто, спілкування в Інтернет, імовірно, володіє деякими характеристиками, які зводять нанівець причини труднощів в реальному спілкуванні. Для повнішого розуміння феномену інтернет-залежності необхідно звернутися до інших видів залежностей. Дійсно, К. Янг і І. Голдберг

говорять про схожість інтернет-залежності з нав'язливим прагненням до азартних ігор і з патологічною обжерливістю (булімією). Можливе глибше розуміння феномену інтернет-адикції через виділення певних властивостей особи, які роблять її схильною до формування різних видів залежності взагалі, а також через зіставлення різних видів залежності (наркоманських залежностей, патологічного потягу до азартних ігор, булімії, співзалежностітощо) і виділення деяких загальних закономірностей формування залежності. Ця проблема потребує подальшого аналізу.

Опис вибірки та результатів дослідження. У дослідженні взяли участь 60 осіб: 30 – чоловічої та 30 – жіночої статі, у віці від 20 до 30 років, що проживають у місті, які за родом занять працюють, маючи вищу освіту або навчаються, отримуючи вищу освіту. Зазначені особи мають персональний комп'ютер та доступ до Інтернету. Вони були розділені на дві групи: інтернет-залежні користувачі мережі Інтернет (група була виділена на підставі результатів проведеної методики "Тест інтернет-залежності") та інтернет-незалежні користувачі.

В роботі були використані такі методики дослідження: Рівень соціального інтелекту вимірювався за допомогою тесту Гілфорда; Для вивчення рівня захопленості Інтернетом використовувався Тест інтернет-залежності – російськомовний варіант запитальника, розроблений Кімберлі Янг і адаптований В.О. Буровой; Аналіз психологічних аспектів комунікації проводився за допомогою методики діагностики залежності Б. Уайнхольд, адаптований О.С. Кочаряном та Є.В. Фроловою; тесту комунікативних вмінь Л. Міхельсона; Рівень суб'єктивного відчуття самотності вимірювався за допомогою методики діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Расела та М. Фергюсона [11,12]. Для статистичноїобробки використалися наступні методи: U-крітерій Мана-Уїтні та факторний аналізіз наступним поглинанням Varimax (за допомогою програми SPSS 17.0).

Відомості наведені в табл. 1 ілюструють, що у інтернет-залежнихреспондентів вище суб'єктивне відчуття самотності ніж у інтернет-незалежних користувачів комп'ютеру. Порівняльний аналіз двох груп підтвердив різницю (-0,0001 при p<0,025).

Таблиця 1

Значущі відмінності між інтернет-залежними та незалежними користувачами комп'ютерів з методик (метод U критерію Мана-Уїтні)

Показник	U-критерій Мана-Уїтні
Психологічні аспекти комунікації	
Рівень суб'єктивного відчуття самотності	**-0,0001****
Залежність у міжособистісному спілкуванні	**-0,00015****
Залежний стиль поведінки	**-0,0001****
Компетентний стиль поведінки	**0,0001****
Агресивний стиль поведінки	-0,107
Соціальний інтелект	
Рівень розуміння зв'язку між поведінкою та її наслідками	0,292
Рівень розуміння почуттів та намірів людей за їх невербальними проявами	**0,002****
Рівень розпізнання сенсу вербальних повідомлень	**-0,0001****
Рівень розпізнання структури міжособистісних ситуацій у динаміці	0,759
Рівень соціального інтелекту	-0,406

Примітка: * – p<0,05, ** – p<0,025

Це може бути пов'язано з тим що відчуття самотності є одним з базових компонентів формування залежності. Кожна людина прагне до стосунків, до того, щоб відкрити свою реальність іншому і розділити себе, своє життя з улюбленою людиною. На дорозі зближення з іншими людьми людина рано чи пізно усвідомлює, що у неї є те, що не можна розділити ні з ким. При негативному сприйнятті це сприймається як самотність. Для уникнення відчуття самотності людина намагається злитися, розчинитися в інших. Так вона не лише і не стільки набуває спільності з ким-небудь, вона, перш за все, руйнує власну унікальність. Вона знищує свою реальність, щоб звільнитися від самотності. Для цього потрібно передати свою реальність у владу іншій людині чи комп'ютеру [4]. В даному випадку ці люди скористались спілкуванням у мережі Інтернет для вирішення своїх внутрішних проблем.

Також у респондентів залежних від Інтернету вище рівень міжособистісної залежності у порівнянні з інтернет-незалежними користувачами. На рис. 1 зображено розподіл рівнів міжособистісної залежності в двох групах.

У інтернет-адиктів рівень міжособистісної залежності вище ніж у інтернет-незалежних користувачів. Порівняльний аналіз двох груп підтвердив різницю (-0,00015 при p<0,025).Для адиктів з помірним та середнім рівнем міжособистісної залежності можна казати те,що вони використовують Інтернет як засіб позбавлення від відчуття самотності та встановлення різноманітних взаємовідносин з великою кількістю людей.

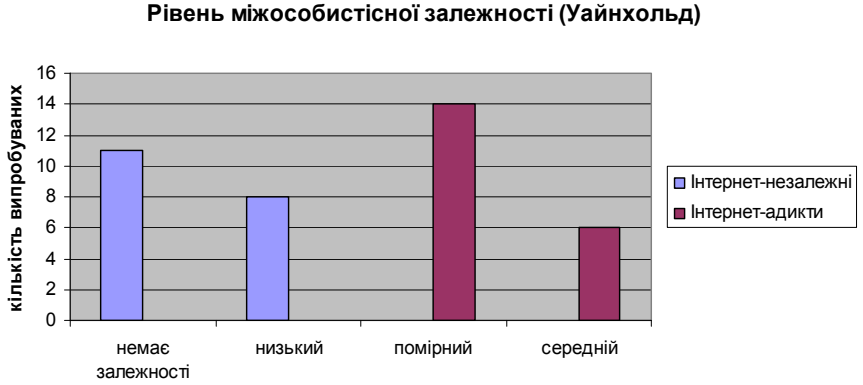

Рис. 1. Порівняння рівнів міжособистісної залежності (Уайнхольд) в групах інтернет-незалежних користувачів та інтернет-адиктів

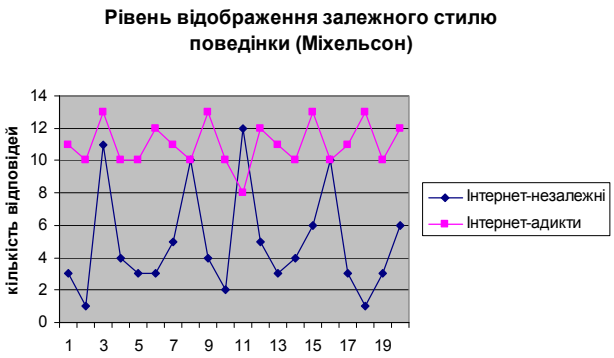

Рис. 2. Порівняння розподілурівнів відображення залежного стилю поведінки (Міхельсон) у групах інтернет-незалежних користувачів та інтернет-адиктів

Розглянемо показники соціальних аспектів комунікації. На рис. 2 ми бачимо, що залежний стиль поведінки переважає у інтернет-адиктів. Порівняльний аналіз двох груп підтверджує цю різницю (-0,0001 при p<0,025).

Для людей із залежним стилем поведінки характерна перевага думок інших власній оцінці подій. Готовність за будь-яку ціну заслужити на позитивну оцінку, легка уразливість при щонайменшій критиці або несхваленні.

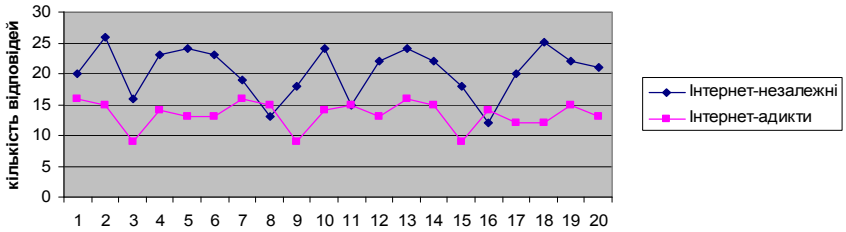

Рис. 3. Порівняння розподілу рівнів відображення компетентного стилю поведінки (Міхельсон) у групах звичайних користувачів та інтернет-адиктів.

На рис. 3 видно, що компетентний стиль поведінки притаманний звичайним користувачам комп'ютерів. Порівняльний аналіз двох груп підтвердив різницю (0,0001 при p<0,025).

Інтернет-незалежні користувачі маючи компетентний стиль поведінки частіше відповідають без пауз, не уникають дивитися на співбесідника, охоче обговорюють запропоновану тему, відкрито дають знати про свої відчуття та висловлюють свою думкую.

Перейдемо до показників аспектів соціального інтелекту. На рис. 4 видно, що у звичайних користувачів вище рівень розуміння почуттів та намірів людей за їх невербальними проявами. Порівняльний аналіз двох груп підтверджує цю різницю (-0,002 при p<0,025). Такі люди, швидше за все, надають велике значення невербальному спілкуванню, обертають багато уваги на невербальні реакції учасників комунікації. Чутливість до невербальної експресії істотно підсилює здатність розуміти інших. Інтернет-залежні користувачі спілкуючись переважно за допомогою комп'ютеру загублюють цей навик розуміння невербальних проявів.

Рівень розпізнання сенсу вербальних повідомлень серед інтернет-залежних респондентів вище ніж у інтернет-незалежних. Це видно на рис. 5. Порівняльний аналіз двох груп підтвердив цю різницю (-0,0001 при p<0,025). Можна казати про те що інтернет-адикти переважно спілкуючись за допомогою комп'ютеру навчаються краще розуміти сенс словесної мови.

Підсумовуючи, можна сказати що інтернет-залежні досліджувані мають підвищений рівень суб'єктивного відчуття самотності, середню залежність у міжособистісному спілкуванні, в них переважає залежний стиль поведінки та розуміння сенсу вербальних повідомлень. У звичайних користувачів переважає компетентний стиль поведінки, вище рівень розуміння почуттів та намірів людей за їх невербальними проявами.

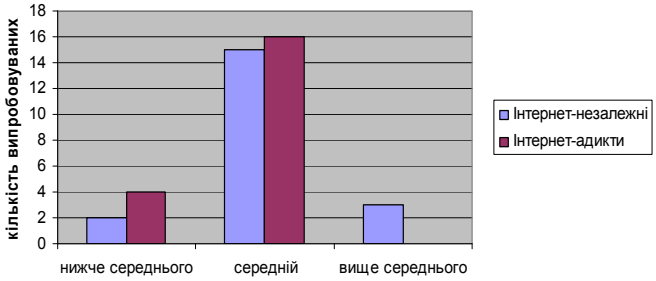

Рис. 4. Порівняння рівнів розуміння почуттів та намірів людей за їхніми невербальними проявами (Гілфорд) в групах інтернет-незалежних користувачів та інтернет-адиктів

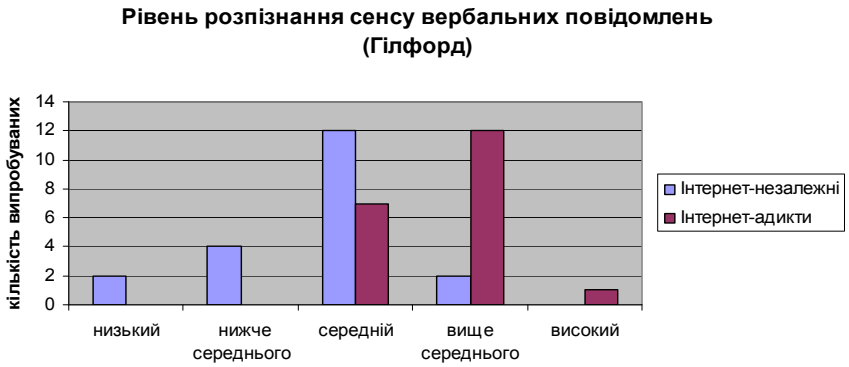

Рис. 5.Порівняння рівнів розпізнання сенсу вербальних повідомлень (Гілфорд) в групах інтернет-незалежнихкористувачів та інтернет-адиктів

Висновки

1. Залежні розлади, описують достатньо широке коло поведінкових розладів та мають нез'ясований етіопатогенез. Хімічні та не хімічні (не субстантні) форми залежності не можуть бути описані через однакові патогенетичні механізми, однак, всі вони є наслідком порушення контакту із реальністю.

2. Одним з найбільш поширених способів втечі від реальності (серед нехімічних проявів залежності) на сьогодні є інтернет-залежність.

3. Інтернет-адикти мають знижений рівень соціального інтелекту в цілому так і недостатньо розвинений його компонент, а саме рівень розуміння почуттів та намірів людей за їх невербальними проявами. Разом з цим в них більш розвинене вміння розпізнавати сенс вербальних повідомлень, що пов'язано з особливістю спілкування у мережі Інтернет.

4. Користувачі комп'ютерів із Інтернет-залежністю мають такі проблеми спілкування у міжособистісній сфері, як підвищене відчуття самотності та міжособистісна залежність.

Список використаних джерел

1. Андреев А.С. Болезнь зависимого поведения: клиническая картина, механизмы криминогенности и виктимности, судебно-психиатрический поход / А.С. Андреев, А.И. Ковалев, О.А. Бухановский и др. // Серийные убийства и социальная агрессия: Материалы 3-й Международ. конф. – Ростов-на-Дону. – 2001. – С. 252–260.
2. Бурова В.А. Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости В.А. Бурова. – М., 2001. Режим доступу: http://user.lvs.ru/vita/doclad.htm
3. Егоров А. Ю. Нехимическиезависимости / А.Ю. Егоров. –СПб. : Речь, 2007. – 190 с.
4. Котляров А.В. Другие наркотики, или Homo addictus (Человек зависимый) / А.В. Котляров. – М. : Психотерапия, 2006. – 480 с.
5. Кочарян А.С. Проблема единствазависимых расстройств / А.С. Кочарян, В.В. Коровицкая. – С. 58–71.
6. Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга.
7. Руководство по аддиктологии / Под ред. В.Д. Менделевича. – СПб. : Речь, 2007. – 768 с.
8. Старшенбаум Г.В. Аддиктология: психология и психотерапиязависимостей / Г.В. Старшенбаум. – М. : Когито-Центр,2006. – 367 с.
9. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд / Пер. с англ. – М. : Независимаяфирма "Класс", 2003. – 224 с.
10. Янг К.С. Диагноз – Интернет-зависимость / К.С. Янг // Мир Интернет / 2000. – № 2. –С. 24–29.
11. http://www.psyhelp.ru/texts/iad_test.htm
12. http://azps.ru/tests/5/mihelson.html

Надійшла до редколегії 29.03.16

Анна Коцюба, канд. психол. наук, асист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ У ЛИЦ С НЕХИМИЧЕСКИМИ ФОРМАМИ ЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена изучению особенностей социальной адаптации лиц с нехимическими формами зависимости. Приведено описание различных форм зависимостей и их психологической природы. Особенности социальной адаптации рассмотрены на примере интернет-зависимых личностей. Показано, что интернет-зависимые респонденты имеют пониженный уровень социального интеллекта, вместе с этим у них более развито умение распознавать смысл вербальных сообщений. Пользователи компьютеров с интернет-зависимостью такие проблемы общения в межличностной сфере как повышенное чувство одиночества и межличностная зависимость.

Ключевые слова: зависимость, аддиктивное расстройство, уход от реальности, интернет-аддикция.

Hanna Kotsuba, PhD, assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF SOCIAL ADAPTATION OF PERSONS WITH NON-CHEMICAL FORMS OF ADDICTION

The article addressed to studying peculiarities of social adaptation of the persons with non-chemical forms of addiction. The article contains description of different forms of addictions and its psychological nature. Peculiarities of social adaptation were examined by the example of Internet addicted personalities. The article shows that Internet addicted respondents have lowered level of social intellect and at the same time they have more advanced skill to recognize the meaning of verbal messages. Computer users who have Internet addiction have such problems in communication in interpersonal sphere as excessive feeling of loneliness and interpersonal addiction.

Keywords: addiction, addictive disorder, moving away from reality, Internet addiction.

УДК 159.942.5

Едуард Крайніков, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Костянтин Пільков, канд. юрид. наук, адвокат,
ЮФ "Кай і Ленард", Київ

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ У ПОДОЛАННІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ В АДВОКАТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті викладено результати емпіричного дослідження зв'язку між переважаючими копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту, що використовуються адвокатами із синдромом емоційного вигорання. У адвокатів зі сформованим синдромом емоційного вигорання на дуже високому рівні виражений агресивний гумор як своєрідний механізмпсихологічногозахисту. Факторний аналіз дозволив встановити, що емоційне вигорання взаємопов'язане з відсутністю в арсеналі індивіда адаптивних копінг-стратегій та загальною напруженістю механізмів психологічного захисту, а також те, що прояви агресивного та самозневажливого гумору індивіда поєднані зі слабкою вираженістю адаптивної копінг-моделі вступу у соціальний контакт.

Ключові слова: копінг-стратегії, механізми психологічного захисту, емоційне вигорання, адвокатське середовище.

Актуальність роботи. Переживання стресу і управління ним належить до центральних аспектів професійно-важливих якостей представників соціономічних професій, і, особливо,– адвокатів. Їхня діяльність часто пов'язана з напруженим ритмом протягом трудового дня, зі значним психологічним навантаженням та негативним емоційним фоном, викликаним спілкуванням з правопорушниками, потерпілими у кримінальних справах, представниками органів державної влади. У стресових умовах індивідом можуть бути використані усвідомлені механізми подолання – копінг, які можуть бути адаптивними та дезадаптивними. Крім того, в якості механізмів, що оберігають структуру "Я" у стресових ситуаціях, можуть виступати не тільки копінг-стратегії поведінки, а й такі неусвідомлювані особистісні феномени, як психологічний захист у вузькому розумінні.

Саме застосовувані адвокатами копінг-стратегії та переважні механізми психологічного захисту, притаманні представникам адвокатської спільноти, підлягають теоретичному та емпіричному дослідженнюу контексті їх взаємозв'язку з рівнем та структурою емоційного вигорання в адвокатському середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні розробленість проблеми синдрому емоційного вигорання в науковій літературі є досить ґрунтовною. Серед вчених, які досліджували симптоми та фактори емоційного вигорання були В.Е. Орел, А.Ю. Василенко, В.В. Бойко, Г.С. Абрамова, К. Маслач, Т.В. Форманюк, Н.Е. Водоп'янова, Е.С. Старченкова, Л. Помиткіна. Проблема копінгу та механізмів психологічного захисту в цілому також активно досліджується в сучасній психології. Серед зарубіжних авторів вивченням цієї проблеми займаються Р. Лазарус, А. Райт, С. Фолкмен, К. Форд та ін. Вивченню проблем копінг-поведінки присвячено також праці таких вчених: Л.І. Анциферова, В.І. Голованевська, Р.І. Грановська, К. Муздибаєв, І.М. Никольська, С.К. Нартова-Бочавер тощо. Серед українських дослідників слід відзначити таких науковців як О.І. Склень, С.В. Малазонія, Л.М. Марковець, С.В. Харченко тощо.

При всій різноманітності робіт зарубіжних, а в останнє десятиліття і вітчизняних дослідників, проблеми емоційного вигорання та способів його профілактики та корекції сьогодні залишаються відкритою і актуальною темою як для теоретичного, так і для емпіричного вивчення. Розмаїття підходів до розгляду даного явища, численні його трактування і визначення можуть бути об'єднані тим, що в них вигорання розуміється як особливе психологічне утворення, що характеризує негативно забарвлений, прогресуючий стан людини в професійній діяльності. У руслі дослідження копінг-поведінки видається цікавим розгляд емоційного вигорання, сформованого у адвокатів у процесі професійної діяльності в якості дезадаптивного, неконструктивного механізму психологічного захисту. Е.С. Старченкова зауважує, що існує безліч суперечливих даних про взаємозв'язок синдрому емоційного вигорання і стратегій поведінки в стресовій ситуації [9, с. 26].

У зв'язку з цим значний науковий і, особливо, практичний інтерес представляє виявлення особливостей емоційного вигорання в адвокатському середовищі, переважаючих копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту, взаємозв'язку цих явищ, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо психологічної корекції емоційного вигорання.

Об'єкт дослідження – копінг-стратегії та механізми психологічного захисту особистості.Предмет дослідження – копінг-стратегії та механізми психологічного захисту адвокатів з синдромом емоційного вигорання. **Мета дослідження** – встановити взаємозв'язок між копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту в адвокатів з вираженим синдромом емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу.

Згідно із визначенням ВООЗ (2001), "синдром вигорання" ("*burnout syndrome*") – це фізичне, емоційне або мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі й утомою, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, а також уживанням алкоголю або інших психоактивних засобів з метою одержати тимчасове полегшення, що має тенденцію до розвитку фізіологічної залежності й (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки. Цей синдром звичайно розцінюється як стрес-реакція у відповідь на безжалісні виробничі й емоційні вимоги, що трапляється від зайвої відданості людини своїй роботі із супутнім цьому зниженням уваги до сімейного життя або відпочинку" [11].

Основними складовими синдрому емоційного вигорання є такі фактори:

- особистісний (це "згоряючі" співчутливі, гуманні, м'які особистості, захопливі ідеалісти, орієнтовані на людей, нестійкі, інтровертовані (фанатичні) люди);
- рольовий (встановлено зв'язок між рольовою конфліктністю, рольовою невизначеністю та емоційним вигоранням, розвитку синдрому сприяють професійні ситуації, у яких спільні зусилля не узгоджені, відсутня інтеграція дій, є сильна конкуренція, а от ситуація розподіленої відповідальності обмежує виникнення синдрому);
- організаційний (велике навантаження, відсутність вихідних, відпусток, неможливість впливу на прийняття рішень, відсутність соціальної підтримки колег і керівництва, необхідність зовнішньо проявляти емоції, що не відповідають реаліям, одноманітна безперспективна діяльність, недостатня винагорода за роботу) [1, с. 27].

При цьому, на думку дослідників, організаційні фактори виступають як безумовні предиктори вигорання лише

© Крайніков Едуард, Пільков Костянтин, 2016

за наявності збоїв в системі індивідуальних копінг-ресурсів, до яких відносять: ослаблення можливостей суб'єктивного контролю за виконанням роботи; зниження фактора автономності в роботі; брак підтримки з боку колег і близьких; брак професійних знань і навичок; неможливість повноцінної участі у прийнятті рішень [5, с. 67].

Проблема копінгу як індивідуального способу взаємодії особистості з важкими життєвими ситуаціями виникла в психології у другій половині XX ст. Термін "копінг" запропонований А. Маслоу і походить від англійського слова "*to cope*" – впоратися, долати. Власне, вперше термін "копінг" з'явився у психологічній літературі у 1962 році у дослідженнях Л. Мерфі способів подолання дітьми потреб, що висуваються кризами розвитку. Автор у рамках когнітивного підходу дає визначення копінгу – це "певна спроба створити нову ситуацію: чи загрозливу, чи небезпечну, чи радісну" [10, с. 90]. Спочатку поняття "копінг-поведінка" використовувалося в психології стресу, і було визначено як сума когнітивних і поведінкових зусиль, що витрачаються індивідом для ослаблення впливу стресу. В теперішній час, за висловом С.К. Нартової-Бочавер, "будучи вільно вживаним в різних роботах, поняття "coping" охоплює широкий спектр людської активності – від несвідомих механізмів психологічного захисту до цілеспрямованого подолання кризових ситуацій" [6, с. 21]. Водночас, є підстави для розмежування механізмів психологічного захисту і копінгових дій. У концепції психологічного захисту З. Фрейда поняття психологічного захисту ("*defense*") позначає функцію захисту Его від усвідомлення або прийняття неприємного життєвого факту. Захисна реакція виявляється в різних формах боротьби "Я"із нестерпними думками і хворобливими афектами, якими супроводжується переживання людиною неусвідомлюваного внутрішнього конфлікту. Копінг-стратегіями (поведінкою подолання) натомість позначають свідомі зусилля особистості в ситуації психологічної загрози для подолання стресу та іншими подіями, що породжують тривогу [3, с. 81]. І.М. Нікольська та Р.М. Грановська вважають, що для подолання необхідно дотримуватися принаймні трьох умов: 1) досить повно усвідомлювати труднощі, що виникли; 2) знати способи ефективного подолання саме ситуації даного типу; 3) вміти своєчасно застосувати їх на практиці. Дослідники окрім того вважають, що "...ефективність подолання залежить від того, чи є спрацьовування даного захисту ситуативним, чи це вже елемент стилю особистого реагування на труднощі" [7, с. 70].

Дослідники відзначають, що серед усіх фахівців професій групи "людина–людина" юристи найбільш схильні до стресу, депресії та пов'язаних з цим проблем зі зловживанням алкоголю. Стресові ситуації у діяльності адвокатів трапляються набагато частіше ніж у інших професіоналів [12, с. 166].

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувались: теоретичний аналіз проблеми; метод теоретичного моделювання, метод анкетування, психодіагностичні методики; статистичні методи обробки емпіричних даних.

У дослідженні взяли участь 60 адвокатів міста Києва та Київської області, з них: 46 чоловіків і 14 жінок. Середній вік респондентів склав 37 років; середній стаж роботи – 17 років, середній стаж адвокатської діяльності – 11 років.

Серед учасників дослідження 21 особа або 35 % всіх учасників здійснюють діяльність як приватні адвокати (одноособово), 26 осіб (43,3 %) є членами адвокатських об'єднань або найманими адвокатами в адвокатських фірмах, 13 осіб (21,7 %) є власниками бізнесу.

Досліджувані адвокати таким чином визначили свої основні сфери практики: кримінальне право – 14 осіб (23,3 %); цивільне– 20 осіб (33,3 %), сімейне – 3 особи (5 %), господарське – 11 осіб (18,3 %), трудове – 3 особи (5 %), інші галузі – 2 особи (3,3 %).

Найбільша частина учасників прийшли в адвокатуру з посад юристів у юридичних фірмах (20 осіб або 33,3 % всіх учасників), юристами підприємств були 16 осіб (26,7 %), державними службовцями – 17 осіб (28,3 %), науковою або викладацькою діяльністю займались 7 осіб (11,7 %).

Дослідження стосувалось ряду психологічних конструктів:

1. структурні компоненти професійного вигорання виміряні опитувальником MBI. Визначення ступеня емоційного вигорання проводилось за допомогою опитувальника "Діагностика рівня емоційного вигорання" В.В. Бойко [8];

2. копінг-стратегії подолання, виявлення за допомогою опитувальника SACS [2, с. 253–259];

3. психозахисна поведінка (базові механізми психологічного захисту і ступінь напруженості захисту). Для дослідження психологічних механізмів захисту використано опитувальник Р. Плутчика, Х. Келлермана і Х.Р. Конте "Індекс життєвого стилю" (Life Style Index – LSI);

4. стилі гумору досліджені за допомогою опитувальник стилів гумору (Humor Styles Questionnaire – HSQ) Р. Мартіна зі співавторами [4, с. 71].

Статистичний аналіз здійснювався за допомогою пакету статистичних програм SPSS 11.5 for Windows. Для обробки результатів психодіагностики застосовувався кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, а також факторний аналіз.

Дослідження було проведене у декілька етапів:

І етап – протягом травня–серпня 2015 року: здійснено опрацювання теоретичних джерел, підбір методики, складення програми дослідження;

ІІ етап – протягом серпня–жовтня 2015 року: проведення експериментального дослідження на базі Рад адвокатів міста Києва та Київської області;

ІІІ етап – протягом жовтня 2015 року – лютого 2016 року: здійснено обробку результатів, інтерпретацію отриманих даних, опрацювання зауважень та рекомендацій, підготовка висновків.

Застосування діагностичних методик Бойка та MBI (опитувальник Маслач) дозволили здійснити розподіл вибірки на групи "вигорілих" адвокатів та адвокатів з несформованим синдромом емоційного вигорання, у яких не є вираженим жоден із симптомів за методикою Бойка, а також значно нижчі, ніж у іншої групи, середні показники вигорання за методикою MBI. У групі адвокатів зі сформованим синдромом спостерігалась наявність симптомів кожної з фаз вигорання (при провідній фазі резистенції) та вищі показники вираженості структурних компонентів вигорання. Це підтверджує взаємозв'язок структурних та процесуальних аспектів синдрому.

Дослідження середніх значень результатів діагностики емоційного вигорання, вираженості та напруженості механізмів психологічного захисту, переважних стилів гумору та моделей копінг-поведінки у групах виявили взаємозв'язок вікових, статусних та професійних характеристик респондентів з досліджуваними психічними феноменами.

Представлені у них дані дозволяють скласти "портрет" схильного до емоційного вигорання адвоката:

• якщо це власник бізнесу, то це скоріше чоловік, ніж жінка;

• молодші адвокати з меншим досвідом роботи та особливо адвокатської діяльності, більш схильні до вигорання;

• адвокат, який прийшов в адвокатуру з державної служби і працює в адвокатському об'єднанні (не власник бізнесу і не індивідуально працюючий адвокат), має найбільший ризик вигорання. В той же час, приватна адвокатська практика несе такі ризики в найменшій мірі;

• приватно практикуючі адвокати та власники бізнесу, що практикують у податковому праві, більш схильні до вигорання, ніж рядові члени об'єднань. Натомість практика у галузі сімейного права пов'язана для таких адвокатів-членів об'єднань зі схильністю до вигорання.

В групі зі сформованим синдромом емоційного вигорання виявлено істотне переважання дезадаптивних копінгових моделей: низька вираженість адаптивних моделей "Входження в соціальний контакт" та "Пошук соціальної підтримки" на фоні високого ступеня вираженості дезадаптивних моделей "Уникання" та "Асоціальні дії". Імовірно, застосування неконструктивного копінгу як переважної стратегії є чинником, який сприяє розвитку синдрому емоційного вигорання.

Дослідження переважних механізмів психологічного захисту дозволило встановити переважання в обох групах таких механізмів: заперечення, компенсація та інтелектуалізація. При цьому загальний показник напруженості механізмів психологічного захисту у групі "вигорілих" адвокатів істотно вищий, як і вираженість механізму проекції. Дослідження переважних стилів гумору індивіда, які в рамках цього дослідження розглядаються як специфічні прояви механізмів психологічного захисту, дозволив зробити висновок про переважання у групі "невигорілих" адвокатів афіліативного, тобто спрямованого на підтримку інших, та самопідтримуючого гумору, в той час як у адвокатів зі сформованим синдромом емоційного вигорання на дуже високому рівні виражений агресивний гумор.

Результати факторного аналізу дозволили встановити, що емоційне вигорання взаємопов'язане з відсутністю в арсеналі індивіда адаптивних стратегій подолання та загальною напруженістю психологічних захисних механізмів, а також про те, що прояви агресивного та самозневажливого гумору індивіда поєднані з невираженістю адаптивного копінгу (вступ у соціальний контакт).

Таким чином, найбільш типовим "вигорілим" адвокатом є чоловік віком до 35 років, який практикує як член адвокатського об'єднання (не є самозайнятим адвокатом або власником бізнесу), має стаж адвокатської діяльності до 10 років, до входження в адвокатуру був юристом юридичної фірми або державним службовцем, займається переважно господарським правом, не схильний до входження в соціальний контакт та пошуку соціальної підтримки, схильний до уникання, проекції та заперечення, з переважанням агресивного стилю гумору у спілкуванні.

Отримані результати емпіричного дослідження можуть бути використані при розробці напрямів ранньої профілактики та корекції синдрому емоційного вигорання.

Корекція емоційного вигорання як складного феномену, який зачіпає емоційну, когнітивну, поведінкову сфери особистості потребує застосування індивідуальних, в тому числі саморегулюючих та організаційних заходів.

Корекційні програми можуть бути розроблені на основі одного з психотерапевтичних підходів або з врахуванням декількох з них, особливо екзистенційно-гуманістичного, когнітивно-поведінкового підходів, транзактного аналізу та підходів гештальт-терапії, осільки вони враховують різні аспекти емоційного вигорання, а їх техніки можуть бути застосовані у короткострокових корекційних інтервенціях.

Окрім суто психокорекційної роботи програма повинна передбачати детальну діагностику структури, фаз розвитку та проявів емоційного вигорання, а також переважних моделей копінг-поведінки особистості для більш точного визначення специфіки випадку вигорання та обрання правильних психокорекційних підходів (в ході дослідження обґрунтовано відмінності у підходах до вигорання з переважанням емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції професіоналізму) а також при сформованості різних фаз емоційного вигорання.

Висновки. Результати проведеного нами дослідження переважаючих копінг-механізмів та механізмів психологічного захисту в адвокатів із вираженим синдромом емоційного вигорання виявили взаємозв'язок вікових, статусних та професійних характеристик респондентів з досліджуваними психічними феноменами. З огляду на встановлену в емпіричному дослідженні особливу вираженість заперечення як механізму психологічного захисту та уникання як дезадаптивної копінг-стратегії в адвокатів зі сформованим синдромом емоційного вигорання, доцільним є застосування практики укладання контракту з визнанням індивідом існування у нього зазначеного синдрому та ухвалення рішення змінитись, як це практикується у психокорекційних програмах на основі транзактного аналізу.

Список використаних джерел

1. Боженко Н.Л. Синдром емоційного вигорання управлінця / Н.Л. Боженко // Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції "Наука і духовність у системі сучасного управління", 19 квітня 2012 р. [Текст]. – Львів : "СПОЛОМ", 2012. – 308 с. – С. 26–28.

2. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Наталия Евгеньевна Водопьянова. – СПб. : "Питер", 2009. – 336 с.

3. Духновский С.В. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум. – СПб. : Речь, 2009. – 141 с.

4. Иванова Е.М. Русскоязычная адаптація опросника стилев юмора Р. Мартина / Е.М. Иванова, О.В. Митина, А.С. Зайцева, Е.А. Стефаненко, С.Н. Еникопов // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2013. – Т. 6. – № 2. – С. 71–85.

5. Кузнецова А.С. Инновационные изменения как фактор риска развития выгорания учителей средних школ / А.С. Кузнецова, И.А. Бурая, Ю.Ф. Гизатуллина, М.Ю. Широкая // Выгорание и профессионализация [Текст]: сб. науч. тр. / под ред. В.В. Лукьянова, А.Б. Леоновой, А.А. Обознова, А.С. Чернышева, Н.Е. Водопьяновой; Курск. гос. ун-т. – Курск, 2013. – 440 с. – С. 61–87.

6. Нартова-Бочавер С.К. "Coping behavior" в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. – Том 18. – 1997. – № 5. – С. 20–30.

7. Никольская И.М. Психологическая защита у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб. : Речь, 2000. – 507 с.

8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учеб. пособие] / [ред.-сост. Райгородский Д.Я.]. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2002. – 672 с.

9. Старченкова Е.С. Роль неконструктивного совладающего поведения в развитии синдрома выгорания / Е.С. Старченкова // Современные проблемы исследования синдрома выгорания у специалистов коммуникативных профессий [Текст] : коллективная монография / под ред. В.В. Лукьянова, Н.Е. Водопьяновой, В.Е. Орла, С.А. Подсадного, Л.Н. Юрьевой, С.А. Игумнова; Курск. гос. ун-т. – Курск, 2008. – 336 с.

10. Чехлатый Е.И. Оценка качества жизни и копинг-поведения у больных невротическими расстройствами / Е.И. Чехлатый, О.Н. Волкова, Е.А. Ценных // Вестник психотерапии. – 2008. – № 26(31). – С. 89–96.

11. Юрьева Л.Н. Профессиональное выгорание у медицинских работников: Формирование, профилактика, коррекция / К. : Сфера, 2004. – 271 с.

12. Hasnain N. Stress and Well-Being of Lawyers / N. Hasnain, Iram Naz, & Samina Bano // Journal of the Indian Academy of Applied Psychology. – 2010. – Vol. 36, No. 1. – Pp. 65–168.

Надійшла до редколегії 02.04.16

Едуард Крайников, канд. психол. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
Константин Пильков, канд. юрид. наук, адвокат
ЮФ "КайиЛенард"

КОПИНГ-СТРАТЕГИИ И МЕХАНИЗМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ ЛИЧНОСТИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ В АДВОКАТСКОЙ СРЕДЕ

В статье изложены результаты эмпирического исследования связи между преобладающими копинг-стратегиями и механизмами психологической защиты, которые используются адвокатами с синдромом эмоционального выгорания. У адвокатов со сложившимся синдромом эмоционального выгорания на очень высоком уровне выражен агрессивный юмор как своеобразный механизм психологической защиты. Анализ позволил установить, что эмоциональное выгорание связано с отсутствием в арсенале индивида адаптивных копинг-стратегий и общей напряженностью механизмов психологической защиты, а также с тем, что проявления агрессивного и самоуничижительным юмора индивида объединены со слабой выраженностью адаптивной копинг-модели вступления в социальный контакт.

Ключевые слова: копинг-стратегии, механизмы психологической защиты, эмоциональное выгорание, адвокатская среда.

Eduard Krainikov, PhD in Psychology, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Konstantin Pilkov, PhD in Law, attorney
Cai&Lenard Law firm

COPING STRATEGIES AND PSYCHOLOGICAL DEFENSE MECHANISMS OF THE PERSON TO OVERCOME BURNOUT IN THE ATTORNEYSCOMMUNITY

The article presents the results of empirical study on the relationship between the dominant coping strategies and psychological defense mechanisms that are used by lawyers with the syndrome of emotional burnout. Attorneys with the existing syndrome of burnout demonstrate a very high level of aggressive humor as a kind of psychological defense mechanism. The analysis revealed that emotional burnout due to the lack in the arsenal of an individual's adaptive coping strategies and the overall intensity of psychological defense mechanisms as well as the fact that the manifestations of aggressive and self-deprecating humor of the individual combined with weak adaptive coping model of entry into social contact.

Keywords: coping strategies, psychological defense mechanisms, emotional burnout, lawyer environment.

УДК 159.99

Тамара Кушнірова, канд. психол. наук, доц.
Інститут кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ, Київ
Марина Чичуга, викладач
Інститут кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ, Київ

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті проаналізовано основні поняття психологічної готовності працівників правоохоронних органів до дій в екстремальних ситуаціях.

Визначено зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на психологічну готовність працівників СПС УВП до дій в екстремальних ситуаціях службової діяльності. Здійснено аналіз можливих наслідків впливу факторів професійної діяльності на особистість співробітників УВП.

Розкрито структуру психологічної готовності працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях, а саме: інтелектуальний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, мотиваційний та комунікативний компоненти.

Визначено загальні принципи та складові системи професійно-психологічного забезпечення службової діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: психологічна готовність, екстремальні ситуації, психологічна підготовка, деструктивні психічні стани.

Постановка проблеми. Робота працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань за характером своєї діяльності відноситься до соціальної сфери. Професійна діяльність цих осіб є досить складною. Вона пов'язана зі специфічними умовами службової діяльності, постійним ризиком для життя і здоров'я, спілкуванням з засудженими, що здійснює значний вплив на особистість співробітника та може призводити до виникнення в персоналу деструктивних психічних станів, професійного вигорання та професійної деформації.

Деструктивні психічні стани працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань (далі – СПС УВП) є однією з актуальних проблем на даний час. Вони спричиняють руйнівну дію на психіку та дії працівників. Особливо це небезпечно в екстремальних ситуаціях службової діяльності, тому, що наявні в працівника СПС деструктивні психічні стани, такі як: тривожність, агресивність, нервово-психічна нестійкість, страх можуть негативно вплинути на професійну діяльність та завдати шкоди психічному і фізичному здоров'ю самого співробітника і тим, хто його оточує.

З метою профілактики деструктивних психічних станів необхідно здійснювати якісну психологічну підготовку цих осіб, у т. ч. формувати психологічну готовність працівників СПС УВП до дій в екстремальних ситуаціях.

Аналіз останніх джерел і публікацій.

Проблему психологічної підготовки, зокрема, формування психологічної готовності працівників правоохоронних органів до дій в екстремальних ситуаціях вивчали такі науковці як: Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Я.Г. Бондаренко, Л.І. Казміренко, М.О. Котелюх, В.С. Медвєдєв, О.В. Петленко, О.В. Тімченко, Г.Х. Яворська, С.І. Яковенко.

Проте, незважаючи на численні розробки та дослідження вчених, проблема психологічної готовності працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань до дій в екстремальних ситуаціях службової діяльності є практично не дослідженою.

Мета статті полягає у висвітленні основних положень психологічної підготовки працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань.

Завдання:

- проаналізувати поняття психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях;
- визначити фактори, які впливають на психологічну готовність працівників СПС УВП до дій в екстремальних умовах та наслідки їх впливу на особистість співробітників;
- розкрити структуру психологічної готовності працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях;

© Кушнірова Тамара, Чичуга Марина, 2016

• визначити та проаналізувати складові системи психологічного забезпечення готовності працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В екстремальних умовах службової діяльності працівники УВП піддаються негативному впливу професійно-психологічних чинників, які здійснюють досить значний вплив на психіку й дії персоналу та впливають на результати виконання службових завдань.

Варто звернути увагу, що в роботі працівників СПС можуть виникати різні екстремальні ситуації. До таких можна віднести: ризик отримання стягнення, ризик звільнення з посади, підкуп, шантаж, пожежа, бунт, втечу засуджених, взяття в полон, захоплення в заручники, напад засуджених на персонал тощо.

Відомо, що екстремальні ситуації спричиняють значний вплив на психічний стан працівника і можуть призводити до нервового зриву, деструктивних психічних станів, зокрема, тривожності, депресії і, навіть, розвитку психосоматичних захворювань.

Екстремальні ситуації підвищеної складності, наприклад, бунт, втеча, взяття в полон, захоплення в заручники, напад на персонал вимагають від персоналу УВП діяти не шаблонно, а гнучко, винахідливо, напружуючи свої можливості, швидко приймати правильні рішення, реагувати на зміни негайно й адекватно, не відстаючи від темпу зміни обстановки й стрімкого розвитку подій.

Таким чином, психологічна підготовка працівників СПС УВП до дій в екстремальних ситуаціях є досить актуальною. Важливою складовою психологічної підготовки є психологічна готовність. Під нею ми розуміємо систему взаємопов'язаних властивостей, зокрема якостей особистості, які в поєднанні з професійними знаннями, вміннями та навичками забезпечують успішне виконання службових функцій.

Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко зазначають, що психологічна готовність працівника – це сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, налаштованість на найбільш доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків [1, с. 57].

Я.Г. Бондаренко, М.О. Котелю, О.В. Петленко зауважують, що готовність до професійної діяльності розглядається як стан, який передує певній діяльності; стан, у якому концентруються можливості людини, які досягають вищого ступеня. Цей стан, як стверджують науковці, проявляється перед, під час виконання і під час завершення службового завдання. Стан готовності до професійної діяльності має різні рівні й компонентну структуру. Прояв готовності залежить від особливостей особистості й умов діяльності [2].

Г.Х. Яворська стверджує, що "важливо, щоб готовність до професійної діяльності була тривалою, усталеною, ґрунтувалась на досвіді, легко актуалізувалась; щоб не було потреби в її поновленні у зв'язку з нетиповою або надзвичайною професійною ситуацією, бо перенесення готовності до нових умов піддає її впливу зовнішніх і внутрішніх факторів" [3, с. 242].

Відповідно зазначимо, що до зовнішніх факторів, які впливають на психологічну готовність працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях відносяться: новизна та незвичайність, раптовість, стрімкість подій, дефіцит часу, високі навантаження, тривалі навантаження, невизначеність, ризик; до внутрішніх факторів: самооцінка працівника, його психофізіологічний стан, контроль рівнів власної емоційної стабільності та особистісної готовності.

Варто зауважити, що потрапивши в екстремальні умови, кожен працівник СПС УВП переживає великі, а подеколи і граничні навантаження, спостерігаючи за всім, що відбувається, і виконуючи необхідні професійні дії. Він напружено міркує, оцінює, робить для себе висновки, приймає рішення, мобілізує власні сили і можливості, переборює внутрішні труднощі невпевненість і коливання, підкорює свою поведінку службовому обов'язку, вирішенню професійних задач. Те, що відбувається в його психіці, неминуче відбивається на якості професійних дій працівника, причому не однозначно.

Експериментально встановлено, що екстремально-психологічні фактори позитивно впливають на психіку професіонала правоохоронця, якщо він якісно підготовлений морально і психологічно. Для його психічної діяльності в екстремальних умовах характерними є:

• загострене почуття обов'язку, відповідальності і рішучості, поєднане з бажанням безумовно і якісно вирішувати службові задачі;

• повна самомобілізованість, прояв сил і можливостей в процесі вирішення задач;

• підвищена енергійність і активність, велика наполегливість і завзятість у досягненні мети;

• діяльнісний максималізм, який виявляється в прагненні домогтися результату, причому найвищого і безумовного;

• підвищена пильність, уважність, спостережливість, швидка і чітка робота думок;

• зібраність і постійна готовність до будь-яких несподіванок, до швидких реакцій на зміну обстановки і виникнення небезпеки;

• стійкість до тимчасових невдач, тощо.

Тому дії працівників СПС, які психологічно підготовлені до дій в екстремальних умовах, відрізняються високою якістю, підвищеною чіткістю, влучністю у використанні вогнепальної зброї, результативністю. Багато хто з працівників в екстремальних умовах відчувають професійний азарт і задоволення.

Проте на недостатньо підготовлених у професійному, моральному і психологічному відношенні працівників СПС екстремальні ситуації і властиві їм чинники здійснюють негативний вплив. Вченими, які займались дослідженням даної проблеми, і нашими спостереженнями встановлено, що у психічній діяльності таких працівників переважають:

• перехід інтенсивності психічної напруги за межі корисності;

• занепокоєння, розгубленість, нерішучість, уповільненість реакцій;

• острах невдачі, відповідальності, підпорядкування своєї поведінки мотиву уникнення невдачі за будь-яку ціну (замість прагнення до максимально можливого успіху);

• погіршення кмітливості, спостережливості, оцінки обстановки, прояву погіршення пам'яті й ілюзій сприйняття;

• зниження активності, наполегливості, завзятості, спритності і винахідливості в досягненні мети, підвищення схильності до пошуку виправдань;

• постійне почуття слабкості, втоми, безсилля, невміння мобілізуватися;

• загострення почуття самозбереження, що охоплює часом всю свідомість і стає єдиним мотивом вчинків;

• зростання дратівливості, втрата контролю над собою.

Ці негативні прояви в психічній діяльності відбиваються на діях і вчинках. При переході через межу корисності напруги і появі перенапруги (дистресу) в першу чергу втрачаються творча здатність, адекватне розуміння того, що відбувається; дії робляться стереотипними та недоцільними. При подальшому зростанні інтенсивності психічної напруги під впливом негативних психологічних явищ починають з'являтися помилки навіть у відпрацьованих уміннях і навичках, їх кількість

поступово збільшується, результативність діяльності швидко зменшується. При виникненні граничної напруги з'являються фатальні помилки (наприклад, водій автомашини замість педалі гальма натискає на педаль газу, а потім, якщо залишається живим, ніяк не може пояснити, чому він це зробив); всілякі інструкції і рекомендації "вилітають з голови"; виникають прояви відвертого боягузтва, відмови від виконання ризикованих доручень, обману, нечесності, безвільності тощо.

Якщо перенапруга продовжує збільшуватися і далі переходить критичну межу, настає *позамежова напруга* і відбувається злам психічної діяльності – втрата здатності розуміти навколишнє і звітувати щодо власної поведінки. Злам може втілюватись в гальмуванні поведінки (ступор, психологічний шок, заціпеніння, повна пасивність і байдужість, втрата свідомості, тощо) чи істеричній поведінці (панічна, безглузда, хаотична поведінка).

Тому, з метою запобігання негативним явищам, необхідно формувати психологічну готовність до дій в екстремальних ситуаціях.

В структурі психологічної готовності можна визначити такі компоненти: інтелектуальний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, мотиваційний, комунікативний.

Основу першого компоненту складають інтелектуальні здібності, професійні знання та вміння їх застосувати на практиці.

До емоційно-вольового віднесемо: психічну стійкість, саморегуляцію, впевненість, рішучість, сміливість, самоконтроль.

Особливість психофізіологічного компоненту полягає в здатності вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійній працездатності, активності, витримці, врівноваженості, тобто властивості особистості, які будуть забезпечувати високу працездатність у виконанні професійних функцій.

Одним в важливих компонентів є мотиваційний компонент, тобто бажання працювати, установка на активні та рішучі дії.

Також важливим для цілої структури психологічної готовності працівників СПС до дій в екстремальних ситуації є комунікативний компонент, а саме: вміння здійснювати психологічний вплив на людей через переконання та навіювання, вміння долати психологічні бар'єри при встановленні психологічного контакту, вміння вести переговори, здійснювати маніпулятивний вплив та протидіяти йому.

Таким чином, при психологічній підготовці працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях варто звертати увагу на вищезазначені компоненти. Це сприятиме формуванню психологічної готовності співробітників УВП до дій в екстремальних умовах службової діяльності.

Також необхідно зазначити, що з метою отримання ефективного результату психологічної підготовки працівників СПС до дій в екстремальних ситуаціях важливою є діяльність цілої системи психологічного забезпечення, яка повинна бути спрямована на:

- удосконалення професійно важливих властивостей та якостей, формування та підтримання високого рівня професійної готовності;
- максимально ефективне виконання професійних функцій, в тому числі в умовах нестандартного реагування;
- зведення до мінімуму шкоди від впливу на працівників небезпечних для здоров'я психогенних факторів.

Зрозуміло, що робота в умовах підвищеного ризику це лише одна з особливостей діяльності працівників ДКВС, яка повинна проводитися з урахуванням можливостей персоналу до ефективного виконання службових функцій. Це можливо за кількох умов:

- ефективного професійного добору кадрів;
- створення системи професійної підготовки кадрів;
- підвищення ефективності системи перепідготовки персоналу;
- оптимізації системи підвищення кваліфікації персоналу;
- морально-психологічної, матеріальної та фінансової захищеності персоналу;
- створення системи гідного соціального захисту персоналу.

Кожна із означених умов потребує розгорнутого аналізу і цілої системи напрямків розвитку, але мусимо бути відвертими у тому, що без достатньої уваги до організації функціонування систем, вони стають некерованими і розвиваються за внутрішніми законами. До часу, коли існує інерційний механізм звички та ригідності, система може бути у відносній стабільності, але точка критичного переходу може стати точкою неповернення і тоді результати можуть бути непрогнозованими або прогнозовано не бажаними.

На наш погляд, загальні підходи до комплектування кримінально-виконавчої системи кваліфікованим персоналом повинні базуватися на основних принципових позиціях, зокрема:

- підвищення вимог до підготовленості, моральних та ділових якостей кандидатів на керівні посади в органах та установах виконання покарань;
- підвищення вимогливості до посадових осіб за якість добору та професійної підготовки персоналу;
- уточнення кваліфікаційних характеристик та коригування функціональних обов'язків особового складу;
- організацію навчання керівних кадрів органів та установ виконання покарань, згідно сучасних вимог до управління персоналом;
- впровадження науково обґрунтованих та практично доцільних програм підготовки різних категорій персоналу;
- впровадження навчальних програм підготовки персоналу до роботи з різними категоріями засуджених;
- орієнтацію навчання персоналу в напрямку дотримання прав людини та гуманізації системи виконання покарань;
- формування у персоналу навичок ефективної взаємодії з засудженими, точного та якісного виконання ними службових обов'язків тощо.

Будь-яка з перерахованих вище позицій потребуватиме системного розгляду і створення додаткових механізмів для її реалізації та буде успішною лише за умови комплексного, системного та професійного підходу.

На часі реформування кримінально-виконавчої системи, окремим питанням необхідно ставити проблему психологічного забезпечення службової діяльності працівників ДКВС, яка повинна включати наступні напрями:

Професійний психологічний відбір.

Психологічне супроводження проходження служби.

Професійно-психологічну підготовку.

Психологічну підтримку проведення оперативно-службових заходів.

Формування системи психологічного забезпечення службової діяльності працівників ДКВС можливо за умови створення комплексної структури, яка складається з кваліфікованих спеціалістів, має чітку і прозору логістику, мобільність і здатність до реагування на місцях.

Висновок. Отже, зрозуміло, що проблеми ефективної підготовки персоналу до дій в екстремальних ситуаціях це лише один з конкретних напрямків діяльності, який буде неможливо реалізувати без системного реформування кримінально-виконавчої системи, підвищення

авторитету діяльності соціально-психологічної служби, її комплектування кваліфікованими спеціалістами.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та впровадженні в систему професійно-психологічної підготовки працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань авторської тренінгової програми, спрямованої на формування психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях службової діяльності.

Список використаних джерел

1. Александров Д.О. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : Навч. посібник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. За заг. ред. Л.І. Казміренка, Є.М. Моісеєва (Вид. 3-є, доопр. та доп.). – К. : КНТ, 2008. – 152 с.
2. Бондаренко Я.Г. Формування психологічної готовності працівників ОВС до дій в екстремальних умовах / Я.Г. Бондаренко, М.О. Котелюх, О.В. Петленко // Право і безпека. – № 1. – 2015. – С. 91–96.
3. Яворська Г.Х. Професійна готовність до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України / Г.Х. Яворська, В.Є. Рудницький // Наука і освіта. – № 1-2. – 2013. – С. 241–244.

Надійшла до редколегії 04.04.16

Тамара Кушнирова, канд. психол. наук, доц.
Институт криминально-исполнительной службы Национальной академии внутренних дел, Киев
Марина Чичуга, преподаватель
Институт криминально-исполнительной службы Национальной академии внутренних дел, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА РАБОТНИКОВ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ К ДЕЙСТВИЯМ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье проанализированы основные понятия психологической готовности сотрудников правоохранительных органов к действиям в экстремальных ситуациях.

Определены внешние и внутренние факторы, влияющие на психологическую готовность работников СПС УИН к действиям в экстремальных ситуациях служебной деятельности. Осуществлен анализ возможных последствий влияния факторов профессиональной деятельности на личность сотрудников УИН.

Раскрыта структура психологической готовности сотрудников СПС к действиям в экстремальных ситуациях, а именно: интеллектуальный, эмоционально-волевой, психофизиологический, мотивационный и коммуникативный компоненты.

Определены общие принципы и составляющие системы профессионально-психологического обеспечения служебной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: психологическая готовность, экстремальные ситуации, психологическая подготовка, деструктивные психические состояния.

Tamara Kushnirova, PhD, Assoc. Prof.
Penitentiary Institute of National Police Academy, Kyiv;
Marina Chichuga, lecturer
Penitentiary Institute of National Police Academy, Kyiv

PSYCHOLOGICAL TRAINING OF EMPLOYEES OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL SERVICES TO ACT IN EXTREME SITUATIONS OFFICIAL ACTIVITY

The article analyzes the basic concepts of psychological readiness of employees of law enforcement agencies to actions in extreme situations.

Identified external and internal factors influencing psychological readiness of employees of the socio-psychological service of the institutions of execution of punishments to the actions in extreme situations official activity. The analysis of possible consequences of influence of professional factors on the identity of the people of the institutions of execution of punishments.

The structure of psychological readiness of employees of socio-psychological service for action in extreme situations, namely: intellectual, emotional-volitional, physiological, motivational, and communicative components.

General principles and components of professional-psychological support of professional activities of personnel of the State criminal-Executive service of Ukraine.

Keywords: psychological readiness, extreme situations, psychological preparation, destructive mental state.

УДК 159.9.01

Аліна Лобанова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТУЇЦІЇ ОСІБ МАТЕМАТИЧНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті представлено результати емпіричного дослідження розвитку інтуїції особистостей математичного та гуманітарного спрямування. На основі порівняльного аналізу визначено спільні та відмінні риси для двох груп, враховуючи характеристики їх мисленнєвих процесів.

Ключові слова: інтуїція, інтуїтивна здатність, порівняльний аналіз, здатність до прогнозування, мисленнєві процеси.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, коли розвиток науки і техніки досягли свого апогею, першочерговим стає завдання актуалізації внутрішніх ресурсів особистості. Розширення когнітивних можливостей сприяє підвищенню продуктивності людини у різних сферах життєдіяльності. Інтуїція є тією складовою особистості, що допомагає приймати рішення, орієнтуватися, взаємодіяти з оточуючими. Для успішної роботи з кожним феноменом, потрібно чітко розуміти його специфіку, саме тому вирішено дослідити інтуїцію в залежності від спрямованості особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про переважну розробку феномену інтуїції у філософському аспекті. Для психології надзвичайно важливо знайти практичні моменти, які дозволять взаємодіяти з нею.

Мета даної статті представити результати порівняльного аналізу розвитку інтуїції осіб математичного та гуманітарного спрямування.

Виклад основного матеріалу. За робоче визначення беремо поняття інтуїції, наведене в словнику А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського. Інтуїція (intuitio, від лат. interior) буквально означає "пильно дивлюся" – це здатність досягнення істини шляхом прямого її осягнення без обґрунтування за допомогою доведення [2].

У вітчизняній психології інтуїцію прийнято досліджувати через когнітивні процеси. Зокрема, у роботах Я.А. Пономарьова зазначено, що інтуїція здійснюється у вигляді переносу неусвідомлюваного продукту мисленнєвої діяльності у свідому сферу [1]. Завдяки таким науковим надбанням, можемо стверджувати, що дане дослідження має надійне теоретичне підґрунтя.

Безпосередньо емпіричне дослідження проводилося на двох групах досліджуваних: група 1 – аспіранти факультетів гуманітарного спрямування (а саме філологічного та психологічного); група 2 – аспіранти факультетів математичного спрямування (механіко-математичного,

© Лобанова Аліна, 2016

кібернетичного та економічного), оскільки саме їх інтуїтивні здібності є цікавими для дослідження. Аспіранти вже зробили свідомий вибір займатися науковою діяльністю, тому використовують інтуїцію не лише в життєвих ситуаціях, а й в наукових цілях. Було сформовано дві групи досліджуваних у кількості 40 осіб у кожній.

Доцільним для роботи стало проведення порівняльного аналізу середньо-групових даних двох вибірок з використанням t-критеріяСтьюдента (для з'ясування, наскільки достовірно відрізняються показники однієї вибірки досліджуваних від іншої). Використовуємо t-критерій для незалежних вибірок, оскільки у нашому дослідженні вони взяті із двох різних генеральних сукупностей та не складають пари кореляційних значень.

Для визначення різниці проведено порівняльний аналіз між результатами, отриманими для двох вибірок окремо. Розглянемо отримані дані по черзі відповідно до кожної з обраних методик.

Порівняємо результати, отримані за методикою "Опитувальник інтуїтивного стилю" С. Епстайна. Він дає нам можливість розглянути такі характеристики інтуїції як "інтуїтивна здатність" та "використання інтуїції".

За методикою "Сила інтуїції" (А.І. Доровський), отримуємо ще один параметр, який розглянемо в сукупності із попередніми.

У ході проведення даних методик ми отримали такі результати (див. табл. 1):

Таблиця 1

Середньогрупові показники параметрів інтуїції для двох груп досліджуваних

	Гуманітарії		Математики		Sig (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation	
Інтуїтивна здатність	33,2	7,3	33,6	4,0	0,01
Використання інтуїції	36,2	6,8	22,4	4,9	0,01
Сила інтуїції	13,9	3,9	13,6	2,9	0,03

Звертаючись до табл. 1, бачимо, що за змінною "інтуїтивна здатність" у групи 1 (гуманітаріїв) середнє значення по групі становить 33,2. Середнє значення за цим показником у групи 2 становить 33,6. Різниця, як бачимо, не є суттєвою. Обидва значення вказують на середній рівень розвитку інтуїтивної здатності для обох груп досліджуваних. Це означає, що як гуманітарії, так і математики схильні отримувати нові знання, інформацію без глибинного усвідомлення шляхів його виникнення. Математики не є раціональними в усьому, як могло б здатися на перший погляд.

Рівень значущості за вищенаведеною характеристикою становить 0,01, що, у свою чергу, менше 0,05 та вказує на достовірність отриманих результатів.

Розглядаючи показник середнього відхилення по групах (Std. Deviation), бачимо, що у гуманітаріїв цей показник є вищим. Це може означати, що вибірка представлена більш різноманітним проявом розвитку інтуїтивної здатності починаючи від низьких значень (24 бали) до високого (46 балів). Такі результати можуть свідчити про те, що їх інтуїтивна здатність визначається багатьма супровідними чинниками, наприклад індивідуально-психологічними характеристиками.

За змінною "використання інтуїції" у гуманітаріїв середнє значення по групі становить 36,2. Даний показник належить до "трохи вище середнього" та вказує на те, що вони схильні користуватися своєю інтуїтивною здатністю у життєвих ситуація, творчій діяльності. У той же час у математиків результати за даним показником становлять 22,4. Незважаючи на свою інтуїтивну здатність, вони застосовують її на практиці в меншій мірі. Можливо, через свою раціональність вони не схильні довіряти результатам без доказів, саме тому в меншій мірі звертаються до неї.

Рівень значущості за вищенаведеною характеристикою становить 0,01, що, у свою чергу, менше 0,05 та вказує на достовірність отриманих результатів.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що знову у гуманітаріїв цей показник є вищим. Представлена вибірка гуманітаріїв є більш різноманітною за даною ознакою. Багато досліджуваних, що мають критично високі значення, або ж навпаки – низькі.

За змінною "Сила інтуїції" у групи аспірантів гуманітарного спрямування середньо групове значення становить 13,9. У групи аспірантів математичного спрямування показник складає 13,6. Як бачимо, суттєвої різниці у показниках не спостерігається. Даний діапазон значить свідчить про змішаний стиль сили інтуїції. Такі особистості у прийнятті рішень, вирішенні проблем більше користуються аналізом та синтезом, більше наближені до раціонального підходу.

Рівень значущості, достовірності результатів є високим (0,03), що менше 0,05. Тому отриманим результатам можна довіряти.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що у гуманітаріїв він дещо вищий (3,9), ніж у математиків (2,9). Все ж ця різниця не є суттєвою, хоча вказує на більшу різноманітність у відповідях аспірантів гуманітарного спрямування.

Отримані статистичні результати можна представити графічно (див. рис. 1).

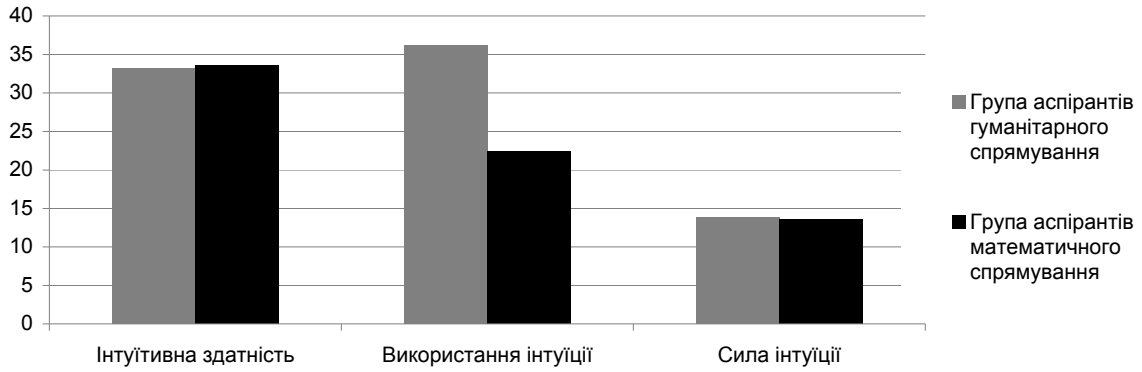

Рис. 1. Середньогрупові показники особливостей інтуїції в осіб гуманітарного та математичного спрямування

Отримані відмінності є статистично значущими та достовірними, це свідчить про те, що фах особистості пов'язаний із її типологічними характеристиками, зокрема, з інтуїтивною здатністю, використанням інтуїції та її силою.

Проаналізуємо результати, отримані за методикою Л.О. Регуш "Здатність до прогнозування". Автор методики розглядає здатність передбачати події, які ще не настали, як одну з основних характеристик, що визначають розвиток інтуїції. Феномен здатності до прогнозування розглядається через призму якостей вираження мисленнєвих процесів. Розглянемо результати кожної з отриманих шкал методики у табл. 2.

Таблиця 2

Середньогрупові показники вираженості для двох груп досліджуваних

	Гуманітарії		Математики		Sig(2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation	
Загальна здатність до прогнозування	23,5	3,5	24,2	3,3	0,01
Аналітичність	63,1	17,8	52,5	25,1	0,03
Усвідомленість	72,5	24,5	61,5	19,2	0,02
Гнучкість	61,3	15,5	56,8	17,2	0,02
Перспективність	67,0	11,8	74,2	15,9	0,02
Доказовість	55,8	20,8	69,2	14,5	0,01

Розглянемо для початку інтегральний показник "загальна здатність до прогнозування" для двох груп досліджуваних. У гуманітаріїв він становить 23,5, у математиків – 24,2. Здатність до прогнозування у групі 2 є дещо вищою. Однак різниця не є значимою, оскільки обидва значення, згідно з методикою, знаходяться у середньому діапазоні.

Результати означають, що досліджувані двох груп приблизно на однаковому рівні схильні передбачати події майбутнього. Як математики, так і гуманітарії не є надзвичайно проникливими в цьому, але в силу розвитку властивостей мислення часто досягають успіху.

Показник середньо групового відхилення (Std. Deviation) суттєво не відрізняється для обох груп досліджуваних (3,5 – гуманітарії, 1,3 – математики).

Отриманим результатам можна довіряти, оскільки рівень значущості становить 0,01, що менше за 0,05.

За шкалою "аналітичність" досліджувані групи 1 мають вищі показники – 63,1 ніж групи 2 – 52,5. Як не дивно, але саме у гуманітаріїв даний показник є вищим. Можливо, в силу обраної спеціальності вони мають розвинену здатність теоретизувати, знаходити причинонаслідкові зв'язки між явищами, вловлювати сутності зв'язків. У той же час, математики також звикли володіти готовими даними, та виконувати операції з ними.

Рівень значущості, достовірності результатів є високим (0,03), тому результатам варто довіряти.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що у гуманітаріїв він дещо менший (17,8), ніж у математиків (25,1). Вказує на те, що серед математиків зустрічаються респонденти з більшою варіацією даної характеристики, відповіді гуманітаріїв більш схожі один до одної, лежать у ближчому діапазоні варіацій.

За параметром "усвідомленість" більшу кількість балів мають аспіранти групи 1, а саме гуманітарного спрямування,– 72,5. Аспіранти групи 2 – математичного спрямування – отримали в середньому 61,5 балів.

Мислення гуманітаріїв більшою мірою супроводжується пильною увагою до власних розумових дій. Саме ця характеристика є передумовою рефлективності, контрольованості та самоорганізації. Частину вибірки гуманітаріїв становили психологи, ця характеристика є досить важлива та притаманна для їхньої спеціальності. Усвідомленість становить фундамент для критичного мислення, дозволяє простежити зв'язки та підстави знань, основа усвідомленості – це методологічні знання (знання про знання). Гуманітаріям властивий розбір понять, глибоке дослідження методології, тому дані результати є виправданими.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що у гуманітаріїв він дещо вищий (24,5), ніж у математиків (19,2). Все ж ця різниця не є суттєвою, хоча вказує на більшу різноманітність у відповідях аспірантів гуманітарного спрямування.

Рівень значущості, достовірності результатів є високим (0,02), що менше 0,05, тому отриманим результатам можна довіряти. Ймовірність похибки досить невелика (менше 2 %).

Шкала "гнучкість" як властивість мислення вказує на те, що у гуманітаріїв вище середнє значення за даною характеристикою (61,3), ніж у математиків – 56,8.

Гуманітарії більшою мірою здатні до пошуку нових стратегій та рішень. Вони вільніше розпоряджаються вихідним для мисленнєвої роботи матеріалом, легше встановлюють асоціативні зв'язки, переключаються між одних класів та явищ до інших. Можуть частіше поглянути на проблему під іншим кутом та знайти принципово нове її розв'язання. Все ж в обох групах досліджуваних показники є на досить високому рівні.

Рівень значущості, достовірності результатів є високим (0,02), тому результатам варто довіряти.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що у гуманітаріїв він дещо менший (15,5), ніж у математиків (17,2), що вказує на меншу варіацію відповідей.

За параметром "перспективність" мислення гуманітарії мають менше сердньогрупове значення – 67,0, ніж математики – 74,2.

Математики більшою мірою схильні спостерігати тенденції розвитку, які можуть бути в майбутньому стосовно подій, ситуацій, значень. Можуть краще передбачувати наслідки. Їм властиво розглядати множинні та складні питання, проектуючи їх на майбутнє. Математикам легше створювати реалістичний стратегічний процес.

Рівень значимості за вищенаведеною характеристикою становить 0,01 що, в свою чергу, менше 0,05 та вказує на достовірність отриманих результатів.

За показником середнього відхилення по групах (Std. Deviation) бачимо, що знову у гуманітаріїв цей показник є нижчим (11,6), ніж у математиків (15,9). Представлена у дослідженні вибірка математиків є більш різноманітною за даною ознакою.

За характеристикою "доказовість" мислення середньогрупові значення виявляються нижчими у групи гуманітаріїв (55,8), ніж у математиків (69,2).

Вищенаведена характеристика вказує на кращу здатність саме математиків приводити логічні аргументи для трактування різних подій та ситуацій. Вони здатні на високому рівні обґрунтувати істинність певних тезисів. Можемо припустити, що через їхню професійну

здатність все пропускати через призму логіки, обґрунтування та раціонального, саме ця властивість є розвиненою в більшій мірі. Гуманітарії більше схильні до сприймання даностей без глибинного обґрунтування, пошуку доведень та аналізу, на відміну від математиків.

Показник середньогрупового відхилення (Std. Deviation) є дещо вищим для групи гуманітаріїв (20,8), на відміну від математиків (14,5). Респонденти групи 2, до якої входять аспіранти математичних факультетів, відповідали більш подібно, в той час, як серед гуманітаріїв зустрічалися більш диференційовані відповіді.

Отриманим результатам можна довіряти, оскільки рівень значущості становить 0,01, що менше за 0,05, тому ймовірність похибки є досить незначною, а результати можна вважати достовірними для подальшої інтерпретації.

Для наочного розуміння отримані результати доцільно представити графічно (див. рис. 2).

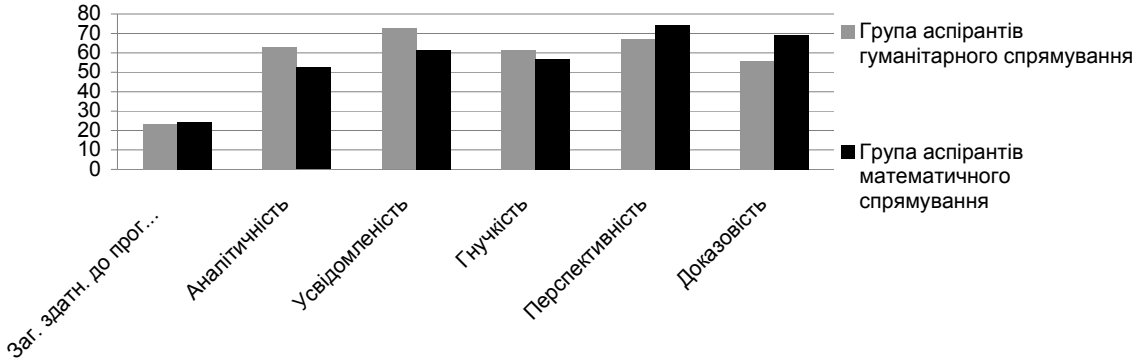

Рис. 2.Середньогрупові показники рівня розвитку здатності до прогнозування осіб гуманітарного та математичного спрямування

Отже, в результаті порівняльного аналізу було встановлено, що існує суттєва різниця в розвитку інтуїціїміж досліджуваними групами гуманітаріїв та математиків. Встановлено, що гуманітарії мають вищі показники за ознакою "використання інтуїції". За параметрами "інтуїтивна здатність" та "сила інтуїції" між групами суттєвої різниці виявлено не було.

Розуміння інтуїції через призму когнітивних характеристик свідчить про те, що гуманітарії мають вищі показники за параметрами "наочно образний" та "творчий (креативний)" типи мислення, "аналітичність", "усвідомленість" і "гнучкість" як характеристики здатності до прогнозування. Досліджувані групи 2 – аспіранти математичного спрямування – відзначаються більшою вираженістю середньо групових значень "абстрактно-символічного" типу мислення, загальною "здатністю до прогнозування", "перспективністю" та "доказовістю". За параметрами "інтуїтивна здатність", "сила інтуїції", "предметно-дійове", "словесно-логічне", "наочно-образне" типи мислення між групами суттєвих відмінностей виявлено не було.

Список використаних джерел

1. Бунге М. Интуиция и наука / М. Бунге. – М. : Прогресс, 1967. – 186 с.
2. Краткий психологический словарь [под. общей редакцией А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского]. – М. : Издательство политической литературы, 1985. – 431 с.

Надійшла до редколегії 20.03.16

Алина Лобанова, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ИНТУИЦИИ ЛИЦ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ И ГУМАНИТАРНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

В статье представлены результаты эмпирического исследования развития интуиции зичностей математического и гуманитарного направлений. На основе сравнительного анализа определены общие и отличные черты для двух групп, учитывая характеристики их мыслительных процессов.

Ключевые слова: интуиция, интуитивная способность, сравнительный анализ, способность к прогнозированию, мыслительные-процессы.

Alina Lobanova, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF INTUITION OF INDIVIDUALS WITH MATHEMATICAL AND HUMANITARIAN ORIENTATION

This article presents the results of empirical research of intuitionin humanities and mathematics individuals. On the basis of comparative analysis, the commonand different features are discovered in the two groups, taking into consideratin the characteristics of the thinking processes.

Keywords: intuition, intuitiveability, comparative analysis, forecasting ability, thinking processes.

УДК 316.6

Арзи Мамбетова,
Сергій Шиковець, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ (ВІД ПЕРВІСНОСТІ ДО ЗАРОДЖЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА)

Розглянуто й проаналізовано таку важливу складову комплексного процесу формування та розвитку психологічної думки в Україні, як історія становлення психологічної думки кримськотатарського народу. На жаль, тема даного теоретичного дослідження досі була надзвичайно слабко представленою та розкритою як у контексті вітчизняних психологічних, історичних, політичних, культурологічних наук, так і в контексті їхніх закордонних відповідників в межах світової науки загалом. Тому дану статтю можна вважати розвідкою в зазначеній темі.

Ключові слова:історія психології, етнопсихологія, історія розвитку психологічної думки в Україні, історія розвитку психологічної думки кримськотатарського народу (кримців), історія, культура, мистецтво, політика.

Постановка проблеми обумовлена колосальним зростанням уваги до проблем та перспектив розвитку кримськотатарського народу (кримців) з боку української громадськості та держави та з боку більшості активних членів світового співтовариства. У контексті поточних політичних та соціальних трансформацій у світовому просторі загалом та на теренах нашої держави зокрема увага українства та світової спільноти дедалі гостріше зосереджується на представниках кримськотатарського народу, як органічної та невід'ємної частини української нації, української держави. Враховуючи непересічну важливість кримськотатарського питання у новітніх стратегіях розвитку українського та світового суспільства та усвідомлюючи важливість внесення посильного вкладу у розбудову засад компетентного та ефективного функціонування кримськотатарського народу в сучасному середовищі існування, які б відповідали найновішим викликам повсякдення, зокрема і викликам у сфері науки та психології зокрема, авторами було зроблено спробу вибудувати концепцію історичного розвитку психологічної думки кримських татар (кримців). Дані факти можуть стати основою для подальших наукових пошуків не лише у визначеній царині, а й у подальшій розбудові наукової, культурної, соціальної, політичної сфери функціонування кримськотатарського народу України. Проте лише однією увагою усі проблеми багатостраждального кримськотатарського народу (кримців) аж ніяк не можуть бути вирішені. А враховуючи ще й той факт, що крім доброзичливої уваги переважної більшості світової спільноти існує ще й негативно забарвлена, спрямована на влаштування перешкод на шляху розвитку, спричинення деградації та занепаду увага Російської федерації та її очевидних і прихованих спільників на міжнародній арені. Наразі, цілі країни приєднуються до заходів, спрямованих на допомогу кримськотатарському народові (кримцям) у найрізноманітніших сферах їхнього існування та функціонування: політичній, освітній, науковій, культурній, соціальній, економічній, юридичній тощо. Не залишається осторонь і українська держава, українське суспільство. Проте існують і значні складнощі у ефективному втіленні всіх проектів. Вже традиційно типовими для нашої держави та нашого народу є проблеми недостатньої ефективності координації, взаємодії як між органами влади та громадськими акивістами так і між самими членами громад. Відсутність саме ідейної єдності та централізації, неспроможність об'єднати суспільство єдиними прагненнями, єдиною метою, на жаль досить давно вже стали нашою дійсністю, нашим прокляттям. Звичайно, дана особливість відображаєтьсяна стані державних та соціальних проектів та ініціатив. Як не прикро це визнавати, проте навіть сам кримськотатарський народ не має достатньої єдності всередині, навколо спільної мети та ідеї. Як наслідок, політичні маніпуляції ззовні часто знаходять поживний ґрунт (ситуація навколо заборони офіційного Меджлісу та проголошення маріонеткового проросійського органу влади натомість).

У будь-якому разі, ситуація, що склалася в Україні з російською агресією зокрема, потребує швидкого, ефективного і комплексного вирішення. У цьому контексті особливою вимальовується ситуація з анексією Кримського півострова. Тут ідеться про збереження ідентичності цілого народу – кримських татар (кримців). Ба, більше, тут ідеться про становлення та розвиток народу в умовах динамічних соціально-політичних викликів та загроз. Уміння виживати і розвиватися у різних сферах є надзвичайно важливим. Для цього потрібні ефективні інструменти. Одним з найефективніших є актуалізація пам'яті. Вивчення історії становлення психологічної думки кримськотатарського народу дозволить актуалізувати сферу наукової, культурної та соціальної пам'яті, відкритицікаві маловідомі факти з широкого контексту життя народу. Становлення наукової сфери функціонування народу (і психології у цьому контексті зокрема) буде доволі позитивним кроком у розвитку, враховуючи позитивний досвід розвитку перспективних та успішних країн світу. Настав час зробити такий крок. І чим більше таких кроків буде, тим легшим буде становлення народу.

Метою статті є вивчення історії становлення психологічної думки кримськотатарського народу (кримців) у загальнонауковому, історичному та культурному контексті. Перші кроки у цій малодослідженій галузі наукового знання дозволять започаткувати новий напрям у вітчизняній психології, історії психології, а саме, кримськотатарська психологія, історія кримськотатарської психології.

Виклад основного матеріалу. Загалом світова психологія на шляху до самостійної науки пройшла тривалий шлях, і лише всередині XIX ст. з розрізнених знань вона стала самостійною наукою. Однак і в попередні епохи уявлення про психіку (душу, свідомість, поведінку) не були цілковито позбавлені ознак науковості. Вони прорізувалися в надрах інших наук, зокрема філософії, медицини, природознавства, у різних явищах соціальної практики тощо. У цьому вічному пошуку людства загалом та окремих народів зокрема науково-психологічна думка дедалі більше набувала значення і сили, усвідомлюючи свій предмет.В історії психології, психологічній науці, яка займається дослідженням процесу становлення психологічних знань і уявлень, можна виділити три основних підходи до визначення рамок та етапів розвитку психології.

Відповідно до першого підходу, психологія має довгу передісторію і коротку історію, яка починається з другої половини XIX століття (Г. Еббінгауз).

Представники другого підходу (М.С. Роговін та інші) вважають, що розвиток психологічної думки має бути розподілений на три етапи:

1-й етап – етап донаукової (міфологічної) психології – коли панували анімістичні уявлення про душу;

© Мамбетова Арзи, Шиковець Сергій, 6

2-й етап – етап філософської психології - коли психологія становила собою частину філософії, об'єднана з нею спільним методом (цей період простягся від античності до першої половини XIX ст.);

3-й етап – етап власне наукової психології. Цей період звичайно датують другою половиною XIX ст. (тобто саме тим часом, коли, за Еббінгаузом, починалась вся історія психології) і пов'язують із застосуванням у психології об'єктивного методу (експерименту), запозиченого в природничих наук, який дозволив їй відділитися від філософії. Цей підхід на сьогодні є найбільш поширеним. Його недоліком є те, що наукова психологія протиставляється усій попередній.

Згідно з третім підходом (культурологічним), розвиток психологічної науки повинен розглядатися у контексті розвитку людської культури взагалі. До цього підходу належить вчинкова концепція в історії психології, розроблена українським вченим В.А. Роменцем. Згідно з останнім підходом, етапи розвитку психології виокремлюються за історичними епохами – отож, можна говорити про психологію Міфологічного періоду, психологію Античності, психологію Середньовіччя, психологію Відродження, психологію епохи Бароко, психологію Просвітництва, психологію Сцієнтизму (останньої епохи, що бере початок у XIX ст., у якій, до речі, живемо й ми – її назва походить від латинського "scientia" – наука, і відображає ту рушійну силу, яку має наука у сучасній культурі).

Запропонований останнім підходом поділ історії психології має сенс, бо психологія кожної історичної епохи мала суттєві відмінності, робила цілком очевидні акценти на тих чи інших психічних явищах. Так, психологічна думка від Міфологічного періоду до епохи Середньовіччя робила наголос на ситуативних феноменах, від епохи Відродження до епохи Просвітництва – на мотиваційних, а у XIX–XX ст. – на феноменах дії та післядії. Ситуація, мотивація, дія та післядія є компонентами вчинку як осередку (пояснювального принципу) психології [7, 8, 9, 13, 14, 15, 16].

У даній статті ми будемо застосовувати комплексний підхід, поєднуючи важливі аспекти усіх трьох підходів. Адже так склалася сама ситуація з розвитком психоіічної думки кримськотатарського народу (кримців).

Дійсно, з одного боку може здатися, що психологічна думка у Криму почала формуватися як така лише нещодавно, з поверненням кримськотатарського народу з місць сталінської депортації та долучення до суспільно-політичних процесів незалежної Української держави. У цьому плані цілком ефективно діє перший підхід Еббінгауза (лише передісторія в такому разі вимальовується аж надто затягнутою (безумовно, через об'єктивні причини з огляду на трагічний життєвий шлях народу)).

Другий підхід до виокремлення часових проміжків формування психологічної думки людства видається нам аж занадтокультурно специфічним (європейсько орієнтованим) та умовним. Враховуючи той факт, що кримськотатарська культура все ж значною мірою належить до східних культур тюркського типу, і неабияку роль у ній відіграє релігія, а саме іслам, для її вивчення не можна застосовувати інструменти, налаштовані на аналіз західних культур. Потрібно враховувати специфіку тюркського та ісламського світів.

Третій підхід (вчинковий культурно орієнтований підхід В.А. Роменця дозволяє чи не найефективніше вирішити проблематику, що лежить перед нами. Описавши культурно специфічні періоди передісторії формування і розвитку психологічної думки кримськотатарського народу (кримців), ми зможемо більш повно висвітлити і період власне наукового розвитку психології на теренах Криму.

Тепер продовжимо наші теоретичні пошуки, спираючись вже на чітку їх концепцію.Отож, розпочнемо з передісторії, а саме, з Міфологічного періоду.

Враховуючи той факт, що перші людські поселення архантропів з'явилися на території материкової України та на Кримському півострові близько 1 млн. років тому у період раннього палеоліту [2], можна з упевненістю стверджувати, розвиток світоглядних уявлень та формування культури були тут досить ґрунтовними та формувалися поступово, без значного відриву від загальносвітового поступу людства.

Найперші з відомих нам уявлень про душу взагалі відносяться до архаїчного суспільства і можуть бути позначені терміном анімізм [11]. Анімістичні уявлення про душу наближали її до повітря, тобто пов'язували її з матерією. Такою душею, подібною до повітря, згідно з анімістичними уявленнями, були наділені не тільки люди та тварини, але й рослини та навіть камені. Міфологічне уявлення про душу, було цілком підкорене уявленню про фатум, невідворотність заздалегідь визначеної долі, протистояти якій було марною справою. Магія, яка нібито протистояла фатуму, насправді вважалася також фатально запрограмованим способом практичного діяння. Від людини в ситуації її життя нічого не залежало, і вона навіть не намагалася протистояти цій фатальній ситуації. Вирішальною характеристикою свідомості людини того періоду був синкретизм –первісне злиття людини із світом та суспільним оточенням.

Античність є першою історичною епохою розвитку людства; саме в цей час у зв'язку з диференціацією форм культурної творчості міфологічна психологія трансформувалася у філософську [11]. Існування психології в надрах філософії обумовлювало застосування у психологічних дослідженнях суто філософських методичних засобів.Наприкінці II – на початку I тис. до н. е. у степах Північного Причорномор'я та Криму розселилися кіммерійці – найдавніший народ на території України, назву якого донесли до нас писемні джерела авторів ("Історії" Геродота (V ст. до н. е.) [4], "Географія" Страбона (початок I ст. до н. е.) [18], Аристотель, Гекатей, Діонісій, Євстафій, Каїн Ефеський, Каллімах, Калісфен, Перієгет, Пліній, Плутарх, Полієн, Есхіл [12]). Першим про кіммерійців написав легендарний грецький поет Гомер (VIII ст. до н. е.) в "Одіссеї", зокрема в епізоді про шлях Одіссея з острова Ея: "Зайшло сонце та вкрилися темрявою усі шляхи, а корабель наш дістався до меж глибокого Океану. Там народ та місто людей кіммерійських, огорнені млою та хмарами" [6, XI: 12–19]. Кіммерійці, таври, скіфи та інші автохтонні мешканці Кримського півострову сприймалися науковцями еллінського світу як незвичайні, наділені особливими здібностями люди, що знали багато таємничого та підтримували зв'язок з потойбіччям і світом богів, незважаючи на скромність та навіть убозтво свого земного життя.Починаючи з VI ст. до н. е. На території Криму починають формуватися грецькі міста-поліси – колонії грецьких держав та цілі державні утворення (демократична рабовласницька республіка Херсонес, Боспорське царство тощо). На їхніх теренах відбувався активний процес міжкультурного обміну між еллінами та автохтонним населенням півострову. У наслідок чого формувалася унікальна за своїми соціальними та психологічними особливостями спільнота – "суспільство здичавілих еллінів та еллінізованих дикунів", за словами Страбона [18]. Насправді, це можна вважати формуванням однієї з перших мультикультурних державних структур у стародавньому світі, побудованої саме на засадах взаєморозуміння, пошуку компромісу та взаємовигоди. Суспільство держав Кримського півострову того часу буду-

валося на засадах суспільного договору, дуже подібного до змальованого англійським науковцем Гоббсом [5]. Безперечно, таку суспільну конструкцію варто вважати унікальним і позитивним явищем того часу з точки зору міжкультурних відносин загалом. Показово, що однією з ключових рис ментальності мешканців Кримського півострову переважної більшості історичних епох є орієнтація на мирні та дружні стосунки та встановлення корисних взаємозв'язків. Це виявилося під час протистояння Мітридата VI Євпатора з Римом, коли підкорені Мітридатом держави Кримського півострова відмовилися переходити від торгівельної війни до збройного конфлікту [19]. Це можна виразно спостерігати навіть у наш час, порівнюючи розвиток сценарію російської агресії проти України в Криму та на Донбасі. Думку представників освіченої частини кримського суспільства того часу, зокрема і психологічну, чудово відображають твори античних драматургів та політичних діячів. Драма Евріпіда "Іфігенія в Тавриді", написана саме на кримському матеріалі [1]. Головна тема концентрує в собі витончений аналіз психологічних переживань героїв (питання пожертви життям заради батьківщини, переживання болісного конфлікту між обов'язком і особистим щастям, питання зради як такої і зради заради досягнення вищих і світлих ідеалів, проблема життєвого шляху людини, її волі з одного боку та контролю з боку вищої сили (долі, богів) з іншого).Загалом, таке образне відображення ходу подій у кримському суспільстві того часу змальовує останнє як доволі розвинуте та насичене буттєвими взаємодіями психологічного характеру, які до того ж помічалися та аналізувалися сучасниками. Вплив Римської імперії стабілізував і канонізував суспільні та політичні процеси півострова, забезпечивши тут розвиток зразкового цивілізованого суспільства за тогочасними зразками з поширенням типового римського устрою, норм, цінностей та ідей, хоча зі значно більшими правами свободи думки та совісті (Крим відомий як одна з небагатьох римських колоній, де діяльність апостолів (Андрія) та адептів раннього християнства у І ст. н. е. майже не переслідувалася офіційною владою. І лише віддаленістю від метрополії та статусом колонії це пояснити неможливо. Очевидно, причину слід шукати в етнопсихологічних особливостях народу півострову, який почав на той час активну консолідацію[20].

У період Середньовіччя, починаючи з III і завершуючи XIII ст. суспільна система Кримського півострова зазнала кардинальних змін, проте так і не втратила стрижня своєї ідентичності. Крах Римської імперії супроводжувався навалами войовничих варварських племен зі сходу та півночі – сарматів, аланів, роксоланів, готів, гунів. Під їхніми ударами зникали самостійні царства "культурних варварів" півострова – скіфів, а територія греко-римського світу значно скорочувалася, забираючи з собою свою високу культуру [17]. Проте активно діяв процес асиміляції народів, у тому числі й культурної, у результаті якої формувався прототип кримця. Кульмінацією цих процесів стало формування у 6 столітті на теренах півострова Західного тюркського каганату.

Починаючи з VI ст., Східна Римська імперія (Візантія) відновлює контроль над півостровом, повертаючи сюди греко-римську культуру тепер вже християнського зразка. Відновлення старих міст та побудова нових, фактично, заклали підґрунтя для розвитку схеми населених пунктів, шляхів сполучення та інфраструктури півострова, яка остаточно сформувалася вже за часів Кримського ханства. Візантійський період залишив наступний слід у суспільній та психологічній думці Криму того часу: у свідомості громадян культивувався моноліт держави і церкви, а у суспільстві панував примат ідеології в усьому житті, здійснювався тотальний контроль держави і церкви за усіма життєвими ситуаціями, будь-яка свіжа думка обмежувалася постановами світської та церковної влади.Візантійська культура започаткувала ту своєрідність, що стала відмінним знаком середньовічної культури. Вона забезпечила домінанту духовного в життєдіяльності, орієнтувала людину на ідеальний, ірреальний, неземний світ, де перебуває істина,– світ вищої, позаматеріальної духовності. Саме ця якість, цей унікальний стан культури Візантії, пов'язаний з її високою релігійною духовністю, і забезпечила їй особливе значення в історії світової культури [11, 17].

У східній частині півострова помітним був слов'янський вплив через Тмутороканське князівство – важливий торгівельний форпост Київської Русі на півдні.

Візантійська цивілізація руйнувалася через внутрішні незгоди та тиск зовнішніх супротивників, головним чином, тюркських племен хозарів, печенігів, кипчаків у Північному Причорномор'ї та на Кримському півострові та турків-сельджуків і турків-османів у Малій Азії. На узбережжі з'являлися міста-держави та торгові колонії європейців: генуезців (Генуезька Газарія), венеційців, що проіснували до середини XV ст. Саме тут виникали осередки поширення європейських науково-суспільних та культурних ідей доби Середньовіччя та найголовніше – Ренесансу [10]. За свідченнями генуезьких хроністів, до кримських колоній стікалися вільнодумці з Італії, які боялися переслідувань Римської церкви. Тут вони мали змогу розвивати свої ідеї, запозичувати досвід східної науки та культури (південне узбережжя півострова було надзвичайно важливим торгівельно-економічним, культурним центром усього Чорноморського регіону та перехрестям мандрівних шляхів. Усе це, безперечно, сприяло обміну ідеями, знаннями та взаємопізнанню культур [3].

Рух монголів та залежних від них народів у Східну Європу та степи Причорномор'я у XIII ст. призвів до кардинальних соціально-політичних змін у регіоні: впала Київська Русь, змінилася політична карта Східної Європи, до життя прокинулося Велике Князівство Литовське, Московія, переформатувалася Польська держава, держави Балканського регіону. Проте кримська соціально-політична система не зазнала кардинальних негативних змін. Навпаки, короткочасний тиск монголів (при чому, монголи не закріпилися на півострові етнічно, не зробили суттєвого внеску у його генофонд) згуртував народи Кримського півострова, дав поштовх до об'єднання та створення державності. Точніше, до боротьби за власну державність та вихід з-під політичного впливу Золотої Орди.

У цей час активно виявляється схильність кримців до дипломатії та встановлення зв'язків. Чимало представників кипчацької еліти емігрувало до сусіднього Литовського князівства та Польщі після встановлення золотоординського домінування. Звідти вони чинили активний вплив щодо встановлення незалежної влади на півострові. Засновник суверенного Кримського Ханства Хаджі Герай народився в еміграції в Литовському Князівстві. Володіючи непересічним політичним та дипломатичним талантом, він зміг домогтися неодноразової військово-політичної допомоги від Литви та Польщі, зміг згуртувати співвітчизників навколо ідеї здобуття незалежності, і в 1449 р. встановив державу кримців (сама назва "Крим" походить від назви столиці держави періоду монгольського домінування – міста Солхат (друга назва – Ескі Кирим). Панівною релігією, ідеологією та світоглядом загалом для більшості мешканців держави став іслам сунітського тлумачення, офіційно прийнятий ще великим ханом Золотої Орди Узбеком

у XIII ст. Під впливом ісламу населення півострова полишало колишні вірування – язичництво кипчаків та християнство східного обряду. Починався новий етап у розвитку півострова та його народу [3].

Висновки: історія становлення психологічної думки кримськотатарського народу безперечно є актуальною та вартою уваги науковою темою, особливо враховуючи сучасні суспільно-політичні події. Дана стаття закладає радше основи для подальшого ґрунтовного дослідження теми.

Список використаних джерел

1. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упоряд. : Т.В. Михед, Ю.В. Якубіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 952 с.
2. Білоцерківський В.Я. Історія України Навчальний посібник / В.Я. Білоцерківський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
3. Войтович Л. Формування кримськотатарського народу: вступ до етногенезу / Л. Войтович. – Біла Церква : Вид-цьО.В. Пшонківський, 2009. – 214 с.
4. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с.
5. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. –К. : Дух і літера, 2000. – 606 с.
6. Гомер. Іліада / Гомер. – Харків : Фоліо, 2006. – 416 с.
7. Ждан А.Н. История психологии от античности до наших дней / А.Н. Ждан. – М., 1990.
8. История психологии. Хрестоматия / под. ред. П.Я. Гальперин. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999.
9. Марцинковская Т.Д. История психологии / Т.Д. Марцинковская. – М., 2001.
10. Роменець В.А. Історія психології епохи Відродження / Володимир Андрійович Роменець. – К., 1988.
11. Роменець В.А. Історія психології епохи Стародавнього світу та середніх віків / Володимир Андрійович Роменець. – К., 1983.
12. Сергійчук Т.І. Античність в особах: видатні й відомі представники античності у замальовках сучасного письменника / Тарас Сергійчук. – К. : Веселка, 2011.
13. Ярошевский М.Г. Введение в историю психологии / М.Г. Ярошевский. – М. : РОУ, 1994.
14. Munger M.P. The History of Psychology: Fundamental Questions / Margaret P. Munger. – Oxford University Press, 2003.
15. Kimble G.A. Portraits of Pioneersin Psychology / Gregory A. Kimble, Michael Wertheimer, CharlotteWhite. – American Psychological Association, 1991.
16. Kimble G.A. Topics in the History of Psychology / Gregory A. Kimble, Kurt Schlesinger. – Lawrence Erlbaum Associates. – Vol. 1, 1985.
17. Kemp S. Medieval Psychology // Simon Kemp. – Greenwood Press, 1990.
18. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/strab/
19. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/dyak/index.php
20. http://www.e-reading.club/bookreader.php/1021229/Chos_-_Istoriya_hristiyanstva_v_Ukraini.html

Надійшла до редколегії 12.04.16

Арзи Мамбетова,
Сергей Шиковец, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ КРЫМСКО-ТАТАРСКОГО НАРОДА (ОТ ПЕРВОБЫТНОСТИ К ЗАРОЖДЕНИЮ КРЫМСКОГО ХАНСТВА)

Рассмотрено и проанализировано такую важную составляющую комплексного процесса формирования и развития психологической мысли в Украине, как история становлення психологической мысли крымско-татарскогонарода. К сожалению, тема данного теоретического исследования до сих пор была чрезвычайно слабо представленной и раскрытой как в контексте отечественных психологических, исторических, политических, культурологических наук, так и в контексте их зарубежных соответствий в рамках мировой науки в целом. Поэтому данню статью можно считать разведкой в указанной теме.

Ключевые слова: история психологии, этнопсихология, история развития психологической мысли в Украине, история развития психологической мысли крымско-татарского народа (крымчаков), история, культура, искусство, политика.

Arzy Mambetova,
Serhii Shykovets, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE PSYCHOLOGICAL THOUGHT OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE (FROM PREHISTORY TO THE FOUND ATION OF THE CRIMEAN KHANATE)

Here is viewed and analyzed such an important part of a comprehensive process of formation and development of psychological thought in Ukraine, as the history of the formation of psychological thought of the Crimean Tatar people. Unfortunately, the subject of this theoretical research so far has been extremely poorly represented and disclosed in the context of domestic psychological, historical, political, cultural sciences and in the context of their foreign counter parts in the framework of the world science in general. Therefore this article can beconsideredas a trialinthistheme.

Keywords: history of psychology, ethnic psychology, history of development of psychological thought in Ukraine, history of development of psychological thought of the Crimean Tatar people (Qırımlı), history, culture, art, politics.

УДК 159.9.07

Олександра Мітрова, аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК АДАПТАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ: КОПІНГ-СТРАТЕГІЯ ЧИ ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ?

У статті розглянуто питання особливостей прояву почуття гумору як копінг-стратегії на противагу захисним механізмам та його зв'язок із соціально-психологічною адаптацією. Дається характеристика копінг-стратегій та захисних механізмів як механізмів соціально-психологічної адаптації. У статті представлені дані емпіричного дослідження прояву почуття гумору у зв'язку із соціально-психологічною адаптацією, притаманністю застосування копінгів, захисних механізмів, а також із життєвими стилями особистості.

Ключові слова: дослідження, почуття гумору, копінг-стратегії, психологічне подолання.

Актуальність теми дослідження. Сучасний світ ставить перед нами нові теоретичні та практичні задачі, від вирішення яких напряму залежить психологічне здоров'я не лише окремих людей, а й суспільства в цілому. Сьогодні у психології почуття гумору намітилася тенденція пріоритетним напрямом наукових пошуків визначати саме почуття гумору у контексті вивчення копінг-стратегій, тобто технологій подолання особистістю проблемних ситуацій шляхом проблемно-орієнтованих підходів. Головним чином, копінг (від англ. cope – долати, справлятися) відрізняється від захисного механізму саме тим, що, на відміну від останнього, має не емоційно-орієнтований, а проблемно-орієнтований характер, тобто покликаний реструктурувати проблемну ситуацію, задіюючи різноманітні інтелектуальні функції. Актуальність розробки проблематики почуття гумору як копінг-механізму визначається також непростою соціально-політичною обстановкою як у країні, так і в світі загалом.

© Мітрова Олександра, 2016

Практичного застосування набувають дослідження стилів почуття гумору та почуття гумору як копінгу у позитивній психології, роботі психотерапевтів, психологів, які мають справу із кризовими ситуаціями. Важливо, що гумор є невід'ємною складовою буття людини, яке також виступає я новий об'єкт досліджень у постнекласичній психології, на думку В.С. Степіна.

Отже, **актуальність** визначається наступними параметрами:

- необхідністю розвитку галузі психології почуття гумору через брак робіт у цьому напрямку, а зокрема робіт, де почуття гумору розглядалося б як копінг-стратегія;
- посиленням соціального запиту на дослідження у сфері копінг-стратегій як проблемно-орієнтованих засобів подолання стресу та травмуючих ситуацій;
- необхідність розвитку методології через апробацію нових методик та їх ефективне впровадження у дослідницький процес (на прикладі нещодавно адаптованих до української вибірки методик Р. Мартіна, що здійснила О.О. Зайва).

Наукова проблема полягає у визначенні почуття гумору виступає саме як копінг-стратегія та може проявлятися як у конструктивних так і в неконструктивних формах; у розмежуванні захисних механізмів та копінгів та висунення припущення про наявність оберненого зв'язку між притаманністю особистості до застосування копінгів (конструктивних) та притаманністю до застосування захисних механізмів як засобів соціально-психологічної адаптації.

Міра попередньої розробки питання. У роботі використовувалися теоретичні та емпіричні відомості про почуття гумору як багатовимірний психологічний конструкт (С.М. Єніколопов, І.С. Домбровська, О.О. Зайва, О.М. Іванова, О.Н. Лук, Р. Мартін, Е.Л. Носенко, Р.Т. Пройєр, В. Рух, М. Тітц та ін.); когнітивно-феноменологічний підхід до розгляду подолання стресу (Р. Лазарус, М.М. Абдуллаєва, Є. І. Рассказова, Т.О. Гордєєва, К. Карвер, М. Шейєр та ін.); уявлення про захисні механізми та копінг-стратегії як способи адаптації психіки (З. Фрейд, А. Фрейд, Р. Лазарус, О.В. Лібін, Л.І. Анциферова, С.К. Нартова-Бочавер, С. Фолкман, Н. Хаан та ін.).

Також за основу було взято попереднє наше дослідження щодо вікових особливостей прояву почуття гумору в особистості. В ході дослідження було виявлено статистично значущі відмінності у способі продукування та сприймання гумору, а також було показано, що почуття гумору як ресурс стресоподолання на значущому рівні корелює із самопідтримуючим стилем гумору, що є цілком конструктивним поєднанням і проявляється як адаптативний механізм психіки (для всіх чотирьох вікових груп, серед яких "школярі", "молодь", "зрілий вік" та "люди літнього віку").

Метою дослідження було виявлення особливостей прояву почуття гумору як копінг-стратегії у зв'язку із копінгами, захисними механізмами, соціально-психологічною адаптацією як мірою успішності застосування стратегій психологічного подолання, а також зі стилями особистості як інтегральною характеристикою механізмів адаптації особистості.

Аналіз попередніх досліджень. У вітчизняній психології існує досить обмежена кількість досліджень, присвячених вивченню психологічних чинників надання людиною переваг різним стилям і формам прояву гумору (О.О. Зайва, О.М. Іванова, Е.Л. Носенко, К.О. Стефаненко та ін.), а деякі аспекти цієї проблеми взагалі ще не розглядались, зокрема характер зв'язку гелотофобії, гелотофілії та катагеластицизму з оптимальністю функціонування людини [7, с. 8].

Історичний розвиток уявлень про природу почуття гумору можна умовно поділити на чотири групи концепцій за тим змістом та тією галуззю науки, у якій вони розроблялися (філософські, культурологічні, біологічні, психологічні).

Серед психологічних теорій найбільш значними є роботи С. Голла ("біологізаторська" теорія, досліджував сміхову реакцію на лоскотання), В. Раскіна, С. Аттарда (семантична теорія гумору), М.Т. Рюміної (теорія переваги), П.В. Симонова (гумор як економія психічної енергії), Е. Монро, Г. Шульца (теорія несумісності), Б. Дземадока (феноменологічний підхід). В. Раскін дотримувався погляду, що існуючі теорії можна розбити на три категорії: теорії несумісності (incongruity theories), теорії ворожості (hostility theories) і теорії вивільнення, позбавлення (release theories) [1, с. 10-14].

Варто зазначити, до досліджень почуття гумору виділяють три основні підходи: економічний (З. Фрейд), когнітивний (Г. Айзенк, Р. Кеттел, У. Рач), стильовий (Р. Мартін).

Інтенсивність досліджень зросла в 1970-1980-х роках, коли були організовані міжнародні конференції з гумору, перша з яких була проведена в м. Кардіффі у 1976 р., і опубліковані книги, що підводять підсумки попереднім дослідженням. В даний час видається ряд періодичних видань, зокрема "Міжнародний журнал гумору".

Щодо досліджень почуття гумору як копінг-стратегії, то тут варто зазначити, що найбільш детально дослідженнями гумору як копінг-стратегії займалися наступні дослідники: Д. Флагел і М. Чойс, Е. Кріс, М. Істмен, Ч. Грунер, М. Аптер, Р. Уайер і Дж. Коллінз, Р. Мартін, Лефкур, А.Н. Лук, М.М. Абдулаєва [8].

Розгляд почуття гумору як стратегії подолання і захисного механізму (В. Рух, R.A. Martin, Lefcourt) ставить у центр своєї уваги роль гумору в процесах адаптації, подоланні стресу, в знятті емоційної напруженості, в психічних і соматичних захворюваннях. Почуття гумору вважається ознакою здорової особистості, одним із зрілих захисних механізмів. Проте дане положення стосується лише самопідтримуючого та афіліативного стилів гумору. Однак аж ніяк не завжди почуття гумору сприяє адаптації, має терапевтичний ефект. Використання почуття гумору може сприяти ілюзорному вирішення проблеми або відходу від її рішення (наприклад, агресивний і самозневажливим гумор) [4, с. 78]. Цікавими є взаємозв'язки позитивних стилів гумору із різними особистісними характеристиками: самопідтримуючий стиль гумору позитивно корелює із високою самооцінкою, відкритістю новому досвіду, позитивною маскулінністю, а негативно пов'язаний із тривожністю, депресією, нейротизмом та негативною фемінністю. Також було встановлено, що існують гендерні відмінності у використанні різних стилів гумору. Так, жінки більш схильні до використання стилів гумору, що дозволяють досягати більшого соціального схвалення та потребують більших соціальних компетенцій, ніж чоловіки [3, с. 30; 9, с. 530; 10, с. 228].

Існують і ситуативні та особистісні особливості в ефективності застосування почуття гумору як копінг-стратегії: копінг-гумор сприяє подоланню почуття провини і сорому при низькому рівні соціальної тривожності, але може бути неефективним і навіть мати негативний вплив при високому її рівні. При низькому рівні соціальної тривожності у чоловіків в нормі гумор сприяє подоланню прагнення до уникнення при почутті сорому, а при шизофренії – знижує прагнення до компенсації збитку при почутті провини [2, с. 82].

Встановлено, що емоційний інтелект як динамічна контекстуалізована інтегральна властивість особистості додатно корелює з позитивними та від'ємно – з негативними стилями гумору .

Почуття гумору ми розглядали як копінг-стратегію, тобто набір копінгів, адже кожен із стилів гумору може

представляти собою окремий копінг (умовно коструктивний чи неконструктивний).

Нижче ми концептуалізуємо основні поняття, у зв'язку із якими ми вивчали прояв почуття гумору як копінг-стратегії особистості.

Захисний механізм – механізм адаптивної перебудови сприйняття і оцінки, яка виступає у випадках, коли особа не може адекватно оцінити почуття занепокоєння, викликане внутрішнім або зовнішнім конфліктом, і не може впоратися зі стресом (В.А. Ташликов, 1984) [6, с. 60].

Копінг-стратегія – за Р. Лазарусом та С. Фолькман, "coping" повинен розумітися як динамічний процес, специфіка якого визначається не тільки ситуацією, але і стадією розвитку конфлікту. У теорії подолання (копінг-поведінки) Р. Лазарус розрізняє два процеси: тимчасове полегшення і безпосередні рухові реакції. Процес тимчасового полегшення виражається у формі пом'якшення страждань, пов'язаних з переживанням стресу, і в зменшенні психофізіологічних впливів за допомогою двох способів (першого – симптоматичного: вживання алкоголю, транквілізаторов, седативних препаратів, тренування м'язової релаксації та ін. методів, що спрямовані на поліпшення фізичного стану; другого – інтрапсихічного, що розглядався з позицій А. Фрейд).

При цьому Лазарус та Фолькман виключали застосування "механізмів когнітивної захисту": ідентифікації, переміщення, придушення, заперечення, формування реакції і інтелектуалізації [5, с. 195].

Наші гіпотетичні побудови ґрунтуються на розмежуванні понять "копінг" та "психологічний захист", де копінги виступають засобами подолання стресу більш високого рівня, оскільки мають довільний, усвідомлений характер і більш притаманні психічно та психологічно здоровим, благополучним особистостям, яких можна назвати "зрілими". Захисні механізми є емоційно-орієнтованими способами переробки психікою стресової ситуації, у той час як механізми подолання є проблемно-орієнтованими: на перший план виступає не афективна розрядка, а когнітивний компонент, хоча згідно з принципом системності неможливо повністю відділити інтелектуальну складову подолання від афективної.

Методи емпіричного дослідження та його результати. Для досягнення поставленої мети та перевірки гіпотез нами було обрано такі ***методи дослідження***: *теоретичні* (теоретико-методологічний аналіз, узагальнення теоретичних підходів до розкриття взаємозв'язку різних форм прояву психічних функцій); *емпіричні* (квазіекспериментдля нееквівалентних груп, критерієм нееквівалентності яких обрано психологічні властивості людини як аналог незалежної змінної; психологічне тестування); *математико-статистичні* (кластерний аналіз (алгоритм К-середніх) для забезпечення нееквівалентності груп у квазіекспериментi, кореляційний аналіз (r-критерій Пірсона), t-критерій Стьюдента (для встановлення достовірності розбіжностей між кластерами); *інтерпретаційні* (аналіз, синтез, систематизація отриманих даних, порівняння з результатами інших досліджень).

Для дослідження особливостей прояву почуття гумору саме як ресурсу стресоподолання та з'ясування кореляцій між почуттям гумору як психологічним механізмом подолання та життєвими стилями, адаптивністю, іншими копінг-стратегіями у структурі особистості, а також для дослідження особливостей прояву почуття гумору в особистостей молодого та зрілого віку у зв'язку із особливостями прояву психологічних механізмів захисту та подолання нами було обрано п'ять методик: копінг-тест Лазаруса, тест соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд, опитувальник стилів гумору та шкала почуття гумору як копінгу М. Рода, конструктивний психографічний тест Лібіна (дозволяє дослідити захисні механізми та виявляти життєві стилі).

Характеристика вибірки. 95 осіб, віком від 25 до 70 років. Дослідження проводилося на базі Інституту післядипломної освіти Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (2-й курс навчання, групи 64, 65, 66, спеціальність "психологія", а також особи зрілого віку (від 35 до 50 років), що мають вищу освіту та за родом діяльності перебувають під постійним впливом помірних стресорів (працівники реабілітаційно-корекційного центру "Томатіс-Київ" та члени їх сімей).

При цьому осіб жіночої статі було 78 (82,1 %), осіб чоловічої статі – 17 (17,9 %). Ми умовно розділили вибірку на осіб віком 25-40 років та 41-70 років. При цьому жінок віком 25-40 років – 52, а віком 41-70 – 26; чоловіків віком 25-40 років – 12, а віком 41-70 років – 5.

Ґрунтуючись на даних нашого дослідження, ми висунули такі гіпотези:

1. Гумор відноситься до копінг-стратегій, а не до механізмів психологічного захисту.

2. За допомогою тесту Соре Р. Лазаруса визначаємо типи копінг-стратегій: 1) ті, у кого тип копінга "дистанціювання": більше всіх схильні до використання гумору як копінга; виражені показники за цією шкалою корелюють зі "схильністю до використання гумору як копінга" за Мартіном;

2) тип копінгу "конфронтація" корелює з агресивним гумором за Р. Мартіном;

3) типи копінгу "самоконтроль" і "прийняття відповідальності" корелюють з самопринижуючим типом гумору за Р. Мартіном;

4) тип копінгу "пошук соціальної підтримки" корелює з афіліативним гумором за Р. Мартіном;

5) тип копінгу "позитивна переоцінка" корелює з самопідтримуючим гумором за Р. Мартіну.

3. Люди, що демонструють схильність до відносно дезадаптивних (неконструктивних) типів копінгу схильні до використання механізмів психологічного захисту.

4. Вибірка може бути поділеною на два кластери за ознакою притаманності використання почуття гумору як ресурсу стресоподолання (що зумовлює вибір квазіекспериментального плану дослідження).

Отже, у ході дослідження було з'ясовано, що почуття гумору як копінг-стратегія проявляє себе по-різному у різних ситуаціях, а також у залежності від ансамблю індивідуальних психологічних характеристик. Ми показали, що почуття гумору як ресурс стресоподолання на значущому рівні не корелює із адаптивністю, але від'ємно корелює із дезадаптивністю.

Найчастіше у вибірці зустрічається такий тип реагування на стрес, як сповільненість реакцій (знижена здатність переключення уваги в стресових ситуаціях); при цьому такі досліджувані в основному демонстрували нормальні бали за тестами копінг-стратегій та соціальної адаптивності, проте "неконструктивні" копінги все ж таки домінують,при нормальному балі почуття гумору як ресурсу стресоподолання. Тобто бачимо, що в таких досліджуваних захисні механізми та неконструктивні способи реагування переважають над реагуванню завдяки почуттю гумору (проблемно-орієнованим реагуванням).

Також багато "витіснялося" трикутників, що свідчить про розгальмування, невпорядкованість поведінки у ситуаціях фрустрації. Таким чином, можна дійти висновку, що наша вибірка здебільшого складалася з осіб, які більше схильні до використання захисних механізмів, ніж до використання конструктивних копінгів.

Загалом, встановлено такі кореляції між спостереженими феноменами (рис. 1).

Таким чином, можна сказати, що прямого взаємозв'язку між адаптивністю та використанням почуття гумору як ресурсу стресоподолання не виявлено, проте виявлено деякі елементи, що можуть сприяти адаптації, а також доведено, що стресоподолання є проблемно-орієнтованою технологією подолання стресу (позитивна кореляція із позитивною переоцінкою).

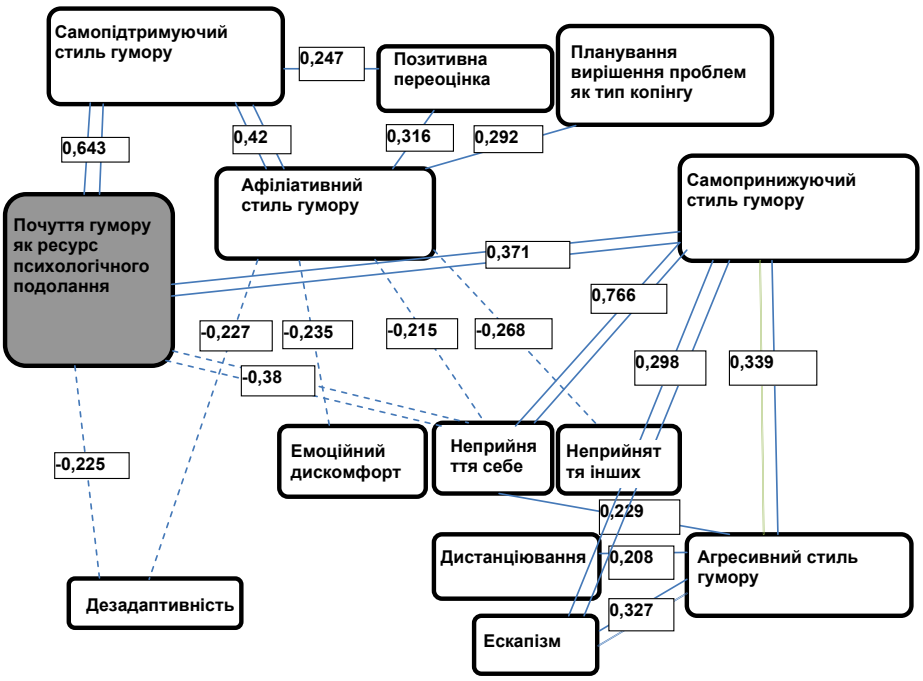

Рис. 1

Індекс трикутників на значущому рівні від'ємно корелює із дистанціюванням як типом копінгу на рівні -0,274 (при p=0,01).

Індекс кругів на значущому рівні від'ємно корелює із емоційним дискомфортом на рівні -0,215 (при p=0,05).

Індекс квадратів на значущому рівні додотно корелює із неприйняттям себе на рівні 0,244 (при p=0,01).

Досліджувані, які демонстрували виражену тривожність (у фігурі присутні тільки очі у вигляді кіл або трикутників, круглі вуха, шия у вигляді трикутника, трикутне тіло), мали завищені бали за субшкалами "емоційний дискомфорт" та занижені бали за шкалою "емоційний комфорт"; високі (вище норми) бали із видів копінгу "дистанціювання" та "конфронтаційний копінг".

Особи із "сенситивним" малюнком мали завищені показники за шкалами "самоконтроль" (як вид копінгу) та "неприйняття інших".

Особи із явно вираженим симтомокомплексом агресивності (у фігурі зображений тільки трикутний ніс, голова трикутної або квадратної форми, тіло у вигляді кола) мали підвищення за конфронтаційним копінгом, неприйняттям інших та неприйняттям себе та схильні застосовувати самопринижуючий гумор більші за інших (значні підвищення за цією шкалою стилю почуття гумору).

Явно маскулінні зображення малювалися представниками як жіночої, так і чолової статі, проте мали спільні ознаки: у таких досліджуваних висока соціально-психологічна адаптованість, підвищений самоконтроль та позитивна переоцінка ситуації.

Також у ході кластерного аналізу було показано, що спостереження групуються біля осі "адаптивність", тобто характеристики адаптивності є провідними у поділі вибірки на групи.

Висновки. Ми з'ясували що між застосуванням почуття гумору як копінгу та соціально-психологічною адаптивністю немає прямого зв'язку,він є нелінійним, тобто варіюється ситуативно. По суті, почуття гумору виступає інструментом адаптації, як і захисні механізмі, інші типи допінгів; успішність адаптації залежить від уміння особистості застосовувати їх доречно та вчасно.

Список використаних джерел

1. Бороденко М.В. Два лица Януса-смеха / М.В. Бороденко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 360 с.
2. Влияние копинг-юмора на социальную тревожность при шизофрении / И.В. Григорьева, Е.А. Стефаненко, Е.М. Иванова та ін. // Национальный психологический журнал. – 2014. – № 2. – С. 82–89.
3. Зайва О.О. Обґрунтування притаманності почуттю гумору потенціалу психологічного подолання / О.О. Зайва // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія. – 2003. – № 9. – С. 23-29.
4. Козинцев А.Г. Человек и смех / А.Г. Козинцев. – СПб. : Алетейя, 2007. – 340 с.
5. Либин А.В. Стили реагирования на стресс: психологическая защита или совладание со сложными ситуациями? / А.В. Либин, А.В. Либина // Стиль человека: психологический анализ / под ред. А.В. Либина. – М., 1998. – С. 190–204.
6. Набиуллина Р.Р. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом. Учебно-методическое пособие / Р.Р. Набиуллина, И.В. Тухтарова. – Казань, 2003. – 98 с.
7. Опихайло О.Б. Психологічні чинники різних стилів та форм прояву гумору особистості : автореф. дис. … канд. псих. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / О.Б. Опихайло. – Київ, 2015. – 22 с.
8. Філіпчева Г. О. Психологічні особливості використання гумору як стратегії подолаючої поведінки у представників професій типу Людина-людина / Г.О. Філіпчева, О.О. Бондар // Актуальные достижения европейской науки. – 2013. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2013/Psihologia/5_141873.doc.htm
9. Crawford M. Creativity, caring and context: Women's and men's accounts of humor preferences and practices / M. Crawford, D. Gressley // Psychology of Women Quaterly. – 1991, 8 15. – P. 217-231.
10. Lefcourt H.M. Humor as a stress moderator in the prediction of blood pressure obtained during five stressful tasks / H.M. Lefcourt, K. Davidson, K.M. Prkatchin, D.E. Mills // Journal of Research in Personality. – 1997, 8 31. – P. 523-542.

Надійшла до редколегії 04.03.16

Александра Митрова, аспірант
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ЧУВСТВА ЮМОРА КАК АДАПТАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА: КОПИНГ-СТРАТЕГИЯ ИЛИ ЗАЩИТНЫЙ МЕХАНИЗМ?

В данной статье рассматривается чувство юмора как механизм психологического преодоления и его связь с социально-психологической адаптацией как мерой успешности его применения; систематизируются научные разработки в области чувства юмора и копинг-стратегий, дается обзор исследований, в которых чувство юмора исследуется как копинг-механизм. Также в статье представлены результаты эмпирического исследования, проведенного автором, в котором изучаются особенности проявления чувства юмора в связи с особенностями применения копинг-стратегий, защитных механизмов и уровнем социально-психологической адаптации личности.

Ключевые слова: чувство юмора, копинг-статегии, психологическое преодоление, социально-психологическая адаптация, исследование.

Olexandra Mitrova, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF DISPLAYS OF SENSE OF HUMOR AS ADAPTIVE MECHANISM: COPING STRATEGY OR A DEFENSE MECHANISM?

This article discusses the sense of humor as a mechanism of psychological overcoming and its join with the social and psychological adaptation as a measure of the success of its application; it systemizes scientific developments in the field of humor and coping strategies and provides an overview of studies that investigates a sense of humor as coping mechanism. It also devides the concepts of coping-mechanisms and psychological defenses of personality, which are two different types of reaction on stressing situations. The article presents the results of empirical research organized and held by the author, which examines features of humor because of the peculiarities of application of coping strategies, defense mechanisms and the level of socio-psychological adaptation of personality.

Keywords: sense of humor, coping-strategies, psychological overcoming, psychosocial adaptation, research.

УДК 364.467

Олена Піонтківська, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Статтю присвячено розгляду особливостей підтримки соціальної активності людей похилого віку. Нагальність дослідження обумовлена тим, що питання підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. У статті проаналізовані основні підходи до визначення соціальної активності особистості та визначені можливі шляхи підтримки соціальної активності саме у людей похилого віку.

Ключові слова:соціальна активність особистості, суспільна активність,похилий вік.

Постановка проблеми. "Старіння населення – одна з домінуючих тенденцій XXI століття",– говориться в доповіді Фонду ООН в області народонаселення. – "Старіння населення відбувається у всіх регіонах та країнах з різним рівнем розвитку" [1]. Ця тенденція звісно ж не оминула і Україну. Україна належить до країн з доволі високим рівнем постаріння населення й у найближчі десятиріччя цей процес швидко прогресуватиме. Наприкінці першої половини поточного сторіччя частка жінок у віці 65 років і старше становитиме 28 % жіночого населення України, чоловіків – 20 %" [2].Особливою рисою процесу старіння в нашій країні є зниження рівня життя значної кількості людей та "випадіння" з соціальних відносин. Люди похилого віку стають надто залежними від медичних, економічних послуг, особливо потребують соціально-психологічної допомоги та потрапляють у групу ризику по суїцидальних намірах. Як правило, з виходом на пенсію різко знижується рівень доходів, зменшуються фізичні та духовні сили, іхоча вільного часу стає більше люди похилого віку рідко знаходять можливості для самореалізації. Несприятливі умови і низька якість життя в сукупності з низькими доходами змушують пенсіонерів турбуватися, в першу чергу, про задоволення повсякденних потреб, а духовні, культурні потреби відсуваються на другий план. Все це значною мірою обумовлює їхнє незадоволення життям. Проблема соціальної самотності посилює почуття соціальної незахищеності та знехтування. Відбувається значне звуження контактів і кола спілкування, порушення стійких соціальних зв'язків; виникає проблема культурної відчуженості. Тож проблема підтримки соціальної (суспільної) активності стає актуальною та вкрай важливою для цієї групи населення.

Метою даної статі є визначення поняття "соціальної активності особистості" та окреслення можливих шляхів соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Проблеми старіння розглядалися в різних аспектах: філософському (І. Давидовський, В. Альперович), демографічному (М. Бідний, Б. Урланіс), медико-біологічному (В. Дільман, В. Фролькіс, Д. Чеботарьов), соціологічному (М. Александрова, В. Шапіро, Л. Шилова, Д. Мангейм, Т. Козлова, Н. Ковальова, А. Дмитрієв, М. Елютіна), психологічному (Б. Ананьев, О. Богомолець, І. Кон, Е. Еріксон, Л. Анциферова, Н. Шахматов), аспекті соціальної роботи (С. Пальчевський, І. Ліпський, Е. Холостова, В. Шахрай, Л. Тюптя, І. Звєрєва, А. Капська, І. Зайнишева, Н. Дементьєва тощо), проте проблема соціальної активності людей похилого віку та умови її підтримкидосі єнедостатньо вивчені.

Загалом природу та сутність феномену соціальної активності, її структуру та загальні закономірності розвитку вивчали К. Абульханова-Славська, Є. Ануфрієв, О. Леонт'єв, А. Мудрик, Т. Мальковська, В. Петровська, С. Рубінштейн тощо. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О. Івченка, В. Татенка, М. Стадника, О. Якуби.

У науковій літературі існує кілька підходів до визначення змісту поняття "соціальна активність особистості". Досить поширеним є визначення соціальної активності як соціальної якості особистості.З одного боку, соціальну активність характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральними вимогами. Ядром соціальної активності особистості виступає суб'єктна активність, як зазначає С.Л. Рубінштейн, існує зв'язок "внутрішньої" детермінації з активністю суб'єкта. На думку С. Рубінштейна, діяльність, якою людина починає займатися, викликана тими чи іншими потребами, стаючи звичною, сама може перетворитися в потребу. І саме в результаті людської суспільної діяльності потреби людини стають справді людськими потребами. Система потреб складається в процесі розвитку особистості. Її наявність є важливим елементом сутності соціальної активності [3]. Тож досліджуючи проблему соціальної активності людей похилого віку варто звертати увагу на вивчення потреб цієї категорії. На внутрішні мотиви та інтереси до цієї діяльності, на особистісні характеристики особистості,що спонукають її до соціальної активності.

Також соціальна активність розглядається як форма людської діяльності. Соціальна активність – сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на розв'язання завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою у певний історичний період. Суб'єктом соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, прошарок, клас, суспільство в цілому [4]. І, говорячи про вирішення суспільних проблем, ми не маємо відкидати можливість людей похилого віку брати участь у розв'язанні проблем як своєї соціальної групи так і суспільства в цілому, діючи при цьому як самостійно, так і з групою однодумців або як член організації, соціального інституту.

© Піонтківська Олена, 2016

Деякі вчені визначають соціальну активність як постійну характеристику особистості.Так С. Грабовська та С. Чолій зазначають, що соціальна активність – найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, в пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [6].

Виходячи з цього визначення можна зробити висновок, що соціальна активність людей похилого віку може здійснюватися як усвідомлено (у формі направленої соціальної дії, маючи особистий мотив), так і не усвідомлено, як реакція на певні обставини і в подальшому може мати як позитивні так і негативні наслідки.

Інші вчені підкреслюють унікальні риси такої активності. Як зазначає Ю. Воробйов, соціальна активність особистостіхарактеризує "не будь-яку, а певну діяльність: по-перше, зумовлену внутрішніми причинами, по-друге, спрямовану не лише на збереження системи, а й на її подальший розвиток, по-третє, творчу; по-четвертих, та, яка носить вибірковий характер і включає оціночний момент" [5]. Ми поділяємо думку вченого і вважаємо, що не вся зовнішня активність особистості є проявом її соціальної активності. Критерії, що виділені Ю. Воробйовим, на нашу думку, є доцільними та підкреслюють унікальний характер такої активності.

Й. Дражкевіч розуміє соціальну активність як участь членів певної групи в діяльності, що виходить поза обов'язки, пов'язані з виконанням професійної ролі і ролі в родині, яка не оплачується і скерована на підтримання суспільних цінностей цією групою. Соціальна активність, на думку автора, здійснюється не лише на користь певної групи осіб, але також може бути спільною дією членів групи для досягнення спільної мети. Такий погляд дещо звужує поняття соціальної активності і більшою мірою описує громадську активність, оскільки йдеться про діяльність певної групи (громади), спрямовану на реалізацію інтересів та цілей цієї групи, а також підтримання спільних цінностей. Доречним у цьому визначенні, однак, є відмежування соціальної активності від інших видів людської діяльності, а також наголос на її безоплатності [6].

О. Якуба визначає соціальну активність особистості як системну соціальну якість, у якій втілюється рівень її соціальності, повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин [7]. У наших подальших дослідженнях ми плануємо виокремити та дослідити рівні соціальної активності людей похилого віку, адже їх активність має не однаковий характер, ступень вираженості та залученості.

До подібної позиції схиляється й український дослідник О. Івченко. При цьому він зауважує, що напрямки соціальної активності збігаються з основними сферами суспільного життя – соціально-політичною, соціально-економічною, громадською діяльністю, сімейно-побутовою, творчою активністю тощо [8]. Тож розроблюючи програми або створюючи проект для підтримки соціальної активності людей похилого віку варто звертати увагу на різнобічність такої активності та на відповідність потреб та інтересів людей похилого віку у тій чи іншій сфері життя.

Ми розглядаємо соціальну активність людей похилого віку як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, а також як один із шляхів самореалізації людей похилого віку. На нашу думку, хибно сприймати час після виходу на пенсію як пасивне чекання кінця життя. Цей період може бути повноцінним етапом життя та розвитку особистості, часом продовження та розвитку її соціальної активності.

Концептуальні погляди світового співтовариства на нову модель старості, місце і роль літніх людей знайшли відображення у "Принципах ООН відносно літніх людей", прийнятих резолюцією Генеральної Асамблеї у 1991 році. Принципи, що рекомендовано включити урядам до своїх національних програм наступні: незалежність, участь, догляд, реалізація внутрішнього потенціалу, достоїнство[9]. Принцип "незалежність" передбачає задоволення фізіологічних і матеріальних потреб людей похилого віку. Вони повинні мати можливість працювати, займатися прибутковою діяльністю, брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності, мати можливість брати участь у освітніх і професійних програмах. Принцип "участь" передбачає залучення літніх людей до суспільного життя, активної участі у розробці і здійсненні політики стосовно людей похилого віку. Принцип "догляд" вміщує питання забезпечення доглядом і захистом з боку сім'ї і спільноти у відповідності до системи цінностей даного суспільства. Передбачається доступність до медичного обслуговування, до послуг соціальних, правових та опікунських установ. Літні люди повинні мати можливість користуватися правами людини і основними свободами, знаходячись в будь-якій установі, що забезпечує лікування, догляд, включаючи повну повагу їхнього достоїнства, переконань, потреб і особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду за ними і якості їх життя. "Реалізація внутрішнього потенціалу" передбачає доступ до можливостей суспільства в сфері освіти, культури, духовного життя і відпочинку. Принцип "гідність" заперечує експлуатацію, фізичне або психічне насилля над літньою людиною. Вони мають право на достойний і безпечний образ життя, справедливе ставлення незалежно від статі, віку, расової і етнічної приналежності, інвалідності або статусу, а також незалежно від їх економічного вкладу. Перераховані принципи орієнтовані на те, щоб допомогти особам старшого покоління вести повноправне і повноцінне життя, забезпечити їм умови, необхідні для підтримання чи досягнення гідного життя. На нашу думку, саме завдяки підтримці соціальної активності людей похилого віку можуть бути реалізовані усі вище зазначені принципи.

Нині в Україні значною мірою сформований, хоча до кінця не завершений, баланс трьох основних компонентів довготривалої допомоги і догляду за людьми похилого віку: інституційна допомога (державна та недержавна); служби обслуговування вдома; неформальна допомога (допомога і догляд, які забезпечують сім'я, родина, друзі, громада). Усі ці напрями роботи з людьми похилого віку скоріше покликані задовольняти первинні потреби людей похилого віку, обслуговувати, допомагати "дожити" свій вік. Але ще досі не сформований напрям роботи, який буде попереджувати "негативні" тенденції "входження в старість" та реалізувати світову стратегію "активного старіння".

Звісно ж ватро пам'ятати, що форм і методів соціальної роботи з літніми людьми необхідно обирати зважаючи на диференціацію цього контингенту за потребами, наявності збережених можливостей, ціннісним пріоритетам, рівню і способу життя. Адже стиль життя та сфери діяльності люди похилого обирають такий, який для них є найбільш прийнятним і вони є його творцем. Багатофакторність процесу старіння на індивідуальному рівні визначає наявність численних індивідуальних стратегій, що виробляються самими літніми людьми і дозволяють їм вибудовувати власні шляхи самореалізації в старості, компенсуючи недолік одних факторів збільшенням зна-

чимості інших.Саме від вибору залежить, як вони проводитимуть свій вільний час, що їм цікаво і чим займатимуться. Адже перед людиною похилого віку в цей період життя постає вибір: жити спогадами про минуле чи жити сучасним і майбутнім та брати активну участь у взаємодії з оточуючими та навколишнім світом. Численні дослідження вказують, що саме активний стиль життя та висока соціальна активність допомагає відчувати себе щасливішими та отримувати більше задоволення від життя після виходу на пенсію.

Активізація соціальної поведінки людей похилого віку означає, що люди похилого віку виконують не тільки звичні дії, а й такі, які засновані на розширенні їх самостійності при вирішенні своїх соціальних і особистих проблем, при цьому розвиваються такі якості особистості, як здатність контролювати своє життя, активніше брати участь у суспільному житті. Основними шляхами активізації соціальної поведінки пенсіонерів можуть бути: по-перше, трудова зайнятість, яка дозволяє поліпшити матеріальне становище, надавати допомогу дітям і онукам, дає можливість спілкуватися з колегами по роботі, є стимулом для підтримки себе в гарному фізичному стані, приносить задоволення від відчуття себе потрібним і корисним людиною; по-друге, участь в "клубах" для літніх людей, яке дозволяє займатися своїми захопленнями (хобі) разом з однодумцями; проводити активно вільний час у колі ровесників (заняття оздоровчою фізкультурою, заняття танцями, спів тощо); регулярно зустрічатися з представниками влади, лікарями, психологами, юристами; брати участь в спільних зустрічах з молодим поколінням; по-третє, участь в громадськійактивності на рівні району, міста, області. Накопичений досвід та професійна майстерність можуть бути затребувані у громадській активності у новому світлі, що посилить усвідомлення власної суспільної значимості, задовольнить потребу у визнанні, високому статусі, повазі з боку оточуючих, допоможе за певних умов зберегти віру в свої сили, наповнить життя змістом і сенсом. По-четверте,шляхом активізації соціальної поведінки людей похилого може бути навчання – це може бути і навчання в університетах "третього віку", і навчання за програмами підвищення кваліфікації або перекваліфікації, і відвідання тренінгів, курсів,майстер-класів(таке навчання як раз співпадає з сучасною тенденцією до безперервної освіти). По-п'яте організований волонтерський рух, участь в якому дає можливість позбутися від почуття власної самотності та непотрібності.

Цей список шляхів підтримки соціальної активності звісно не є вичерпним, підтримка соціальної активності людей похилого віку може також здійснюватися завдяки розробці відповідних програм або проектів, як самими людьми похилого віку так і для них, як на місцевому так і на державному рівнях, як державними та і недержавними організаціями.

Висновки. Нами були визначені основні підходи до поняття "соціальна активність особистості" та окреслені можливі шляхи підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку. На нашу думку, саме залучення людей похилого віку до суспільної активності, "соціальної самодіяльності" може багато в чому розв'язати їхні проблеми та частково забезпечить умови для активного способу життя, морально-психологічної підтримки, усунення конфліктних ситуацій, сприятиме формуванню відчуття власної гідності, доцільності докладених зусиль і позитивної самооцінки, уникнення дестабілізуючих факторів життя. До перспективних напрямків подальшого дослідження відносимо визначення факторів, що впливають на соціальну активність людей похилого віку та виокремлення соціально-психологічних умов підтримки суспільної активності людей похилого віку та розробка програм для їх забезпечення.

Список використаних джерел

1. Старіння в XXI столітті: тріумф і виклик / Фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА) та організація "Хелпейдж Інтернешнл". – Нью-Йорк; Лондон, 2012. – 190 с.
2. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД "АДЕФ-Україна",2014. – 288 с.
3. Рубинштейн С.Л. /Основы общей психологии / Сергей Львович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 376 с.
4. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. − К. : ЕксОб, 2004. – 304 с.
5. Воробьёв Ю.Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности / Ю.Л. Воробьёв, Б.Н. Королев. – М. : МГСУ Союз. – Т. 1. – 2003. – 500 с.
6. Грабовська С.Л., Чолій С.М.: [зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України]; за ред. С.Д. Максименка. – Т. XII. – Част. 1. – К., 2010. – С. 171–181.
7. Якуба Е.А. Социология / Е.А. Якуба. – Харьков : Константа, 1996. – 192 с.
8. Івченко О.Г. Засоби подолання неадекватних проявів соціальної активності в незрілому громадянському суспільстві / О.Г. Івченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 46 (4). – С. 556–563.
9. Принципы ООН в отношении пожилых людей / Приняты резолюцией 46/91 Генеральной Ассамблеи от 16.12.1991.
10. Ковтун Н.М. До проблеми визначення поняття "соціальна активність" / Н.М. Ковтун // Українська полоністика. –Вип. 11. Історико-філософські дослідження. – 2014. – С. 129–137.

Надійшла до редколегії 18.02.16

Елена Пионтковская, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена рассмотрению особенностей поддержки социальной активности пожилых людей. Необходимость исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития социальной активности людей пожилого возраста являются актуальным, но недостаточно исследованным. В статье проанализированы основные подходы к определению социальной активности личности и определены возможные пути поддержки социальной активности именно у пожилых людей.

Ключевые слова: социальная активность личности, общественная активность, пожилой возраст.

Helen Piontkivs'ka, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE FEATURES OF SUPPORT OF SOCIAL ACTIVITY OF OLDER PEOPLE

The article is devoted to the features of support of social activity of older people. The need for research is determined to the fact that the questions of support and development of social activity of the elderly are relevant, but not explored. The article analyzes the main approaches to the definition of the social activity of the individual, and identifies possible ways to support social activity of elderly.

Keywords: social activity of the person, public activity, older age.

УДК 159.928.235

Анастасія Поліщук, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ОБДАРОВАНИХ ЮНАКІВ

У статті висвітлено питання обдарованості особистості. З'ясовано зміст поняття "обдарованості" в контексті обраного напрямку вивчення, а саме академічній діяльності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі технічного спрямування та членів і резидентів МАНу України. Предметом дослідження було обрано: ціннісні орієнтації та рефлективність особистості як чинники впливу на обдарованість юнаків. Розкрито взаємозв'язок провідної діяльності юнацького віку із проявами обдарованості. Було визначено роль рефлексії особистості в процесі врегулювання та управління власними звичками та отриманим досвідом що в результаті підкріплює їх обдарованість та посилює останню. В результаті було підтверджено гіпотезу про наявність різних переважаючих цінностей у групі обдарованих юнаків та в контрольної групі. Була підтверджена думка, що зовнішньо-спрямовані дії, для досягнення добробуту інших людей притаманні більшою мірою обдарованим особистостям, котрі володіють значним потенціалом та здатні до самоврегулювання і рефлексії своєї діяльності у відповідності до власних ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: обдарованість, мотивація, рефлексивність, ціннісна сфера особистості, академічна успішність, юнацький вік.

Постановка проблеми. Здавна людство бентежила і водночас захоплювала природа здатності окремих індивідів досягати таких результатів у процесі активного пізнання та освоєння світу, що граничить з межею можливого у вимірі людського існування. Цей феномен, названий обдарованістю, завжди був і залишається предметом наукового інтересу.

Така цікавість до феномену обдарованості людини викликана тим фактом, що саме завдяки діяльності обдарованих особистостей, котрі працюють на рівні над можливостей, котрі продукують новітні, незвичні ідеї, тримається прогрес нашого суспільства. Тим більше наукова, академічна діяльність обдарованих людей є тією рушійною силою, котра здатна створювати науково-технічний прогрес не однієї держави а й світу загалом.

Для нас було надзвичайно важливим вивчити чим же зумовлена діяльність обдарованої особистості. Що саме рухає особистістю в моменти створення новітніх технологій, в моменти коли всі свої сили, людина відає на благо багатьох, на благо людства.

Формування мети статті. Об'єктом нашого дослідження стали: юнаки віком 15–17 років учасники та резиденти Малої академії наук, а також учні Київського технічного ліцею.

Предметом дослідження було виділено: ціннісні орієнтації та рефлективність особистості як чинники впливу на обдарованість юнаків.

Мета дослідження: вивчити та визначити наявність чи відсутність дійсного впливу рефлексії людини та ціннісних орієнтацій особистості на її життя та обдарованість.

Переймаючись цими питаннями ми вирішили звернутись та проаналізувати такі складові структури обдарованої особистості як рефлексія, її ціннісно-орієнтаційне наповнення, інтуїцію, рівень пізнавальних потреб та феномену креативності, як основних чинників регуляції діяльності людини.

Аналіз досліджень. На початку XX ст. ряд науковців приділяли значну увагу інтелекту як одному з компонентів обдарованості, що вилилося у створення стандартної одиниці вимірювання інтелектуальних успіхів. Вільям Штерн (1911), Сімон і Біне (1908) заклали теоретичні засади концепції, згідно з якою розумові ресурси окремої людини оцінюються не в абсолютній величині, а лише по відношенню до певної вибірки [3, с.95]. Внаслідок широкого використання тестів інтелекту виникло одновимірне трактування обдарованості.

В німецькомовному просторі було виявлено більше 30 дефініцій і визначень обдарованості. При цьому вони базувалися на різних компонентах і характеристиках [7, с. 14]. Рензулі та Ріс звертають увагу на мотивацію або креативність як основний компонент обдарованості. Психологи Монкс і Мейсон (2000) подають визначення за схемою, яка враховує нові тенденції в дослідженнях інтелекту й обдарованості: 1) визначення генетичного спрямування; 2) когнітивно-орієнтовані визначення; 3) визначення на основі успішності. "Це визначення представляє успішність як очевидний "результат" обдарованості. Американський вчений Рензулі в кінці 1970-их років розробив концепцію згідно з якою, "обдарованість має трактуватись як взаємоперетин трьох ознак особистості: 1) понад середні здібності, 2) креативність; 3) зобов'язання до завдання [1, с. 8].

Суттєвий внесок у вивчення психіки обдарованих дітей, розробку важливих психологічних принципів розвитку творчих здібностей, побудову психологічних моделей обдарованості, виявлення природи обдарованості зроблено вітчизняними та російськими дослідниками Ю. Гільбухом, О.І. Кульчицькою, Н. Лейтесом, О. Матюшкіним, В.О. Моляко, О.Л. Музикою, М. Под'яковим, В.В. Рибалкой, Д. Узнадзе та ін., а також західними вченими, зокрема Дж. Гілфордом, Дж. Рензуллі, П. Торренсом тощо.

У своїй роботі ми спирались на функціонально динамічну психологічну структуру особистості К.К. Платонова (1906–1983), котрий виділяв такі підструктури особистості: *Перша підструктура* характеризує спрямованість особистості або вибіркове ставлення людини до дійсності. Складові цієї підструктури особистості не є вродженими і відображають індивідуальне суспільне мислення. Оскільки ставлення є не тільки якістю особистості, а насамперед елементом свідомості, що впливає на прояви її активності, то активність спрямованості здебільшого виявляється через переконання – свідомі потреби людини, які спонукають її діяти відповідно до ціннісних орієнтацій. Звідки ми й зробили наше припущення про наявність зв'язку між ціннісними орієнтирами особистості та прояву її активності у вигляді реальних дій із урахуванням використання біологічної основи у вигляді задатків обдарованості. Таке припущення теоретично було збудоване на основі аксіологічному підході, описаного Антоновою, за яким обдарованість визначається ціннісними змістами індивідуальної свідомості.

Друга підструктура включає знання, уміння, навички й звички, які засвоєні у власному досвіді шляхом навчання. Наразі ми звернулись до цього питання з позиції, що усталенні звички та отриманий досвід обдарована особистість здатна або формувати за своїми потребами (напр., ще більше розвиваючи біологічні здібності), або завдяки власному відслідковуванню та рефлексії здатна обирати інші шляхи використання власних можливостей, що в результаті підкріплює їх обдарованість та посилює останню. Було введено припущення у дослідній роботі, на основі теорії сине-

© Поліщук Анастасія, 2016

ргетичного підходу, згідно з яким у суспільстві існує певна самоорганізація творчості, яка визначає потребу суспільства і створює соціальні ніші для людей різного рівня творчості. За яким універсальною та системо утворюючою якістю особистості, що веде до успішного засвоєння, розширення і перетворення соціального досвіду, перекладу зовнішнього соціального у внутрішній план є рефлексивність.

Ми опиралися на ідеї Ф.Е. Василюка, який вважає, що цінність не є ні предметом потреби, ні мотивом, оскільки останні завжди "корисливі" і борються тільки за "свій" інтерес, на відміну від цінності, яка навіть у інтрапсихичному просторі виконує інтегруючі, об'єднуючі функції [4, с. 292]. Д.А. Леонтьєв також вказує на те, що цінності "не егоїстичні". Він справедливо відзначає при цьому, що, на відміну від потреб, цінності не обмежені даним моментом і не тягнуть до чого-небудь зсередини, а "притягають ззовні" [13, с. 40].

Основна частина. Саме тому в нашому дослідженні ми звертаємось до однієї з найважливіших підструктур, до ціннісних орієнтацій, та висуваємо гіпотезу про здатність певних цінностей впливати на прояв та сферу застосування, або взагалі на підтримання та існування в особистості певної обдарованості. За К. Роджерсом, потреби можуть задовольнятися лише тими шляхами, які сумісні з системою цінностей особистості і концепцією "я" [5, с. 56]. Відповідно до цього твердження ми приймаємо за гіпотезу той факт, що пізнавальна потреба групі обдарованих особистостей є вищою та більш вираженою, що буде зумовлено наявністю відповідних ціннісних орієнтацій.

Варто також звернути увагу на вікові особливості обраної нами вибірки. У вітчизняній психології ранній юнацький вік визначається в межах від 14-13 років до 17-18, який співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у спеціалізованих закладах. Юнацький вік – це вік входження в об'єктивний та нормативний дух свого історичного часу в його національній формі (О.В. Толстих). Знаходження своєї ідентичності для юнака стає афективним центром життєвої ситуації розвитку (Л.І. Божович).

У нашому дослідженні ми спираємось на думку Є.О. Клімова, котрий вказує на те що для юнацького віку особливої значимості набуває саме навчальна діяльність. Відповідно до ідей Клімова, навчальна діяльність перетворюючись на провідну, набуває рис продуктивної діяльності. Отже, в нашому випадку саме інтелектуальна діяльність юнаків та її спрямованість стала предметом вивчення в лоні питань обдарованості.

Метою даної роботи було вивчення взаємозв'язку ціннісної сфери обдарованих юнаків та їх рефлексивності. Саме тому поділ на групи здійснювався за головною характеристикою, а саме обдарованістю юнаків, котру ми визначали через активну діяльність юнаків у малій академії наук. У дослідженні прийняло участь всього 395 осіб, з яких 221 учасник Малої академії наук, та 174 учні Київського технічного ліцею (КГ). У вибірці взяли участь представники обох статей 204 хлопця, та 181 дівчина. Вік учасників в основному складав 15–17 років

Формуючи інструментарій дослідження ми звернулись до таких одиниць виміру як рефлективність, яку ми вивчали за допомогою методики Карпова "Діагностика Рефлексії". На нашу думку наявність у обдарованих дітей вищого рівня пізнавальних потреб є тим стимулюючим поштовхом до більш активної діяльності у сфері навчання та різних наукових досягнень. Тому для нашого дослідження ми частково використали методики особистісних орієнтацій Шострама, запропонувавши респондентам для відповідей дві додаткові шкали цього інструменту – Шкалу "Пізнавальних Потреб" та шкалу " Креативності". Методика Рокича для вивчення ціннісної сфери юнаків пропонувалась у модифікованому варіанті. Наше припущення теоретично було збудоване на основі аксіологічному підході Антонової, за яким обдарованість визначається ціннісними змістами індивідуальної свідомості.

Опис результатів. У ході проведеного дослідження ми отримали дуже цікаві результати котрі підтвердили нашу гіпотезу про реальну наявність різниці переважаючих цінностей групи обдарованих осіб та контрольної групи. Для аналізу отриманих даних нами використовувались потужності програми для статистичного аналізу SPSS. За отриманими даними в наслідок використовування оператора порівняння даних за Т-критерієм для незалежних вибірок, нами були складені таблиці які демонструють розподіл ціннісних орієнтацій між двома групами.

Таблиця 1

Розподіл ціннісних орієнтацій у двох групах юнаків

Вираження цінність	Середні показн. ЕГ (МАН)	Середні показн. КГ (ліцей)	2-стороння статистична значимість
№2 Життєва мудрість	**10,54**	11,90	**0,024**
№4 Цікава робота	12,59	**11,24**	**0,025**
№7 Матер. забезпечення	15,53	**12,79**	**0,000**
№ 8 Справжня дружба	9,19	**7,73**	**0,005**
№12 Щастя, благополуччя інших людей	**14,57**	17,05	**0,000**
№13 Влада	20,17	**18,25**	**0,001**
№17 Внутрішня гармонія	**11,24**	12,80	**0,008**
№18 Саморозвиток	**8,60**	9,64	**0,035**
№21 Гармонія з оточуючим світом	**14,50**	16,62	**0,001**
№23 Особистий простір	15,97	**12,44**	**0,000**
№24 Національні особливості, традиції	**16,90**	19,90	**0,000**
№25 Вірність принципам, ідеалам, переконанням	**14,10**	15,53	**0,023**

Отже як ми можемо впевнитись наше припущення підтвердилось, і група обдарованих особистостей насправді надає превагу цінностям, які передбачають піклування та комфорт інших, обдаровані більше цінять гармонію та розвиток. Зазначені закономірності можуть слугувати причиною зайнятості юнаків цієї групи у діяльності МАН, як способу створити корисний та важливий для оточуючих науковий винахід, зробити свою навчальну діяльність вмотивованою не лише власними потребами, а використовувати свої здібності для блага інших людей.

Натомість контрольна група виявила провідні позиції вказуючи важливість для себе матеріального добробуту та цікавої роботи. Поєднуючи ці результати, можемо зробити висновок, що лише за умови зовнішнього спрямування та прагнення до загальної гармонії оточуючого світу та себе у ньому людина здатна продукувати своєю діяльністю справді гідні результати, та створювати об'єктивно значимі досягнення. А чинником такої продуктивної діяльності є потенціал особистості який криється в її обдарованості.

Надалі ми вирішили перевірити чи існує зв'язок між роботою рефлексії особистості та обдарованістю. Наразі прямого кореляційного зв'язку не було виявлено (кореляція перевищила норма за допустимим значенням статистичної різниці 0,069). Тож ми вирішили дізнатись чи існує зв'язок між певними цінностями та роботою рефлексії. Відповідно до цього було порівняно розподіл цінностей між групами та їх рівнем рефлексії.

Таблиця 2

Зв'язок між цінностями та рефлексією особистості

Цінність що є значимою для особистості	Статистична значимість зв'язку між рефлексією та ціннісною орієнтацією
№2 Життєва мудрість	**0,049**
№3 Здоров'я	0,048
№6 Любов	0,001
№9 Суспільна безпека	0,026
№11 Пізнання	0,000
№17 Внутрішня гармонія	**0,038**
№20 Яскраве, нетривіальне життя	0,011
№21 Гармонія з оточуючим світом	**0,019**

За отриманими результатами ми можемо стверджувати, що відчуття гармонії прагнення досягти такої гармонії в своєму життя та у світі, під власне лише тій особистості котра здатна до гарної саморефлексії. Наразі поєднуючи два етапи нашого дослідження можемо сказати, що цінність гармонії є притаманною саме групі обдарованих особистостей, а отже можемо говорити, про певну закономірність між здатністю до самовідстеження, саморегуляції, усвідомлення власних дій та ціннісною направленістю особистості.

Висновки. Таким чином, можна говорити про взаємозалежність двох параметрів, в першу чергу наявність обдарованості дає людині сили та потенціал до звершень, а існування в цієї людини гідної системи цінностей та зовнішнього спрямування власних домагань, забезпечує в результаті продуктивність її дій.

В результаті було підтверджено гіпотезу про наявність різних переважаючих цінностей у групі обдарованих юнаків та в контрольної групі. Була підтверджена думка, що зовнішньо-спрямовані дії, для досягнення добробуту інших людей притаманні більшою мірою обдарованим особистостям, котрі володіють значним потенціалом та здатні до самоврегулювання і рефлексії своєї діяльності у відповідності до власних ціннісних орієнтирів. Наразі ми не можемо з впевненістю сказати що є першочерговою причиною, такої складної та надзвичайно цікавої структури власної саморегуляції. Але вже на даному етапі нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що чим більшою біологічною зумовленістю здібностей володіє людина, чим більше зачатків то надзвичайних вчинків, до продуктивних дій вона має, тим складнішою та вищою є організація її самоврегулювання у відповідності до ціннісних орієнтацій. Таким чином чим більший потенціал власних можливостей демонструє людина, тим вищими є її ціннісні установки, тим більше вона буде слідкувати, відстежувати свої вчинки на предмет їх відповідності до власних смислових, ціннісних вподобань, котрі в свою чергу передбачають досягнення результату не для самої особистості, а для всього людства.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 264 с.
2. Бабаева Ю.Д. Современные тенденции в исследовании одаренности / Ю.Д. Бабаева // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2008, № 2.
3. Богоявленская Д.Б. Рабочая концепция одаренности / Д.Б. Богоявленская (отв. ред.), В.Д. Шадриков (науч. ред.), Ю.Д. Бабаева, А.М. Матюшкин. – 2-е изд., расш. и перераб. – М., 2003. – 95 с.
4. Бурлачук Л.Ф. Зв'язок креативності з інтелектом в структурі загальної обдарованості / Леонід Фокович Бурлачук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – 2011, № 1.
5. Взаємозв'язок когнітивних та особистісних чинників у розвитку обдарованості : монографія / Р.О. Семенова, Д.К. Корольов та ін. / за ред. Р.О. Семенової. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 144 с.
6. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : Монографія / Олена Іванівна Власова. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2005. – 308 с.
7. Волик В.В. Загальні підходи до визначення поняття обдарованість: міжнародний досвід / В.В. Волик // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2012, № 1.
8. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Лев Семенович Выготский // Собр. соч. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – С. 366.
9. Давиденко А.А. Поняття обдарованості дитини / А.А. Давиденко // Практична психологія та соціальна робота. – 2013, № 7.
10. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир, Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
11. Козирєва М. Соціалізація обдарованих дітей та перспективи дослідження / М. Козирєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. – 2014, № 2. – С. 34–36.
12. Корольов Д.К. Шляхи визначення взаємозв'язку когнітивних та оосбистісних чинників обдарованості / Д.К. Корольов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія, Педагогіка. – 2006, № 26.
13. Марушкевич А.А. Розвиток обдарованої особистості: досвід країн світу / Алла Адамівна Марушкевич // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014, № 3. – С. 164–169.
14. Медведєва В.О. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості / В.О. Медведєва // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012, № 16.
15. Музика О.Л. Рефлексія та ціннісна підтримка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження / О.Л. Музика // Творчий потенціал особистості: проблема розвитку та реалізації. Мат. всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2005. – С. 187–190.

Надійшла до редколегії 05.03.16

Анастасия Полищук, студ.
Киевский национальный университет исмени Тараса Шевченко, Киев

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ И РЕФЛЕКСИВНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ОДАРЕННЫХ ЮНОШЕЙ

В статье освещены вопросы одаренности личности. Выяснено содержание понятия "одаренности" в контексте выбранного направления изучения, а именно академической деятельности учащихся в общеобразовательном учебном заведении технического направления, а также членов и резидентов МАН Украины. Предметом исследования были выбраны: ценностные ориентации и рефлексивность личности как факторы влияния на одаренность юношей. Раскрыта взаимосвязь ведущей деятельности юношеского возраста с проявлениями одаренности. Было определено роль рефлексии личности в процессе регулирования и управления собственными привычками и полученным опытом, что в результате подкрепляет их одаренность и усиливает последнюю. В результате было подтверждено гипотезу о наличии различных преобладающих ценностей в группе одаренных юношей и в контрольной группе. Была подтверждена мысль, что внешне направленые действия, для достижения благополучия других людей присущи в большей степени одаренным личностям, которые обладают значительным потенциалом и способны к саморегулированию и рефлексии своей деятельности в соответствии с собственными ценностными ориентациями.

Ключевые слова: одаренность, мотивация, рефлексивность, ценностная сфера личности, академическая успеваемость, юношеский возраст.

Anastatia Polishchuk, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VALUE ORIENTATION AND REFLECTIVITY OF PERSONALITY AS FACTORS OF INFLUENCE ON THE GIFTED YOUNG PEOPLE

The article highlights the issues of giftedness of the individual. The content of the notion "giftedness" was clarified in the context of the selected study areas, namely academic activities of students in secondary school with technical direction and also members and residents of the MAN of Ukraine. The research subject was chosen as the value orientation and reflectivity of personality as factors of influence on the gifted young people. Interaction between leading activity of adolescence with the manifestations of giftedness was the place of reflection of personalities in the process of settlement and management of their own habits and experience that underpins their talent and enhances the last. As a result, it was confirmed that the hypothesis of the existence of different prevailing values in the group of gifted young people and the control group. Here was confirmed the idea that the externally-directed actions that aim to achieve the welfare of others are inherent to a greater extent gifted individuals who have significant potential and are able to organize themselves and reflect their activities in accordance with their own values.

Keyword: reflectivity, young age, leading activity, motivation, giftedness of the individual, value orientation of the individual.

УДК 159.9

Вікторія Поліщук, магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОРУШЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЧАСОВОЇ ДИНАМІКИ У ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗОНИ АТО

У статті було проаналізовано поняття "вимушене переселення" та основні психологічні проблеми, з якими стикається дана категорія людей; було досліджено психічний стан ВПО, які знаходяться на державному утриманні і які живуть за власний кошт; було досліджено вплив на психічне здоров'я ВПО наступних факторів: вік, наявність/відсутність роботи, сімейний статус, оренда житла/проживання в державному санаторії, адаптивність, рівень самооцінки та рівень особистісних домагань.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, ПТСР, адаптивність, самооцінка, особистісні домагання, психопатологічна симптоматика.

Актуальність теми дослідження. Більше року тому назад Україна стикнулась з невідомим раніше нам явищем масового переселення людей із зони АТО та Криму. Люди були змушені терміново покинути свої домівки, роботу, друзів – все те, що вони здобули протягом свого життя. За офіційною статистикою, на даний момент зафіксовано більше, ніж мільйон переселенців; за неофіційною – їх вдвічі більше. "Внутрішньо переміщеними особами" (ВПО) називають людей, які змушені покинути свої місця проживання і тікати до інших регіонів своєї країни внаслідок загрози насильства чи переслідувань – через масові порушення громадського ладу, воєнні дії чи іноземну інтервенцію та окупацію [1].

Міністерство соціальної політики України зареєструвало більше одного мільйона вимушених переселенців із зони АТО і анексованого Російською Федерацією Криму станом на 9 лютого 2015 року. Аналогічні дані також підтвердили в ООН.

Якщо ж проаналізувати настрої переселенців, то в них домінують страх (втрати життя, матеріальних утрат, голоду, безсилля, повернення в невідомі умови), провина (за те, що відбувається на Донбасі; за те, що виїхали – перед тими, хто залишився); за те, що приїхали (перед жителями регіонів вселення) – на це вказують соціологічні опитування, хоча ЗМІ часто цим нехтують; тотальна недовіра (владі й ЗМІ) [2].

Наукова проблема дослідження психічного стану вимушених переселенців із зони АТО полягає у виявленні основних факторів, що сприяють виникненню психопатологічної симптоматики з метою усунення їх впливу та розробки рекомендацій щодо проведення психотерапевтичної роботи з ВПО.

Міра попередньої розробленості проблеми. На жаль, вимушене переселення є мало вивченою ділянкою психологічної науки. Більшу увагу науковці виділяють вивченню психологічних станів мігрантів. Це пов'язано з тим, що досі не існує чітких механізмів захисту ВПО, і їхня кількість почала збільшуватись починаючи лише з 1990-х років. Серед тих, хто все-таки аналізував психічні проблеми вимушених переселенців, можна виділити таких науковців: Г.П. Лазос, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, В.К. Каліненко тощо. Але, порівнюючи кількість проведених досліджень та об'єм напрацьованих матеріалів, аналіз психічного стану ВПО та надання їм психотерапевтичної допомоги, це лише початок розробки нової області в психології.

Метою нашого дослідження було вивчення впливу явища вимушеного переселення із зони АТО на психічне здоров'я людини.

Аналіз попередніх досліджень. Волонтерами, які надають психологічну та соціальну допомогу вимушеним переселенцям з зони АТО, було проведено дослідження, спрямоване на аналіз основних психологічних проблем, з якими стикається дана категорія людей. Для участі в дослідженні були запрошені вимушені переселенці з Донецької та Луганської областей, що знаходяться в пункті тимчасового розміщення (ПВР), а також покинули даний пункт (всього 70 осіб, віком від 19 до 48 років). Для контрольної групи були запрошені жителі м. Іркутська (РФ), що не мають відношення до військових дій і екстремальних ситуацій (всього 35 осіб, віком від 19 до 49 років).

Для досягнення цілей і вирішення представлених завдань було застосовано такі діагностичні методи дослідження: опитувальник "Оцінка тривожності", що адаптований Т.А. Немчіновим; тест Ассінгера (оцінка агресивності); методика "Сенсо-життєві орієнтації", що адаптована Д.А. Леонтьєвим; а також методика "Ставлення до смерті" П. Вонга.

У результаті були отримані такі результати:

- найвищий рівень тривожності демонструє група вимушених переселенців, які перебували в зоні бойових дій;
- найвищий рівень агресивності демонструють групи вимушених переселенців, які перебували в зоні бойових дій, а також зуміли адаптуватися і соціалізуватися в новій обстановці. При цьому серед вимушених переселенців-чоловіків рівень агресивності вищий, ніж у жінок;
- найвищий рівень свідомості життя у вибірці демонструють представники групи вимушених переселенців, які зуміли адаптуватися і соціалізуватися в новій обстановці. Найнижчий рівень свідомості життя у вибірці демонструють досліджувані групи вимушених переселенців, які живуть в ПВР;

© Поліщук Вікторія, 2015

• всі вимушені переселенці демонструють дуже високий рівень страху смерті і дуже високий рівень уникнення смерті [4, 5].

Успішність адаптації ВПО багато в чому визначається психологічним станом і настроєм людини. Серед основних критеріїв психічного здоров'я Ф.Б. Березін розглядає такі: стан душевного благополуччя, відсутність хворобливих психічних проявів, адекватність відображення та реагування, відповідних віку рівень зрілості, емоційно-вольової та пізнавальної сфер особистості, адаптивність в мікросоціальних відносинах, здатність керувати поведінкою і ставити життєві цілі, а також підтримувати належний рівень активності в їх досягненні. У той же час не можна забувати, що оцінка людини як здорової, нормальної і раціональної більшою мірою залежить від обставин, від соціального, культурного та історичного контексту [3].

За Н.С. Палагіною, в процесі адаптації у вимушених переселенців відбуваються значні зміни особистісного плану, що виражаються в зниженні самооцінки та рівня домагань, деформації ціннісних орієнтацій і соціальних установок.

У ситуації вимушеного переселення межа між нормою і патологією стає менш визначеною і розмитою. Те, що в звичайних життєвих обставинах слід трактувати як порушення психічного здоров'я, в трагічній і неординарній ситуації вимушеного переселення представляє нормальну реакцію на ненормальні обставини, стверджує В. А. Тишков.

За спостереженнями Г.У. Солдатової, порушення в емоційній сфері вимушених переселенців очевидні і різноманітні – від байдужості, пригніченості, втрати інтересу до життя, загальмованості, що переходить в апатію і депресію, до дратівливості, агресивності, неконтрольованих спалахів гніву. Посилюється тривожність, підвищується збудливість, виникають різкі перепади настрою, фобічні реакції. У переважної кількості переселенців зустрічаються серйозні розлади сну: безсоння, труднощі з засинанням, нічні кошмари. Зарубіжні клінічні дані свідчать, що найбільш частою причиною того, що ВПО стають пацієнтами психіатричних клінік, є депресія. Депресія, у свою чергу, призводить до того, що ця категорія людей опиняється в зоні підвищеного суїцидального ризику [5].

Г. Павловець зазначає, що серйозне погіршення психічного здоров'я переселенців пов'язано не тільки з інтенсивністю окремих негативних подій, але і з їх кількістю. Вимушений від'їзд і життя на новому місці, серед чужого оточення майже завжди включають події різного ступеня екстремальності в кількості, достатній для того, щоб викликати фізіологічний і психологічний стрес. Причому, здавалося би на перший погляд, не дуже істотні події (за А. Лазарусом – "повсякденні неприємності"), якими насичене життя вимушених переселенців, можуть іноді чинити на них більш негативний вплив, ніж втрата близьких або втрата роботи [4].

Результати емпіричного дослідження. Методи дослідження. У роботі використовувався комплекс психологічних методів, вибір яких залежав від змісту проблеми, що вивчалася, та етапу дослідження. Для розв'язання поставлених задач і перевірки гіпотез було застосовано загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження, зокрема, аналіз основних понять, систематизація матеріалу, порівняння й узагальнення даних, моделювання. Емпіричне дослідження виконувалося із застосуванням методів анкетування, психодіагностичного тестування, було використано наступні методики: шкала оцінки впливу травматичної події (IES-R), опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики (SCL-90-R), багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" (МОО-АС) А.Г. Маклакова і С.В. Чермяніна, анкета для визначення актуального соціального становища ВПО та методика на дослідження самооцінки та рівня домагань Дембо-Рубінштейн (модифікація А.М. Прихожан).

Характеристика вибірки. Оскільки метою дослідження є визначення особливостей психічного стану людини, що була вимушена переселитись із зони АТО, тому і вибірка складається з осіб, які були змушені покинути свої домівки і переміститись в інші регіони України за період 2014-2015 рр.

Загальний об'єм вибірки становить 54 особи, серед яких 23 (43 %) чоловіків та 31 (57 %) жінок. Вік представників даної вибірки знаходиться в межах 17–54 років. Середній вік представників даної вибірки становить 28 років. Аналізуючи кількість працевлаштованих, отримуємо таку картину: 39 % працевлаштованих та 61 % – безробітні. Як бачимо, кількість осіб, які не працевлаштовані, майже вдвічі перевищує кількість тих, хто працює. Що стосується сімейного статусу представників нашої вибірки, то 27 осіб (50 %) знаходяться у шлюбі і стільки ж є неодруженими/незаміжніми.

Згідно із неофіційними даними, дослідники зазначають, що на даний момент нарахували три хвилі вимушених переселенців із зони АТО в м. Київ. Перша – це представники середнього та вищих класів, в основному підприємці, які не могли далі вести свій бізнес у зв'язку з криміногенним середовищем в східних областях. Друга – це люди, які покинули свої домівки у зв'язку із початком бойових дій. Третя хвиля, яка триває і на даний момент,– це представники нижчого класу, які вимушені виїхати через відсутність грошей та безробіття. Досить важко виділити часові рамки даних хвиль переселення, оскільки відсутні механізми фіксації цієї інформації та статистики переселення. Тому формально виділимо такі часові рамки хвиль переселення:

• весна–літо 2014 р. – 1 хвиля (18 досліджуваних);

• осінь–зима 2014 р. – початок 2015 р. – 2 хвиля (21 досліджуваний);

• весна 2015 – 3 хвиля (15 досліджуваних).

Дана вибірка формувалась з осіб, які заповнили анкету або в он-лайн режимі, або ж безпосередньо під час зустрічі з вимушено переселеними людьми. Їх кількість становить 30 осіб (56 %). У першому випадку це були ВПО, які звернулись до громадської організацій "Центр зайнятості вільних людей" з проханням допомогти в пошуку роботи. Що ж стосується другої категорії, то це ВПО, які на даний момент проживають у санаторії "Супутник" в смт. Пуща-Водиця. Їхня кількість становить 24 особи (44 %). Вони знаходяться на державному утриманні і більшість з них є непрацевлаштованими.

Результати дослідження. Оцінка психічного стану ВПО здійснювалася на основі показників таких шкал: "ПТСР", "соматизація", "обсесивність–компульсивність", "міжособистісна чутливість", "депресія", "тривожність", "ворожість", "фобічна тривожність", "параноялиність", "психотизм", "GST", "PTSD". В результаті були отримані середні показники, а саме рівень ПТСР не перевищував 35,78 (макс. бал – 66), а максимальний рівень прояву решти шкал становив 1,3 (макс. бал – 3).

Для проведення аналізу прояву психопатологічної симптоматики залежно від часового періоду переселення представників вибірки було розділено на три групи відповідно до еміграційних хвиль, у межах яких вони перемістились у нові міста. Відповідно: 1-а хвиля переселення (березень–липень 2014 р.), 2-а хвиля (серпень 2014 р. – січень 2015 р.), 3-я хвиля (з початку лютого 2015 р.). Задля аналізу середніх значень показників

порушення психічного стану у ВПО кожної з зазначених хвиль переселення був проведений дескриптивний аналіз (див. рис. 1).

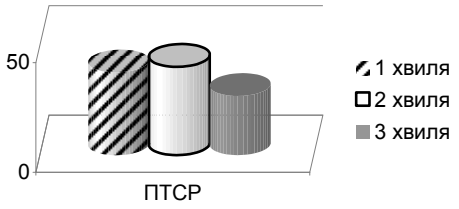

Рис. 1. Рівень ПТСР у ВПО трьох хвиль переселення

Як бачимо, найвищий рівень ПТСР виявлений у ВПО 2-ї хвилі. Найнижчі показники у представників 3-ї хвилі переселення. Як відомо, симптоми ПТСР з'являються у людини через 6 місяців після пережитої психотравмуючої події і можуть тривати до 6 місяців без належної психологічної допомоги. Тому найяскравіше симптоми виражені саме у представників 2-ї хвилі (40,29 – вище середнього), що пояснюється часовими межами пережитої ними психотравмуючої ситуації. Що стосується ВПО 1-ї та 3-ї хвиль, то представники 1-ї хвилі (березень–липень 2014 р.) вже близько року перебувають на нових місцях, і симптоми ПТСР невеликою частиною людей були подолані, але показники все ще залишаються високими (37,83), тоді як представники 3-ї хвилі переміщались, починаючи приблизно з лютого–березня 2015 р., тому симптоми ПТСР ще не були виявлені в повній мірі (сер. значення – 27), але задля профілактики їх виникнення необхідно проводити з ними інтенсивну психотерапевтичну роботу.

Тепер зобразимо розподіл основних шкал опитувальника вираженості психопатологічної симптоматики відносно трьох хвиль переселення за допомогою графіку (рис. 2).

У представників 1-ї хвилі були отримані найвищі середні бали по таким шкалам: "соматизація", "депресія"; у ВПО 2-ї хвилі: "обсесивність–компульсивність", "міжособистісна чутливість", "тривожність", "ворожість", "фобічна тривожність", "паранояльність", "психотизм", "GST", "PTSD"; у представників 3-ї хвилі, як бачимо, усі вище зазначені показники знаходяться на найнижчому рівні, що свідчить про відсутність у них психопатологічної симптоматики.

Тепер проаналізуємочинники, що обумовили такий розподіл за даними шкалам. Особи, які були переміщені під час 1-ї хвилі переселення,– це в більшій мірі приватні підприємці (9 осіб з 15), які були змушені покинути свої домівки через початок або загрозу бойових дій в зоні АТО та неможливість ведення бізнесу в таких умовах. По-перше, представники 1-ї хвилі не всі були очевидцями військових подій; по-друге у них було більше часу на адаптацію та освоєння на новому місці, що і є причиною найвищих показників серед представників трьох хвиль лише по двом шкалам. Відчуття тілесної дисфункції та депресія є наслідком втрати бізнесу та основного джерела заробітку, що забезпечував їх протягом довгого періоду.

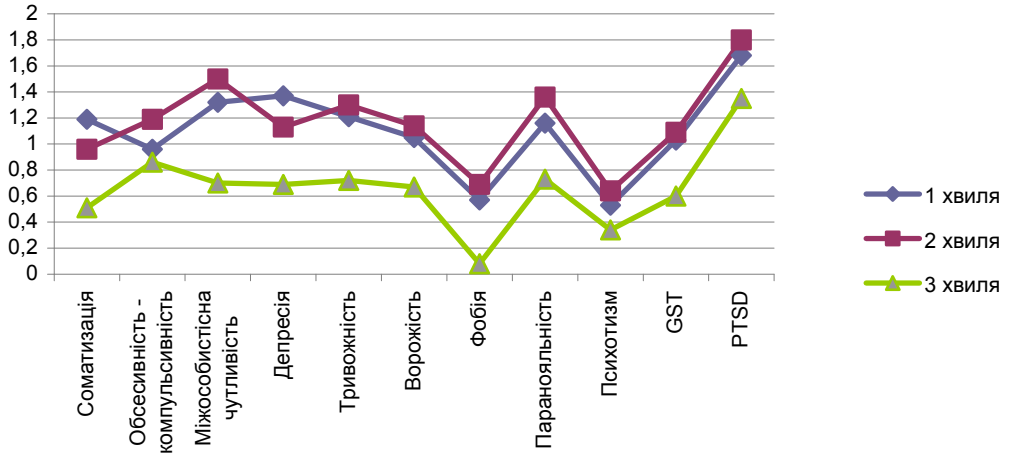

Рис. 2. Рівень вираженості психопатологічної симптоматики у ВПО трьох хвиль переселення

Особи, які були переміщені під час 2-ї хвилі переселення,– це люди, які покидали свої домівки через загрозу власному життю та членам їх сімей внаслідок активних бойових дій. Велика частина була очевидцями смертей людей, зокрема близьких. Більшість були змушені переховуватись задля свого захисту. В даному випадку негативна ситуація є більш стресогенною, оскільки існувала загроза власному життю та спостерігалась загибель оточуючих людей. Це і призвело до наявності у них найвищих показників серед представників трьох хвиль по дев'яти шкалам з одиннадцяти. Особи, які були переміщені під час 3-ї хвилі,– це ті особи, які перебували довгий час у зоні бойових дій, адаптувались і заробляли кошти в умовах ведення військових дій. Переміститись вони були змушені, лише тому що зникли останні можливі джерела отримання коштів.

Для дослідження зв'язку між віком та показниками психопатологічної симптоматики ми використали кореляційний аналіз. Були отримані такі значимі кореляції: з ПТСР (позитивна), з "міжособистісною чутливістю" (позитивна), з "фобічною тривожністю" (позитивна), з "паранояльністю" (позитивна). Тобто, чим вищий вік у ВПО, тим більш у них виражена симптоматика посттравматичного стресового розладу, наявні почуття особистої неадекватності, неповноцінності, стійкого страху на певних людей, місця, ситуації.

За допомогою критерію Мана–Уїтні були зіставлені середні значення шкал психопатологічної симптоматики за ознакою наявності чи відсутності шлюбу. В результаті було виявлено вплив даного фактору на прояв депресії та міжособистісної чутливості (див. рис. 3).

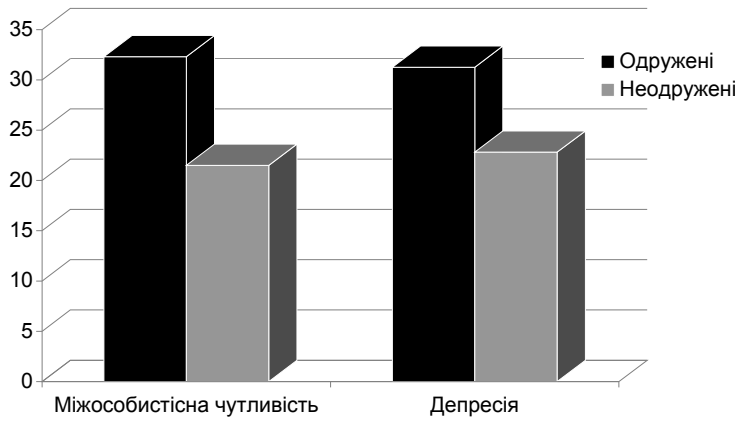

Рис. 3. Рівень прояву шкал "депресія" та "міжособистісна чутливість" за ознакою наявності/відсутності шлюбу

Як бачимо, показники за шкалами "міжособистісна чутливість" та "депресія" вищі в осіб, які знаходяться у шлюбі (відповідно 32,30 і 31,25), ніж у тих, хто неодружений/незаміжня (відповідно 21,5 і 22,81). Тобто, першій групі у більшій мірі характерні почуття особистої неадекватності, неповноцінності, самоосудження, почуття неспокою і дискомфорт при міжособистісній взаємодії, негативні очікування від неї, відсутність інтересу до життя, нестача мотивації і втрата життєвої енергії, почуття безнадії. Особи, які знаходяться у шлюбі, відчувають відповідальність (матеріальну, моральну, соціальну) не лише за власне життя, але й життя своїх дітей, жінки/чоловіка; від них очікують тих дій, які могли б стабілізувати та покращити фінансовий стан, забезпечити безпеку сім'ї і т. п. Що ж стосується осіб, які не знаходяться в шлюбі, то вони відповідальні лише за власне життя та власне життя, від них не залежить життя інших близьких людей. Це і є провідним фактором, що обумовлює прояв депресії та розладів у міжособистісній взаємодії в заміжніх/одружених осіб.

Також за допомогою критерію Мана–Уїтні було досліджено розподіл середніх значень по шкалам психопатологічної симптоматики за ознакою наявності/відсутності роботи. В результаті були отримані неочікувані результати (див. рис. 4), які свідчать, що у працюючих осіб більший рівень ПТСР, вищі показники прояву симптомів міжособистісної чутливості, депресії, тривожності, ворожості, фобічної тривожності, психотизму. Також у них вищі значення по шкалам GST (індикатор поточного стану і глибини розладів) і PTSD (міра інтенсивності стану, що відповідає кількості симптомів).

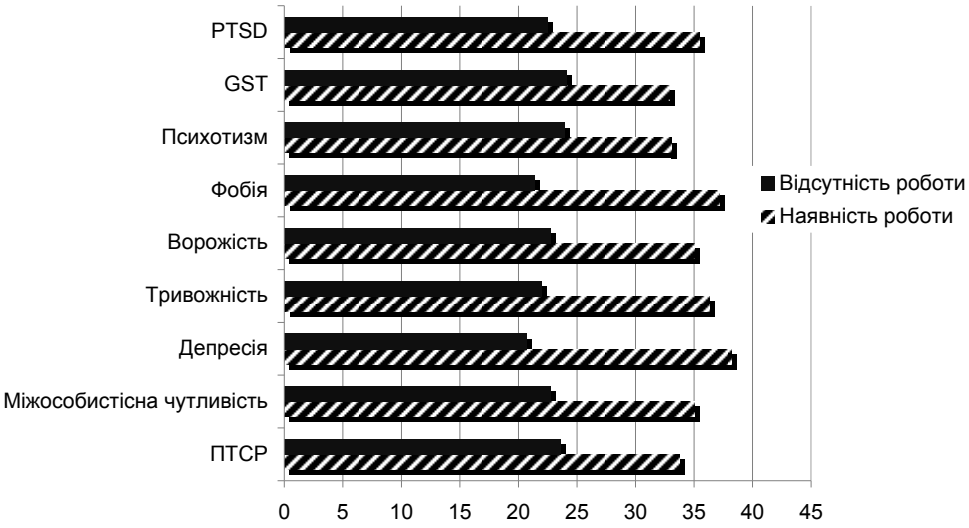

Рис. 4. Рівень прояву шкал психопатологічної симптоматики за ознакою наявності/відсутності роботи

Якщо проаналізувати ситуацію ВПО на ринку праці, то виявиться, що вона є негативною та нестабільною. По-перше, роботодавці неохоче приймають на роботу вимушених переселенців, оскільки вважають, що вони є ненадійними і при першій можливості повернуться назад, в східну Україну. По-друге, роботодавці використовують складне становище ВПО і часто занижено оплачують їх працю, вважаючи, що їм все одно необхідна хоч якась робота. По-третє, великий відсоток ВПО після пережитої психотравмуючої ситуації не звертаються за допомогою до психологів, а одразу йдуть працювати, що лише поглиблює їх розлади. Внаслідок даних факторів у ВПО, що працюють, спостерігаються вищі показники по вище зазначених шкалах психопатологічної симптоматики.

В тому числі за допомогою критерію Мана–Уїтні були зіставлені середні значення по шкалам психопатологічної симптоматики за ознакою місця проживання: а) в орендованому житлі; б) у санаторії "Супутник". В результаті було виявлено вплив фактора місця проживання на прояв наступних шкал: "міжособистісна чутливість", "депресія", PTSD (див. рис. 5).

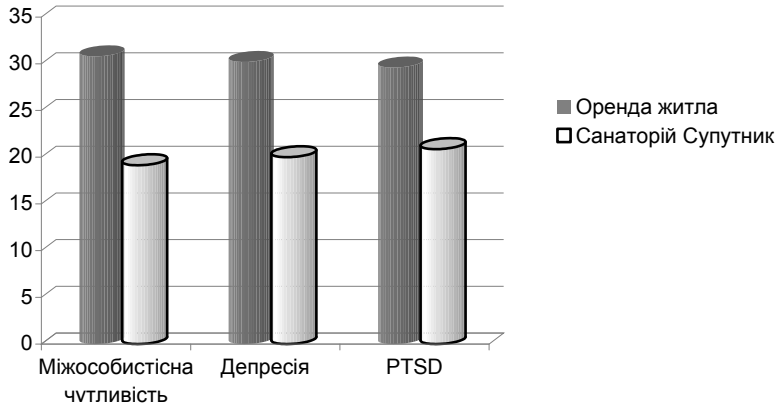

Рис. 5. Рівень прояву шкал психопатологічної симптоматики за ознакою місця проживання

Проаналізувавши отримані результати, можемо зробити висновок, що у осіб, які орендують житло, симптоми депресії (30,2), міжособистісної чутливості (30,8) і PYSD (29,6) зустрічаються частіше та є більш інтенсивними, ніж у тих, хто проживає в санаторії "Супутник". Причинами цього є те, що жителі оздоровчого санаторію проживають за державні кошти, у т. ч держава оплачує їм харчування і перераховує їм фінансову допомогу; ті ж, хто орендують житло, змушені самостійно його шукати (досить часто орендодавці відмовляють ВПО, оскільки не довіряють їм), що є також стресовою ситуацією. Іноді ситуації є досить кризовими, коли таким особам немає, де переночувати. Тобто, у представників 1-ї групи спостерігаються відсутність мотивації, зменшення інтересу до життя, відсутність життєвої енергії, складнощі та негативізм у міжособистісному спілкування, на відміну від 3-ї групи.

Задля дослідження зв'язків між рівнем самооцінки, рівнем особистісних домагань та розбіжностями між цими показниками з значеннями ПТСР та шкал прояву психопатологічної симптоматики було проведено кореляційний аналіз. В результаті були виявлені наступні значимі кореляції:

1. Між рівнем самооцінки та ПТСР і шкалами психопатологічної симптоматики не було виявлено значимих зв'язків, що свідчить про відсутність впливу самооцінки (заниженої чи завищеної, чи адекватної) на виникнення та прояв психічних порушень у ВПО.

2. Між рівнем домагань та рівнем ПТСР, зокрема одним із його факторів – вторгненням (відповідно 0,297; 0,305), шкалою "обсесивність–компульсивність" (0,290) та шкалою "тривожність" (0,329) були виявлені значимі позитивні кореляції. Це означає, що чим вищий рівень особистісних домагань, тим імовірнішим є прояв симптомів ПТСР з постійним виникненням "ніби перед очима" картин психотравмуючої ситуації, які з'являються проти волі вимушеного переселенця, наявність підвищеної тривожності, а також наявність нав'язливих думок про пережите.

3. Між різницею самооцінки і особистісних домагань та виникненням ПТСР, зокрема двох його факторів – уникання та збудливості (відповідно 0,414; 0,648; 0,286), шкалою "соматизація" (0,315), шкалою "міжособистісна чутливість" (0,375) та шкалою "GST" (0,296) були виявлені значимі позитивні кореляції. Тобто, високий рівень домагань поряд із заниженою самооцінкою, позитивно впивають на виникнення вище зазначених порушень.

З метою визначення наявності зв'язків між адаптивністю та її шкалами, ПТСР та факторами психопатологічної симптоматики було проведено кореляційний аналіз. В результаті всі значимі зв'язки виявилися від'ємними (між адаптивністю та ПТСР, шкалою вторгнення, уникнення, збудливості, шкалами: "соматизація", "обсесивність–компульсивність", "міжособистісна чутливісь", "депресія", "ворожість", "тривожність", "фобічна тривожність", "параноялькість", "психотизм", "PST" (інтенсивність та глибина отриманих симптомів), "PTSD" (наявна кількість симптомів). Це означає, що чим вищий рівень пристосувальних можливостей індивіда до нового середовища, тим менш імовірними та менш частотними є виникнення та прояв психічних порушень. Високий адаптаційний потенціал сприяє швидкому та ефективному пристосуванню навіть у досить динамічному та змінному середовищі.

Висновки. Отже, вимушене переселення із зони АТО негативно впливає на психологічне здоров'я особи, викликаючи психічні розлади. Але їхня інтенсивність не буде збільшуватись при тривалому перебуванні в зоні бойових дій. Це пояснюється адаптацією до травмуючихумов та знайденням заробітку для забезпечення життєдіяльності. Було визначено, що на виникнення психічних порушень впливатиме рівень особистісних домагань(високий рівень домагань сприяє формуванню та виникненню психічних розладів) та рівень адаптивності (низький рівень адаптивності сприяє виникненню психічних розладів). Рівень самооцінки не впливає на виникнення психічних розладів у ВПО.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" від 08.07.2011 (зі змінами).

2. Конфлікт в Україні змушує все більше людей залишати свої оселі. – [Електронний ресурс]. – http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1333-konflikt-v-ukrajini-zmushue-vse-bilshe-lyudej-zalishati-svoji-oseli.

3. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности / Под ред. Г.У. Солдатовой. – М. : Смысл, 2002. – 479 с.

4. Лазос Г. П. Психологічна допомога внутрішньопереміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму) / Г.П. Лазос // Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Л.Г. Царенко / за ред. З.Г. Кісарчук. – К. : ТОВ "Видавництво "Логос". – 206 с. – С. 26–46.

5. Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / Под ред. Г.У. Солдатовой. – М : Смысл, 2001. – 279 с.

6. Солдатова Г.У. Психология беженцев и вынужденных переселенцев / Г.У. Солдатова. – М. :Смысл, 2001.

Надійшла до редколегії 02.04.16

Виктория Полищук, магістр
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

НАРУШЕНИЕ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВРЕМЕННОЙ ДИНАМИКИ У ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ ЗОНЫ АТО

В статье проанализировано понятие "вынужденное переселение" и основные психологические проблемы, с которыми сталкивается эта категория людей; исследовано психическое состояние ВПЛ, которые содержатся на государственном удержании и которые живут за счет личных средств; исследовано влияние на психическое здоровье ВПЛ следующих факторов: возраст, наличие/отсутствие работы, семейное положение, аренда жилища/проживание в государственном санатории, адаптивность, уровень самооценки и уровень личностных притязаний.

Ключевые слова: внутренне перемещенная личность, ПТСР, адаптивность, самооценка, личностные притязания, психопатологическая симптоматика

Polyschuk Victoria, master
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DEVIATIONS OF MENTAL STATUS OF COMPULSORY SETTLERS FROM ATO AREA IN DEPENDENCE ON TEMPORAL DYNAMICS

In the article under consideration was analyzed the notion of "compulsory settling" and main mental problems people of this category face; was investigated mental state of compulsory sellers who live on the dole and on their own money; was investigated the influence on the mental health of compulsory settlers of the next factors: age, employment/unemployment, marital status, renting of the apartment/ living in the state Sanatorium, adaptability, level of self-esteem and level of personal aims.

Keywords: internal settler, post traumatic stress disorder, adaptability, self-esteem, personal aims, psychopathology challenges.

УДК 32.019.51

Антоніна Рудська, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

УЧАСТЬ ЖІНОК У СУСПІЛЬНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПЕРЕШКОДИ

У статті розглядається актуальність вдосконалення релізації гендерної політики в Україні. Проаналізовано механізми залучення жінок обіймати керівні посади. На прикладі Фінляндії показано, як участь жінок у суспільному житті забезпечується законодавчим шляхом.

Ключові слова: гендер, гендерні квоти, жінки.

На сьогодні для України постає питання участі жінок в політичному та громадському житті. Гендерні перетворення в Україні збіглися з загальними процесами реформування, перебудови, оновлення всієї системи її політичного, економічного та соціального життя. Перетворення в країні відбувається на основі якісно нової моделі, яка суттєво впливає на гендерні процеси. Нова конфігурація соціальних відносин і системи соціальних інститутів зумовлює нові форми політичного та громадського способу самовираження статей і їх взаємовідносин. Процес адаптації статей до нових соціально-політичних відносин тісно пов'язаний із соціально-політичним оновленням суспільства загалом.

Україна не може розвиватися відокремлено від світового розвитку та світової політичної та гендерної думки. Через те, що останнім часом на Україні все більше жінок почали іти в політику та громадську діяльність, з'являється потреба в політиці створення суспільства гендерної рівності. Політика досягнення гендерної рівності вимагає змін усталеного соціального порядку, взаємин чоловіків і жінок задля того, щоб забезпечити рівну оцінку різних соціальних ролей, щоб запровадити рівне партнерство в процесах прийняття суспільно важливих рішень і побудови справедливого та паритетно організованого суспільства. Тому, враховуючи сучасність України, на нашу думку, важливим постає вивчення діяльності жінок у політичному та громадському житті. Відповідь на це питання може допомогти краще зрозуміти як розвивати гендерну рівність, збільшувати присутність жінок на керівних посадах та вирішувати проблеми супротиву елекорату, який зазвичай винакає при введенні іновацій.

Жінки та дівчата становлять більше половини населення світу. Зважаючи на це необхідні правові та законодавчі зміни для забезпечення прав жінок. Адже існують значні гендерні відмінності в економічній та політичній сферах. Насильство по відношенню до жінок є болючим питанням для всіх країн. У всьому світі 35 % жінок зазнають фізичного або сексуального насилля [14].

Гендерна рівність має бути врегульована на законодавчому рівні та розвиватися через активні заходи (наприклад – гендерні квоти), щоб зменшити дискримінаційний вплив за ознакою статі.

Врахування гендерної проблематики як основної глобальної політичної стратегії сприяння гендерної рівності розглядалося в матеріалах Четвертої всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.), Двадцять третьої Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, 2000) та ін. Врахування гендерної проблематики необхідне для забезпечення прав людини і соціальної справедливості.

На визначення перспектив розвитку, зокрема й гендерного, було звернено увагу на Всесвітньому саміті ООН з нагоди нового третього тисячоліття (вересень 2000 р.) і було прийнято Пакт Розвитку Тисячоліття. Кожна країна, яка підписала цей документ взяла на себе зобов'язання. Питання гендерної рівності у Програмі розвитку ООН визначається як третє, а у документі, яке підписала Україна як шосте.

Для регулювання цього напрямку у липні 2010 р. була створена окрема структура Жінки ООН, яка займається питанням гендерної рівності та розширенням прав та можливостей жінок [16].

У вересні 2015 р. в рамках декларації тисячоліття Генеральною Асамблеєю ООН було сформовано 17 основних цілей стійкого розвитку (Sustainable Development Goals (SDGs)), де проблема гендерної рівності посідає п'яте місце. Група Світового Банку розробила гендерну стратегію на 2016–2023 р. Головна ціль цієї стратегії – підтримка влади та приватного сектору щодо питання гендерної нерівності. Адже створення рівних можливостей для всіх людей не залежно від статі, віку, раси чи місця вигідно не тільки для окремої людини, а й для сімей, компаній та суспільства в цілому.

© Рудська Антоніна, 2016

Аналіз міжнародного досвіду розв'язання гендерних проблем засвідчує подібність рис у національних державних механізмах регулювання гендерними процесами. Інтеграція української держави у світове співтовариство вимагає переосмислення місця та ролі жінок у суспільстві, їх рівноправну участь у всіх сферах життєдіяльності, і, зокрема, в політиці та державотворенні.

Статус жінки в суспільстві – інтегральний показник. Він відображає особливості суспільно-політичного устрою держави, її економічного розвитку, методів управління, правових установок, рівня культури і суспільної самосвідомості.

Сьогодні, як ніколи, необхідні чесні, скрупульозні дослідження, неупереджені оцінки, здатні забезпечити практично рівні можливості жінок і чоловіків, перш за все, права особистості на розвиток та самореалізацію в суспільно-корисній діяльності.

У сучасних умовах вже формується система гендерних норм, спрямованих на ліквідацію розриву у становищі жінки та чоловіка, подолання всіх форм дискримінації щодо статей у всіх сферах суспільного життя. З 1970-х років спеціальні закони з рівних прав та можливостей ухвалено в Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Франції, Німеччині та інших країнах. У руслі цих процесів намагається рухатись й Україна.

Кожна держава, орієнтована на утвердження себе як демократичної, соціальної та правової розробляє гендерну політику, для забезпечення рівних прав та можливостей. Державна гендерна політика – це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного не впровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення та гарантування рівних прав, свобод та можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві. Основними елементами державної гендерної політики є:

• політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;

• політика щодо чоловіків, формування у них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою;

• державно-правове регулювання гендерних відносин;

• сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Однією з перешкод розвитку політичної участі жінок в органах влади залишається стійкий стереотип, який характерний як для чоловіків, так і для жінок, що політика та державне управління – це сфера чоловічої діяльності. Згідно з даними соціологічних опитувань так вважають майже 70 % громадян України. Хоча, дослідження Національного Демократичного Інституту, проведені у 2015 р., доводять, що "виборці надають перевагу більш рівномірному розподілу виборних посад між жінками та чоловіками" [15]. Не дивлячись на існуючі стереотипи, за останні роки, жінки наполегливо намагаються увійти у велику політику та закріпитися на різних політичних рівнях. На перших українських виборах депутатів до Верховної Ради було обрано лише 11 жінок. Але з року в рік участь жінок в політичному, громадському житті України постійно зростає. Сучасний парламент гендерно розбалансований. Це дозволяє зробити висновок, що у своїй діяльності керівництво буде мало перейматися гендерними проблемами країни, ухваленням гендерного законодавства.

Першою жінкою-президентом у світовій історії стала в 1974 р. аргентинка Марія Есгела Мартінес де Перон, більше відома як Ізабель Перон. Першою жінкою, що очолила кабінет міністрів в 1969 р. і при цьому не мала родичів чоловічої статі, котрі б володіли великою політичною владою, стала уродженка Києва, громадянка держави Ізраїль Голда Мейєр. Якщо ж говорити про жінку-політика, котра вперше зайняла пост прем'єр-міністра в результаті перемоги на виборах, то це Маргарет Тетчер, яка очолювала уряд Великої Британії у 1979–1990 рр.

Поява на політичній арені України жінки-лідера сталася 14 квітня 1998 р., коли парламент України обрав Ніну Карпачову Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Перша жінка-міністр в Україні Сюзанна Станік, була призначена на цю посаду у вересні 1996 р. при створенні Міністерства у справах сім'ї та молоді. Президентські вибори 1999 р. продемонстрували участь жінки-претендента на посаду президента України – Наталії Вітренко. Згідно до указу Президента України від 15 грудня 1999 р. "Про склад Кабінету Міністрів України" до нового складу увійшли дві жінки. Віце-прем'єр-міністром стала Юлія Тимошенко.

На нинішньому етапі розвитку нашого суспільства спостерігаємо політизацію жіночої свідомості. Участь жінок у політичному житті виявляється в їхній електоральній поведінці, представництві у різних політичних партіях та фракціях Верховної Ради України. Зросла громадська активність жінок, про що свідчить збільшення чисельності жіночих громадських організацій. Сьогодні в Україні діє більше 30 всеукраїнських жіночих організацій, 5 жіночих партій. В областях та районах створено більше тисячі жіночих об'єднань.

Але, не зважаючи на те, що активність жінок в політичному та громадянському житті України зростає, їх роль та участь у законодавчому процесі ще дуже слабка. Адже невелика кількість жінок в парламенті України не може достатньою мірою професійно впливати на процес вироблення та прийняття законів.

На місцевому рівні ситуація більш оптимістична. Статистичні дані свідчать, що чим нижчий рівень органів місцевого самоврядування, тим вони доступніші для жінок.

Прикладом країни, де питтаня участі жінок у суспільному житті, в основному, вирішується законодавчим шляхом є Фінляндія. Жіночий рух Фінляндії у другій половині XX ст. вплинув на процес регулювання гендерних відносин на рівні держави. Фінське законодавство впровадило гендерні квоти в 1995 р. Важливу роль у реалізації квот зіграли мережі жінок парламентарів, засновані в 1991 р. (Holli, 2006). У 2000 р. жінкою президетном стала Тар'я Кааріна Галонен, яку у 2006 р. переобрали на другий термін. На даний час, за даними звіту Глобального гендерного розриву (Global Gender Gap, 2015), Фінляндія зайняла 3-тє місце серед 145 країн світу. За показником "Жінки в парламенті" оцінка країни становить 0,71 (9-е місце в світі), в той час як оцінка "Жінки на керівних посадах міністрів" становить 1,00 (1-е місце в світі) [17].

На відміну від цього, Україна зайняла 67-е місце, такі показники, як "Жінки в парламенті" (оцінка 0,14 є 113-им місцем в світі) і "Жінки на керівних посадах міністрів" (оцінка 0,11 є 111-им місцем в світі) показують оцінки, близькі до нуля.

Виходячи з цього, аналізуючи історичний контекст Фінляндії (Holli, 2006), є певні причини, які призвели до високого рівня представництва жінок на керівних посадах. Як зазначає Анна-Марія Холлі, жінки досягли свого рівня за допомогою своїх компетенцій, а не через встановлення гендерних квот (Holli 2006). Тому, важливо зрозуміти які чинники функціонування жінок в органах прийняття рішень можуть забезпечити не тільки їх

представництво, але й впливають на ефективну реалізацію функцій, що покладаються на жінок та допомагають будувати чесний уряд.

На сьогодні існує багато дискусій про впровадження гендерних квот, як механізму регулювання участі жінок в органах прийняття рішень. З одного боку, існує теорія "критичних мас". Стосовно цієї теорії "має будти мінімальне представництво жінок в парламенті, наприклад 30 %, тоді вони зможуть зробити істотні зміни в політиці" (Dahlerup, 2006).

Існує багато способів, щоб досягти високої представленності жінок в парламенті і квоти є одним з найбільш поширеним. Але, як зазаначає D. Dahlerup: "Квоти не вирішують усіх проблем, пов'язаних з гендером. Розбиваючи бар'єри, що заважають жінкам мати однакову частку політичних позицій, введення гендерних квот може створити нову реальність, яка забезпечить більшу кількість жінок на політичних позиціях" (Dahlerup, 2010). У такому випадку, "критичні акти" можуть змінити ситуацію меншості жінок і привети до ефективних змін (Dahlerup 1988). Відповідно до теорії "критичних актів", представленість жінок на позиціях прийняття рішень, обумовлюється функціонуванням та діяльністю, де "...діяльніть для жінок не обмежується конкретними діями в парламенті, але проявляється через розширення тих дефініцій, які є в інтересах жінок" (Celis 2009). Ми можемо припустити, що фактори функціонування жінок, які займають позиції прийняття рішень можуть вплинути на голосування, електоральну поведінку та у подальшому здійснити вплив на представництво жінок в парламенті, позиціях виконавчої влади на місцевому та інших політичних рівнях.

Виходячи з подальших шляхів розвитку України, важливо було б дослідити особливості діяльності та залученості жінок у політичне та громадське життя.

Метою подальшого дослідження має бути комплексний аналіз форм соціальної активності та професійної діяльності жінок, які беруть активну участь у політичному та громадському житті України.

Для реалізації поставленої мети передбачається вирішити такі завдання:

1) Здійснити теоретичний аналіз поглядів на проблему гендерної рівності та ролі жінки в політичному та громадському житті України.

2) Розробити модель діяльності жінки в політичному та громадському житті.

3) Дослідити особливості соціальної активності та професійної діяльності жінок, які беруть активну участь у політичному та громадському житті України.

Таке дослідження дозволить розробити стратегію вдосконалення реалізації гендерної політики в Україні. Але необхідно зазначити, для того, щоб почали відбуватися зміни у суспільстві, необхідно щоб у жінок відбулося усвідомлення проблем та своєї позиції. Поки не буде усвідовлення, ніякі зміни нав'язані ззовні з інших джерел не приведуть до позитивних результатів.

Для того що б жінки почали усвідомлювати існуючі проблеми і свою позицію необхідно на рівні місцевих громад збирати жінок і обговорювати хвилюючі питання. Жінки повинні самі сформулювати ті проблеми які насправді їх хвилюють. Після цього необхідно зрозуміти, через що виникають такі проблеми і працювати / змінюючи систему.

Список використаних джерел

1. Bandura A. (1977) Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
2. Bandura A. (2002) Social cognitive theory of mass communication. In J. Bryant & M.B. Oliver (Eds.), Media Effects: Advances in Theory and Research (pp. 94–124). New York, NY : Routledge.
3. Dahlerup D. (December 2006). The story of the theory of critical mass. *Politics & Gender* (Cambridge Journals) 2 (4): 511–522.
4. Dahlerup D. (2010) Judging Gender Quotas – Predictions and Results. Dahlerup D. & Freidenvall L., Policy & Politics, vol. 38, no. 2, pp. 407–425, 2010.
5. Celis K. (2009). Substantive Representation of Women (and Improving it): What it is and should be About? Comparative European Politics, 7(1), pp. 95–113.
6. Giddens A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
7. Handbook of Identity Theory and Research Schwartz, Seth J. edt ; Luyckx, Koen edt; Vignoles, Vivian L. edt, New York : Springer, 2011.
8. Holli A.M. (2012). Does Gender Have an Effect on the Selection of Experts by Parliamentary Standing Committees? A Critical Test of “Critical” Concepts. Politics & Gender, 8, pp. 341–366.
9. Holli A.M., Luhtakallio E. and Raevaara E. (2006) ‘Quota trouble: talking about gender quotas in Finnish local politics', International Feminist Journal of Politics, 8: 169–193.
10. Kanter R.M. (1977). Some Effects of Proportions on Group Life, *American Journal of Sociology*, 82 (5), 965–90.
11. Nicolson P. (2005) Gender, Power and Organisation. Taylor & Francis e-Library, 2005.
12. Parsons T., Shils A. (eds) (1976) Toward a General Theory of Action, Harvard University Press, Cambridge
13. Tajfel H., & Turner J.C. (1986) The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W.G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
14. World Health Organization (2013), Global and Regional Estimates of Violence against Women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence, p. 2.
15. НДІ розвінчує міфи про участь жінок у політиці в Україні. Режим доступу: https://www.ndi.org/ndi-ukraine-gender-research-story-ukrainian
16. http://www.unwomen.org/en
17. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/rankings/

Надійшла до редколегії 21.03.16

Антонина Рудская, канд. психол. наук, ассист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

УЧАСТИЕ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕННОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРЕГРАДЫ

В статье рассматривается актуальность усовершенствования гендерной политики в Украине. Проанализированы механизмы привлечения женщин занимать руководящие должности. На примере Финляндии показано, как участие женщин в общественной жизни обеспечивается на законодательном уровне.

Ключевые слова: гендер, гендерные квоты, женщины.

Antonina Ruds'ka, PhD, assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PARTICIPATION OF WOMEN IN PUBLIC AND POLITICAL LIFE: PERSPECTIVES AND OBSTACLES

The article examines the relevance of the improvement of gender policy in Ukraine. Mechanisms of attracting women to assume leadership positions were analized. On the example of of Finland shown how women's participation in public life is ensured at the legislative level.

Keywords: gender, gender quotas, women.

УДК 155.9

Світлана Сафонова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ДО РІЗНИХ ФОРМ ЖИТТЄВЛАШТУВАННЯ

В статті проаналізовано проблему визначення підготовки дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштування. Встановлено, що на законодавчому рівні процедура такої підготовки не прописана, лише практичний досвід має певні зрушення. Визначено, що під час підготовки дітей-сиріт до різних форм життєвлаштування необхідно враховувати такі показники як вік, минулий життєвий досвід, наявність родичів та індивідуальні особливості.

Ключові слова: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; підготовка; форми життєвлаштування; індивідуальні особливості.

На сьогоднішній день формами життєвлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати, патронатна сім'я, соціальні гуртожитки. Діти-сироти не готові до переходу в нові форми життєвлаштування. Крім цього, у фахівців які займаються влаштуванням дітей-сиріт немає розуміння хто готовий а кого необхідно готувати. Ефективний процес адаптації дитини-сироти в різних формах життєвлаштуванняв значній мірі залежить від процедури підготовки дітей, алев Україні проблема підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на законодавчому рівні чітко не прописана. Тому необхідність розробки процедури соціально-психологічної підготовки дітей-сиріт до влаштування в різні форми життя є важливою і необхідною.

Автори А.Й. Капська, Л.С. Волинець дотримуються диференційованого підходуі вважають, що не потрібно готувати до життя у сім'ї тих дітей, в котрих відсутній досвід життя у дитячих інтернатних закладах або "на вулиці", тобто дітей, які до цього жили у сім'ї, навіть в асоціальній. Необхідно спеціально готувати лише тих дітей, які перебували у дитячих інтернатнихзакладах більше року або більше ніж півроку провели на "вулиці". Підготовка до розміщення дитини в сімейні форми життєвлаштування є необхідним і важливим етапом, адже переходячи від одного уже звичного способу життя до іншого дитина відчуває тривогу, хвилювання, внутрішній дискомфорт (Г.М. Бевз, Н.М. Комарова) [2]. Тому процес підготовки є одним із важливих елементів в роботі з дітьми-сиротами які будуть переходити в різні форми життєвлаштування.

Мета роботи – визначити організаційні засади процесу підготовки дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до різних форм життєвлаштування.

Розглянемо переваги та недоліки різних форм життєвлаштування дітей позбавлених батьківського піклування. Такі форми влаштування як усиновлення, опіка та піклування є пріоритетними. В постанові "Про затвердження Порядку діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей № 905" п. 71 дітей-сиріт яких усиновлюють не зазначено, що з ними потрібно проводити підготовку до переходу у відповідні форми влаштування. З'ясовуєтьсялишезгода дитини на усиновлення, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини надається письмово або усно залежно від віку та стану здоров'я [5]. В постанові про усиновлення зазначається, що є таємниця усиновлення тому підготовка дітей-сиріт до переходу у відповідну форму не передбачено. Питання про збереження таємниці усиновлення є досить спірним. Одні вважають що її необхідно зберегти, інші – ні. Питання таємниці усиновлення суперечить Конвенції ООН про права дитини в якому зазначається, що дитина має право знати своїх біологічних батьків.На нашу думку дитина рано чи пізно дізнається, що батьки їй не рідні. Усиновителі повинні розповісти дитині правду, тому що весь час будуть жити в тривозі, що їхній прийомній дитини чужа людина розповість правду про її минуле життя. Для дитини-сироти дізнатись, що батьки їй не рідні і стільки часу тримали це в таємниці є травматичним і може призвести до негативних наслідків.

Такі форми влаштування як опіка, піклування та патронатна сім'я нами не розглядається. В сімейному кодексі України ст. 256-1 зазначається, що патронатна сім'я є формою тимчасового влаштування дітей. Вихованці патронатної сім'ї можуть бути усиновлені або передані під опіку чи піклування. Переважною більшістю дітей опікуються та піклуються бабусі, дідусі чи близькі родичі, такий варіант є кращим для дитини ніж проживати в інтернатній установі. Ця сім'я знаходиться під супроводом та здійснюється нагляд працівниками соціальних служб для сім'ї дітей та молоді.

Наступною формою влаштування дітей-сиріт є будинок дитини, дитячі будинки та інтернати. В "Положенні про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" прописано, що там проводиться навчально-виховна робота. Незважаючи на те, що в процесі навчально-виховної роботи проводиться трудове навчання, створюються різні секції ця форма має ряд недоліків.Діти-сироти,які виховуються в інтернатних закладах часто страждають на шпиталізм, для якого характерно: загальна млявість,затримка розвитку рухів і мови, превалювання емоційно-негативного стану, відставання та специфічні порушення в розвитку. В умовах шпиталізму страждає розвиток мовлення, розлука з матір'ю впливає на розвиток пізнавальних функцій, на емоційний розвиток дитини, соціальна дезадаптація.

У більшості дітей-сиріт, які перебувають в інтернатних формах влаштування, є проблеми з порушенням прихильності, а в деяких вона взагалі не сформована. У дитини прихильність до батьків формується до трьох років. Оскільки в дитячих будинках вихователі часто змінюються, цеяк правило заважає правильному формуванню прихильності у дітей-сиріт.

Більш важливим питанням є визначення, яка краще форма життєвлаштування підходить дитині-сироті, а наступним етапом буде підготовка до влаштування у відповідну форму. Разом з тим, у п. 6.7 зазначається, що вихованці інтернатів можуть бути усиновлені громадянами України, іноземцями, передані на виховання опікунам чи піклувальникам, влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [3]. У відповідному положенні прописано, що діти-сироти можуть бути передані у відповідні форми, але яка робота з ними проводиться і чи взагалі проводиться не вказано.

Отже, підготовка є необхідною складовою до переходу дитини-сироти у відповідну форму життя, так як життя в дитячому будинку і сімейній формі відрізняється. Необхід-

© Сафонова Світлана, 2016

но проводити підготовку дитини-сироти в залежності від віку для ефективної адаптації в новій родині.

Аналізуючи постанови № 565 "Про затвердження положення про прийомну сію" та № 564 "Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу" робимо висновок, що про підготовку дітей-сиріт до відповідних форм влаштування не прописано. Лише вказується, що влаштування здійснюється на підставі рішення органу опіки та піклування про направлення дитини у відповідну форму, висновок про стан здоров'я, статус дитини, наявність родичів, майно дитини [4, 6]. Це важливі компоненти, оскільки потенційні прийомні батьки та батьки-вихователі повинні знати про здоров'я дитини, юридичний статус, що збереглося в дитини з майна коли вона була позбавлена батьківського піклування. Наявність родичів є досить важливим фактором, оскільки знати про своє минуле необхідно кожній людині і підтримувати зв'язки однозначно. Ми вважаємо, що кожна дитина має право знати свою біологічну сім'ю, навіть якщо вона вела асоціальний спосіб життя. Не потрібно тримати в таємниці минуле дитини, краще її підготовлювати що нові батьки їй не рідні і залишити право дитині чи хоче вона мати відносини з біологічною родиною чи ні. Необхідно звернути увагу на те які родичі, чи будуть мати позитивний вплив на дитину чи можливо на деякий період обмежити спілкування з ними.

Також однією із форм влаштування дітей-сиріт підліткового віку від 15 до 18 років є соціальний гуртожиток. В постанові № 878 "Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" метою якого є створення умов для соціальної адаптації та їх підготовка до самостійного життя. В гуртожитку надаються психологічні, соціально-педагогічні, юридичні, соціально-економічні послуги [7]. Для дітей-сиріт відповідного віку є досить необхідними зазначені послуги. Разом з тим в положенні не прописано хто здійснюватиме відповідну роботу, які форми та методи роботи будуть проводитись з сиротами. Ми вважаємо, що робота психолога повинна включати в себе підтримку дитини-сироти в процесі адаптації, підготовку до самостійного життя. Необхідно, щоб був соціальний працівник який буде для підлітка наставником, оскільки в такому віці в цьому є потреба.

Ми вважаємо, для того щоб визначити яка форма влаштування краще підходить для дитини-сироти необхідно враховувати такі фактори як вік, минулий життєвий досвід у деяких був позитивний в інших негативний, є або немає родичів. Для того щоб переміщення дитини в прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу був не травматичним необхідно здійснити процедуру підготовки. На це необхідно звертати увагу, так як з кожною дитиною необхідно будувати індивідуальну роботу. На законодавчому рівні цього не прописано, і думка дитини взагалі не береться до уваги.

На нашу думку, дітей-сиріт в яких був минулий життєвий досвід позитивний, але через деякі обставини життя вони опинилась в соціально-психологічному центрі краще влаштувати в прийомну сім'ю. В ній перебуває невелика кількість дітей і дитині-сироті в більшій мірі буде приділятись увага, краще відбудеться процес адаптації. Для дітей-сиріт підліткового віку кращою формою влаштування є дитячий будинок сімейного типу, оскільки підлітки є більш самостійні, пріоритетом для них є друзі, батьків-вихователів сприймають як наставників.

Аналіз законодавчої бази та нормативних актів показав, що відсутність чітких орієнтирів процедури підготовки дітей-сиріт до різних форм життєвлаштування є перешкодою ефективного рішення вибору відповідних форм влаштування. З метою визначення практики процесу життєвлаштування було проведене емпіричне дослідження, яке мало на меті визначити процедуру соціально-психологічної підготовки дітей-сиріт до переходу у відповідну форму.

Емпіричне дослідження, яке мало на меті дізнатись у психологів та науковців як визначають соціально-психологічну готовність дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштування. Визначити як здійснюється процес підготовки дітей до життя в новій формі. Методом дослідження було структуроване інтерв'ю, воно складалось з трьох блоків. В першому блоці ми з'ясовували знання про наявність підготовки дітей-сиріт до різних форм життєвлаштування. Щоб дізнатись думку науковців,психологів про необхідність підготовки та з якого віку необхідно її проводити. В другому блоці визначали як проводиться підготовка дітей-сиріт до різних форм життєвлаштування. Відповідний блок необхідний для того, щоб дізнатись ставлення науковців та психологів до того як впливають різні фактори на підготовку дитини-сироти, а саме вік, минулий життєвий досвід та індивідуальні особливості. Третій блок стосувався як визначають психологи і як науковці, що дитина готова перейти у відповідну форму життя, а яка ні. Відповідний блок є дуже важливим, оскільки необхідно дізнатись як проводиться діагностика рівня соціально-психологічної готовності дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштування та який інструментарій використовується.

Структуроване інтерв'ю проводилось у м. Києві із психологами центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей № 1, "Ковчег", "Місто щасливих дітей" та фахівцями Служби у справах дітей та сім'ї в м. Києві в період вересень–грудень 2015 року. В інтерв'ю взяло участь 5 науковців, 10 практичних психологів.

В результаті емпіричного дослідження ми визначили, що науковці та практичні психологи вважають, що необхідно готувати дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до переходу у відповідні форми життєвлаштування, підготовка є обов'язковим елементом такої роботи. Практичні психологи проводять підготовку дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштування, коли є рішення суду про позбавлення батьків батьківського піклування. Оскільки пріоритетним завданням для практиків є повернення дитини-сироти в біологічну родину. Наступним показником є наявність потенційних прийомних батьків чи батьків-вихователів, в них є бажання взяти в сім'ю дитину. Ми вважаємо, що підготовчу роботу з дитиною-сиротою до переходу в різні форми життєвлаштування необхідно проводити з самого початку її влаштування в соціально-реабілітаційний центр. Оскільки, цей процес є тривалим і необхідно враховувати, що швидкий процес переходу дитини є травматичним, необхідно готувати дитину до конкретної форми влаштування.

Науковці наголошують, що підготовку дитини-сироти необхідно здійснювати до тієї форми влаштування в яку вона переходить.Повинен бути індивідуальний підхід, в центрі підготовки має бути дитина. Практичні психологи та науковці зазначають, що процес підготовки та переведення дітей-сиріт у відповідні форми життєвлаштування є травматичним, оскільки це зміна звичної ситуації. В дитини немає достатньої кількості ресурсів, потрібно здійснювати їх пошук та допомогу. Необхідно проводити оцінку потреб дитини, якщо вона не має потреби в сім'ї то готувати до того до чого немає потреби не доцільно.Під час підготовки потрібно проаналізувати систему відношень дитини в сім'ї від тієї в якій вона раніше жила.

Ми вважаємо, що підготовка дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштуванняне виділена на рівні технології, оскільки не прописано чіткої структури підго-

товки дітей. Проводиться оцінка потреб дитини, а процедура визначається в залежності від центру в якому перебуває дитина.

Процедура та ставлення до проблеми соціально-психологічної підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до переходу в різні форми життєвлаштування відрізняється державних від недержавних закладів.

В недержавних організаціях, на відміну від державних при підготовці дітей-сиріт до переходу в різні форми життєвлаштуваннявраховують такий показник як минулий життєвий досвід дитини. Звісно він був травматичним при цьому дитині потрібно роз'яснити, що сім'я для дитини є дуже важливою та цінною. Дитину потрібно готувати до "переміщення", говорити, що вона перейде в нову сім'ю. Нами було з'ясовано, що психологи в залежності від віку дітей-сиріт здійснюють підготовку з дітьми молодшого та шкільного віку (6–10 років) проводять казко-, лялькотерапію, а з дітьми підліткового віку загалом це бесіди. Чим старше дитина тим важче здійснюється її підготовка адже це залежить і від її минулого життєвого досвіду в більшості випадків він був негативним, діти меншого віку більш довірливі і прагнуть по швидше перейти в сім'ю. Віковий аспект іде в сукупності з іншими критеріями. В залежності від віку підбираються які форми, методи будуть використовуватись для проведення підготовки.

Важливим аспектом при підготовці дитини-сироти до переходу в різні форми життєвлаштування психологи вважають наявність чи відсутність родичів. Психологи зазначають якщо дитина буде влаштована в іншу сім'ю все одно потрібно підтримувати зв'язки з родичами, навіть якщо вони не зможуть забрати дитину до себе. Це в такому варіанті, якщо родичі адекватні і ведуть нормальний спосіб життя і будуть мати позитивний вплив на дитину, щоб не зашкодити її психічному розвитку. Такі варіанти, як наявність родичів в дитини які ведуть асоціальний спосіб життя, або родичі з якими дитина не хоче спілкуватись на думку психолога не є хорошим варіантом.

Практичний психолог центру "Місто щасливих дітей" наголошує на тому, що коли дитина потрапляє до центру з нею працює команда спеціалістів. В першу чергу це психолог який здійснює оцінку потреб дитини, прописує індивідуальний план відповідно до її ситуації. Лікар проводить первинне обстеження дитини, юрист готує необхідні документи для захисту прав дитини. З дитиною-сиротою проводиться робота не тільки враховуючи її індивідуальні особливості, а і підбирається ресурс батьків, так як для одних дітей необхідне виховання в більш жорсткому, або "м'якому" виховані.

Психолог центру "Місто щасливих дітей" зазначає, що сформувалась відповідна процедура підготовки до сім'ї які полягають у формуванні потреби дитини іти в сім'ю. Етапи включають у себе переживання розриву з біологічною родиною, формування готовності і мотивації перейти в нову родину, коли відбувається контакт із дитиною (процес довготривалий, не менше 10 зустрічей).

В Центрі соціальної реабілітації "Ковчег" практикується модель підготовки громадян "візит в сім'ю", коли для дитини підібрались потенційні прийомні батьки чи батьки-вихователі. Центри соціальної реабілітації їх керівництво дозволяє дитині разом із психологом, або соціальним працівником навідати прийомну сім'ю/дитячий будинок сімейного типу, де саме проживають батьки та в яких умовах.

На нашу думку підготовку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до переходу в різні форми життєвлаштування, потрібно розділити на такі групи. Перша група полягає в тому, що необхідно підготовку проводити з тими дітьми-сиротами яких беруть у сім'ю. Наступна група полягає в тому, що підготовка проводиться з дітьми-сиротами які залишаються в центрі, в них перебуває думка того, що їх більше ніколи не влаштують в нову сім'ю. Підготовку дитини-сироти до переходу в різні форми життєвлаштування ми вважаємо, що потрібно здійснювати коли дитина потрапила в центр, а не тоді коли в неї є статус того, що вона позбавлена батьківського піклування. Процес підготовки дитини-сироти до переходу в різні форми життєвлаштування є тривалим. Необхідно визначити яка краще форма влаштування підходить для дитини, оскільки для деяких дітей-сиріт не підходить влаштування в сімейні форми, а навпаки буде краще соціальний гуртожиток так як вони вже готові до самостійного життя. Дитину-сироту необхідно поступово готувати до переходу у відповідну форму життєвлаштування, оскільки цей процес сприяє кращій адаптації дитини в новій сім'ї.

Висновки.

1. На сьогоднішній день на законодавчому рівні не прописано процедура підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до переходу в різні форми життєвлаштування. Це призводить до того, що дітей-сиріт влаштовують лише в ті форми життя, де є вільне місце або за бажанням потенційних кандидатів у батьки.

2. Необхідно проводити підготовку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до тієї форми життя, в яке вона буде переміщена. Підготовка повинна розроблятись під конкретну дитину, визначивши, яка краще форма влаштування підходить для дитини-сироти.

3. Проводячи підготовку дітей-сиріт до відповідної форми влаштування, потрібно враховуватитакі показники як вік, минулий життєвий досвід, індивідуальні особливості, наявність родичів, бажання та мотивацію дитини жити в певній формі. Доведено, що спочатку необхідно визначити готовність дитини до переходу у відповідну форму влаштування; наступним кроком буде підготовка дитини.

Перспективи дослідження полягають у визначенні, які компоненти соціально-психологічної готовності необхідно формувати у дитини-сироти для її подальшого життєвлаштування.

Список використаних джерел

1. Комарова Н.М. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н.М. Комарова, Л.М. Мельничук, І.В. Пєша. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – Кн. 2. – 128 с.

2. Лактіонова Г.М. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу / Г.М. Лактіонова, Ж.В. Петрочко. – К. : Науковий світ, 2006. – 270 с.

3. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України "Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" від 10 вересня 2012 р. № 995/557.

4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу" від 26 квітня 2002 р. № 564.

5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей" від 8 жовтня 2008 р. № 905.

6. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про прийомну сім'ю" від 26 квітня 2002 р. № 565.

7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" від 8 вересня 2005 р. № 878.

Надійшла до редколегії 18.03.16

Светлана Сафонова, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ-СИРОТ К РАЗНЫМ ФОРМАМ ЖИЗНЕУСТРОЙСТВА

В статье проанализирована проблема определения підготовки детей-сирот к переходу в разные формы устройства. Установлено, что на законодательном уровне процедура подготовки не прописана, только практический опит имеет определенные сдвиги. Определено, что при подготовке детей-сирот к различным формам жизнеустройства не обходимо учитывать такие показатели как возраст, прошлый жизненный опыт, наличие родственников и индивидуальные особенности.

Ключевые слова: дети-сироты и дети, лишенные родительской опеки, подготовка; формы жизнеустройства; индивидуальные особенности.

Svetlana Saphonova, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE ORGANIZATIONALBASISOFTHEORPHANS'PREPARATION TO THE DIFFERENT FORMS OF THE ARRANGEMENT

In the article the problem of defining the orphans' training for the transition to different forms of arrangement is described. This paper establishes that the legislative procedure of preparation is not spelled out, but only the practical experience has some changes. The article determines that in the preparation of orphans for various forms of arrangement we should take into account such indicators as age, past experience, the presence of family and individual characteristics.

Keywords: orphans and children deprived of parental care; preparation; forms of arrangement; individual characteristics.

УДК 159.99

Тамара Ткач, д-р психол. наук
Жешувський політехнічний університет, Жешув, Польща

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НОВИХ ФОРМ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ

В сучасному світі надзвичайно гостро постають проблеми розвитку людини незалежно від її віку та статусу і протягом усього її життя. Останніми роками вченими було виявлено, що з віком інтелектуальні здібності людини не тільки не послабляються, а навіть удосконалюються. Тому для людини старшого віку актуальності набувають проблеми формування та розвитку власної самості, вміння проявляти себе перед самою собою та іншими, творення власного світу, нових форм комунікацій з іншими, всього того, що мають вагомість і цінність для повноцінної життєдіяльності людини. Таким чином, мотивація дорослих до освіти в двадцять першому столітті набула якісно нового забарвлення.

Ключові слова: інтелектуальні здібності, післядипломнаосвіта, мотивація дорослих до освіти, формальна освіта, когнітивні (інтелектуальні) працівники ("cognitive workers"), "цифрові" працівники ("digitariat"), інформаційні люмпен-пролетаріати ("information underclass").

Після зіткнення із глобальними проблемами, які загрожують самому існуванню людства, люди почали усвідомлювати, що живуть в єдиному, взаємопов'язаному, нестабільному світі, в якому зростає взаємозалежність, поширюються процеси глобалізації, відбувається формування нового світорозуміння. Для сучасної людини доступним став широкий спектр досягнень науки й освіти, розширюються можливості окремої людини щодо оволодіння в будь-якому віці досягненнями сучасного прогресу. Тому світова спільнота намагається створити нову глобальну стратегію освіти незалежно від місця проживання індивіда, рівня його освіти, і, особливо, віку. На даний час освіта людини вважається потужним зовнішнім чинником, від якого залежить інтенсивність старіння інтелектуальних функцій людини, її розвиток та самореалізація протягом усього життя. До того ж, у XXI ст. мотивація дорослих до освіти набула якісно нового забарвлення.

Питання освіти дорослої людини почали розроблятися відносно недавно. Ще на початку XX ст. панувала думку про неможливість освіти дорослих. Ця думка ґрунтувалася на твердженні про те, що людина, яка досягла певного віку, не може навчатися, що найбільш ефективним може бути навчання лише в дитячому та ранньому юнацькому віці, а людина зріла втрачає таку можливість назавжди. Такий підхід ґрунтувався на поглядах дослідників тих років, згідно яких "після 25 років дорослі не можуть набути нових ідей", втрачають дитячу допитливість, їхні розумові зв'язки вже встановлені і здатність до асиміляції втрачена [11].

Але у кожної людини, незалежно від її віку, є глибока потреба інтерпретувати і розуміти власний досвід і переживання. Пошук сенсу сприяє виживанню людини і є основною ознакою людської психіки. Її розуміння досвіду змінюється з часом, стає більш глибоким і складним. Але центральна потреба не змінюється. У пошуку сенсу йдеться також про цілі та цінності. Основні питання: "Хто я?", "Навіщо я існую?" На думку А. Маслоу, пошуку сенсу підпорядковані всі рівні нашого буття, наша потреба в фізичному виживання, в безпеці, у налагодженністосунків, переживанні ідентичності, розвитку власного потенціалу.

Сама постановка питання про творчу продуктивність особистості у період пізньої дорослості є досить неоднозначною. Певні положення психологічної науки свідчать про те, що у літньої людини знижується здатність до набуття нових знань, здатність до адаптації у мінливих умовах життєдіяльності. Проте, в дослідженнях останніх років, особливо іноземних, було виявлено, що з віком інтелектуальні здібності людини не тільки непослаблюються, а навіть удосконалюються [1; 4; 8]. Очевидно, раніше не враховувалася найважливіша особливість нашого мозку – його здатність одночасно працювати на різних рівнях. Думки, почуття, фантазії, установки і фізіологія роблять один на одного взаємний вплив. У той же час наша цілісна тілесно-психічна система взаємодіє з навколишнім середовищем і обмінюється з ним інформацією.

В ході лонгітюдних досліджень в Сіетлівському університеті (США) з'ясувалося, що вербальна пам'ять і вербальні здібності досягають пікусвого розвитку в 53 роки; а достовірно зафіксоване зниження має місце за всіма функціями, починаючи з 67 років, при цьому до 80 років це зниження відбувається в досить помірному діапазоні. Важливо, що згасання здібностей у багатьох осіб похилого віку виникає тому, що ці здібності не використовуються. Тому при використанні спеціальних активних методів навчання здібності можуть бути відновлені і навіть поліпшені, що було підтверджено експериментально [4, с. 365].

Таким чином, пішло в минуле уявлення про освіту як про нетривалий період життя людини, яка здійснювалася в жорстких рамках формальної системи. Навчальні

© Ткач Тамара, 2016

процеси мають бути структуровані таким чином, щоб враховувалися різні аспекти психічної діяльності. На жаль, на сьогоднішній день не існує методу або техніки навчання, які цілком беруть до уваги все різноманіття людського інтелекту. Той, хто хоче правильно організувати навчальний процес, повинен вміти робити вибір з великого репертуару методів і технік, залежно від ситуації та особливостей групи.

З розвитком науки, техніки та виробництва освіта дорослих почала розглядатися як можливе доповнення до традиційної системи освіти, а з 1970-х років – як складова неперервної освіти. Виникла спеціальна галузь наукового знання, що висвітлює особливості освіти дорослих – *андрагогіка* [5].

Особливого значення набула *післядипломна освіта*, що спрямована на задоволення індивідуальних потреб громадян у особистому та професійному зростанні, а також забезпечення потреб держави в кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно та відповідально виконувати професійні функції, впроваджувати у виробництво нові технології, сприяти подальшому соціально-економічному та духовному розвитку суспільства [9]. Окрім того, важлим чинником є ідентичність дорослої людини, яка залежить і від того, чи відчуває вона власну приналежність до інших людей і чи є у неї можливість вступати з ними в контакт. Тому важливо, щоб у навчальній групі підтримувався клімат "прийняття". Учасники хочуть спілкуватися один з одним і підтримувати добрі стосунки між собою і викладачем. Звичайно, це не означає, що в ефективній групі не буває конфліктів, але все ж учасники вправі очікувати, що вони зможуть знайти рішення. Для них важливо навчитися долати конфлікти і мати можливість внести власний внесок у вирішення труднощів, що виникають в груповому процесі.

Традиційно склалося, що система формальної освіти найбільше стурбована забезпеченням високої якості та загального змісту освіти на всіх рівнях, тому часто недооцінює фундаментальну проблему адаптації людини до мінливих умов сьогодення. Отже, цей обов'язок мусить взяти на себе громадянське суспільство, неформальна освіта на всіх рівнях і в усіх сферах, для всіх громадян незалежно від їх віку.

Ця ідея викладена у Всесвітній декларації про вищу освіту: "З урахуванням розмаху й темпів змін... освіта стикається зі значними труднощами й потребує реформ негаданих раніше масштабів" [21]. Відмова від прийнятого в минулій освітній практиці уявлення про освітній процес як про певну лінію, канал, траєкторію, по яких нормативно має рухатися людина, перетворила освіту в неперервний процес, який здійснюється протягом життя людини і який називають "освіта довжиною і шириною у життя" [20].

Європа змінюється позитивно не лише внаслідок економічних реформ і розвитку. У більшості країн зростає Індекс людського розвитку, зокрема, через активне впровадження сучасних здобутків інформаційних технологій (табл. 1).

Таблиця 1

Індекс розвитку людського потенціалу та освітні компоненти деяких європейських країн та України [77]

Ранг	Країна	Середня тривалість життя громадян	Середня тривалість навчання	Очікувана тривалість навчання	Індекс HDI
1	Норвегія	81,5	12,6	17,6	0,944
2	Австралія	82,5	12,8	19,9	0,933
3	Швейцарія	82.6	12.2	15.7	0.917
4	Голандія	81,04	11,9	17,8	0,915
5	США	78,94	12,9	16,5	0,914
6	Німеччина	80,74	12,9	16,3	0,911
7	Нова Зеландія	81,1	12,5	19.4	0,91
6	Канада	81,5	12,3	15,9	0,902
12	Швеція	81,8	11,7	15,8	0,898
25	Словенія	79,6	11,9	16,8	0,874
28	Чехія	77,7	12,3	16,4	0,861
35	Литва	72,1	12,4	16.7	0,834
35	Польща	76,41	11,8	15,5	0,834
37	Словаччина	75,4	11,6	15	0,83
43	Угорщина	74,6	11,3	15,4	0,818
48	Латвія	72.2	11.5	15.5	0.810
83	**Україна**	**68,53**	**11,3**	**15,1**	**0,734**

Останнім часом у всіх розвинутих країнах дійшли висновку, що успішність функціонування сучасного світу залежить від якості освіти, особливо вищої освіті. Високий соціальний статус вищої освіти засвідчує те значення, яке надають їй представники середнього класу. Якщо в середньому лише 20 % дорослих мешканців України вважають наявність такої підготовки вирішальним чинником входження до середнього класу, то серед мешканців Києва цей показник становить 39 %, серед керівників підприємств і підприємців – 34 %, серед фахівців з вищою освітою – 47 % [7].

Такий стан передбачав У. Еко наприкінці XX ст. Учений указав на появу нової системи соціальних класів. У найближчому майбутньому світ буде ґрунтуватися на соціальному порядку, який керований когнітивними (інтелектуальних) працівниками ("*cognitive workers"*), які причетні до створення нових мультимедіа, інформаційних технологій, які будуть складати "аристократію знань",– особами, що зайняті в когнітивному секторі та виробляють нові знання та технології. Середній клас буде називатися "цифровим" ("*digitariat"*): це працівники, які в професійній діяльності застосовують цифрові технології (ІТ), але їх не виробляють. Найнижчий соціальний прошарок створять інформаційні люмпен-пролетаріати ("*information underclass"*), тобто люди, чиї навички у користуванні сучасними технологіями обмежуються користуванням телевізором, телефоном [15] тощо. Таким чином, еліту будуть формувати високо освічені люди. Така концепція перегукується з поглядами Е. Тоффлера на особливості розвитку суспільства та культуру *третьої хвилі* [12].

Отже, в сучасному світі надзвичайно гостро постають проблеми розвитку людини незалежно від її віку та статусу протягом усього її життя, формування та розвитку власної самості, вміння проявляти себе перед самою собою та іншими, творення власного світу, нових форм комунікацій з іншими, всього того, що мають вагомість і цінність для повноцінної життєдіяльності людини.

Слід зазначити, що освіта у більш зрілому віці виступає ще й інструментом регуляції суспільного знання. Це явище має гуманітарний характер, адже воно сприяє усуненню негативних соціальних негараздів, які людина переживає досить гостро. Однією з головних умов мотивації до навчання у дорослих є зацікавленість та власна

активність, що, рештою, стає важливим кроком розвитку особистості та ефективної власної життєдіяльності. Окрім того, все, що впливає на наше тіло, – наприклад, стрес, розслаблення, особливості харчування – в значній мірі впливає на процес нашого навчання. Слід враховувати, що існує сприятливий і несприятливий для навчання час, воно визначається індивідуальними і природними біологічними ритмами і циклами.

Засновник андрагогіки М. Ноулз вказує на такі *особливості дорослого учня* [17]:

1) потреба знати (дорослий, перед тим як приступити до навчання, має знати, для чого йому це потрібно);

2) самосвідомість (уявлення про себе як самоспрямовану особистість);

3) досвід (багате джерело навчання);

4) готовність до навчання (прагнення встановити зв'язок із соціальними завданнями, які постають перед людиною у процесі її розвитку);

5) практично-орієнтований підхід до навчання (дорослі зацікавлені щось вивчати лише до тієї міри, до якої, на їхню думку, це допоможе їм у виконанні завдань чи вирішенні проблем, що постають перед ними у реальному житті);

6) орієнтація у навчанні (прагнення до негайного застосування отриманих знань).

Подібної думки дотримується й Ю. Кулюткін, зазначаючи, що лише в тій мірі, в якій доросла людина усвідомлює значущість навчання для розвитку особистості, вона стає активним суб'єктом навчання [6]. Привабливим є те, що навчальний процес дорослої людини містить виклики і можливості відкриттів. Тому для неї важливим є те, що процес навчання має особистісне значення, є захоплюючим і дає людині різні можливості керувати власним навчальним процесом.

У світлі проблем навчання дорослих особливої популярності набула циклічна чотириступінчаста емпірична модель процесу навчання та засвоєння людиною нової інформації, що запропонована Д. Колбом ("цикл Д. Колба"). Для досягнення максимальної ефективності навчання доросла людина мусить:

1) мати особистий досвід у тому, чого хоче навчитися, і знати, до яких результатів вона зазвичай приходить, використовуючи свій наявний на цьому етапі досвід;

2) опанувати засоби спостереження та рефлексії, обміркувати і проаналізувати те, що вже є у неї в досвіді;

3) формувати абстрактні концепції та моделі, узагальнити інформацію, отриману дослідним шляхом, до певної моделі, яка б описувала цей досвід;

4) проекспериментувати та перевірити придатність створеної концепції для того, щоб працювати за нею далі.

Відповідно, людина отримує новий "безпосередній досвід" і цикл повторюється знову [18].

У зв'язку з цим актуальним уявляється *гуманістично-ціннісний підхід до формальної (післядипломної) освіти дорослих,* у межах якого передбачено[2]:

• побудову змісту і процесу освіти на засадах партнерства, спільної діяльності усіх суб'єктів, коли слухачі стають замовниками освітніх послуг та співавторами процесу власного навчання, а умови співпраці визначаються на паритетних засадах обома сторонами;

• усвідомлення і врахування в процесі освіти ціннісного ставлення слухачів до дійсності, інших індивідуально-психологічних особливостей й показників особистісного розвитку;

• створення умов для самоуправління (самопізнання, самоаналіз, саморегуляція, самовдосконалення тощо) своїм професійним вдосконаленням і особистісним розвитком, зокрема через розробку альтернативних (віртуальних) навчально-розвивальних середовищ.

Це, в свою чергу, визначає й підвищені вимоги до рівня професіоналізму викладачів, які займаються освітою дорослих (*андрагогів*) і мусять бути фахівцями широкого профілю (адже навчання відбувається не за суто предметним, а комплексним принципом, коли особлива увага надається міжпредметним зв'язкам, інтегративним тенденціям тощо).

Викладачі мусять мати рівень компетентності вище за нормативний, бути зорієнтованими на професійне вдосконалення на таких рівнях: а) інформаційному: фіксація корисних напрямів у розвитку науки і практики; суспільства загалом; б) аксіологічному: стимулювання творчої активності, формування потреби у подальшому розвитку тощо; в) діяльнісному: опрацювання відповідних технік і прийомів ефективної роботи; г) соціально-психологічному: створення розвивального соціального середовища, в якому поступово складаються групові норми й цінності професійного вдосконалення й особистісного розвитку[2].

Суб'єктивне сприйняття віку (психофізичного стану, соціального контексту) свідчить, що старші люди, так само як і інші, мають власні мрії, інтереси, потреби. Але вони мають певні труднощі в процесі їх задоволення, отже, мають існувати інші способи і форми їх задоволення.

Для дорослих, що мотивовані до навчання у більш зрілому віці, ніж зазвичай, провідною формою освіти стає *неформальна освіта*. Так, за даними ЮНЕСКО, 85 % працюючого населення набули необхідні для роботи знання і вміння за межами формальної освіти [20].

Основна відмінність неформальної освіти від формальної полягає в тому, що нові освітні інституції орієнтуються і намагаються реагувати на освітні запити людей, які відображають їх власні потреби та інтереси на відміну від абстрактних інтересів формальних систем суспільного виробництва. Психологічний ефект організації неформальної освіти полягає в тому, що вона самостійно ініціюється людиною, яка є замовником і активним споживачем знань – не примусово залученою до процесу навчання, а вмотивованою за власним бажанням.

Мотиваційний ефект такої освіти полягає ще й у тому, що людина намагається не лише усвідомити зміни, що відбулися в певному середовищі (професійному, соціальному, особистісному), а й самій стати джерелом цих змін. Особливо це актуально у зрілому віці. Активне ставлення до освіти дорослої людини можемо вважати провідним компонентом процесу як саморозвитку, так і самоорганізації людини, як процесу, спрямованому на самоуправління людини, що реалізується в її відтворенні, змінах і розвитку.

У цілому результат неформальної освіти зводиться до збагачення освітнього потенціалу людини – вона здійснює прогресивні кроки до підвищення освітнього цензу, реалізуючи власну потребуу розвитку. Як наслідок, можлива зміна життєвої парадигми особистості, набуття нею нового сенсу життя.

Згідно з дослідженням Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає перше місце в світі по розповсюдженню депресії, особливо серед осіб пенсійного віку. На думку експертів, навчання є ефективним засобом профілактики депресій у таких людей. Звіком у людини, в якої основні життєві потреби задоволені, приходить час рефлексії, коли вона починає відчувати потреби більш високого та широкого рівня, що визначаються широким і цілісним баченням власного життя, відчуттям нових освітньо-культурних потреб. Участь у різноманітних формах освіти допомагає людині адаптуватися до нових умов життя, тренувати пам'ять, розвивати навички та інтелект. Зазвичай у дорослої людини мотивація до освіти виникає на добровільній і усвідомленій основі. Вона чудово усвідомлює власні потреби та уявляє, як їх реалізувати. Навчання тут – це завжди добровільне волевиявлення суб'єкта.

В європейських країнах набула популярності така форма неформальної освіти, як університети для старших людей, які називають "*університети третього*

віку", "університети третьої генерації", "університет людей похилого віку" [14; 16]. Витоки громадського руху третього віку також пов'язані зі старінням населення і формуванням нової якості суспільних потреб. Так наприклад, у Польщі ще 2007/2008 навчальному році працювало понад 200 університетів для третього віку. Їхня кількість на цей час стрімко зростає. Студентами такого університету можуть бути люди як 30 років, так і 80 років. Цікаво, що серед них переважають жінки [23].

Зміст такої освіти концентрується навколо різноманітних сфер знання і науки, культурознавства, суспільного життя, оздоровчої профілактики, технологічного прогресу, психології, мистецтва тощо.

Цілі освітньої діяльності в даному випадку полягають не лише у профілактиці негативних наслідків процесів старіння людини. Не менш важливу роль має формування нових, активних зразків старіння. *По-перше*, слухачі стають більш активними і свідомими у контексті життя місцевих громад і структур громадянського суспільства, популяризації науки й техніки. *По-друге*, йдеться про зростання інтелектуальної, когнітивної та фізичної активності слухачів. *По-третє*, у представників старшого покоління зміцнюється почуття власної гідності. *По-четверте*, участь людей літнього віку в елітному освітньому середовищі розширює їх власний життєвий простір і надає додаткові можливості для самореалізації. З одного боку, в таких навчальних групах, де відбувається навчання, гарантовані стабільність і можливість довірчих відносин. З іншого боку, йдеться про задоволення людської цікавості і бажання контрастів.

На важливість таких явищ у житті людини вказував А. Петровський, розглядаючи в якості критерію розвитку цілісності особистості спрямованість людини на продукування таких дій, процес самоздійснення яких сам по собі переживається як насолода, а задоволення бажань породжує зростання можливостей діяти [10].

Оскільки все те, що робить людина, зрештою, слугує задоволенню її різноманітних потреб, будь-які прояви її активності супроводжуються емоційними переживаннями. Емоції – це форма пристосування до людини до світу, а воно завжди пов'язано із задоволенням потреб і мотивацією. М. Чиксентміхайі у своїй книзі "Потік" представляє нетрадиційний підхід до проблеми емоційного життя людини і регуляції поведінки у різних життєвих ситуаціях [13].

У більш старшому віці кожна людина переживає певні тяготи життя. Це змушує її відшукати способи створити хоча б подобу нормального, стабільного життя, яке була у неї раніше. Що саме спонукає людину відчувати, що вона живе повноцінним життям? На думку вченого, це таке відчуття свідомості або відчуття стану людини, яке вона відчуває, коли повністю занурена в певну діяльність – він назвав його "потік". Такий стан дуже важливий для людей, які захоплені своєю не лише професійною, а й будь якою іншою діяльністю. Це стан повного зосередження, ясних цілей, швидких реакцій, балансу поставленого завдання та навчання. Для того, щоб людині потрапити в зону потоку, вона має вийти за межі власної зони комфорту, постійно розвивати різноманітні навички. І саме це найбільш спонукає людей до постійного навчання. Як тільки людина починає створювати нову реальність, власну, суб'єктивну, вона пізнає відчуття потоку, який її захоплює і веде за собою.

Як же прожити більшу частину нашого повсякденного життя в "річищі потоку"? М. Чиксентміхайі вважає, що для цього людина має розпочати змінювати своє життя більш досконалим способом, ніж усе те, що було раніше, а для цього треба постійно оновлювати свої навички, знання, розширювати власний освітній простір. Саме такий підхід формує усвідомлення суспільної важливості власного "Я" й здійснення власної життєдіяльності в своє задоволення [13]. Не менш важливі установки, очікування, особисті уподобання і антипатії, самоповага і потреба в соціальних зв'язках. Емоції та думки взаємозалежні і невіддільні один від одного. Почуття людини впливають на розуміння і сприйняття сенсу. Емоційне значення будь якої навчальної ситуації або життєвого досвіду може зберігатися довгий час.

Намагання, устремління до оволодіння новими формами освіти – це певне бажання людини розширити власний освітній простір. І це не лише розвага, а можливість отримати почуття повноти від життя у будь якому віці. Такі люди відчувають позитивні емоції, пізнають почуття повного захоплення діяльністю.

Наступним ефективним прикладом неформальної освіти для людей старшого віку є телевізійні освітні канали, які досить популярні в Європі, і майже зовсім відсутні в Україні. Так наприклад, у Польщі з 2002 року перший освітній польський канал "Edusat" за участю Соціально-економічної вищої школи (WSSE) став використовувати сучасні засоби зв'язку з метою дистанційного навчання для всіх. Діяльність каналу зосереджена на популяризації науково-освітніх програм у різних тематичних напрямках. У програмах беруть участь провідні фахівці, вчені, викладачі різноманітних галузей, що сприяє впровадженню і розповсюдженню дистанційного навчання, як однієї із найважливіших складових освіти громадян Польщі. Широкого інтересу академічні лекції викликають не лише з боку студентської молоді, але й усіх тих, хто відчуває потребу до розширення власного освітнього простору як в організації, так і змісті самоосвіти. На доповнення до академічних форм, "Edusat" пропонує різноплановий формат програм: публіцистичних, суспільних програм, репортажі з наукових конференцій. У сфері уваги таких програм – головні події культурного та соціального життя країни, подорожі, історична та етнографічна тематика, питання соціальної та економічної політики, документальні фільми [22].

Висновки. Освіта виступає як інтенціональний процес зміцнення ефектів соціалізації дорослої людини; підтримки її особистісного розвитку. Для дорослої людини важливим є те, що вона виступає активним діячем – суб'єктом, що входить у простір реальної дійсності й у процесі взаємодії відбувається її повноцінна самореалізація та саморозвиток. За такої ситуації створюються умови для продовження формування її суб'єктності, а самовираження у вигляді такої суб'єктності забезпечує різноманітні форми зв'язків, відносин, що передбачують диференційованість характеристик освітньої діяльності і напрямків розвитку. Взаємодія виступає тим інструментом, який реально забезпечує активний статус суб'єкта. Саме шляхом взаємодії відбувається трансляція знання, взаємообмін у процесі його поширення й осмислення, формування соціально-психологічних позицій суб'єктів.

На особистісному рівні доросла людина як суб'єкт формує власну освітню діяльність у вигляді певного уявлення про можливу освітню діяльність, її результати в досить широкому, але доступному й реальному для неї контексті. Як наслідок, доросла людина відчуває власну причетність до активних форм інтелектуальної життєдіяльності, особистісну належність до її окремих процесів, елементів, ситуацій. Таке відчуття є складовою важливого регулятивного механізму людини у зрілому віці, її самоідентифікації, а процес використання різноманітних можливостей освіти є механізмом її розвитку та реалізації власної суб'єктності.

Список використаних джерел

1. Анастази А. Психологическое тестирование / А. Анастази, С. Урбина. – [5-е изд., испр. и доп]. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.

2. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О.І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.

3. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Сознание личности в кризином обществе / Под ред. К.А. Абульхановой-Славской, А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой. – М. : Ин-т психологии РАН, 1995. – С. 28–42.
4. Грановская Р.М. Изменение межфункциональных связей в разные периоды зрелости (Как происходит формирование целостного интеллекта) / Р.М. Грановская, Е.И. Степанова // Развитие психофизиологических функций взрослых людей ; под ред. Б.Г. Ананьева, Е.И. Степановой. – М. : Педагогика, 1977. – С. 181–190.
5. Змеев С.И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых /С.И. Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
6. Кулюткин Ю.Н. Психологические проблемы образования взрослых / Ю.Н. Кулюткин // Вопросы психологии. – 1989. – № 2. – С. 5–13.
7. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е.М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 146–164.
8. Мерцинковская Т.Д. Инварианты возрастной психологии: категория зрелости / Т.Д. Мерцинковская // Феномен и категория зрелости в психологии / [отв. ред. : А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – С. 96–107.
9. Олійник В. Українська модель функціонування і розвитку системи післядипломної педагогічної освіти / В.В. Олійник // Післядипломна освіта в Україні. – 2004. – № 2. – С. 5–12.
10. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М. : Просвещение, 1984. – С. 21–33.
11. Протасова Н.Г. Методологічні основи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти фахівців / Н.Г. Протасова // Післядипломна освіта в Україні. – 2002. – № 2. – С. 7–10.
12. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – 261 с.
13. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания / М. Чиксентмихайи; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Смысл: Альпина-нон-фикшн, 2012. – 461 с.
14. Chudobiecki J. Uniwersytet nowej generacji w modelu edukacji permanentnej / J. Chudobiecki, L. Wanat //Uniwersytet trzeciej generacji: stan i perspektywy rozwoju ; red. D. Burawskiego. – Poznań : 2013. – 296 c.
15. Eco U. Diarius znajmniejszy / Eco U ; tłum. A. Szymanowski. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 2007. – 171 s.
16. Edukacja dorosłych wo becspołecznego wykluczenia: przeszłośćiteraźniej szość, Biblioteka Edukacji Dorosłych, t. 44 // Warszawa–Gdańsk, 2012. – 276 s.
17. Knowles M.S. The Adult Learner: A Neglected Species / M.S. Knowles. – 4th ed. – Houston, London, Paris, Zurich, Tokyo : Gulf Publishing Company, 1990. – 293 p.
18. Kolb D.A. Learning styles and learning spaces: enhancing experiential learning in high ereducation / D.A. Kolb, A.Y. Kolb // Academy of Management Learning & Education. – 2005. – № 4. – P. 193–212.
19. Memorandum on Life-Long Learning. Working Group "Education and Training Statistics" Meeting, November 13–14, 2000. – Eurostat/E3/2000/ETS02.
20. UNESCO. Learning to Be (prepared by E. Faureetal). – Paris: UNESCO, 1972.
21. UNESCO. World conference on higher education. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Visionand Action. Paris, 1998.
22. http://www.edusat.pl
23. http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/25/id/559

Надійшла до редколегії 05.03.16

Тамара Ткач, д-р психол. наук
Жешувский политехнический университет, Жешув, Польша

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НОВЫХ ФОРМ ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ

В современном мире чрезвычайно остро встают проблемы развития человека не зависимо от его возраста и статуса и в течение всей ее жизни. В последние годы учеными было обнаружено, что с возрастом интеллектуальные способности человека не только не ослабляются, но даже совершенствуются. Поэтому для человека старшого возраста актуальность приобретают проблемы формирования и развития собственной самости, умение проявлять себя перед самойсобой и другими, создания собственного мира, новых форм коммуникаций с другими, всего того, что имеют значимость и ценность для полноценной жизнедеятельности человека. Таким образом, мотивамия взрослых к образованию в двадцять первом веке приобрела качественно новую окраску.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, последипломное образование, мотивація взрослых к образованию, формального бразование, когнитивные (интеллектуальные) работники ("cognitive workers"), "цифровые" работники ("digitariat"), информационные люмпен-пролетаріати ("information underclass").

Tamara Tkach, Dr. of Psychology
Rzeszow University of Technologies, Rzeszow, Poland

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF NEW FORMS OF ADULT EDUCATION

The modern world is extremely acute problems of human development, regardless of age and status, and throughout her life. Inrecent years scientists have discovered that with age, intellectual abilities not only not weakened, but even improved. Therefore the older the topical problems of formation and development of own self, the ability to prove myself to myself and others, creating your own world, new forms of communication with others, things that have significance and value to a full human life. Thus, the motivation of adults to education in the twenty-first century have acquired a qualitatively new color.

Keywords: intellectual abilities, graduate education, motivation, adult education, formal education, cognitive (intellectual) workers ("cognitiv eworkers"), "digital" workers ("digitariat"), information of the lumpen-proletariat ("information underclass").

УДК 159.922.73

Оксана Федорченко, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГЕНДЕРОНІ ВІДМІННОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті міститься методологічне обґрунтування та досвід практичного дослідження гендерних відмінностей тривожності у дітей старшого дошкільного віку. Особливість та новизна наукового матеріалу полягає в емпіричному визначенні основних психологічних факторів виникнення тривожності в дітей старшого дошкільного віку при міжособистісній взаємодії.

Ключові слова: клінічна психологія, тривожність, діти старшого дошкільного віку, гендерні відмінності тривожності, тривожність хлопчиків, тривожність дівчаток.

Кожна людина може зрозуміти, з власного досвіду та своїх спостережень за людьми, які проживають поруч, що тривога є глибинним явищем. Можна припустити, що людина усвідомлює не тільки більш глобальні причини, які викликають тривогу в наш час, такі, як загроза війни, непередбачене майбутнє, відсутність контролю за ядерною зброєю, політичні та економічні зміни, але й також менш очевидні, більш глибокі, які стосуються кожного індивіда особисто джерела тривоги, які знаходяться в ньому самому і притаманні людям, з якими вона спілкується.

Особливо гострими періодами прояву та виникненню тривожності є зміна умов повсякденного життя: вступ до садочка, школи, перехід до середньої школи, до дорослого життя. В наш час збільшилася кількість тривожних дітей, які відрізняються підвищеною неспокійністю, невпевненістю, емоційною нестійкістю.

Проблема тривожності є однією з найгостріших проблем сьогодення.Результати досліджень свідчать, що в наш час, порівняно з минулим десятиліттям, не тільки збільшилася кількість тривожних дітей старшого шкільного віку, а змінилися форми їх тривожності.

Тривожність "подорослішала", стала більш глибинною та особистісною, тому ця проблема і є актуальною в наш час.

Підвищений рівень тривожності в дитини може свідчити про її недостатню емоційну пристосованість до тих

© Федорченко Оксана, 2016

чи інших соціальних ситуацій. В свою чергу, це породжує загальну настанову на невпевненість в собі. Дитина боїться зробити помилку, у неї немає впевненості, що притаманна цілісній особистості. Психічна сфера дітей в цей період характеризується нестачею любові, теплих надійних відносин у сім'ї, емоційної прив'язаності. Проявляються ознаки неблагополуччя, напруженості у контактах, страхи, тривога.

Не розкритими лишаються гендерні відмінності тривожності у дітей старшого дошкільного віку. З метою виявлення таких відмінностей було проведено дослідження на базі дошкільного навчального закладу № 21 "Малятко" м. Біла Церква за участі 30 дітей. У даному дослідженні було висунуто припущення, що високий рівень тривожності в дітей в старшому дошкільному віці частіше зустрічається в хлопчиків, ніж в дівчаток.

У дослідженні застосовувалися: тест на виявлення тривожності (Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена), проективний метод "Будинок. Дерево. Людина".

Надійність та вірогідністьотриманих результатів забезпечувались: застосуванням системного підходу до вивчення тривожності у дітей старшого дошкільного віку; методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихіднихданих дослідження, сукупністю стандартизованих валідних методів, що адекватні предмету, меті і завданням дослідження.

Наукова новизна дослідження полягаєв емпіричному визначенні основних психологічних факторів виникнення тривожності в дітей старшого дошкільного віку при їх міжособистісній взаємодії.

Розглянемо теоретичні засади самого значення та розуміння поняття "тривожність" як очікування людиною несприятливого розвитку подій, до яких вона причетна. Як правило, високотривожні люди емоційно нестійкі. Вони невпевнені в собі, глибоко переживають наявні та можливі труднощі, перебільшуючи при цьому їх роль і загрозливе значення. Високий рівень тривожності може свідчити про несприятливі умови психічного розвитку, наявність травмуючих психіку чинників. Низькотривожні люди упевнені в своїх силах, а тому з меншим зусиллям долають труднощі, що трапляються на їхньому шляху, емоційно стійкі в ситуаціях, які зачіпають їх потреби [1, с. 148].

Слово "тривожний" відмічається в словниках з 1771 року. В психологічному словнику тривожність – це індивідуальна психічна особливість, яка визначається в підвищеній схильності відчувати хвилювання в різноманітних життєвих ситуаціях, у тому числі і таких, які навіть не сприяють виникненню тривожності.

Слід відрізняти тривогу від тривожності. Якщо тривога – це епізодичний прояв хвилювання, неспокою дитини, то тривожність є стійким станом.Тривожність не пов'язана з якою-небудь певною ситуацією і проявляється, як правило, завжди.В психологічній літературі зустрічалися різні визначення цього поняття, хоча більшість досліджень збігаються у визнані необхідності розглядати його диференційовано як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміку. Так, П.А. М'ясоїд вказує, що тривожність – це очікування людиною несприятливого розвитку подій, до яких вона причетна [6, с. 407]. За визначенням Р.С. Немова, тривожність – постійне чи ситуативне виявлення ознак людини входити в стан підвищеного неспокою, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях Л.С. Степанов зазначає, що тривожність – це відчуття емоційного неблагополуччя, яке пов'язане з підвищеною схильністю до хвилювання, неспокою, небезпеки. Зв'язок емоційних станів і властивостей найвиразніше проявляється у стані тривоги. Терміном "тривога" позначається емоційна відповідь на можливу психічну загрозу, на відміну від терміна "страх", яким позначається реакція на реальну загрозу, загрозу порушення функцій організму й виконуваної діяльності. Стан тривоги виникає у зв'язку з можливими неприємностями, непередбаченими ситуаціями, змінами у звичайній обстановці й виражається специфічними переживаннями – хвилювання, побоювання, порушення спокою. Тривожність може даватися взнаки у спілкуванні, у поведінці і супроводжується проявом неадекватно завищеної тривоги, що призводить до порушення регуляторних процесів. Тоді тривожність закріплюється як властивість особистості і стає домінуючою рисою характеру.

Тривожність як риса особистості є найбільш значущим ризик-фактором, що сприяє нервово-психічним захворюванням. Висока тривожність знижує ефективність інтелектуальної діяльності; гальмує її в напружених ситуаціях, наприклад під час іспитів, заліків, знижує рівень розумової працездатності, викликає невпевненість у своїх здібностях, є однією з причин негативного соціального статусу особистості, бо її поведінка характеризується емоційною неврівноваженістю, роздратуванням і може призвести до емоційного стресу [3, 4].

Термін "тривожність" використовується також для позначення відносно стійких індивідуальних відмінностей в схильності випробувати цей стан. У цьому випадку тривожність означає рису особистості. Тривожність як риса, чи особистісна тривожність, не проявляється безпосередньо в поведінці, але її рівень можна визначити виходячи з того, як часто і як інтенсивно у індивіда виникає стан тривоги. В тій чи іншій мірі переживання знайомі всім людям. Переживання бувають у більшості людей. Але у деяких недовіра, настороженість, тривожність по відношенню до інших стають постійними, характерними рисами – це вже не мимовільне почуття, яке породжене ситуацією, це властивість особистості. І, нарешті, в своїх крайніх формах такі переживання можуть вийти за межі психічної норми і стати причиною тяжких неврозів і психозів [8, с. 131]. Знайомі всім почуття, риса особистості, тяжка патологія, а в основі цих різноманітних речей один і той же комплекс переживань, який психологи називають міжособистісною тривожністю.

Психологи виділяють два основних види тривожності. Перший з них – це так звана ситуативна тривожність, тобто породжена деякою конкретною ситуацією, яка об'єктивно викликає неспокій. Цей стан може виникати у будь-якої людини внаслідок можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Цей стан не тільки є нормальним, але і відіграє свою позитивну роль. Він виступає своєрідним мобілізуючим механізмом, який дозволяє людині серйозно і відповідально підійти до рішення виникаючих проблем. Ненормальним є скоріше зниження ситуативної тривожності, коли людина перед серйозними обставинами демонструє свою безвідповідальність, що частіше за все свідчить про інфантильну життєву позицію, недостатню сформульованість самосвідомості. Ситуативна чи реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженням, занепокоєнням, заклопотанням, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію, може бути різним за інтенсивністю й динамічним у часі. Другий різновид – це особистісна тривожність. Вона може розглядатися як особистісна риса, яка проявляється в постійній схильності до переживань, тривоги в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, в тому числі і таких, які об'єктивно до цього не провокують. Вона характеризується станом страху, невизначеним відчуттям загрози, готовністю сприймати будь-яку подію як несприятливу. Дитина, яка піддається такому стану, постійно знаходиться в настороженому і пригніченому настрої, у неї ускладнені контакти з оточуючим світом, який сприймається нею як лякаючий і ворожий, закріплюючись в процесі становлення

характеру до формування заниженої самооцінки і песимізму [9, с. 295].

Як схильність, особистісна тривожність активізується під час прийняття стимулів, які людина розцінює як небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями загрози її престижу, самоповазі.

У психології ще існує таке поняття, як "маски тривожності". Маски тривожності – це такі форми поведінки, що, маючи вигляд яскраво виражених ознак особистісних особливостей, породжуваних ознак особистісних особливостей, породжених тривожністю, дозволяють людині водночас переживати її в пом'якшеному вигляді і не виявляти назовні. Такими "масками" найчастіше описуються агресивність, залежність, апатія, надмірна мрійність, облудність, лінощі. Маска не рятує дитину, підлітка від суб'єктивних переживань тривоги, але дає змогу більш-менш успішно приховати її від оточення і дає змогу регулювати появу і рівень пережитої тривоги. Маски тривожності – це не тільки захист, а й способи регуляції та компенсації тривоги [2; 10].

Виділяють кілька різновидів тривожності:

• Тривожність як емоційний стан, тобто ситуативна тривога, що виникла в якійсь конкретній ситуації, суб'єктивно усвідомлюваною індивідом як загрозливою.

• Тривожність як стійка риса, індивідуально-психологічна особливість, яка проявляється у схильності до частих і інтенсивним переживань стану тривоги, тобто особистісна тривожність.

• Стійка тривожність у якій-небудь сфері (міжособистісна, екологічна та інша тривожність), інакше кажучи, специфічна тривожність.

• Генералізована тривожність, яка виникає у людини, вільно змінює тривожні об'єкти залежно від зміни їх значущості для себе.

Також виділяється відкрита та прихована тривожність.

До відкритих форм тривожності відносяться:

1. Гостра, нерегульована або слабко регульована тривожність – сильна, усвідомлювана, демонстрована зовні через симптоми тривоги, самостійно впоратися з якою індивід не може.

2. Регульована та компенсована тривожність, при якій школярі самостійно виробляють досить ефективні способи, що дозволяють справлятися з нею. Регульована та компенсована тривожність зустрічається переважно у двох віках – молодшому шкільному і ранньому юнацькому, тобто в періодах, які характеризуються як стабільні. Важливою характеристикою обох форм є те, що тривожність оцінюється дітьми як неприємне, важке переживання, від якого вони хотіли б позбутися.

3. Культивована тривожність – в цьому випадку, на відміну від викладених вище, тривожність усвідомлюється, як цінна для особистості якість, що дозволяє домагатися бажаного. Форми прихованої тривожності зустрічаються приблизно в рівній мірі у всіх віках. Прихована тривожність зустрічається значно рідше, ніж відкрита. Одна з її форм умовно названа "неадекватне спокій". У цих випадках індивід, приховуючи тривогу як від навколишніх, так і від самого себе, виробляє жорсткі, сильні способи захисту від неї, що перешкоджають усвідомленню як певних загроз у навколишньому світі, так і власних переживань [1, с. 150].

Особливим різновидом тривожності є шкільна тривожність. Шкільна тривожність у молодшому шкільному віці з'являється через необхідність звикання дитини до шкільних вимог і порядків, до нового для нього оточення, нових умов життя, що і становить суть адаптації до школи. У цей період учень не тільки пристосовується до середовища, а й сам змінює соціально-психологічну ситуацію, створюючи свою особисту мікросферу. Пристосовуючись до шкільного середовища, школяр підвищує продуктивність у навчальній діяльності, та його внутрішній стан стабілізується. Тривожність у молодших школярів виявляться у формі оціночної тривожності. Шкільна тривожність проявляється у взаємодії дитини з різними компонентами освітнього середовища. В її формуванні можна виділити як ситуаційні (власне це взаємодія), так і індивідуальні (темперамент, самооцінка та ін) передумови. Підвищена шкільна тривожність перешкоджає ефективній навчальної діяльності, незалежно від того, усвідомлюється вона самою дитиною чи ні [10].

У дошкільному віці дитина засвоює мову почуттів – прийняті в суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань за допомогою поглядів, посмішок, жестів, поз, рухів, інтонацій голосу й таке інше.

З іншого боку, дитина опановує вміння стримувати бурхливі й різкі вираження почуттів. П'ятирічна дитина, на відміну від дворічного, вже може не показувати страх або сльози. Вона навчається не тільки в значній мірі керувати вираженням своїх почуттів, викривати їх у культурно прийняту форму, але й усвідомлено користуватися ними, інформуючи навколишніх про свої переживання, впливаючи на них. Але дошкільники все ще залишаються безпосередніми й імпульсивними. Емоції, які вони випробовують, легко прочитуються на обличчі, у позі, жесті, у всій поведінці. Для практичного психолога поведінка дитини, вираження нею почуттів – важливий показник у розумінні внутрішнього світу маленької людини, що свідчить про її психічний стан, благополуччя, можливі перспективи розвитку. Інформацію про ступінь емоційного благополуччя дитини дає психологові емоційний фон. Емоційний фон може бути позитивним або негативним.

Негативний фон дитини характеризується пригніченістю, поганим настроєм, розгубленістю. Дитина майже не посміхається або робить це запобігливо, голова й плечі опущені, вираз обличчя сумний або індиферентний. У таких випадках виникають проблеми в спілкуванні й встановленні контакту. Дитина часто плаче, легко ображається, іноді без видимої причини. Вона багато часу проводить сама, нічим не цікавиться. При обстеженні така дитина придушена, безініціативна, важко вступає у контакт [8, с. 135]. Однієї з причин такого емоційного стану дитини може бути прояв підвищеного рівня тривожності.

Під тривожністю багато авторів розуміють схильність людини переживати тривогу, тобто емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки й що проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Тривожні люди живуть, відчуваючи постійний безпричинний страх [2, с. 26]. Вони часто ставлять собі питання: "А раптом що-небудь трапиться?" Підвищена тривожність може дезорганізувати будь-яку діяльність (особливо значиму), що, в свою чергу, призводить до низької самооцінки, невпевненості в собі ("Адже я нічого не міг!"). Таким чином, цей емоційний стан може виступати в якості одного з механізмів розвитку неврозу, тому що сприяє поглибленню особистісних протиріч (наприклад, між високим рівнем домагань і низькою самооцінкою).

Почуття страху перед невідомим, яке постійно відчувають діти, приводить до того, що вони вкрай рідко проявляють ініціативу. Будучи слухняними, воліють не звертати на себе увагу навколишніх, поводяться зразково і вдома, і в дитячому саду, намагаються точно виконувати вимоги батьків і вихователів – не порушують дисципліну, прибирають за собою іграшки. Таких дітей називають скромними, соромливими. Однак їхня зразковість, акуратність, дисциплінованість носять захисний характер – дитина робить все, щоб уникнути невдачі.

Яка ж етіологія тривожності? Багато чого залежить від способів спілкування батьків з дитиною. Іноді вони можуть сприяти розвиткові тривожної особистості. Наприклад, висока ймовірність виховання тривожної дити-

ни батьками, що здійснюють виховання за типом гіперпротекції (надмірна турбота, дріб'язковий контроль, велика кількість обмежень і заборон, постійне обсмикування) [2, с. 32]. У цьому випадку спілкування дорослого з дитиною носить авторитарний характер, дитина втрачає впевненість у собі й у своїх власних силах, вона постійно боїться негативної оцінки, починає турбуватися, що вона робить що-небудь не так, тобто випробовує почуття тривоги, що може закріпитися й перерости в стабільне особистісне утворення – тривожність.

Врахувавши теоретичні напрацювання з даної теми, ми провели емпіричне дослідження гендерних відмінностей тривожності дітей старшого дошкільного віку, у якому брали участь дошкільнята старшої групи з ДНЗ № 21 "Малятко" м. Біла Церква.

Вибірка склала 30 осіб. Для кожного досліджуваного був присвоєний свій номер, під яким розглядалися його результати.

Опис методик.

Тест тривожності (Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен), (включає в себе 14 малюнків, окремо для хлопчиків і окремо для дівчаток. Кожен малюнок представляє деяку типову для життя дитини ситуацію.

Методика "Дім. Дерево. Людина" (надалі ДДЛ). Власне виконання тесту складається із 2 частин: процесу малювання і бесіди після нього.На всі уточнюючі питання дитини слід відповідати, що вона може малювати так, як їй заманеться. Після обробки та інтерпретації отриманих за допомогою методик даних вдалося визначити рівень тривожності кожної дитини.

Отже, жоден досліджуваний не має низького індексу тривожності, менше половини дітей мають середній рівень тривожності. Високий індекс тривожності, при цьому з них 20 хлопчиків. Досліджувані 8, 1, 3, 4 під час тестування виявляли занепокоєння, нервозність, хвилювання. У деяких спостерігалася підвищена рухова активність: вони гризли нігті, качали ногою, намотували волосся на палець, покусували нижню губу. В окремих досліджуваних (9, 10, 21) можна було помітити фізичні ознаки підвищеної тривожності, наприклад у них прискорилося дихання, потіли долоні. У ході діагностики високо тривожні діти нерідко вибирали малюнок, на якому було зображено сумне обличчя. Відповідаючи на запитання "Чому?", вони частіше за все говорили: "Тому що його лають", "Тому що її покарали", "Тому що на нього не звертають уваги", "Не хочуть з нею грати".

Провівши інтерпретацію проективної методики "*ДДЛ*", вдалося виявити рівень тривожність дітей. Тобто в досліджуваних дітей було виявлено тривожність за методикою 1, яка підтверджена цією проективною методикою і свідчить про присутність тривожності у всіх досліджуваних. Елементи, які присутні на малюнках дітей і свідчать про тривожність та емоційний, внутрішній стан, які є наслідком високого та середнього рівня тривожності.

При високому рівні тривожності подразник за силою майже завжди переважає індивідуально психофізіологічну здатність організму дитини успішно його подолати чи швидко адаптуватися до нього, щоб знизити тривожність. При середньому рівні подразник часто переважає здатність до адаптації.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі **висновки**. Меншість досліджуваних мають середній рівень тривожності та більшість досліджуваних мають високий рівень тривожності, що й є підтвердженням для висунутої гіпотези. Отже гіпотеза підтверджена.

Високий рівень тривожності може бути пов'язано з певними ситуаціями в садочку або в родині, які дитина переносить в собі, нікому їх не розкривши, що й стає певним порогом для саме високого рівня тривожності. Досліджувані, які мають високий рівень тривожності, являються не впевненими в собі в своїх діях, вчинках. Діти з високим рівнем тривожності мають підвищену рухову активність, занепокоєння, сильне хвилювання.

Щодо досліджуваних з середнім рівнем тривожності, то про них можна сказати, що вони більш впевнені в собі та своїх діях. Щоб їхній рівень не підвищився, потрібно більше прикласти зусиль та уваги батькам – так само, як і для досліджуваних з високим рівнем тривожності. Саме в цей період дітям ще можна допомогти у зниженні рівня тривожності та в його нормалізації, бо з часом буде все трудніше з цимпрацювати.

Таким чином, аналіз результатів дослідження підтвердив висунуту гіпотезу, що в старшому дошкільному віці високий рівень тривожність частіше зустрічається в хлопчиків чим в дівчаток.Вивчення, а також своєчасна діагностика та корекція рівня тривожності у дітей допоможе уникнути багатьох труднощів у вихованні та зберегти психологічне здоров'я дитини.

Список використаних джерел

1. Александровский Ю.А. Познай и преодолей себя: Наедине со всеми / Ю.А. Александровский. – М. : Профиздат, 1992. –224 с.
2. Воспитание школьников. – М. :2006. – № 9. – 45 с.
3. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : Навч. посібник / П.А. М'ясоїд. – К. : Вища шк., 2006. – 487 с.
4. Популярная психология: Хрестоматия : Учеб. пособие для студентов пединститутов / сост. В.В. Мироненко. – М. : Просвещение, 1990. – 399 с.
5. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб. : Питер, 2007. – 560 с.
6. Психология. Словарь / Под. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М. :Политиздат, 1990.
7. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова. – К. : 2001. – 558 с.
8. Психолог. – К. :2006. – № 13. – 43 с.
9. Психолог. – К. :2004. – № 10–11. – 63 с.
10. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Учеб. пособие : В 2 кн. / Е.И. Рогов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – Кн. 2. – 480 с.

Надійшла до редколегії 10.03.16

Оксана Федорченко, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ГЕНДЕРНЫЕ ОТЛИЧИЯ ТРЕВОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье содержится методологическое обоснование и опыт практического исследования гендерных отличий тревожности у детей старшего дошкольного возраста. Особенность и новизна научного материала заключается в экспериментальном определении основных психологических факторов возникновения тревожности у детей старшего школьного дошкольного возраста при межличностном взаимодействии.

Ключевые слова: клиническая психология, тревожность, дети старшего дошкольного возраста, гендерные отличия тревожности, тревожность мальчиков, тревожность девочек.

Oxana Fedorchenko, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GENDER DIFFERENCES IN ANXIETY OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

This article contains methodological studies and experience of practical research of gender differences in anxiety of preschool children. The peculiarity and novelty of scientific material consists in the experimental determination of basic psychological factors of anxiety of preschool children during their interpersonal interactions.

Keywords: clinical psychology, anxiety, preschool children, gender differences in anxiety, anxiety of boys, anxiety of girls.

УДК 159.943

Олена Чуйко, д-р психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Людмила Свецька, магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПАРТНЕРСЬКІ СТОСУНКИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОГО ВОЛОНТЕРСТВА

Стаття розкриває теоретичні та прикладні засади впровадження корпоративного волонтерства в практику благочинної діяльності. Висвітлюються результати дослідження, спрямованого на з'ясування особливостей процесу побудови партнерських стосунків між бізнес-компаніями та недержавними організаціями в практиці корпоративного волонтерства.

Ключові слова: корпоративне волонтерство, благодійність, недержавні організації (НДО), бізнес-компанії, партнерство.

Актуальність проблематики. Серед актуальних стратегій діяльності сучасних бізнес-компаній особливе місце належить корпоративному волонтерствуяк різновиду інноваційних практик соціально-відповідального ведення бізнесу. Програми корпоративного волонтерства утверджують ідеологію благодійництва, спрямовуючи зусилля персоналу на вирішення гострих соціальних проблем суспільства. Тема соціальної відповідальності та корпоративного волонтерства неодноразово ставала предметом дослідження увітчизняній та зарубіжній практиці. Зокрема вивчалося розуміння поняття соціальної відповідальності, пріоритети її впровадження, корпоративні практики із соціальної відповідальності, поняття та підходи до корпоративного волонтерства, особливості практик корпоративного волонтерства у різних країнах світу, питання мотивації корпоративних волонтерів (К. Аллен, О. Журавлева, Т. Задирако, І. Краснопольська, С. Литоу, А. Машникова, К. Смаглій та ін.).

За результатами міжнародного дослідження "Мировой рейтинг благотворительности-2010", Україна знаходиться на 150-му місці серед країн Центральної та Східної Європи та на 147-му місці серед країн світу, яка здійснює благодійні пожертви, тобто вона має найбільш низький відсоток в світі за цим показником [3]. І це не дивно, адже в Україні є об'єктивні перешкоди, що стримують розвиток індивідуальної та корпоративної благодійності. Однією із причин є недосконалий механізм оподаткування благодійної діяльності, що потребує внесення коректив в законодавство. Інша причина знаходиться в площині недостатньої обізнаності керівників бізнес-компаній щодо існуючих форм, механізмів, способів реалізації корпоративного волонтерства. Важливим завданням цьому сенсі є вивчення соціальних потреб суспільства та здійснення аналізу і залучення зацікавлених сторін, що дозволить вибрати найефективнішу роль та задовольняти потреби нужденних людей повною мірою.

Мета статті: висвітлення процесу побудови партнерства між бізнесом та неприбутковими організаціями в межах практики корпоративного волонтерства.

Постановка проблеми. Важливою проблемою сьогодення є дослідження особливостей організації співпраці бізнес-компаній із недержавними організаціями (НДО) в рамках реалізації програм корпоративного волонтерства. Це викликано тим, що в ситуації запровадження бізнес-компаніями волонтерських програм без партнерства із НДО, виникає низка класичних питань, які потребують фахової відповіді: кому допомагати, на що спрямовувати свої зусилля, яким чином мотивувати співробітників і як підтримувати їх інтерес до благодійності, як розпочати волонтерську програму і якими мають бути її результати,як вона має закінчуватисьтощо. Наразі існує напрацьований досвід співпраці між бізнесом та недержавними організаціями в Україні, але він не є системним і потребує більш детального вивчення.

Аналіз підходів до розв'язання проблеми. Корпоративне волонтерство активно розвивається у більшості країнах світу. Бізнес-структури, що працюють в Україні, не є виключенням. До впровадження програм корпоративного волонтерства долучаються як транснаціональні компанії, що працюють в Україні, так і національні комерційні організації.

Ученими і практиками виокремлено два основних підходи до здійснення корпоративного волонтерства.

Перший підхід – *Employer-led approach (роботодавець-підхід)* відштовхується від затвердженої корпоративної стратегії при розробці програм корпоративного волонтерства, враховуючи перспективи розвитку компанії та ризики, що пов'язані з цим. Такі програми, як правило, більш структуровані й систематизовані. Часто запропонована ними волонтерська діяльність пов'язана з основним бізнесом (*Core Business*) компанії та професійними навичками волонтерів. Прикладом таких програм може бути проведення безкоштовних курсів з елементарної фінансової грамотності серед вразливих верст молоді від аудиторської компанії або розбудова професійних навичок соціального маркетингу неприбуткової організації від рекламного агентства.

У другому підході – *Employee-led approach (співробітник-підхід)* роль компанії обмежена (фінансовою чи просто ідеологічною) підтримкою різноманітних проектів та ініціатив, ініційованих працівниками. Волонтерська діяльність здійснюється переважно у вільний від роботи час та відрізняється різноманіттям форм і напрямків.

За результатами практики соціального управління в бізнес-структурах можемо зробити висновок, що методологія здійснення корпоративного волонтерства однієї компанії може істотно відрізнятися від іншої. Це пояснюється тим, що існують різні форми корпоративного волонтерства.

Найлегша та найменш обтяжлива для компанії форма корпоративного волонтерства – це офіційне та своєчасне визнання заслугволонтерів. Іншими словами, компанія допомагає волонтеру відчути успіх і підтримку та відзначає його внесок. Існує багато способів це зробити: від статей і фотографій у корпоративних журналах і бюлетенях до корпоративних відзнак чи зустрічей із найвищим керівництвом компанії для найактивніших волонтерів.

Якщо особисті внески працівників у корпоративні волонтерські проекти збільшуються,–це доказ того, що компанія поділяє та підтримує ціннісний вектор своїх співробітників. Корпоративний регламент встановлює: принцип збільшення (наприклад, компанія подвоює суму, зібрану співробітниками на реалізацію волонтерських проектів); тематику проектів (що дозволяє скоригувати їхню спрямованість відповідно до цілей та стратегії компанії). Пріоритетні напрямки можуть бути встановлені як "директивно" компанією, так і в ході колективного обговорення працівниками.

Важливо відмітити, що на Заході корпоративне волонтерство зазвичай реалізують у форматі *dollars for doers* ("гроші за вчинки"): внесок компанії в реалізацію соціаль-

© Чуйко Олена, Свецька Людмила, 2016

них проектів розраховується на основі робочого часу, витраченого співробітниками в організаціях третього сектору. Отже, компанія передає кошти (або власну продукцію) організаціям, у діяльності яких активну участь беруть власні співробітники-волонтери. Розмір пожертви еквівалентний вартості робочого часу, витраченого працівниками, чи за умови накопичення ними певної кількості волонтерських годин.

За альтернативною схемою "банк часу" компанія узгоджує певний "бюджет" робочого часу, який співробітники можуть витратити на підтримку певних соціальних волонтерських програм (як правило, від 1-2 годин на тиждень). Ця схема поширена в тих компаніях, де існує "погодинна" ставка, наприклад, в аудиторських, консалтингових, юридичних. "Банк часу" може також надавати гнучкий графік роботи або додаткові дні відпустки співробітникам, які долучаються до КВ у вільний від роботи час.

Відрядження співробітників на соціальні проекти ("спеціаліст на прокат") дозволяє їм зануритись у реальне життя, в незвичних зовнішніх умовах використати власні знання та досвід. Тривалість таких "відряджень" може коливатися від тижня до року чи навіть більше і переважно залежить від фінансових можливостей компанії та вимог програм корпоративного волонтерства. Робота в абсолютно нових умовах допомагає уникнути ефекту професійного "згорання", відновлює енергію та ентузіазм, надає унікальні можливості професійного та особистісного росту. Однак це досить дорога форма корпоративного волонтерства, адже протягом таких відряджень співробітники продовжують отримувати зарплатню та соціальні виплати.

Треба підкреслити, що наведений перелік форм КВ не є вичерпним. Деякі компанії в розробці програм КВ ставлять додатковий акцент на командному чи сімейному форматі волонтерства. Насамкінець, не можна не згадати можливості *е*-волонтерства, де консультації, поради та передача навичок можуть відбуватись онлайн за гнучким графіком та без необхідності витрачати час на подорож. У свою чергу, необхідно зазначити, що ефективне волонтерство вимагає і реальних соціальних контактів.

Варто відмітити, що існує два види корпоративного волонтерства:

- неспецифічний вид – це коли співробітникам не потрібні спеціальні знання для того, щоб брати участь у програмах корпоративного волонтерства (роботи з благоустрою, екологічні акції, тощо);
- специфічний вид – це діяльність, в якій задіяні професійні знання та навички співробітників, наприклад: надання консультативних послуг волонтерами, робота в ролі наставника, передача професійних знань [1].

Зауважимо, що типи проектів, в яких беру участь волонтери, можуть варіюватися від проектів розвитку місцевої громади і проектів поліпшення здоров'я й безпеки громадян до проектів захисту довкілля [2]. Проекти розвитку громад включають будівництво житла, збір продуктів харчування, кампанії для збору коштів, проведення марафонів, прибирання парків, читання для дітей, проведення виховної роботи серед молоді із груп ризику, проведення занять у школах, догляд літніх людей, готування їжі для благодійних їдалень, навчання роботі на комп'ютері, проведення занять у школах.

Проекти з охорони здоров'я та безпеки громадян – волонтери проводять заняття з фізичної підготовки для дітей та підлітків, розповсюджують інформацію про ВІЛ/СНІД, навчають дітей правил дорожнього руху. Екологічне волонтерство може включати прибирання сміття, насадження дерев, очищення річок та берегів, благоустрій природних ділянок.

Отже, нематеріальний характер мотивації та соціальна значущість волонтерської роботи є невід'ємними ознаками волонтерства, тому його доцільно провадити в бізнес-компаніях, котрі шукають ефективних інструментів побудови корпоративної культури на засадах соціальної відповідальності.

Міжнародні організації, що спеціалізуються на економічному розвитку, визнають важливість міжсекторального партнерства, зокрема партнерства між громадськими організаціями та бізнесом, в поширенні концепції сталого розвитку. В грудні 2005 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію "На шляху до глобального партнерства" (Toward Global Partnerships), мета якої полягає у збільшенні внеску громадських організацій, суспільства, приватного сектору та інших груп заінтересованих сторін у процес національного розвитку за допомогою глобального партнерства. Дана резолюція закликає до партнерства між секторами в наступних сферах:

- залучення нових інвестицій і політика зайнятості;
- охорона здоров'я;
- використання природних ресурсів та екологічний менеджмент;
- енергетика;
- сільське господарство;
- вплив на зміни клімату.

Варто зазначити, що партнерство між громадськими організаціями і бізнесом є для компанії одним із інструментів управління впливом і виправдання надій, що покладені на неї урядами і громадами. Прагнення до впровадження більш відповідальних практик спонукало деякі компанії до пошуку громадських організацій, які могли б на партнерських засадах допомогти реалізувати власні рішення (проекти, програми). Зазвичай громадські організації мають вищий рівень довіри в суспільстві й іноді більш компетентні у вирішенні соціальних проблем і питань охорони навколишнього середовища. Тому компанія, що співпрацює з громадськоюорганізацією, має більш позитивний суспільний імідж.

Останнім часом відмінності між бізнесом і громадськими організаціями стають дедалі більш розмитими. Головна різниця, котра досі залишається актуальною,– в тому, що, за словами експертів, громадські організації мають монополію на принципи, а компанії – на прибуток.

Основними типами партнерства між громадськими організаціями і бізнесом є:

1. *Філантропія:* найбільш традиційна форма партнерства, найчастіше зустрічається у стосунках між бізнесом та НДО. Цей вид партнерства передбачає односторонню передачу ресурсів від бізнесових компаній до організацій "третього сектору". Процес філантропічного партнерства простий, проте рівень залучення сторін досить низький, до того ж такий тип партнерства замало стосується діяльності бізнесової компанії.

2. *Взаємний обмін:* передбачає партнерство, в рамках якого стосунки між бізнесом і НДО ґрунтуються на обміні ресурсами для певних заходів. Наприклад, компанія надає певну суму грошей залежно від продажу певного продукту з логотипом партнерської громадської організації.

3. *Стратегічне (стале) партнерство*: стратегічні партнери працюють над спільною проблемою, що потребує вирішення. Цей вид партнерства робить партнерів більш залежними один від одного, і вдала робота за такого типу партнерства можлива, лише якщо налагоджено обмін ідеями, ресурсами і зусиллями. Подібне партнерство має найбільший потенціал, оскільки об'єднання зусиль дозволяє сторонам досягти таких результатів, які були б неможливі при самостійному вирішенні

проблеми. Стратегічне партнерство з громадськими організаціями є важливим у світлі:

• надання експертизи і залучення додаткового зовнішнього потенціалу для програм із розвитку громад, що допоможе у виконанні цілей і завдань компанії в сфері корпоративної соціальної відповідальності (КСВ);

• вибудовування корпоративної репутації й довіри до компанії, що може підтримати її позицію серед ключових стейкхолдерів і широкої громадськості;

• завчасного попередження потенційних проблем у зв'язках з громадськістю.

4. *Корпоративне волонтерство:*залучення працівників бізнесових компаній до роботи в громадських організаціях або громаді. Близько 90 % великих компаній у США і 30 % у Великобританії мають програми корпоративного волонтерства. Персонал компанії зазвичай виконує волонтерську діяльність у робочий час, оплачуваний компанією. Також група працівників може допомагати у реалізації проекту громадської організації – така робота буде корисною як для компанії, так і для НУО, оскільки дасть можливість згуртувати працівників компанії і прискорить процес впровадження проекту громадською організацією.

Обговорення результатів дослідження. Метою дослідження стало виявлення специфіки побудови партнерських стосунків між бізнесом та НДО в межах практики корпоративного волонтерства в українських реаліях. В дослідженні було охоплено дві групи респондентів:сім бізнес-компаній, що реалізовують програми з корпоративного волонтерства: Ernst & Young, Pricewaterhouse Coopers, Київстар, Platinum Bank, BDO, Кока-Кола Беверіджис Україна, РУСАЛ та п'ять недержавних організацій з сфери соціальної роботи, що мали досвід роботи з корпоративними волонтерами: Благодійна організація "Місто щасливих дітей", Громадська організація "Енергія миру", Благодійна організація "Сяйво веселки", Благодійний фонд "Товариство "Приятелі дітей""; Міжнародна благодійна організація "Український Жіночий Фонд".

Було виявлено таке:

1) Три компанії самостійно реалізовують програми корпоративного волонтерства, серед основних причин відсутності співпраці із НДО були названі: незнання ринку недержавних організацій; нерозуміння ролі НДО в процесі реалізації програм корпоративного волонтерства; незнання змісту та меж допомоги, яку може отримати бізнес-компанія від НДО.

2) Інші чотири компанії мали досвід співпраці з громадськими та благодійними організаціями. Пошук партнерів компанії здійснюють за такими критеріями:

• прозорість діяльності громадської чи благодійної організації;

• наявність попереднього вдалого досвіду, позитивний результат попередніх проектів;

• відкрита звітність організації;

• сфера діяльності НДО цікавить бізнес-організацію;

• гарна репутація на ринку соціальних послуг;

• позитивні відгуки та рекомендації інших компаній;

• готовність НДО до співпраці.

3) Бізнес-компанії очікують, що недержавні організації стануть майданчиками для корпоративного волонтерства, вони візьмуть на себе певні кроки та функції (мотивація співробітників, навчання та підготовка до волонтерської діяльності, забезпечення публічності, оцінка ефективності тощо), і будуть забезпечувати їх реалізацію. Для компаній також важливим є те, щоб організації були гнучкі, відкриті, готові до діалогу та навчання, готовими до змін та до отримання нового досвіду. Бізнесу важливо, щоб їх партнер розвивався, змінювався, покращував свою роботу.

4) Співпраця з НДО допомогла бізнес-компаніям підвищити результат волонтерської програми, забезпечила її інформаційну підтримку, підвищила репутацію компанії та посприяла задоволенню персоналу від участі у волонтерській діяльності. Респонденти радять перед початком партнерства провести внутрішню оцінку потреб та інтересів компанії, визначити контактних осіб відповідальних за партнерство. Це допоможе при виборі партнера в майбутньому та посприяє налагодженню комунікаційного процесу.

5) Представники громадського сектору, в свою чергу очікують, що співпраця з бізнес-компаніями в рамках корпоративного волонтерства зміцнить організацію, стане початком системної та систематичної допомоги для організації від компанії. Недержавні організації розглядають таку співпрацю, як ресурс для досягнення своєї місії, отримання нового досвіду, внесок у вирішення соціальної проблеми, налагодження процесу постійної допомоги від конкретної компанії, залучення нових партнерів з числа стейкхолдерів компанії. Також респонденти відзначили, що очікують від бізнес-компаній рівноправного ставлення до організації та професійного підходу до діяльності. Труднощі партнерства пов'язанні з особливостями процесу організації роботи, а саме з комунікацією та системою дедлайнів у бізнес-компаніях.

6) У більшості громадських та благодійних організацій співпраця з комерційними компаніями носить ситуативний характер. Проте респонденти відзначають важливість системного характеру співпраці. Посприяти цьому може надання якісної звітності про результати партнерства компанії, представлення результатів корпоративного волонтерства громадськості тощо. Всі учасники дослідження відмітили, що недержавним організаціям варто не чекати пропозицій від бізнесу, а проявляти власну ініціативу та зацікавленість в партнерстві.

Із отриманих результатів дослідження, можна виділити такі фактори успіху партнерства між бізнес-компаніями та НДО:

1. *Терміни проведення і оцінка.* Узгодження взаємоприйнятних термінів реалізації проекту з чітко визначеними критеріями, конкретними завданнями, підтримка постійного контакту для забезпечення розвитку проекту.

2. *Висвітлення успіхів.* Результати проекту повинні бути виміряні (а отже, вимірюваними) і оприлюднені. Варто висвітлювати досягнення: це збереже ентузіазм працівників компанії та громадської організації. Крім цього, потрібно спільно з представниками партнера розробити план комунікації зі зв'язків з медіа, включаючи (за необхідності) антикризовий план.

3. *Побудова довіри.* Надійні партнерські відносини між компанією та її партнерами залежать від обопільної довіри та прозорості. Обидві сторони повинні бути відвертими щодо власних очікувань від проекту і заздалегідь обговорити можливі розбіжності з реалізації та очікуваних результатів проекту.

4. *Команди проектів.* До реалізації проекту необхідно залучити керівництво обох сторін. Важливо наявність професійного лідера команди, здатного мотивувати учасників проекту. Також потрібно, щоб кожен учасник проекту знав і розумів свою роль в процесі його реалізації.

5. *Встановлення меж.* Слід визначити, які сфери діяльності та ресурси компанії потрібно залучити до реалізації проекту.

6. *Партнерство при збереженні незалежності.* Для збереження незалежності потрібно розуміти, що партнерство не обмежуватиме політику і позицію компанії з окремих питань.

Отже, не дивлячись на труднощі, що можуть виникати в процесі партнерства сторін, при дотриманні вище зазначених умов, партнерством можна досягти високих результатів та зробити програму корпоративного волонтерства дійсно ефективною.

Список використаних джерел

1. Благодійність бізнесу: корисно для себе, ефективно для інших. Інформаційно-методичний посібник / Гулевська-Черниш А., Мацібох О., Мурашко Д. та ін. – К. : Книга плюс, 2009. – 152 с.
2. Благотворительность в зеркале общественного мнения. Обзор исследований / сост. Н. Шувалова. – М. : Форум Доноров, 2009. – 54 с.
3. Практика благодійної діяльності бізнес-компаній в Україні: сучасний досвід. За результатами дослідження / Гулевська-Черниш А., Непочатова Д., Паливода Л., Шендеровський С. – К. : Салютіс, 2010. – 60 с.

Надійшла до редколегії 25.04.16

Елена Чуйко, д-р психол. наук, доц.
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко, Киев
Людмила Свецкая, магист
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко, Киев

ПАРТНЕРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОГО ВОЛОНТЕРСТВА

Статья раскрывает теоретические и прикладные основания внедрения корпоративного волонтерства в практику благотворительной деятельности. Освещаются результаты исследования, направленного на изучение особенностей построения партнерских отношений между бизнес-компаниями и негосударственными организациями в практике корпоративного волонтерства.

Ключевые слова: корпоративное волонтерство, благодетельность, негосударственные организации (НГО), бизнес-компании, партнерство.

Helen Chuiko, Dr. of Psychology, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv;
Ludmila Svets'ka, master
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PARTNERSHIP AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF CORPORATE VOLUNTEERING

The article reveals the theoretical and applied foundations of the implementation of corporate volunteering in the practice of charity. Describes the results of a study aimed at investigating the characteristics of building partnerships between business companies and non-governmental organizations in the practice of corporate volunteering.

Keywords: corporate volunteering, beneficence, non-governmental organizations, the business of the company, the partnership.

УДК 159.99

Сергій Шиковець, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ РЕГІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ

У статті міститься методологічне обґрунтування та досвід практичного дослідження поля ментальності представників регіональних спільнот України. Предмет дослідження обумовлює його особливу актуальність, адже з-поміж сукупності психологічних особливостей саме через менталітет та ментальність відкривається зручна можливість простежити способи сприйняття, інтерпретації реальності і реагування на неї, процеси уніфікації способів світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння та ідентичністьпатернів поведінки. Дані факти дають можливість глибше зрозуміти етнопсихологічні особливості регіональних спільнот та використати знання з метою консолідації українського суспільства та протидії "регіональному сепаратизму".

Ключові слова: етнопсихологія, психологічна проблематика регіоналістики, регіональні спільноти України, ментальність, менталітет.

Постановка проблеми обумовлена помітною активізацією трансформаційних процесів у сучасному глобалізованому світі, що значною мірою відображає їх регіональну специфіку та етнорегіональні особливості. При цьому досвід європейських держав, які мають поліетнічний склад населення та істотні регіональні відмінності, переконливо свідчить, що успіх євроінтеграції України багато в чому залежить від практичної реалізації етнорегіональної політики. Це неможливо без урахування психологічних особливостей представників регіональних спільнот.

Мета статті – виявити психологічні особливості представників регіональних спільнот України (зокрема особливості менталітету та ментальності) та встановити їх вплив на формування цілісної української нації (психологічний компонент процесу – формування спільного вектора свідомості).

Результати теоретичного дослідження говорять про те, що об'єктивне психологічне вивчення реальності, яка відображається поняттями "менталітет" та "ментальність", вимагає чіткого і максимально однозначного трактування їх змісту.

Поняття "ментальність" розуміється як базова характеристика системи психологічних механізмів репрезентації досвіду у свідомості людей історично визначеної лінгвокультурної спільності, що фіксує функціонально-динамічні аспекти відповідного внутрішнього досвіду, тоді як більш уживане слово "менталітет" позначає змістовні сторони феномена.

Прагнучи до уточнення поняття "менталітет", багато авторів використовують вельми неоднозначні або навіть метафоричні описи, відносячи їх то до менталітету, то до ментальності, і визначення, подібне до наведеного вище, яке стосувалося б саме менталітету, доводилося зустрічати рідко.

Слід зауважити, що при всій строкатості і різноманітності визначень того, що є менталітет і чим він не є, не втратило актуальності наступне зауваження: "Коли хочуть пояснити щось незрозуміле, котре ніби витає в повітрі, але об'єктивно існує, кажуть: "Це наш менталітет"; коли не бажають чогось пояснювати – теж знаходять відмовку в менталітеті... Є багато спроб дати визначення і пояснення феномену менталітету. Але цього не дозволяють зробити межі колишньої (а в дечому і нині чинної) наукової парадигми" [4, с. 23]. Іншими словами, користуючись словом "менталітет" не як терміном, а для фіксації певних аспектів психічної реальності, їм позначають специфічний внутрішній досвід, що виникає внаслідок загальної несвідомої орієнтації індивіда у власній культурі. "Ментальність" або "менталітет" є сучасним вираженням того, що Е. Дюркгайм називав колективними уявленнями, *participation mistique*.

© Шиковець Сергій, 2016

Нам близька позиція Л.Я. Гозмана і О.Б. Шестопал, які вважають, що політичний менталітет включає, крім стильової унітарності, і спільність змістовної сторони – "поглядів, цінностей, почуттів тощо, які складаються в певні набори" [2, с. 129]. Спробуємо чітко визначити структуру політичного менталітету, що включає поряд з політичною свідомістю і несвідомі або неусвідомлені компоненти (тобто свого роду "політичне несвідоме").

Мотиваційний блок:

1. Потреби (потреби, що утворюють мотиваційну сферу політичної психології, є продуктом екстраполяції в неї особистих потреб. Умова екстраполяції – їх макросоціальна атрибуція).

2. Цінності.

3. Установки (когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти). Види або форми політичних установок – судження, диспозиції, переконання.

Пізнавальний блок:

1. Інтерес (від того, чому людина цікавиться політикою, залежить, що саме її цікавить і як здійснюється процес пізнання).

2. Інформованість.

3. Когнітивний стиль (спосіб мислення).

4. Операціональний код (структура операціонального коду, за С. Уолкером, включає деякі характеристики уявлень політика та актуалізацію цих уявлень на поведінковому рівні).

Резюмуючи, ми визначаємо, що співвідношення понять "менталітет" і "ментальність" будемо розуміти не спрощено-механічно, як відношення загального до конкретного, цілого до частини. Саме ментальність як сукупність семіотичних втілень картини світу продукує конкретний зміст менталітету, який є, таким чином, епіфеноменом ментальності.

Ментальність розуміється нами в процесуальному плані як груповий процес символіко-семіотичного моделювання, що перманентно протікає, не усвідомлюється індивідами, структурує стильове когнітивно-емоційне одноманіття картини світу соціо- та / або лінгвокультурної спільності.

У плані генези і змісту: менталітет (політичний менталітет) – це результат сукупного впливу умов, механізмів і форм відображення об'єктивної (політичної) реальності на становлення універсальних для певної етнокультурної або соціально-політичної спільності способів світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння і поведінки (у полі взаємодії суб'єктно-об'єктних політичних відносин).

Ментальність сучасної людини змальовує її як дійову особу. Якщо в класичній схемі універсуму глибина людини вимірювалася послідовністю кроків рефлексії – уявити уявлення, потім уявлення уявлення і т. д.,– то тепер складність людини, крім здатності рефлексії, полягає насамперед у активному несвідомому, яке потаємно містить умови буття та формує ті самі уявлення (ментальні форми), у яких раніше бачили лише байдужі копії речей. Людина виявила себе там, де раніше залишалася невидимою, і ця знайдена біологічна та соціокультурна природа, яка зосередила цінності і опосередкувала її взаємодії зі світом, виявилася джерелом активності. Методологічною основою дослідницьких підходів до визначення змісту політичної ментальності і менталітету можуть бути різні теорії. Однією з найбільш евристичних, на наш погляд, є теорія его-ідентичності Е. Еріксона, спираючись на яку можна через аналіз ряду взаємопов'язаних понять, підійти до синтезу і усвідомлення механізмів і процесів становлення і розвитку політичної ментальності і політичного менталітету.

Специфіка дослідження визначалася необхідністю дистанціювання від традиційних інтерпретацій поняття "субкультура" в антропології і соціології і потребою у вивченні структури і змісту цього поняття методами соціальної психології. Адже, найімовірніше, поняття "політичний менталітет" може бути співставлене і з типом культури соціуму в цілому.

На відміну від антропологічного та соціологічного підходів, підставою для виділення субкультур слугував розгляд діяльності і споглядання як двох універсальних способів буття людини в культурі. Вимірювання сутнісних характеристик діяльності і споглядання – інтенсивності і продуктивності – дає можливість здійснити виявлення субкультур та їх представленості в групах або соціальних стратах у конкретній соціокультурній, економічній, етнополітичній ситуації.

Н.Ф. Каліна, Є.В. Чорний, О.Д. Шоркін за результатами досліджень створили базову матрицю субкультур (табл. 1), взявши в якості об'єкта дослідження міру їх задоволеності-незадоволеності [6, с. 46].

Таблиця 1

Матриця субкультур

	Д I	Д II	Д III	Д IV	
	Абсурдист	**Зайвий**	**Майстер**	**Щасливчик**	
С IV	1	2	3	4	Світ небуття
С III	5	6	7	8	Світ духовності
С V	9	10	11	12	Світ активності, що пробуджується
С II	13	14	15	16	Світ імітацій
С I	17	18	19	20	Світ егоцентризму

У дослідженні політичного менталітету та ментальності за принципом субкультур Н.Ф. Каліної, Є.В. Чорного, О.Д. Шоркіна таксономія субкультур була обмежена шістьма осередками: чотирма базовими субкультурами, що визначаються поєднанням інтенсивності діяльності та її продуктивності (I – діяльність інтенсивна і продуктивна; II – діяльність інтенсивна й непродуктивна; III – діяльність неінтенсивна і продуктивна; IV – діяльність неінтенсивна і непродуктивна), а також двома проміжними осередками, які частково схоплюють динаміку переходу з однієї базової комірки в іншу і ідентифікують субкультури не тільки в діяльнісному ключі, але і в плані споглядання. На думку вищезгаданих дослідників, саме такий підхід є релевантним можливостям розробленого ними вимірювального інструменту – двох оригінальних опитувальників: ТСН-I (включає 49 висловлювань) і ТСН-II (включає 48 прислів'їв). Саме ТСН-I буде використаний у нашому дослідженні для визначення змістових психологічних полів політичної ментальності та менталітету представників регіональних спільнот України. У процесі теоретичного аналізу проблеми нами були прийняті методика та процедура дослідження Н.Ф. Каліної, Є.В Чорного, О.Д. Шоркіна (ТСН-I) [6].

У ході емпіричного дослідження респондентами виступили студенти 1–6 курсів вищих навчальних закладів чотирьох досліджуваних регіонів України, а саме: для Центрального регіону – студенти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Вінницького національного технічного університету, Київського

національного лінгвістичного університету (серед респондентів осіб чоловічої статі – 23,3 %, жіночої статі – 76,7 %); для Західного регіону – студенти Львівського інституту економіки і туризму, Рівненського державного гуманітарного університету, Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, Львівського національного університету імені І. Франка, Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (серед респондентів осіб чоловічої статі – 26,7 %, жіночої статі – 73,3 %); для Південного регіону – студенти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеської державної академії будівництва і архітектури, Одеського національного політехнічного університету, Одеської національної морської академії, Одеського державного екологічного університету, Одеського художнього училища імені М.Б. Грекова, Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (серед респондентів осіб чоловічої статі – 30 %, жіночої статі – 70 %); для Східного регіону – студенти Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Донецького національного університету, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Українського державного хіміко-технологічного університету (серед респондентів осіб чоловічої статі – 36,7 %, жіночої статі – 63,3 %) та студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка з усіх досліджуваних регіонів відповідно.

Вибірка становила 200 респондентів – по 50 від кожного регіону. Респонденти були віком 17–33 роки.

Аналіз результатів дослідження показує, що у Центральному регіоні найпоширенішими неусвідомлюваними станами внутрішньої ідентичності респондентів є стани, характерні для субкультур: "щасливчик" / "майстер–щасливий" (40 % респондентів); "щасливчик" (23,3 % респондентів); "щасливчик" / "майстер–травмований" (10 % респондентів), у Західному регіоні – "щасливчик" / "майстер–щасливий" (30 % респондентів); "щасливчик" (23,3 % респондентів); "майстер–щасливий" / "майстер–травмований" (10 % респондентів), у Південному регіоні – "щасливчик" / "майстер–щасливий" (40 % респондентів); "щасливчик" (30 % респондентів), у Східному регіоні – "щасливчик" / "майстер–щасливий" (20 % респондентів); "майстер-щасливий" (20 % респондентів); "щасливчик" (16,7 % респондентів). Представлення двох субкультур в однаковій мірі у виборі респондентів свідчить про широке коло їхніх інтересів та наявність у них кількох сфер діяльності, позначених різними рівнями успішності та патернами особистого чи громадського ставлення. Представлення однієї субкультури у виборі респондентів свідчить про вузькоспрямовану сферу діяльності, сферу інтересів, культурних практик та розмірковувань досліжуваних.

Спираючись на психологічний зміст неусвідомлюваних станів внутрішньої ідентичності представників цих субкультур, можна змалювати загальну картину сприйняття, інтерпретації реальності та реагування на неї представників цього регіону України. Отримана множина характеристик найпоширеніших у регіоні субкультур і буде змістовою характеристикою менталітету розглянутої регіональної спільноти, продукованою на основі ментальності її представників – сукупності семіотичних втілень їхньої картини світу.

Отже, менталітет представників регіональної спільноти Центрального регіону є множиною наступних характеристик його носіїв: незадоволеність зовнішніми відносно особистості обставинами відсутня або мінімальна; це особи, що сприймають себе в цілому успішними, везучими; життєві проблеми та невдачі або витісняються, або позитивно переробляються; успіх не обов'язково співвідноситься з діяльністю, з результатами роботи, хоча праця може бути досить продуктивною або сприйматися такою при невисокій інтенсивності; задоволеність життям – результат конструктивного осмислення досвіду; у певному сенсі це фаталісти, але їх фаталізм зі знаком "плюс", оптимістичний; у праці їм властива висока інтенсивність і відповідна продуктивність; ступінь успішності життя співвідносять з задоволеністю роботою та досягненнями в цій сфері; задоволеність людей цього типу пояснюється визнанням і високою оцінкою оточуючих або самодостатністю, автономністю; можлива і наявність всіх цих факторів одночасно; їх анітрохи не заспокоює сентенція про те, що за все доводиться розплачуватися; автономність, проте з відсутністю почуття самодостатності – їхні характерні риси.

Рівень соціальної бажаності відповідей респондентів є доволі низьким [1, 7], що говорить про справжню щирість відповідей респондентів без посилань на усталені суспільні канони мислення, поведінки та здійснення задумів.

Менталітет представників регіональної спільноти Західного регіону можна описати множиною наступних характеристик його носіїв: незадоволеність зовнішніми відносно особистості обставинами відсутня або мінімальна; це особи, що володіють розвиненою духовністю, відчувають лише тимчасове невдоволення собою в процесі втілення в життя кожного нового етапу нескінченного прагнення до вищої досконалості; спостерігається перехід від самовдоволення до вимогливості до себе, але в цілому характеризуються задоволеністю; можна вважати, що вони переважно інтровертні і мало тяжіють до зовнішньої активності; з іншого боку, максима недіяння, відчуженості від світу іншої частини представників регіональної спільноти в значній мірі взагалі знімає проблему незадоволеності; це особи самовдоволені, задоволені буттям настільки, що часто змушені маскувати це показною незадоволеністю; вони можуть представляти небезпеку лише тоді, коли раптово втрачають те, чим володіють; проте властива їм орієнтація спрямована переважно на буття, а не на володіння; інша частина представників спільноти характеризується тим, що успішність життя та ступінь задоволеності ним безпосередньо пов'язуються з роботою і впливом результатів на якість буття і побуту; це – майстри своєї справи, яких, на жаль, поглинає рутина.

Рівень соціальної бажаності відповідей респондентів є доволі низьким [2, 1], проте вищим, ніж для Центрального регіону, що говорить про щирість відповідей респондентів без посилань на усталені суспільні канони мислення, поведінки та здійснення задумів (ці якості представлені меншою мірою, ніж у представників Центрального регіону).

Менталітет представників регіональної спільноти Південного регіону складається з наступних характеристик його носіїв: незадоволеність зовнішніми відносно особистості обставинами відсутня або мінімальна; це особи, що володіють розвиненою духовністю, відчувають лише тимчасове невдоволення собою в процесі втілення в життя кожного нового етапу нескінченного прагнення до вищої досконалості; спостерігається перехід від самовдоволення до вимогливості до себе, але

в цілому характеризуються задоволеністю; можна вважати, що вони переважно інтровертні і мало тяжіють до зовнішньої активності; з іншого боку, максима недіяння, відчуженості від світу іншої частини представників регіональної спільноти в значній мірі взагалі знімає проблему незадоволеності; це особи самовдоволені, задоволені буттям настільки, що часто змушені маскувати це показною незадоволеністю; вони можуть представляти небезпеку лише тоді, коли раптово втрачають те, чим володіють; проте властива їм орієнтація спрямована переважно на буття, а не на володіння.

Рівень соціальної бажаності відповідей респондентів є доволі низьким [2, 4], проте найвищим серед показників усіх чотирьох регіонів, що говорить про найнижчу щирість відповідей даної групи респондентів. Можливо, ця ситуація пов'язана з особливим становищем у даному регіоні – безпосереднім сусідством із зоною нестабільності на Донбасі та з тимчасово анексованою територією Криму. Тоді це може свідчити й про приховування респондентами особистих точок зору та вподобань, у тому числі й політичних.

Менталітет представників регіональної спільноти Східного регіону утворений множиною наступних характеристик його носіїв: незадоволеність зовнішніми відносно особистості обставинами відсутня або мінімальна; це особи, що володіють розвиненою духовністю, відчувають лише тимчасове невдоволення собою в процесі втілення в життя кожного нового етапу нескінченного прагнення до вищої досконалості; спостерігається перехід від самовдоволення до вимогливості до себе, але в цілому характеризуються задоволеністю; можна вважати, що вони переважно інтровертні і мало тяжіють до зовнішньої активності; з іншого боку, максима недіяння, відчуженості від світу іншої частини представників регіональної спільноти в значній мірі взагалі знімає проблему незадоволеності; це особи самовдоволені, задоволені буттям настільки, що часто змушені маскувати це показною незадоволеністю; вони можуть представляти небезпеку лише тоді, коли раптово втрачають те, чим володіють; проте властива їм орієнтація спрямована переважно на буття, а не на володіння; тут, виявляється, представлена найбільша, у порівнянні з результатами інших регіонів, частка справжніх майстрів своєї справи, упевнених та зорієнтованих на успіх у професійному зростанні та особистісному вдосконаленні (це може бути пов'язано з особливостями вибірки даного регіону, частину якої склали студенти – переселенці із зони АТО з чіткою, патріотичною життєвою позицією та посиленим прагненням до професійної реалізації).

Рівень соціальної бажаності відповідей респондентів є доволі низьким – найнижчим серед чотирьох регіонів [1, 6], що говорить про щирість відповідей респондентів без посилань на усталені суспільні канони мислення, поведінки та здійснення задумів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У ході дослідження було опрацьовано теоретичні погляди, поширені в сучасній вітчизняній та зарубіжній психології (зокрема в етнопсихології, соціальній та політичній психології), політології, економічній теорії, соціології, культурології та навіть у такій суперечливій, якщо не сказати скандальній, науці як регіоналістика щодо об'єктивних причин поділу українського суспільства на регіональні спільноти, наслідків, результатів та взагалі доцільності такого явища. Задля висвітлення саме психологічного підґрунтя регіонального поділу в сучасній Україні було реалізовано практичну частину дослідження, себто здійснено опитування студентських вибірок представників згаданих регіональних спільнот за надійними та валідними методиками вітчизняних фахівців для визначення: змісту поля ментальності та складових менталітету членів регіональних спільнот.

З отриманих нами та проаналізованих вище результатів даного дослідження випливає, що з етнопсихологічної точки зору, принаймні на рівні студентства, між представниками регіональних спільнот України немає значущих відмінностей (при найприскіпливішій перевірці можна відзначити лише деяку особливу схожість між представниками спільнот Центрального та Західного регіонів з одного боку та Східного і Південного з іншого; проте це все ж не додає загальних значущих відмінностей). Навпаки, представники всіх регіональних спільнот показують неабияку подібність, а частково навіть ідентичність за окресленими вище показниками. Таким чином, дослідження підкреслює природну етнопсихологічну тотожність представників усіх куточків України, що говорить про цілісність та єдність українського народу, про сформовану та дієздатну українську націю, що не висловлює ані найменшої природної потреби у роздрібненні, сепаратизмі, творенні окремих територіальних спільнот на природних етнопсихологічних засадах.

Проте, явища сепаратизму та заклики до розмаїтих регіональних поділів України вже стали нашою історією. Отож, у чому тут причина? Невже психологічні закони не діють в реальних умовах? Корінь регіоналізму в Україні полягає не в природних етнопсихологічних особливостях населення, а в політико-економічних іграх з українцями. Саме в них причина псевдореферендумів. Саме через них гинули і гинуть наші співвітчизники.

Здійснене нами дослідження є свого роду базовою цеглиною для споруди дослідження політичної свідомості українського народу, яку ми маємо намір звести у майбутньому. Дане дослідження допоможе створити стратегію зміни світогляду та патернів поведінки українського суспільства на такі, що зможуть ефективно протидіяти спробам злочинних маніпуляцій правами та свободами населення на основі його слабких місць (необізнаності у важливих аспектах соціального існування та обмеженості світогляду).

Список використаних джерел

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Гозман Л.Я. Политическая психология / Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б. // Ростов-на-Дону : Феникс,1996.
3. Данилюк І.В. Становлення та розвиток основних понять етнічної психології: від духу народу до ментальності / І.В. Данилюк // Вісник Київського університету. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2003. – Вип. 17–18. – С. 33–36.
4. Донченко Е.А. Социетальная психіка / Е. А. Донченко. – К. : Наук. думка, 1994.
5. Дюркгейм Э. Социология / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995.
6. Калина Н.Ф. Лики ментальности и поле политики : Монография /Н.Ф. Калина, Е.В. Чёрный, А.Д. Шоркин. – К. : Агропромвидав України, 1999. – 184 с. – С. 167-171.
7. Курас І.Ф. Етнополітика. Історія і сучасність : Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курасас. – К., 1999. – С. 259.
8. Mandrou R. Magistratsetsorciersen Franceau XVII-e siècle / R. Mandrou. – Paris, 1968.

Надійшла до редколегії 19.04.16

Сергей Шиковец, студ.
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕНТАЛЬНОСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РЕГИОНАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ УКРАИНЫ

В статье содержится методологическое обоснование и опит практического исследования поля ментальности представите лей региональных сообществ Украины. Предмет исследования обусловливает его особую актуальность, поскольку среди совокупности психологических особенностей именно через менталитет и ментальность открывается удобнаяв озможность проследить способы восприятия, интерпретации реальности и реагирования на нее, процессы унификации способов мировосприятия, мироощущение, миропонимание и идентичность паттернов поведения. Данные факты дают возможность глубже понять этнопсихологические особенности региональных сообществ и использовать эти знания с целью консолидации украинского общества и противодействия "региональному сепаратизму".

Ключевые слова: этнопсихология, психологическая проблематика регионалистики, региональны сообщества Украины, ментальность, менталитет.

Sergiy Shykovets, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MENTALITY OF REGIONAL COMMUNITIES OF UKRAINE

This article contains methodological study and practical experience of research in the field mentality of regional communities in Ukraine. The purpose of the study makes it especially actual in our days because mentality as a construct offer convenient opportunity to trace the ways of perceiving, interpreting reality and responding to it, the unification of the ways of perception of the world, attitude, outlook and identical patterns of behavior. These features are more useful in scientific point of view than any other psychological features of members of regional communities. They make it possible to understand the ethno-psychological features of regional communities better and use the knowledge to consolidate Ukrainian society and negate "the regional separatism".

Keywords: ethnicpsychology, psychological problems of regionalistics, regional communities of Ukraine, mentality.

УДК:616.89- 008.441.1

Оксана Шпортун, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕЛОТОФОБІЇ У ХВОРИХ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ

Стаття присвячена дослідженню та виявленню нозологічної специфіки гелотофобії, гелотофілії і катагеластицизму у хворих на психічні розлади. Проводиться аналіз симптоматики та широкого паттерну емоційних станів проявів гелотофобії у здорових людей і людей, хворих на шизофренію.

Ключові слова:гелотофобія, неврозоподібна симптоматика, психічні розлади, соціофобія.

Інтерес до досліджень почуття гумору хворих психічними захворюваннями обумовлений поширеним серед клініцистів думкою про те, що його порушення можуть мати діагностичну значимість. Сприйняття гумору є унікальним феноменом, в якому наочно проявляється єдність інтелекту та афекту. У зв'язку з цим припускають, що порушення почуття гумору можуть виникати перш розвитку більш грубих інтелектуальних або емоційних порушень, що дозволяє проводити тонку діагностику на ранніх стадіях захворювання.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали уявлення про гелотофобію як про форму соціофобії (Тітц, Форабоско, Рух); психологічна концепція гумору як прояв переваги і ворожості (Платон, Аристотель, Грунер, Зіліман, Гоббс); теорія Р. Мартіна про негативні та позитивні стилі гумору в залежності від мети використання гумору: подолання внутрішньоособистісних проблем суб'єкта або поліпшення взаємин з оточуючими; принципи вітчизняного клініко-психологічного підходу до вивчення психічних розладів, заснованого на принципі синдромного аналізу (Зейгарнік, Критська, Мелешко, Поляків, Соколова, Коченов, Ніколаєва); принципи вітчизняної психіатричної школи, які розглядають соціофобію як соціальний тривожний розлад, що представляє інвалідизуюче хронічне захворювання, що має чіткі критерії діагностики в міжнародній класифікації хвороб (Каплан, Смулевич, Тиганов, Монтгомері, Ковпак).

Однак, незважаючи на практичну значимість подібних досліджень для клінічної практики, досі емпіричних даних у цій галузі вкрай мало. Дана обставина зумовила вибір теми дослідження – розлади емоцій – розлади гумору –гелотофобія таособливості її прояву у хворих на психічні розлади.

Мета статті: здійснитиінтерпретацію результатів дослідження гелотофобії у хворих на психічні розлади.

Завдання:розкрити поняття гелотофобії як фобічногорозладу;визначити симптоматику даного розладу;розглянути результати порівняльного аналізу вираження гелотофобії у хворих на шизофренію, хворих депресією і психічно здорових осіб.

Виклад основного матеріалу. Аналіз небагатьох існуючих робіт з дослідження порушень почуття гумору у хворих психічними захворюваннями дозволяє об'єднати їх у два основних напрямки. Кількісний підхід передбачає наявність "зниження" почуття гумору у пацієнтів. Він не дає психологічного пояснення такому дефіциту, і не дозволяє диференціювати хворих з різними діагнозами. Крім того, сприйняття гумору є складним багатовимірним феноменом і включає ряд параметрів: інтелектуальне розуміння змісту жарту, емоційну включеність, схильність до сміху тощо. Тому і порушення почуття гумору, очевидно, відбувається нерівномірно.

Вперше гелотофобію описав німецький психолог і психотерапевт М. Тітц. Він розглядав захворювання як особливу форму соціофобії. Зараз це явище широко досліджує німецький психолог В. Рух.На етіологію і патогенез гелотофобіі існує дві точки зору. Класики гелотології М. Тітц і В. Рух, О. Стефаненко, вважають гелотофобію різновидом соціофобії. Підтверджує цю точку зору схожість їх симптомів. За іншою гіпотезою, гелотофобія - порушення почуття гумору, пов'язане з ненормальним його використанням над такими людьми з дитинства. При цьому гумор перестає їх розслаблювати. За Р. А. Мартіном, гелотофобія відповідає саме самопринижуючому гумору [3]. В. Рух і Р. Пройер вважають, що явище гелотофобіі можна виділити не тільки як нозологічну одиницю, але і як синдром. Вони порівняли хворих з гелотофобією за критеріями М. Тітца, атипової депресією, типової депресією і психічно здорових. На

© Шпортун Оксана, 2016

питання, пов'язані з почуттям сорому, хворі з гелотофобією і атипової депресією відповідали однаково і відрізнялися від інших груп. Однак, конкретно з питань осміяння, хворі з гелотофобією різко відрізнялися від інших груп, мало відрізнялися між собою. На основі цього був зроблений висновок про самостійність синдрому. При цьому гелотофобічний синдром за В. Рухом і Р. Пройером перетинається з соціофобічним [7; 8; 9].

Розглянемо результати порівняльного аналізу вираження гелотофобії у хворих на шизофренію, хворих депресією і психічно здорових осіб. В рамках дослідження гелотофобії у хворих із психічними розладами звертає на себе увагу відсоткове співвідношення кількості випробовуваних, що мають різну ступінь вираження страху здаватися об'єктом глузування. В ході адаптації шкали GELOPH, 7,41 % умовно здорових досліджуваних продемонстрували як мінімум легкий ступінь вираження гелотофобії. Аналіз процентних співвідношень гелотофобії на здоровій вибірці, що брала участь у клінічному дослідженні, продемонстрував 11,2 % випробовуваних, які набрали як мінімум легкий ступінь гелотофобії, що наближається до значень, отриманих у результаті апробації опитувальника PhoPhiKat (12,5 %). Подібні розбіжності можуть забезпечувати різні соціально-демографічні змінні, які передбачають, насамперед, різний статевовіковий склад випробовуваних, а також різне співвідношення жителів, які проживають у різних за чисельністю населених пунктах. Таким чином, необхідний детальний якісний аналіз складу вибірок, а також акцент уваги на репрезентативності вибірки. У клінічній групі відсоток випробовуваних із шизофренією мають як мінімум легке вираження гелотофобії. Вираження гелотофобії у групі пацієнтів із шизофренію може залежати від декількох факторів: типу перебігу, форми, а також тривалості хвороби.

Аналіз вираження гелотофобії в трьох групах випробовуваних підтвердив припущення про те, що страх здаватися об'єктом глузування в групі здорових випробовуваних є значно меншим, ніж у групі психічно хворих людей. Однак гелотофобія у групі пацієнтів із шизофренією і пацієнтів з афективними розладами значимо не відрізняється, що знову ж таки може бути пов'язано з гетерогенним складом групи, типом перебігу і формою шизофренії. Виражена гелотофобія в групі пацієнтів із шизофренією поєднується з деякими результатами дослідження, які демонструють виражені соціофобічні прояви при шизофренії. У випадку простої шизофренії вони відбуваються за типом простого дефіциту (інтелектуальне зниження, падіння активності, втрата спонукань, аутизація). Сенситивні ідеї відносин в даному випадку можуть представляти стійкі переконання в негативному ставленні оточуючих. При шизофренії із в'ялим перебігом побічні зміни відбуваються у рамках переконання у власній психічної неповноцінності. При параноїчній шизофренії спостерігається виражена поведінка уникнення, а сенситивні ідеї відносин характеризуються ідеями переслідування.Дослідження зв'язку гелотофобії із тривалістю хвороби додатково дозволило побачити деякі особливості гелотофобії при шизофренії різних форм і типів перебігу. Зміна вираження гелотофобії при шизофренії може відображати етапи розвитку та наростання емоційно-особистісного дефекту у пацієнта. Особистісні зміни, характерні для уповільненої і нападоподібноїпрогредієнтної шизофренії, можуть бути пов'язані із наростанням гелотофобії. Характерна неврозоподібна симптоматика (риси прикордонного розладу: вразливість, сенситивність, емоційна нестійкість, вразливість до стресу, жвавість уяви, і шизоїдні розлади – замкнутість, холодність) може бути підставою для пояснення високих значень гелотофобії в цій групі. Визначення того, якою мірою це визначається характером самих розладів або ефектом стигматизації, потребує подальших досліджень.Наростання дефекту у хворих прогредієнтною шизофренією передбачає посилення негативної симптоматики від нападу до нападу (аутизм, емоційно-вольове зниження, порушення мислення). Співвіднести вираження гелотофобії і глибину дефекту дозволяють якісні подання психіатрії про негативні симптоми. Найбільш популярними в цьому зв'язку є поняття когнітивного зниження, зниження психічної активності, ангедонії, особистісного спотворення (аутизації). Оскільки проблема діагностування та корекції дефекту в психіатрії завжди залишалася не до кінця вирішеною, є актуальним подальше більш детальне вивчення співвідношення гелотофобії і глибини дефекту. Виражені дефектні стани, що супроводжуються апатоабулічним синдромом (низькою емоційністю, зниженням активності, безвольністю), можуть характеризуватися байдужістю до оцінки оточуючих і тому гелотофобія у таких пацієнтів знижується. Пацієнти з першим нападом в молодому віці, як правило, не встигають досягти такого ступеня дефектності, як пацієнти, які перенесли кілька нападів. Б.В. Зейгарник пише про специфічні особистісні зміни хворих на шизофренію, а саме, зміни механізмів смислоутворюючої функції мотивів. Значимість думки оточуючих, громадська оцінка також можуть втрачати свою колишню цінність [1, с. 48].

Ще один підхід до пояснення виділених закономірностей заснований на раніше отриманих результатах О.М. Іванової, і стосується, насамперед, порушення в інтелектуальній сфері. Описані порушення здатності до впізнавання гумору у хворих нападоподібноюпрогредієнтною шизофренією. Автор пояснює отримані результати порушеннями мислення за типом спотворення процесів узагальнення. Подібне порушення може виявлятися, з точки зору автора, як "нездатність визначити наявність гумору, так і у наділенні жартівливим змістом негумористичного тексту" [2, с. 130]. Таким чином, нездатність розпізнати гумористичне ставлення оточуючих, з однієї сторони, може бути причиною більш ворожого розуміння дій оточуючих, з іншого боку – дозволяє виробляти до потенційних ситуацій глузування менш сенситивне ставлення.

На додаток до перерахованих коментарів варто розглянути дане питання з точки зору попередніх результатів, отриманих в дослідженні О.М. Івановою. Мається на увазі зв'язок схильності до неадекватних ідентифікацій із висміюваним об'єктом із параноїчними розладами. Не виключено, що в рамках не грубих порушень мислення та неглибоких особистісних дефектів, що спостерігаються у пацієнтів з нападоподібнопрогредієнтною шизофренією не більше, ніж з одним нападом, зазначається подібний механізм неадекватної ідентифікації із висміюваним об'єктом, можливо, проявляється в перебільшеному сприйнятті себе як безглуздого і смішного, провокуючого ворожий сміх з боку оточуючих. З наростанням дефекту, ймовірно, порушується взагалі яка-небудь спроможність ідентифікації. Наочним прикладом даної логіки міркування став отриманий у чинному дослідженні результат найбільш вираженої гелотофобії у групі пацієнтів із нападоподібнопрогредієнтною шизофренією з одним нападом. Не прослідковується змін вираження гелотофобії із тривалістю хвороби у пацієнтів із депресивним епізодом. При такому патогенезі в основному страждає емоційна сфера, грубих змін особистості і порушень мислення зазвичай не спостерігається. Імовірно тому вираження гелотофобії у цій групі досить рівномірно виражена як у па-

цієнтів, які нещодавно хворі, так і у тих, які хворіють тривалий час. Таким чином, гіпотеза про зниження гелотофобії з тривалістю хвороби підтвердилася лише частково – в групі хворих на шизофренію із більш ніж одним нападом. Спостережувані результати дозволяють припустити, що ступінь вираження гелотофобії більшою мірою пов'язана із наростаючими порушеннями мислення і змінами особистості по шизотипу, ніж з афективною симптоматикою. Імовірно, однією з причин гелотофобії можуть бути зміни в емоційній сфері за типом збіднення, аутистичні тенденції. Не до кінця вивченим залишається питання про вплив порушень мислення за типом спотворення процесів узагальнення, які, в свою чергу обумовлені, параноїчними тенденціями, на вираження гелотофобії. У зв'язку з цим може бути актуальним лонгітюдне дослідження гелотофобії, що дозволяє побачити процес зміни гелотофобії у відповідності з динамікою психопатологічних показників (насамперед негативної симптоматики у хворих на шизофренію) у кожному випадку захворювання. Це дозволить провести аналіз зв'язку гелотофобії і процесу стигматизації хвороби.

Відсутність зв'язку гелотофобії із тривалістю хвороби в групі пацієнтів із депресією, а також зв'язок гелотофобії у цій групі як із соромом, так і зі страхом, дозволяє припустити, що саме іпохондричне забарвлення мислення, порушення мислення виявляються у відчутті малоцінності, помилковості, гріховності і почутті вини, що тісно перекриваються із гелотофобією.

Динаміка вираження гелотофілії у чоловіків і жінок має протилежний характер. У жінок, які хворіють на шизофренію, гелотофілія має більш високі значення, ніж у здорових жінок. У чоловіків динаміка вираження гелотофілії носить зворотний характер. Якщо у здорових чоловіків спостерігаються більш високі значення гелотофілії, то при шизофренії вони значно нижче. Схожа закономірність спостерігається у разі катагеластицизму, з тією лише різницею, що у жінок найбільш низькі значення катагеластицизму отримані у разі депресивного епізоду, і вони значно вище у пацієнтів із шизофренією. Хоча кількість досліджень на тему міжстатевих відмінностей хворих шизофренією обмежена, деякі автори підкреслюють специфічні особливості. У жінок частіше діагностується афективна симптоматика, емоційна експресивність, гнівливість і нестриманість, в той час як у чоловіків когнітивний дефіцит і негативні симптоми; чоловіки стають більш поступливими і пасивними. Крім того, більш ранній початок хвороби у чоловіків припадає в цілому частіше на більш низький рівень соціального розвитку, що в свою чергу ускладнює подальший психосоціальний розвиток. Оскільки феномени гелотофілії і катагеластицизму передбачають певну соціальну сміливість, закономірно, що у чоловіків хворих на шизофренію значно частіше, ніж у жінок, може спостерігатися дефіцит цих особливостей. Що стосується здорових випробовуваних, то в цілому, здорові чоловіки більш схильні, ніж жінки, до прагнення шукати привід для сміху над іншими, тобто бути більш агресивними. Зарубіжні дослідження це підтверджують. Спостереження М. Ламперта показують, що у чоловіків гумор використовується здебільшого з метою конкуренції, у той час як у жінок – для отримання соціальної підтримки [10]. Ще одним результатом, який апелює до міжстатевих відмінностей, стало те, що жінки, які хворіють на шизофренію, частіше використовують самопідтримуючий стиль гумору, ніж чоловіки з таким же діагнозом. Уміння посміятися над собою є важливим аспектом справитись із важкими ситуаціями. Імовірно, у ситуації хвороби (шизофренії) існує набагато менше ресурсів і можливостей конкурувати, ніж отримувати соціальну підтримку. Таким чином, жінки в такому випадку виявляються у більш виграшній ситуації, отримуючи додатковий привід для реалізації власних потреб, і, таким чином, керуючи власною хворобою.Такий хід справи підводить до думки про те, що більш адаптованими в ситуації хвороби (шизофренії) виявляються жінки. Кореляційний аналіз гелотофобії, гелотофілії і катагеластицизму в трьох групах випробовуваних підкреслив стійкий зв'язок гелотофілії і катагеластицизму у всіх групах і підгрупах (при шизофренії) випробовуваних. Подібний зв'язок зустрічається і в більш ранніх дослідженнях. Автори стверджують, що люди із гелотофілією із задоволенням шукають і створюють ситуації, в яких вони можуть виглядати смішними, і не упустять шанс, якщо такий трапиться, посміятися над іншими. В цьому плані гелотофілія і катагеластицизм імовірно узгоджуються на основі соціальної сміливості і впевненості в собі, не характерних для гелотофобії. Також у дослідженні спостерігається зв'язок гелотофобії і катагеластицизму в групі пацієнтів з в'ялою шизофренією і пацієнтів із депресивним епізодом. Такий двозначний зв'язок (катагеластицизму і гелотофілії, катагеластицизму і гелотофобії) може свідчити про неоднозначність поняття катагеластицизму.

Р. Мартін пише про те, що зазвичай виявляються помірні кореляції між само підтримуючим та афілійованим стилем гумору, агресивний гумор зазвичай слабо корелює із само підтримуючим та афілійованим, що може свідчити про те, що навіть позитивний гумор може включати деякі агресивні елементи. Таким чином, "гелотофоби" не здатні використовувати добродушні жарти в компанії оточуючих, а у важких життєвих ситуаціях їм складно використовувати гумор з метою подолання. Такі результати є очікуваними, оскільки "здорові" стилі гумору тісно пов'язані з такими особливостями як позитивна самооцінка, позитивні емоції, оптимізм, соціальна підтримка, і, навпаки, не спостерігаються при депресивних особливостях і тривозі. У той же час, особи із високою гелотофобією готові принижувати жартами самих себе з метою отримання схвалення оточуючих. В літературі описують зв'язок самопринизливого гумору з такими станами як тривога, депресія, незадоволеність відносинами, низькою самооцінкою. Що стосується агресивного стилю гумору, то можна відзначити деякі протиріччя. Як з'ясувалося, для деяких "гелотофобів" (при в'ялій шизофренії або депресії) характерним є катагеластицизм, але не характерний агресивний стиль гумору. Хоча ці поняття мають близькі смислові значення, більш ранні дослідження показали, що не всі "гелотофоби" здатні до агресивного маніпулювання оточуючими за допомогою гумору. Лише частина осіб із вираженою гелотофобією вдаються до такого захисного механізму як висміювання оточуючих [3, с. 88]. Пацієнти із депресивним епізодом обох статей значимо відрізняються від психічно здорових осіб тим, що агресивний стиль гумору у них виражений у меншій мірі, ніж у інших. Навпаки, показники самопринизливого стилю гумору в даній групі пацієнтів різко зростають порівняно із групою психічно здорових випробовуваних. Подібні закономірності співвідносяться із результатами досліджень механізмів контролюючої поведінки пацієнтів із депресивною симптоматикою. Копінг-поведінка як чоловіків, так і жінок у статусі пацієнтів з депресивним епізодом характеризується помітним патопротекторним змістом.

Аналіз категорії "агресивність" продемонстрував, що в групі пацієнтів із шизофренією агресивність виявилася більш вираженою, ніж у групі здорових випробовуваних. У той же час показник афективності виявився найбільш вираженим у групі здорових людей, менш вира-

женим – у групі хворих на шизофренію, і найнижчі значення він отримав у групі пацієнтів з депресією. Під категорією афективності в тесті Вагнера малися на увазі емоційно-позитивне ставлення і дії на свою адресу, на адресу інших, а також емоційно-позитивне власне самопочуття. Подібні характеристики відображають комфортне самопочуття, задоволеність собою, гарний настрій, готовність радувати оточуючих, що в цілому є показником гармонійної здорової особистості. Ймовірно, дефіцитарний стан даного показника при шизофренії може бути пов'язаний із порушенням емоційного контакту з оточуючими. При депресії спостерігається когнітивна тріада основних патернів депресивної самосвідомості – негативний образ себе, негативний образ майбутнього, негативний досвід – коректно узгоджується з низькими показниками афективності, а також самовідчуттям депресивних пацієнтів як нещасних.

Передуючи обговоренню особливостей емоційної сфери "гелотофобів" при різних психічних розладах у порівнянні із групою здорових осіб, необхідно підкреслити деякі загальні закономірності взаємозв'язку гелотофобії з емоційними патернами за шкалами Дембо-Рубінштейн у всіх трьох групах випробуваних. Позитивний кореляційний зв'язок гелотофобії зі страхом, соромом, тривогою, зниженим настроєм і негативний зв'язок із відчуттям щастя і високою оцінкою власних розумових здібностей у всіх групах випробовуваних є передбачуваним і обґрунтованим. Найвищі значення кореляції відзначаються із почуттям сорому. З точки зору більшості авторів почуття сорому за своїм психологічними характеристиками є найбільш близьким до відчуттів, що виникають в ситуації глузування, оскільки пов'язане із почуттям безпорадності, почуттям власної дурості, нікчемності, непридатності.

Поряд із соромом значимими при гелотофобії виявляються й інші перераховані вище емоції. Схожа картина взаємопов'язаних емоційних патернів спостерігається при розгляді почуття сорому. Можна провести паралель між логікою розгортання почуття сорому і гелотофобією. Тривога з'являється кожен раз, коли ми думаємо про ситуації, що породжують почуття сорому. Занепокоєння в даному випадку пов'язане з перспективою попадання в делікатну ситуацію в найближчому майбутньому. Почуття страху, ймовірно, має місце у разі наближення потенційно небезпечної для людини ситуації. Резюмуючи, отриманий патерн зв'язків гелотофобії із перерахованими вище емоціями, по-перше, відтворює більш ранні результати дослідження емоційних особливостей гелотофобів, по-друге, демонструє особливості співвідношення вкладу кожної емоції у показник гелотофобії, по-третє, підтверджує класичні дослідження психології емоцій, демонструє тісний зв'язок таких емоцій як: страх, тривога, сором, сум, гнів.

Вивчення емоційних особливостей гелотофобії у хворих психічними розладами в порівнянні із групою психічно здорових осіб свідчить про деяку специфіку. Гелотофобія в групі пацієнтів із шизофренією виявилася пов'язаною із досить широким паттерном емоційних станів: із соромом, смутком, тривогою, гнівом, відчуттям нещастя. У групі пацієнтів із депресією: із соромом (на рівні тенденцій), страхом, тривогою. В групі здорових людей – з почуттям сорому. Широкий спектр спостережуваних емоцій при шизофренії може бути обумовлений труднощами у диференціюванні почуттів і емоцій у таких хворих, емоційним збіднінням, з одного боку, вагою, глибиною дефекту, порушенням багатьох психічних функцій, з іншого боку – великим клінічним поліморфізмом. Своєрідний і суперечливий характер соціальної перцепції у пацієнтів із шизофренією може бути бар'єром для адекватної інтерпретації як власних емоцій, так і емоцій оточуючих. Незвичайність шизофренічних емоційно-чуттєвих реакцій ґрунтується на їх незрозумілості, тобто неможливості розміщення їх у нормальній структурі емоційно-чуттєвої інтеракції із оточенням. Незвичайна сила почуттів при шизофренії: екстатична любов, ненависть до себе або оточуючих, страх, жах тощо – деформуюча дійсність у маревну галюцинаторну структуру, є певною мірою наслідком ізоляції від емоційної інтеракції із оточенням. Своєрідний характер соціальної перцепції таких пацієнтів є причиною неадекватності соціально-психологічної інтерпретації власного самопочуття і самопочуття оточуючих. Такі особливості можна пояснити чинником такого широкого залучення почуттів та емоцій в структуру гелотофобії у хворих шизофренією в порівнянні з групою пацієнтів із депресивним епізодом і здорових випробовуваних і які, ймовірно, мають більш специфічну спрямованість функціонування гелотофобії в їх структурі особистості.

Більш детальний аналіз таких емоційно-чуттєвих станів, як сором і страх в рамках діагнозу шизофренії показав достовірні відмінності гелотофобії в залежності від типу перебігу та форми і продемонстрував, що гіпотеза про зв'язок гелотофобії тут тільки із почуттям страху, не підтвердилася. Таким чином, типи перебігу шизофренії, у своїй клінічній картині передбачають менш виражений дефект (уповільнена шизофренія), демонструють гелотофобію, більшою мірою пов'язану з почуттям сорому, що збігається зі здоровими випробуваними. Група пацієнтів із параноїчною шизофренією менш ніж з одним нападом виявляють зв'язок гелотофобії із почуттям страху. А.С. Тиганов зазначає, що якщо на початку захворювання шизофренії часто можна зустріти підвищену сором'язливість, конфузність, то з перебігом хвороби відбувається втрата тонких емоцій, втрачається почуття такту, на зміну приходить емоційна приглушеність [6]. Отриманий результат може свідчити про якісні відмінності в етіології гелотофобії у рамках різних за типом течії синдромальних формах шизофренії. Отримані результати також можуть бути пов'язані зі специфікою почуття сорому і страху.Сором – це поняття більш соціальне, ніж страх. Сором, насамперед, стосується хворобливих переживань власного "Я", переживань власної безглуздості і вимагає певного рівня самосвідомості. Водночас, страх – це вроджена базова емоція, більшою мірою пов'язана із почуттям безпеки. Соціальна відгородженість хворих шизофренією обумовлює труднощі в тонкому диференціюванні соціальних норм, а також розрізненні почуттів і емоцій інших людей. Труднощі розрізнення значно зростають зі збільшенням глибини дефекту. Такі результати узгоджуються з точкою зору Ф. Рімана, який говорить про переважання у таких пацієнтів, насамперед, страху зближення. Таким чином, їм не соромно, а страшно, так як висміювання для таких випробуваних – це загроза цілісності особистості, а не сумніви в тому, яку цінність представляє в очах інших людей [5].

Гелотофобія у пацієнтів з нападоподібно-прогредієнтною шизофренією більш ніж з одним нападом не виявляє яких-небудь зв'язків із почуттям сорому, страху, тривоги. Ймовірно, це пов'язано із дефектом цих хворих і труднощами адекватно оцінювати свої власні переживання. Ч. Рікфорт відзначає, що почуття сорому найбільш часто проявляється у людей із шизоїдним характером, шизоїдним розладом особистості. Автор вважає, що такі особистості вірять в те, що вони володіють певною властивістю, такою, що підносить їх над іншими "звичайними" людьми, однак смутно усвідомлюють, що насправді їх думка не підкріплюється

оточуючими. І це на відміну від справді обдарованих людей, які змушують інших прийняти уявлення про себе як обґрунтоване, і на відміну від хворих з психічними розладами, які ігнорують думку оточуючих [4, с. 65].

Переходячи до обговорення чуттєво-емоційної сфери пацієнтів із депресією, насамперед, необхідно відзначити вагоме значення почуття провини в структурі розглянутої психопатології. Межа між провиною і соромом не така прозора, як на перший погляд може здаватися. Певна ситуація може викликати як провину, так і сором, або і те, і інше. Але вина більше пов'язана із порушенням закону, а сором виникає в результаті викриття глибокої особистісної невідповідності, коли між нашим реальним характером та поведінкою, з однією сторони, і певною упередженою думкою про нас, з іншої сторони, виникає невідповідність.Пацієнт із депресією, дійсно може повірити в те, що він скоїв злочин, ставши пригніченим і сповненим докорами сумління. При цьому почуття сорому може сприйматися як почуття провини. В даному дослідженні випробовувані самостійно оцінювали свій емоційний стан. Експериментатор допомагав досягти правильного розуміння сенсу запропонованих емоційних станів за допомогою уточнюючих питань. Тим не менш, в силу значного впливу особистісного фактора важко гарантувати однозначність інтерпретації запропонованих понять. Більш зрозумілі в цій групі випробовуваних виявилися кореляції гелотофобії і страху. Таким чином, гелотофобія у даної категорії пацієнтів також вбудовується в структуру депресивного конструкта. Безпека таким особистостям часто дає відчуття залежності від іншого. "Стадний потяг", прагнення бути як всі – все це підживлює почуття безпеки. Індивідуалізація означає вихід із системи безпеки, а отже поява страху бути відкинутим. Узагальнюючи отримані результати, гелотофобія в групі пацієнтів з шизофренією корелює з набагато більшою кількістю негативних емоцій, ніж в групі депресії і здорових випробовуваних. Це наводить на думку про менш тонку диференційованість емоційної сфери таких пацієнтів, труднощі розуміння своїх власних почуттів і переживань, а також чуттєвих проявів оточуючих, що співвідноситься із даними в області психіатрії.

Таким чином, незалежно від нозологічної специфіки коморбіднимгелотофобії виявилося почуття сорому. Винятком стала група пацієнтів із нападоподібно-прогредієнтною шизофренією, що значимо відрізняється від інших груп респондентів рядом виражених патологічних процесів. Таким чином, в основі гелотофобії лежить, насамперед, почуття сорому. Переживання почуття сорому, незручності в ситуаціях насмішки викликає тривогу і страх перед подібними подіями, в кінцевому підсумку часто можна спостерігати уникання "гелотофобами" багатьох потенційно небезпечних соціальних ситуацій. Аналізуючи гелотофобію в групі пацієнтів з шизофренією і депресією, ще раз підтверджується константність взаємозв'язку гелотофобії і сорому.

Список використаних джерел

1. Зейгарник Б.В. Патопсихология / Б. В. Зейгарник. – М. : Издательство Московского университета, 1986. – 287 с.
2. Иванова Е.М. Исследования чувства юмора в психологии (обзор) / Е.М. Иванова, С.Н. Ениколопов, М.Ю. Максимова // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 122–133.
3. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин // Пер. с англ. под ред. Л. В. Куликова. – СПб. : Питер, 2009. – 480 с.
4. Рикфорт Ч. Тревога и неврозы / Ч. Рикфорт; пер. с англ. В.М. Астапов, Ю.М. Кузнецова / Под ред. В. М. Астапова. – М. : ПЕР СЭ, 2008. – 142 с.
5. Риман Ф. Основные формы страха / Ф. Риман; пер. с нем. Э.Л. Гушанского. – М. : Алетейа, 1999. – 336 с.
6. Тиганов А.С. О фебрильной шизофрении / А.С. Тиганов // Журнал невропатологии и психиатрии. – 1960, т. 60, вып. 4. – С. 641–648.
7. Proyer R. T. AnInitial Study on How Families Deal with Ridicule and Being Laughedat: Parenting Stylesand Parent–Child Relations with Respectto Gelotophobia, Gelotophilia, and Katagelasticism / R.T. Proyer, S. Estoppey, W. Ruch // Journal of Adult Development. – 2012. – Vol. 19, Issue 4. – P. 228–237.
8. Ruch W. Gelotophobia – fear of being laughed at: A useful new concept? / W. Ruch // IPSR. – Spring. – 2004. – Colloquium Series (manuscript unpublished).
9. Titze M. Dieheilende Kraft des Lachens [The Healing Power of Laughter] / M. Titze. – Munich : Kösel, 2004. – 367 p.
10. Lampert M.D. Cross-cultural variation in gelotophobia with in the United States / M.D. Lampert, K.L. Isaacso, J. Lyttle // Psychological Testand Assessment Modeling. – 2010. – 52(2). – P. 202–216.

Надійшла до редколегії 02.02.16

Оксана Шпортун, докторант
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко, Киев

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕЛОТОФОБИИ У БОЛЬНЫХ ПСИХИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ

Статья посвячена исследованию и выявлению нозологической специфики гелотофобии, гелотофилии и катагеластицизму у больных психическими расстройствами. Проводится анализ симптоматики и широкого паттернаэмоциональных состояний проявлений гелотофобии у здоровых людей и людей, больных шизофренией.

Ключевые слова: гелотофобия, неврозоподобная симптоматика, психические расстройства, социофобия.

Oxana Shportun, post-doctorate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ANALYSIS OF GELOTOPHOBIA'S RESEARCHES RESULTS OF PATIENS WITH MENTAL DISORDES

The article is devoted to research and identify of specific nosology of gelotophobia, gelotophilia and katagelastisism in patients with mental disorders. The analysis of a broad pattern and symptoms of emotional states of gelotophobia of healthy people and people with schizophrenia is conducted.

Keywords: gelotophobia, neurotic symptoms, mentald isorders, social phobia.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 1(4)

Статті подано в авторській редакції.

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84 1/8. Ум. друк. арк. 14,5. Наклад 300. Зам. № 216-7771.
Вид. № Пс1. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 18.05.16

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02